

שְׁמֵם אָדָם

גיל הנישואין

וגיל ההתבגרות בתורת ישראל

THE BIG YESHIVAH
"HAZON OVADIA"
Under Personal Direction of the
Rishon LeZion and President of Torah Sages Council
Rabbi OVADIA YOSSEF
7 Harikna St., Ramatma, Jerusalem 94468
Tel: 02-5378010
Fax: 02-5377748

השייבה הגדולה
"הזון עובדיה"
ברשות מר הגאון רבי עובדיה יוסף שליטיא
הראשון לביתו ונשיא מועצת חכמי התורה
רח הרקמה 7, רמתמה
ירושלים 94468
טל: 02-5378010
פקס: 02-5377748

בית ה' אלו' אש"ה

ט"ו שבט

הערתי לך פנימון אמרתי ומה בספר אמרתי בלתי"ן אלו אלו פקדן ונעלה פקדן שם
קבאיתו הם ה' אלוין קודם אש"ה. יוסף רבני, אם אגיד אגיד לו גם אלו תורה
אמרים אמונים. נבט' אלו אמרתי לכתובתי ומחיינו. שכן זו לודי אלו פנימון אד אמונים
דבולמה. ואמרתי אלו פקדן יודג' אלו אמרתי אלו ה' (אמנם קודמן דבולמה א'
ומחיינו שם פקדן וכן אמרתי אש"ה. אם אמרתי אמרתי אלו סב' דייקן לכתוב
דבולמה ולכונן אלו דייקן פנימון זו גם יודג' ה'. ואמרתי אלו פקדן
(אמרתי)

ומדני אמרתי פקדן אלו אלו ה' אמרתי אלו חודשי. יוסף אמרתי
תורה, אמרתי אלו חודשי דדי ה' זו אש"ה. ומחיינו גם יודג' אלו אמרתי
דדייקן אלו אמרתי לכתובתי דדייקן אש"ה. ואלו אמרתי אלו ה'
ידי אלו אמרתי אלו דייקן. אמרתי אלו אמרתי.

דייקן אמרתי אלו אמרתי

יוסף
אמרתי אלו אמרתי

ספר זה יצא לראשונה תחת השם 'אהבת כלולותייך' והסכמת הרב הראשי
לישראל הרה"ג יצחק יוסף שליטיא ניתנה לו בשנת תשע"ב תחת שם זה.
לאחר מכן שונה שמו של הספר לישמם אדם'.

ספר זה הינו ספר עיון ולימוד. בהסכמת הרב הראשי לישראל הרה"ג יצחק
יוסף שליטיא מופיעה פסיקת הלכה אשר מביאה את העיון והלימוד לרמת
ההלכה למעשה.

**אם יגעת הרבה בדבריהם
הקדוש ברוך הוא מסיר יצר הרע ממך**

הקדמה

מצוות הנישואין היא מצוה יסודית אשר מצבו הרוחני של האדם וחיי העולם הבא שלו תלויים בה. מתוך תהפוכות הדורות האחרונים והשפעתה החזקה של תרבות המערב על אורח החיים היהודי, נותרו מונחים בקרן זוית חלק מפרטיה, הלכותיה ודקדוקיה של מצוה זו. ספר זה בא להאיר את פרטיה של מצוות הנישואין, ומתוך כך לשאוף לשלמות בהבנתה ובקיומה.

בספר זה הובאו דברי הפוסקים ככתבם וכלשונם. דבריהם חולקו לפרקים, כאשר כל פרק נוגע בנקודה שונה במצוות הנישואין. בכל פרק השתדלתי להביא את דעות כל הפוסקים ולבאר את דבריהם, לעיתים מתוך סברא, עד היכן שידי מגעת. תפילתי לבורא כל העולמים שהוצאתי מתחת ידי דברי תורה מאירים ומתוקנים וכיוונתי לאמיתה של תורה.

את דברי הבאתי בכתב שונה, כדי שלא לערב בין דברי לדברי רבותינו הקדושים, שכן ייתכן וירצה הלומד לומר סברות אחרות בדברי הפוסקים- וכך היא דרכה של תורה. הפרקים מסודרים בסדר שבו הובאו בכוונה תחילה, כיוון שעל מנת להבין את היסודות עליהם מונחים דברי הפוסקים בפרק מסויים, יש לדעת את דברי הפוסקים בפרקים שלפניו.

דרכה של תורה היא שמתעוררות ללמוד שאלות וקושיות במהלך הלימוד ומתוך הקושיות הוא מגיע להבנה עמוקה יותר בדברים. אני מקווה שמתוך מאמצי להביא את דברי כל הפוסקים הנוגעים בנקודות אשר נידונות בספר, עד סיום הלימוד יוסרו הקושיות ותתבאר המצוה לעומקה. בספר זה נידונות שתי סוגיות חשובות נוספות אשר קשורות קשר הדוק למצוות הנישואין, והן- גיל ההתבגרות והגיל ממנו יכול האיש לצאת לצבא. גם בפרקים העוסקים בסוגיות אלה הובאו דברי הפוסקים ככתבם וכלשונם וישנו יחס לכלל השיטות בהלכה.

חלק מהמקורות שהובאו בספר יכולים להתייחס לכמה נושאים ביחד ולעיתים גם לחזור על דברי מקורות אחרים. השתדלתי שבכל מקור

יהיה חידוש, אך לעיתים הבאתי בכוונה תחילה כמה מקורות אשר חוזרים על עצמם כדי להראות את הסכמת כל הפוסקים בהלכה מסויימת.

בסוף הספר ישנו פרק המוקדש כולו לנושא החינוך לחיי משפחה, אשר הינו אבן יסוד באפשרות המעשית לקיום המצוה. חשוב לציין כי בפרק זה הסתמכתי על מקורות מדברי רבותינו, אך בסופו של דבר הדברים נובעים מתוך תפיסתי. אינו מן הנמנע כי אדם אשר משתייך לזרם אחר בעולם התורה, יחשוב על תכנית חינוכית חלופית אשר מתאימה יותר למוסדות החינוך ולאורח החיים הנהוג בקהילתו.

ברצוני לשתף את הלומד בשני עקרונות מהותיים אשר לפיהם נכתב הספר. העקרון הראשון הוא שמעבר לשלמות נשמתו של האדם, תלויה בקיום מצוות התורה גם בריאותו הנפשית בעומק לפנים מעומק, עד למקום הפנימי ביותר. מקום פנימי זה לעיתים נסתר גם מהאדם עצמו, עד שהוא מגלה אותו מתוך לימוד התורה וקיומה. העקרון השני הוא שהתורה נצחית ומתאימה לכל דור. מצוות התורה, איסורי התורה וההלכות שנמסרו למשה מסיני לא משתנים עם השינויים במציאות, אלא שאת המציאות יש לתקן עד שניתן יהיה לקיים את מצוות התורה.

בניגוד לתפיסת תרבות המערב אשר מאפשרת לאדם לחיות חיי רווקות ונותנת חופש ביטוי ליצריו, התורה אוסרת על האדם לחיות חיי רווקות מתוך הבנה עמוקה של נפשו ומחשבותיו. בהלכה ובהנהגות התורה ישנו עומק נפלא ותפיסה חינוכית ייחודית הנוגעת לנישואין ולזמנו של הקשר הזוגי. לצערנו, המציאות הרווחת בעולם התורה בדורנו מושפעת מתרבות המערב. מציאות זו אינה מתאימה למציאות אותה דורשת התורה ואף סותרת אותה בתפיסות החינוכיות ובהתנהגות למעשה. הדרכת התורה בסוגיות אלו של גיל ההתבגרות, גיל הנישואין וגיל היציאה לצבא, עומדת בסתירה מוחלטת לתפיסת התרבות המערבית ומציגה דרישות אחרות מן האדם- לקדושה, לטהרה ולבגרות נפשית. המחיר הרוחני אותו משלם האדם

אשר מנסה לאחד את תפיסת תרבות המערב עם שאר מצוות ואיסורי התורה הנוגעים ביצרא דעריות, גבוה ולעיתים קשה מאוד לתיקון. התעלמות ממקורות התורה אשר דורשים התנהגות אחרת בנושא גיל הנישואין, יוצרת מצוקה קשה- נפשית ורוחנית, אותה ניתן לראות בקרב הרווקים והרווקות בדורנו.

כאשר אדם יגע בדברי חכמים ומבין הבנה עמוקה את מצוות התורה, הוא זוכה לקיימן מתוך שמחה ומשמים מסירים ממנו את כל המכשולים העומדים בפניו. מכשולים אלה המעכבים את האדם מלקיים את מצוות התורה, הם בראש ובראשונה המכשולים הפנימיים שבנפשו. מתוך היגיעה בדברי חכמים, סר היצר הרע מן האדם ואף מן השמים שולחים לו ישועה. כך מלמד המדרש רבה על דברי שלמה המלך בספר קהלת (פרק יב פסוק יב)- "ולחג הרבה יגיעת בשר"-

"ולחג הרבה": אם יגעת הרבה בדבריהם, הקדוש ברוך הוא מסיר יצר הרע ממך, הדא הוא דכתיב- "בשר", כמה דתימא (יחזקאל לו)- "ונתתי לכם לב בשר". דבר אחר: "ולחג הרבה יגיעת בשר"- אם יגעת הרבה בלחג דברי חכמים, הקדוש ברוך הוא מבשרך בשורות טובות, הוי בשר. [במדבר רבה (וילנא), פרשת נשא,

[פרשה יד, אות ד]

בזכות היגיעה בדברי חכמים נזכה שיתקיים בנו "ונתתי לכם לב בשר", נתבשר בבשורות טובות, ויזכו הבנים והבנות להקים בתים נאמנים בישראל.

”סוד ה' ליראיו ובְרִיתוֹ לְהוֹדִיעֵם”

כוחם של חכמי ישראל

בעמדו על הר סיני, קיבל משה רבנו ביחד עם התורה שבכתב את התורה שבעל פה. תורה זו, נועדה להיות מועברת מדור לדור מבלי שתועלה על הכתב, ותפקידה הוא לבאר את הדברים שלא נכתבו במפורש בחמשת חומשי התורה. לדברים אלו שנמסרו למשה בעל פה מסיני ולא נכתבו, אנו קוראים "הלכה למשה מסיני" או לחילופין "קבלה". הלכות אלו, מלמדות אותנו על מצוות ואיסורים שלא ניתן להבינם מקריאה פשוטה בתורה. בנוסף, הלכות אלו מרחיבות, מפרטות ומציבות גדרים למצוות ואיסורים שנכתבו במפורש בתורה. תורת משה מורכבת מהתורה שבכתב ומהתורה שבעל פה, ולפי יסודות האמונה היהודית היא לא תשתנה בשום זמן ובשום דור.

בנוסף למצוות ואיסורים מן התורה וההלכות שנמסרו למשה מסיני, קיים שיקול דעתם של חכמי ישראל. שיקול דעת זה יכול לבוא לידי ביטוי בשני אופנים. האופן הראשון הוא במסגרת הסנהדרין. התורה נתנה בידיהם של חכמי הסנהדרין את הכוח לגזור גזרות, לתקן תקנות ואף לבטל מצוות עשה מן התורה¹ אם ראו צורך בכך². זאת ועוד, חכמי הסנהדרין יכולים אף לעקור איסור תורה כאשר הדבר נראה להם הכרחי, כהוראת שעה³. וכן כתב הרמב"ם-

¹ ב'שב ואל תעשה'- כלומר על ידי הימנעות מקיום המצוה, ללא פעולה כלשהיא. (רש"י, ברכות דף כ עמוד א, דיבור המתחיל 'שב ואל תעשה שאני')

² כשם שגזרו חכמינו זכרונם לברכה שלא לתקוע בשופר בגבולין בראש השנה שחל להיות בשבת-שמא יעביר התוקע את השופר ארבע אמות ברשות הרבים, ובכך יחלל את השבת. בגזרה זו ביטלו חכמינו זכרונם לברכה מצות עשה מן התורה של תקיעת שופר בראש השנה, כדי למנוע מהעם לעבור על איסור תורה של טלטול ארבע אמות ברשות הרבים בשבת. (תלמוד בבלי, ראש השנה, דף כט עמוד ב)

³ הוראת שעה זו, נמשכת כל עוד הסיבה שהביאה למתן ההוראה עדיין קיימת במציאות. ('תורת נביאים' למהר"ץ חיות, מאמר הוראת שעה, פרק שישי, דיבור המתחיל "והנראה")

וכן אם ראו לפי שעה לבטל מצות עשה או לעבור על מצות לא תעשה כדי להחזיר רבים לדת או להציל רבים מישראל מלהכשל בדברים אחרים- עושין לפי מה שצריכה השעה. כשם שהרופא חותך ידו או רגלו של זה כדי שיחיה כולו, כך בית דין מורים בזמן מן הזמנים לעבור על קצת מצות לפי שעה כדי שיתקיימו כולם, כדרך שאמרו חכמים הראשונים- חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה. [נרמב"ם, הלכות

ממרים, פרק ב, הלכה ז]

האופן השני בו בא לידי ביטוי שיקול דעתם של חכמי ישראל, הוא ביכולתם של חכמים יחידים בכל דור ודור לתקן תקנות באופן מקומי ולפסוק הלכה כפי ראות עיניהם- גם כאשר הם אינם יושבים בסנהדרין. כוח זה ניתן להם כל עוד אינם מבטלים מצוות עשה מדאורייתא, איסורי דאורייתא, או הלכות שנמסרו למשה מסיני. בשונה מהסנהדרין, אין ביכולתו של פוסק יחיד לבטל מצות עשה מדאורייתא או להעביר את העם על איסור דאורייתא, וכן הוא מחויב לקיום כל גזירות הסנהדרין שקדמו לו- שכן רק לסנהדרין יש את הכוח לבטל גזירה שגזרה סנהדרין קודמת.

בבואנו לעסוק בסוגיית גיל הנישואין, עלינו לדעת כי שניים מהגילאים הכרוכים בסוגיה זו הינם הלכה למשה מסיני- הגיל בו מתחייב האדם בעונשין בבית דין של מטה⁴ והגיל בו מתחייב האדם בעונשין בבית דין של מעלה⁵. מעבר לכך, יש לדעת כי בסוגיית גיל הנישואין כרוכים איסורי

⁴ שאלות ותשובות הרא"ש, כלל ששה עשר, אות א- הובא בתחילת הפרק "מן הטעמים לי"ה שנים". שו"ת מהרי"ל, סימן נא, הובא בפרק "גיל ההתבגרות"- תחילת גיל ההתבגרות.

⁵ פירוש המשנה לרמב"ם, סנהדרין, פרק ז, משנה ד- הובא בפרק "גיל ההתבגרות"- אין בית דין של מעלה עונשין עד גיל עשרים.

תורה ומצוות עשה מן התורה, אשר חכמינו זכרונם לברכה- ובעקבותיהם הראשונים והאחרונים- דנו לעומק בגדריהם ופרטיהם. כאן המקום להרחיב ולבאר, כי הגיל בו מתחייב האדם בעונשין בבית דין של מטה הוא שלוש עשרה שנים ויום אחד עבור האיש, ושתיים עשרה שנים ויום אחד עבור האשה. הגיל בו מתחייב האדם בעונשין בבית דין של מעלה הוא עשרים שנים שלימות עבור האיש והאשה כאחד. שיקול דעתם של חכמי ישראל לגבי גיל הנישואין בא לידי ביטוי בטווח בין השנים שלוש עשרה לעשרים, בקביעת הזמן בו מוטל על האיש להתחיל להשתדל במצוה. כמו כן, בא שיקול דעתם לידי ביטוי בהגבלת גיל הנישואין עבור אותם אנשים יחידים שבכל דור ודור, אשר אינם חייבים לשאת אשה עד גיל עשרים מדין תורה.

נמצא שסוגיית גיל הנישואין אינה נתונה לגמרי לשיקול דעתם של חכמים יחידים שבכל דור ודור, והיא נמצאת בתוך מסגרת של מצוות עשה מן התורה, איסורי תורה והלכות שנמסרו למשה מסיני.

**”זכר ימות עולם בינו שנות דור ודור
שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך”**

**התפרקות המשפחה בחברה המערבית
רקע היסטורי**

בטרם נבוא ללמוד את סוגיות גיל הנישואין וגיל ההתבגרות בתורה, חובה עלינו להקדים הקדמה היסטורית אשר תבאר לנו את הדרך בה הלכה האנושות בחמש מאות השנים האחרונות. מתוך הקדמה זו נוכל להבין מהן התמורות התרבותיות וההיסטוריות שהתרחשו בעולם, אשר הביאו את החברה היהודית למצב בו היא נמצאת כיום.

לפני כחמש מאות שנה, מעצמות אירופה ובראשן אנגליה החלו להשתלט על היבשות שמעבר לים- אמריקה, אסיה ואפריקה. המעצמות האירופיות ביצעו כיבוש אכזרי, דיכאו את העמים המקומיים והקימו לעצמן מערכות שלטון משלהן. השלטון האירופי הזר למד לנצל את המשאבים הטבעיים והאנושיים של הארצות אותן כבש- האוכלוסיה המקומית שועבדה, והזהב והסחורות הובאו לאירופה באניות על מנת לשמש את המעצמות. המדינות החלשות יותר באירופה, שלא יכלו להשתלט בעצמן על ארצות אחרות, החלו לסחור עם המדינות החזקות כדי ליהנות גם הן מן השלל. השווקים האירופים הוצפו בסחורות חדשות. כך החלה להשתנות הכלכלה האירופית אט אט מכלכלה מקומית- המבוססת על ייצור עצמי של כל ארץ וארץ- לכלכלה בינלאומית. בעקבות שפע הסחורות שזרם לאירופה, יכלו היצרנים האירופים ליהנות מרווחים גדולים, אותם בחרו להשקיע במציאת דרכים יעילות יותר לייצור ובפיתוח תעשייתי. הפיתוח התעשייתי גדל וצבר תאוצה, עד שבאמצע המאה השמונה עשרה החלו מוקמים ברחבי אירופה מפעלים גדולים שנועדו להעסיק מספר רב של עובדים. נקודה זו בהיסטוריה האנושית מציינת את תחילת "המהפכה התעשייתית" אשר הובילה בסופו של דבר את העולם ליכולות הייצור והמחקר המדעי של ימינו. למהפכה התעשייתית היו השלכות חברתיות וכלכליות קשות על החברה הלא יהודית באירופה. ראשית, נוצרו שני מעמדות עיקריים- מעמד בעלי ההון ומעמד הפועלים. בעלי ההון היו בעלי המפעלים והשדות, והפועלים היו עובדי כפיים אשר עבדו למחייתם. בעלי ההון הרשו לעצמם

לנצל את הפועלים- הם העסיקו אותם בתנאים אשר סיכנו את חייהם ובריאותם, נתנו להם שכר זעום וניצלו גם את נשיהם וילדיהם שנאלצו לעבוד על מנת לסייע בפרנסת המשפחה. בנוסף לכך, יצרה ההתפתחות התעשייתית עוד שתי תופעות בעייתיות וקשות- יוקר מחיה הולך וגדל, וקיפוח פרנסתם של בעלי המקצועות הישנים. מכלול הבעיות האלה הביא בסופו של דבר לעוני נרחב ברחבי היבשת.

למהפכה התעשייתית הייתה גם השפעה הרסנית על מבנה הקהילה, שהתבססה על שלמותה של המשפחה המורחבת- משפחה אשר כללה שלושה או ארבעה דורות שחיו יחד, נשאו יחד בעול הכלכלי ועזרו לקרוביהם החלשים. העוני אילץ משפחות גרעיניות- אב, אם וילדיהם הצעירים- לנטוש את המשפחה המורחבת ולחפש את פרנסתן בערים המתועשות. דבר זה הביא בסופו של דבר להרס הקהילה והמשפחה המורחבת.

בתקופה זו של תחילת המהפכה התעשייתית, עדיין היו היהודים בעלי המעמד הנמוך ביותר באירופה. זכויותיהם הוגבלו על ידי הכנסייה, כחלק מניסיונה להוכיח את הרעיון הנוצרי שעם ישראל כבר אינו העם הנבחר ונגזר עליו לסבול לנצח על חטאיו. הגבלות הכנסייה על עיסוק יהודים במקצועות חופשיים והחזקת קרקעות מנעו מהיהודים לקחת חלק במהפכה התעשייתית, מה שהותיר להם את האפשרות להמשיך ולהתפרנס על ידי מסחר והלוואה בריבית.

התמורה ההיסטורית שהביאה לשינוי במצבם של היהודים, הייתה התפתחות רעיון "שוויון הזכויות"- מתן זכויות שוות לכל בני האדם ללא הבדל דת, גזע ולאום. רעיון זה הפך לראשונה למציאות בצרפת בסוף המאה השמונה עשרה, כאשר המהפכנים הפילו את שלטון המלך הצרפתי, ביטלו את מעמד האצולה וייסדו מדינה אשר בה השלטון אינו עובר בירושה אלא נקבע על ידי האזרחים לתקופה מוגבלת באמצעות בחירות. המהפכה הצרפתית חרתה על דגלה את המילים "חירות, שוויון ואחוה", והדגם של

המדינה הצרפתית החדשה, בה אין יותר מעמדות אלא אזרחים שווי זכויות, הלך והתפשט ברחבי אירופה. ממיעוט המדוכא על ידי הכנסייה נהפכו בהדרגה היהודים לאזרחים בעלי זכויות שוות ויכלו לעסוק בכל משלח יד, לגור היכן שרצו ולהגיע למשרות בכירות.

רעיון "שוויון הזכויות" ליהודים עורר בחלק מהיהודים את הרצון להיטמע במדינות בהן התגוררו ולהיות ככל הגוים, כדי להפסיק להרגיש כמיעוט מובדל ונרדף. רצון זה הוליד כעבור מספר שנים את "תנועת ההשכלה"- תנועה יהודית אשר עזבה את תורת ישראל ואת החברה המסורתית ושאפה להיות חלק מההתקדמות המדעית והתעשייתית. יהודים רבים נסחפו אחר תנועת ההשכלה, נטשו את מסורת אבותיהם וניסו להשתלב בחברה האירופית. הניסיון לחקות את החברה הלא יהודית ומנהגיה כלל גם עזיבה של יהודים משכילים את הקהילה היהודית עם משפחותיהם הגרעיניות והשתלבות עצמאית בכלכלה האירופית. תנועת ההשכלה התפשטה בתחילה בקרב יהודי אנגליה, צרפת וגרמניה, ולאחר מכן הגיעה גם למזרח אירופה. בנוסף להשפעתה התרבותית של תנועת ההשכלה על המוני יהודים ברחבי אירופה היגרו במהלך המאה התשע-עשרה כשניים וחצי מליון יהודים מאירופה לארצות הברית, כדי למצוא ביטחון ופרנסה. שם נטמעו רובם באוכלוסיה המקומית ובאורחות חייה, שהיו העתק תרבותי של החברה האירופית.

בסופו של דבר המציאות המרה טפחה על פניהם של המשכילים- שנאת היהודים התפרצה בכל רחבי אירופה והתגברה ככל שניסו היהודים להיטמע בקרב העמים. בסופו של תהליך ארוך ורווי דמים, הגיעו המשכילים להבנה שהעם היהודי לעולם לא יוכל להיטמע בקרב מדינות אירופה ונולד רעיון הציונות, שדגל בהקמת מדינה עצמאית ליהודים בארץ ישראל. הרעיון עורר התלהבות רבה בעולם היהודי- גם בקרב יהודי אירופה אשר נותרו נאמנים לתורת ישראל. מתוך התלהבות זו, הצטרפו לתנועה הציונית גם

יהודים שומרי תורה ומצוות אשר רצו לפעול למען שיבת עם ישראל לארצו מתוך מחוייבות לקיום מצוות התורה. אך למרות רצונם העז, ליהודים שומרי המצוות שהצטרפו לתנועה הציונית לא היה כוח השפעה משמעותי על מהלך הדברים והתנועה הציונית נבנתה בסופו של דבר על ידי יהודים משכילים, בהתאם לרעיונות הלאומניים והתרבותיים שרווחו אז באירופה. כפועל יוצא מכך, מדינת ישראל אותה אנו מכירים כיום מבוססת על רעיונות תרבותיים וחברתיים השייכים לחברה האירופית, אשר ממנה נולדה החברה המערבית של היום.

נשוב לסקור את קורותיה של המהפכה התעשייתית. עם חלוף הזמן, התפתחו התעשייה והמדע בעולם ושופרה ללא היכר איכות החיים. מדינות אירופה החלו מסייעות לאזרחיהן למלא את מקומה החסר של המשפחה המורחבת בדאגה לקשישים, חולים ונכים, ונהפכו למדינות רווחה. בנוסף, עוגנו בחוק זכויות יסוד לפועלים והעוני הצטמצם. הקידמה המדעית והחברתית נתנה לבסוף לאדם המערבי הממוצע רמת חיים שאיש לא חלם עליה בימי הביניים. רעיון "שוויון הזכויות" והסדר החברתי עליהם התבססה החברה באירופה, התפתחו ונהפכו לרעיונות עליהם מבוססת החברה המערבית של היום. בחברה המערבית בדורנו כל אדם הינו שווה ערך לחברו ובאפשרותו לעשות ככל העולה על רוחו כל עוד אינו פוגע באחרים. החברה המערבית מאמינה גם בזכותו הטבעית של האדם להוציא לפועל את אישיותו ויכולותיו באופן מרבי על ידי השכלה, מקצוע, אמנות וחופש הביטוי. כאשר הצטרפו רעיונות אלו אל מגמת החילון ונטישת המסורת והדת, לא נותרו כל גבולות אשר יחזיקו את המשפחה הגרעינית שלמה והביטוי האישי של הפרט הפך מרכזי עד כדי ויתור על ערכי המשפחה. כפועל יוצא מכך, בעשורים האחרונים אנו עדים לכך שהתרבות המערבית מערערת גם את יציבותה של המשפחה הגרעינית.

היהודים אשר נותרו נאמנים לתורת ישראל באירופה, בארצות המערב ולאחר מכן במדינת ישראל, עשו ככל שיכלו כדי לשמור על עצמם מפני ההשפעות המזיקות של ההשכלה והתרבות המערבית. אך בסופו של תהליך בן מאות שנים חדרה התרבות המערבית, המציבה את הגשמתו האישית של האדם לפני חשיבות המשפחה, אל החברה היהודית והשפיעה השפעה עמוקה על תפיסת הנישואין והמשפחה. תפקיד הנישואין, גיל הנישואין, סדר העדיפויות בין הנישואין והיציאה לצבא-אלה הן רק חלק מהסוגיות אשר רובה של החברה היהודית הנאמנה לערכי התורה לא מודע כלל להבדל התהומי שקיים בהן בין תרבות המערב לתורת ישראל. למעט תלמידי חכמים וקהילות בודדות, רווחת כיום התפיסה המערבית לגבי הנישואין בחברה היהודית על כל גווניה. מדינת ישראל שהינה מדינה מערבית, הקימה את צבאה על פי דגם אירופי אשר אינו תואם ביחסו אל המשפחה את חוקי הצבא היהודי הנדרשים בתורה ובהלכה. גם מערכת החינוך וההשכלה במדינת ישראל מבוססת על הדגם המערבי המציב את הגשמתו האישית של האדם לפני ערכי המשפחה.

כך נוצרה בעולם היהודי מציאות שאינה תואמת למציאות חברתית והמשפחתית אותה דורשת תורת ישראל.

מן המשנה ומן התלמוד

מן המשנה ומן התלמוד/ הנהגת רב חסדא- מצוה מן
המובחר

שמואל הקטן, רב חסדא, רב הונא, רב המנונא, רבי ישמעאל, רבא, מהרשי"א, עוללות
אפרים, בן יהודע, מהר"ם שיק

מן המשנה ומן התלמוד

הוא היה אומר- בן חמש שנים למקרא, בן עשר למשנה, בן שלש עשרה למצות, בן חמש עשרה לתלמוד, בן שמונה עשרה לחופה, בן עשרים לרדוף, בן שלשים לכח, בן ארבעים לבינה, בן חמשים לעצה, בן ששים לזקנה, בן שבעים לשיבה, בן שמונים לגבורה, בן תשעים לשוח, בן מאה כאילו מת ועבר ובטל מן העולם. [פרקי אבות פרק ה, משנה כא]

התנא שמואל הקטן¹ מלמדנו על מהלך חייו של האדם, ועל הגיל הראוי לכל מצוה ועניין. התנא מלמדנו על הסדר הראוי בחינוכו של הנער, ומציין בפנינו כי הגיל הראוי לאדם להתחיל להשתדל במצות הנישואין הוא בתום השנה השמונה עשרה לחייו. סיבות רבות ועמוקות יש להדרכה זו שמלמדנו שמואל הקטן, ובכולן יעסוק ספר זה. האמוראים התייחסו גם הם לגיל הראוי לנישואין, אך לא להתחלת ההשתדלות במצוה אלא לגיל שאותו אסור לאדם לעבור בלא אשה. דבריהם מובאים במסכת קידושין, ונפתחים במעשה שמספרת הגמרא-

משתבח ליה רב חסדא לרב הונא בדרב המנונא דאדם גדול הוא, אמר ליה כשיבא לידך הביאהו לידך. [תלמוד בבלי, מסכת קידושין, דף כט עמוד ב]

¹ על פי תוספות יום טוב בשם מדרש שמואל.

מספרת הגמרא שרב חסדא היה מרבה לספר בשבחו של רב המנונא לפני רב הונא. ביקש רב הונא מרב חסדא, שכאשר יפגוש שוב ברב המנונא יביא אותו אליו כדי שיוכל לפגשו בעצמו.

כי אתא, חזייה דלא פריס סודרא. אמר ליה- מאי טעמא לא פריסת סודרא? אמר ליה- דלא נסיבנא. אהדרינהו לאפיה מיניה. אמר ליה- חזי דלא חזית להו לאפי עד דנסבת.

כשבא רב המנונא לפני רב הונא, ראה רב הונא שרב המנונא לא פורס את טליתו על ראשו כדרך הנשואין. שאל רב הונא את רב המנונא מדוע הוא אינו מכסה את ראשו בטלית. ענה לו רב המנונא שעדיין לא נשא אשה. כשמע רב הונא את תשובתו של רב המנונא הפנה אליו את גבו ולא הביט בפניו, ואמר לו שלא יבוא לראותו כלל עד שישא אשה. הגמרא מסבירה את הסיבה למעשיו של רב הונא-

רב הונא לטעמיה, דאמר- בן עשרים שנה ולא נשא אשה, כל ימיו בעבירה. בעבירה סלקא דעתך?! אלא אימא כל ימיו בהרהור עבירה.

רב הונא סבר שאחרי גיל עשרים אדם לא יכול יותר להימנע מהרהורי עבירה, שהם איסור תורה² ומובילים את האדם למעשי עבירה³, כל

² הדבר יתבאר בהמשך, בפרק "עד כמה מותר לאחר בשביל תורה", הרהור עבירה- איסור בפני עצמו.

³ וכן כתב המאירי- "אסור לאדם להדריך יצרו לשום הרהור עבירה, שההרהור מביא לידי מעשה." (בית הבחירה למאירי, מסכת נזיר, דף כג עמוד א).

עוד הוא אינו נשוי. את הסיבה לכך שרב הונא לא רצה להביט בפניו של רב המנונא מסביר המהרש"א-

חזי דלא חזית אפי עד דנסבת וכו'. דאמרינן אסור להסתכל פני רשע, והיה מחשיבו בלא אשה כרשע כדאמר כל ימיו בהרהור עבירה. וקל להבין. נחידושי הלכות ואגדות מהרש"א, קידושין, דף כט עמוד ב

הגמרא במסכת מגילה (דף כח עמוד א) מלמדת שאסור להסתכל בפני אדם רשע. אדם שעבר את גיל עשרים ולא נשא אשה הרי הוא בגדר של אדם רשע, שכן שכל ימיו הוא עובר על איסור תורה של הרהורי עבירה. על כן נמנע רב הונא מלהביט בפניו של רב המנונא. ממשיכה הגמרא במסכת קידושין ומביאה את דברי רבא, אשר נשנו גם בברייתא מבית מדרשו של רבי ישמעאל-

אמר רבא וכן תנא דבי רבי ישמעאל- עד עשרים שנה יושב הקדוש ברוך הוא ומצפה לאדם מתי ישא אשה. כיון שהגיע עשרים ולא נשא, אומר- תיפח עצמותיו.

משמעות המילים "תיפח עצמותיו" היא עונש מיתה בידי שמיים⁴, אשר נובע מכך שהאדם אינו ממלא את תפקידו ואינו מצדיק את זכות קיומו בעולם.

4 המקורות המפורשים לכך וביאורם הובאו בנספח "תיפח עצמותיו – מיתה בידי שמיים", בסוף הספר.

הנהגת רב חסדא- מצוה מן המובחר

הגמרא במסכת קידושין ממשיכה ומביאה את דברי רב חסדא, אשר מלמדנו שאף על פי שאפשר לאדם להשתהות עד גיל עשרים, מצוה מן המובחר להקדים ככל שניתן עד לגיל שלוש עשרה ויום-

אמר רב חסדא- האי דעדיפנא מחבראי דנסיבנא
בשיתסר, ואי הוה נסיבנא בארביסר הוה אמינא לשטן
גירא בעיניך⁵. [תלמוד בבלי, קידושין, דף כט עמוד ב]

רב חסדא משבח את עצמו על כך שנשא אשה בשנתו השש עשרה. אגב כך הוא גם מלמדנו שהטוב ביותר הוא להקדים לגיל שלוש עשרה ויום, משום שאז יכול האדם לנצח את היצר הרע הנקרא 'שטן'. אנו מפרשים את דברי רב חסדא "בארביסר" כגיל שלוש עשרה ויום- שהוא תחילת השנה הארבע עשרה⁶. בספר בן יהוידע, מביא רבינו יוסף חיים את הסברו של הרב עוללות אפרים לדברי רב חסדא-

ואי הוה נסיבנא בארביסר הוה אמינא לשטן גירא
בעיניך. הנה הרב עוללות אפריים ז"ל כתב, אף על פי
שיצר הרע בא לאדם מעת הלידה, אין לו דין חזקה
בכל הי"ג שנים, דהאדם עודנו קטן ואין מחזיקין
בנכסי קטן. אך בתחילת שנת י"ד שנעשה גדול אחר

⁵ תרגום: אמר רב חסדא, אני עדיף מחברי מכיון שהתחנתי בשנתי השש עשרה, ואילו הייתי מתחנתי בשנתי הארבע עשרה הייתי אומר לשטן- חיצים בעיניך.

⁶ זאת מכיון שבדרך זו פירשו המגיד משנה והבית יוסף את דברי התנא "בן י"ח לחופה"- כגיל שבע עשרה ויום שהוא תחילת השנה השמונה עשרה. דבריהם של המגיד משנה והבית יוסף יובאו בהמשך בפרק "גיל הנישואין".

שנכנס בו יצר הטוב, אז יהיה ליצר הרע חזקה בגוף הנקרא בית, אם יחזיק בו שלשה שנים, עיין שם. וידוע שנות חזקה הם שלשה שנים, אך דירת קבע י"ב חדש, וכמו שכתוב בשולחן ערוך ריש הלכות פסח לענין חיוב לתת לכללות העיר במצה שמורה, שאם דר י"ב חודש חייב לתת לזה, עיין שם. וידוע- לכל תאווה של עבירה יש כח יצר הרע בפני עצמו, ואם כן אם נשא אשה בששה עשר שנים, בזה דוחה כח היצר הרע של תאווה רעה, יען כי עדין לא נעשה לו שנות חזקה, שהם שלש שנים, אבל אינו יכול לדחותו ביד רמה, כי על כל פנים היה לו אצלו דירת קבע של י"ב חודש ויותר, מה שאין כן אי נסיב בשנת הי"ד, דאז אפילו דירת קבע של י"ב חודש אין לו, אז יוציאנו ביד רמה שיאמר לו גירא בעיניך. ולזה אמר 'ויד חרוצים תעשיר', רוצה לומר היד של אותם חרוצים שנושאים בי"ד שנה תמשול ביצר הרע. ולפי זה אם לא נשא עד שנת י"ז דאז נעשה ליצר הרע בבית זה חזקה של שלשה שנים, זה קשה דחייתו, וצריך לה סייעתא דשמיא. ובזה יובן 'מצא אשה מצא טוב', כלומר כשמצא אשה לא מצאה במהרה אלא המתין למצוא אותה בשנת טו"ב שהוא י"ז, אז לזה צריך שיפק רצון מאת ה' לעזור אותו בדחיית היצר הרע. נבן

יהודיע, קידושין, דף ל עמוד א]

הנהגה זו של רב חסדא אינה מתאימה לכל אדם. היא אינה דרך
אלא לאנשים צדיקים ומובחרים כרב חסדא עצמו, שהיה עדיף מתבריו
האמוראים ונשא אשה לפני שנתו השמונה עשרה. וכן כתב המהר"ם שיק-

וחכמינו זכרונם לברכה שאמרו בקידושין [כ"ט ע"ב]
שיש מעלה להקדים הנשואין להיות נשמר מחטא
ופשע, לא על הכלל כולו אמרו אלא על מי שראוי
לכך, ולא כל אפיין שווין בזה. [מהר"ם שיק, בראשית,

מצוה א- פריה ורביה, אות ח]

בדורות האחרונים הכריעו רוב חכמי ישראל בשיקול דעתם, שאין
לנהוג הנהגה זו מפני חולשת הדור⁷. אם נרצה בעתיד לשוב ולאפשר לנערים
בוגרים מכפי גילם לקיים מצוה מן המובחר כרב חסדא, הרי שצריכה
המציאות החברתית, הכלכלית, החינוכית והמדינית⁸ להשתנות, עד ששיקול
דעתם של חכמי ישראל יכריע, שניתן לקיים הנהגה זו מבלי שתיגרם פגיעה
לנער או לנערה המבקשים לקיימה.

⁷ דבריהם יובאו בפרק "מן הטעמים ל-י"ח שנים".

⁸ במדינת ישראל החוק מתיר להינשא מגיל שמונה עשרה ומעלה.

עד כמה מותר לאחר בשביל תורה

ללמוד תורה או לישא אשה/ כמה מותר לאחר בשביל

תורה/ הרהור עבירה- איסור בפני עצמו

שמואל, רב יהודה, רבי יוחנן, רמב"ם, בית יוסף, רש"י, רבינו תם, המאירי, רבי חיים פלאגי,

חזון אי"ש

ללמוד תורה או לישא אשה

פרק זה, יעסוק בשאלה עד כמה מותר לתלמיד חכם לדחות את נישואיו כדי לעסוק בתורה. נפתח בדברי התלמוד הבבלי במסכת קידושין. הגמרא במסכת קידושין דנה בשאלה האם עדיף ללמוד תורה לפני שאדם נושא אשה, או שמא טוב יותר להקדים ולישא אשה.

ללמוד תורה ולישא אשה, ילמוד תורה ואחר כך ישא אשה. ואם אי אפשר לו בלא אשה, ישא אשה ואחר כך ילמוד תורה. [תלמוד בבלי, מסכת קידושין, דף כט עמוד ב]

אדם צריך ללמוד תורה לפני שהוא נושא אשה. אך מסייגת הגמרא ואומרת שאם אי אפשר לאדם בלא אשה אזי הוא מחוייב לישא אשה, כדי שלא ייכשל באיסור הרהור עבירה שהוא איסור מדאורייתא¹. כאן המקום להרחיב ולבאר שאדם שאי אפשר לו בלא אשה, הנקרא בהלכה גם 'אדם שיצרו מתגבר עליו', הוא אדם שתאוותיו ורגשותיו מתגברים בו עד שככל הנראה יבוא לידי הרהור בנשים במוקדם או במאוחר². נמשיך בדברי הגמרא, שמביאה את מחלוקתם של רב יהודה בשם שמואל ושל רבי יוחנן. להבנת המחלוקת נקדים ונבאר, שמשמעות המילים 'ריחיים בצווארו' היא טרדת הפרנסה המוטלת על האיש כאשר הוא נשוי.

¹ הלכה זו תובא בסוף הפרק.

² הגדרה זו אנו למדים מדברי הרמב"ם - "אבל אם היה יצרו מתגבר עליו חייב לישא אשה ואפילו היו לו בנים שמא יבוא לידי הרהור". (רמב"ם, נשים, הלכות אישות, פרק ט"ו הלכה ג. דבריו המלאים הובאו בפרק 'גיל הנישואין' - פסק הרמב"ם)

אמר רב יהודה אמר שמואל: הלכה- נושא אשה ואחר
כך ילמוד תורה. רבי יוחנן אמר: ריחיים בצוארו
ויעסוק בתורה? ! ולא פליגי, הא לן והא להו.

רב יהודה בשם שמואל ורבי יוחנן, נחלקו בהלכה האם לכתחילה יש
לאדם לישא אשה ואז ללמוד תורה, או שמא ללמוד תורה ואז לישא אשה.
מבארת הגמרא שלמעשה אין ביניהם מחלוקת, אלא שכל אחד מהם דיבר
במציאות שונה. רש"י מבאר את הסיבה לשוני במציאות- רב יהודה בשם
שמואל שאומר לישא אשה ואחר כך ללמוד תורה, פסק הלכה לבני בבל,
ואילו רבי יוחנן שאומר ללמוד תורה ואחר כך לישא אשה, פסק הלכה לבני
ארץ ישראל.

הא לן הא להו. בני בבל היו הולכין וגורסין משניות
התנאים בארץ ישראל, ומתוך שלומדים חוץ למקומם
אין צרכי הבית מוטלים עליו, נושא אשה דהוה בלא
הרהור, ואחר כך הולך ולומד תורה. להו. לבני ארץ
ישראל הלומדים במקומם, אם נושא אשה יהו צרכי
הבית מוטלין עליו ויבטלוהו. [רש"י, קידושין, דף כט עמוד

[ב]

לשיטת רש"י אדם נשוי ניצל מהרהורי עבירה אף על פי שהוא נמצא
רחוק מאשתו. על כן היתה לבני בבל תועלת מכך שנשא נשים והלכו ללמוד
תורה בארץ ישראל³. אך בתוספות מובאים דברי רבינו תם אשר תמה על
דבריו של רש"י.

³ נראה שבשיטת רש"י אחזו עוד פוסקים שדבריהם יובאו בפרק "צבא".

וקשה לרבינו תם, דמשמע דקאמר שמואל דנושא
אשה תחלה כדי להיות בלא הרהור ומוקי לה
למילתיה בבני בבל, אם כן אכתי איכא הרהור כיון
שהולכים ללמוד חוץ למקומן. [נתוספות, דבור המתחיל

הא לן והא להו, קידושין דף כט עמוד ב]

רבינו תם חולק על רש"י וסובר שכאשר אדם רחוק מאשתו, אמנם
אין הכרח שיהרהר בנשים אך המכשול עומד לפתחו. על כן שואל רבינו תם-
מה הועילו בני בבל בכך שנשאו נשים ועזבו אותן? ומוסיף רבינו תם ושואל-

ועוד קשה, אחר שנשא אשה היאך יצא חוץ למקומו
ללמוד, והלא הוא צריך לחזור אחר מזונות אשתו
ובניו. ובפרק קמא דגיטין (דף ו עמוד ב) אשכחן
דשלח רבי אביתר: בני אדם הבאים משם לכאן הם
מקיימין בעצמן "ויתנו את הילד בזונה ואת הילדה
מכרו ביין", פירוש שצריכין בניו ובנותיו להתמשכן
בעבור מזונותיהן. משמע שאין עושים יפה שהולכים
ללמוד חוץ למקומן.

כיצד ייתכן שבני בבל נשאו נשים והותירו אותן ללא פרנסה בבבל?
לחיזוק השאלה מביא רבינו תם גם את הגמרא בגיטין (דף ו עמוד ב)
שמספרת על רבי אביתר מארץ ישראל ששלח איגרת אל רב יהודה שהיה
בבבל. באיגרת זו הוכיח רבי אביתר את בני בבל על שהם עוזבים את
נשותיהם וילדיהם, עד שבגלל מצוקת הפרנסה הם צריכים למשכן את עצמם
עבור מזון. מכח שאלות אלה חולק רבינו תם על רש"י ואוחז בשיטה שונה.

על כן נראה לרבינו תם איפכא, דרבי יוחנן דאמר ריחים בצוארו ויעסוק בתורה לבני בבל דיבר שאינו יכול להניח אשתו וילך וילמוד תורה ועוד שהם עניים, ושמואל דאמר נושא אשה תחלה לבני ארץ ישראל אמר שיכולים ללמוד במקומם וגם הם עשירים וטוב לו שישא אשה וילמוד תורה בטהרה. ומיהו פעמים שגם בני ארץ ישראל היו יוצאים חוץ למקומם לבבל ללמוד תורה אלא רובם היו לומדים במקומם.

לשיטת רבינו תם, רבי יוחנן פסק הלכה לבני בבל ואמר להם שקודם שישאו נשים עליהם ללמוד תורה כדי שלא יאלצו לעזוב את נשותיהם לצורך לימוד התורה. לעומת זאת שמואל פסק הלכה לבני ארץ ישראל שישאו נשים ואז ילמדו תורה. הסיבה לדברי שמואל היא שבני ארץ ישראל נמצאים במקומם ויכולים לדאוג לפרנסת בני ביתם, וטוב להם שילמדו תורה מתוך טהרת המחשבה והגוף.

כמה מותר לאחר בשביל תורה

מחלוקתם של רב יהודה בשם שמואל ורבי יוחנן, נובעת משיקול דעתם בהנהגת הציבור. כבר ביארנו ששיקול דעתם של חכמי ישראל בסוגיית גיל הנישואין נמצא בתוך מסגרת של מצוות עשה מדאורייתא, איסורי דאורייתא והלכות שנמסרו למשה מסיני. מתוך כך ניתן להבין את דברי החזון אי"ש והמאירי. החזון אי"ש אוחז כשיטת רבינו תם ושואל- עד איזה גיל היו דוחים בני בבל את נישואיהם כדי ללמוד תורה?

שם בגמרא רב הונא לטעמיה כו', פירוש אף על גב דבבל אמרינן דילמוד תורה ואחר כך ישא אשה וכמו שפירש רבינו תם, מכל מקום לא יאחר מכ' שנה דהא תניא ואם אי אפשר בלא אשה כו'. ולאחר כ' הוי לא אפשר דהרי הוא כל ימיו בהרהור. ולפי זה אין היתר לאחר יותר מכ' בשביל תורה, וצריך עיון בפוסקים. (שם לדרך כ"ט ע"ב). [נחזון אי"ש, קידושין דף כט עמוד ב]

החזון אי"ש מבאר שאף על פי שבני בבל דחו את נישואיהם עבור לימוד התורה הם נשאו נשים לפני גיל עשרים. מדברי החזון אי"ש ניתן גם להשיג תובנה חשובה על נפש האדם- גיל עשרים מהווה נקודת מפנה בתודעת האדם. אחת ההשלכות של נקודת מפנה זו, היא שלאחריה מחשבותיו בהכרח יעסקו גם בנשים. מכיון שכך, האדם מחוייב לישא אשה כדי שלא יהרהר בעל כרחו בנשים זרות האסורות עליו. לכן אפילו תלמידי חכמים שחשקה נפשם בתורה לא יכולים לאחר את הנישואין מעבר לעשרים. החזון אי"ש חזר על דברים אלה גם באיגרת ששלח לתלמיד, בתשובה לשאלה האם להתחיל להשתדל במציאת אשה בהגיעו לשמונה עשרה, או שמא לדחות את ההשתדלות בנישואין עבור לימוד התורה.

שלום

רצוני להעירך כי מן המשנה ומן הגמרא להקדים הפרק ובי"ח שנה יש חיוב וכן נהגו דורות הרבה, ויש מאחריין מפני עסק התורה אבל אין דרך זו רק ליחידים, ולכן אם יזדמן לך ענין הנותן אפשרות לקבוע על התורה בעתיד הקרוב אל תזניחהו ועל העתיד הרחוק אין ראוי לחקור שנאמר תמים תהיה,

אחשוב כי אביך שליט"א יסכים עמי על הצעתי זו,
וכאשר יהיה דעת אביך שליט"א בעד זה בטח יזמין
הקדוש ברוך הוא. והנני מברכך בעתידות טובות
ומוצלחות כנפשך ונפש הדורש שלום תורתך.
אי"ש.

[חזון אי"ש – קובץ איגרות, אגרת קלה]

החזון אי"ש מלמדנו כי הדרך לדחות את הנישואין אחרי עשרים
היא דרך לאנשים יחידים בדור, אשר אין להם כלל הרהורי עבירה שלא כדרך
שאר בני האדם. אך שאר האנשים מחוייבים להתחיל להשתדל במצות
הנישואין לאחר שנתם השמונה עשרה, כדרך המשנה והתלמוד. הלכה זו
מצאנו גם בדברי המאירי.

לעולם ילמוד אדם תורה ואחר כך ישא אשה.
שמשנשאה אין למודו מצוי כל כך שצריך הוא
להשתדל בביתו וטפילו. דרך צחות אמרו ר'חים
בצוארו ויעסוק בתורה'. מכל מקום, במקום שהבנות
זריזות ועול ביתם מסור להם, אם רואה בעצמו שאין
לבו פנוי בלא אשה, ישא ואחר כך ילמוד כדי שיעמוד
לו בלא הרהור עבירה. ולעולם ישא אדם אשה
בבחרותו כדי שלא יתמיד גדולו בהרהורין רעים
ומחשבות נכריות, שמאחר שהתמיד עצמו בהם
לעולם אף לאחר שישא לא יהא בטוח בהם. ועיקר
הפרק בענין הוא מארבע עשרה שנה ולמעלה. ומכל
מקום, כל שהגיע לעשרים ולא נשא אינו ניצל כל ימיו

מהרהורין שהתמיד בהם אלא אם כן הוא מן

היחידים. [בית הבחירה- מאירי, קידושין דף כט עמוד ב]

המאירי מבאר שהפרק הראוי לשאת אשה מתחיל בשנתו הארבע עשרה של האדם, כלומר מגיל שלוש עשרה ויום. כבר הזכרנו ששיקול דעתם של רוב חכמי ישראל בדורות האחרונים הכריע שההנהגה לשאת אשה לפני שמונה עשרה שנה אינה מתאימה. מכל מקום, אומר המאירי שכל אדם שהגיע לעשרים ולא נשא אשה לא יהיה ניצול כל ימיו מהרהורי עבירה. שיטתו של המאירי ייחודית ושאר הפוסקים לא כתבו כדבריו, אלא הבינו שבכל מקרה אדם לאחר נישואיו יוכל לחיות בקדושת המחשבה. החובה לבן תורה להקדים ולשאת אשה לפני גיל עשרים קשורה גם בטהרת המחשבה, אשר בלעדיה אי אפשר להבין את התורה על בורייה. וכך מבאר רבי חיים פלאג'י בספרו תוכחת חיים-

ואם יהיה מונע את עצמו מלישא אשה בעבור כי הוא רוצה לעסוק בתורה, ועל ידי האשה אי אפשר כי רחים בצוארו ויעסוק בתורה, לזה אמר כי אדרבה כל השרוי בלא אשה שרוי בלא תורה, שנאמר "האם אין עזרתי בי ותשיה נדחה ממני" [איוב ו יג], כי מלבד טרדות הבית שנעשות על ידי האשה, זאת ועוד כי ההרהורים מבלבלים מוחו ואינו יכול לכוון בתורה על אמתותה, וכמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה.

[תוכחת חיים, בראשית, מאמר ב]

הרהור עבירה - איסור בפני עצמו⁴

הרהור עבירה הוא איסור מדאורייתא. איסור זה נלמד מן הפסוק "ולא תתגרו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם" (במדבר, פרק טו, לט) האמור בפרשת ציצית. וכך נדרשו המילים 'ואחרי עיניכם' במדרש ההלכה ספרי-

'ואחרי עיניכם' זו זנות. כענין שנאמר - ויאמר שמשון
אותה קח לי כי היא ישרה בעיני (שופטים יד ג). [ספרי,
במדבר, פרשת שלח, קטו]

על פי דברי הספרי, מנה הרמב"ם בספר המצוות את הרהור כלאו מדאורייתא. בתחילת דבריו מבאר הרמב"ם שהתורה אסרה להרהר בדברים שהם היפך מצוות התורה-

והמצוה המ"ז היא שהזהירנו שלא לתור אחרי לבבנו,
עד שנאמין דעות שהם הפך הדעות שחייבתנו התורה,
אבל נקצר מחשבתנו ונשים לה גבול תעמוד אצלו
והוא מצות התורה ואזהרותיה. והוא אמרו יתעלה (פ'
ציצית) - ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם. [ספרי
המצוות לרמב"ם, מצוות לא תעשה, מז]

בהמשך הדברים מבאר הרמב"ם שהרהור בזנות גם הוא אסור מן

התורה-

⁴ להרחבת הדברים מעבר למה שנכתב כאן, הובא פרק נספח לספר זה הנקרא 'קדושת המחשבה'. בפרק זה הוקדש מקום ללימוד מעמיק יותר של איסור הרהור ומקורותיו, ולביאור מספר סוגיות מן התלמוד הבבלי הדורשות הסבר.

‘ואחרי עיניכם’ זו זנות, כענין שנאמר [שופטים יד]-
ויאמר שמשון לאביו אותה קח לי כי היא ישרה בעיני.
רוצה באמרו זו זנות, המשך אחר ההנאות והתאוות
הגשמיות והתעסק המחשבה בהן תמיד. [ספר המצוות
לרמב"ם, מצוות לא תעשה, מז]

איסור הרהור עבירה נדרש גם מן הפסוק “ונשמרת מכל דבר רע”
(דברים, פרק כג, י). פסוק זה עוסק במחנה הצבא הישראלי היוצא למלחמה,
ומזהיר את הטמא טומאת קרי לצאת אל מחוץ למחנה⁵. כך דרשו חכמים את
הפסוק בגמרא במסכת עבודה זרה-

תנו רבנן: “ונשמרת מכל דבר רע” [דברים כג י]-
שלא יהרהר אדם ביום ויבוא לידי טומאה בלילה.
[תלמוד בבלי, מסכת עבודה זרה, דף כ עמוד ב]

על פי דרשה זו של חכמים, פסק להלכה הבית יוסף⁶ שאיסור הרהור
עבירה הוא לאו מדאורייתא-

ואסור מן התורה להרהר באשה ואפילו פנויה. וחמור
הרהור פנויה ממגעה, שעל ההרהור עובר בלאו מן
התורה, שנאמר [דברים כג י]- ונשמרת מכל דבר רע,
ופירשו רבותינו ז”ל (עבודה זרה כ ע”ב) שלא יהרהר

⁵ על פי פירוש הרמב"ן לספר דברים, פרק כג, פסוקים י-טו.
⁶ רבי יוסף קארו מחבר השולחן ערוך.

ביום ויבוא לידי טומאה בלילה. [בית יוסף, אבן העזר,

סימן כא]

נמצא כי ההרהור הוא איסור בפני עצמו מן התורה, והדרך להינצל ממנו אחרי גיל עשרים היא להיות בתוך מסגרת הנישואין. טהרת המחשבה והגוף תלויה בחינוך, עבודת המידות ויראת שמים- אך כל אלו לא יועילו כל עוד לא נשא האדם אשה.

מקורות נוספים לעיון

- 1) רבינו ניסים, מסכת קידושין, דף כט עמוד ב.
- 2) רא"ש, מסכת עבודה זרה, פרק א, סימן כ.
- 3) ספר מצוות גדול, לאוין, סימן קכו.
- 4) ספר מצוות קטן, מצוה כד.
- 5) נוה צדק, הלכות תלמוד תורה, פרק א, הלכה ה.
- 6) פני יהושע, מסכת קידושין, דף כט, עמוד ב.

גיל הנישואין

סדר היום/ רי"ף/ פסק הרמב"ם/ גדר ביטול מצות עשה
של פרו ורבו/ פסק הטור/ פסק השולחן ערוך/ פסקיהם
של ספר החינוך, מהר"ם שיק והחפץ חיים/ שיטת הבן

איש חי

סדר היום, רי"ף, רמב"ם, טור, מגיד משנה, לחם משנה, מעשה רוקח, פרישה, בית חדש,
שולחן ערוך ובית יוסף, בית שמואל, ספר החינוך, מנחת חינוך, מהר"ם שיק, חפץ חיים, בן

איש חי ובן יהודע

פרק זה יביא את פוסקי ההלכה העיקריים המדברים במצות הנישואין. אף על פי שההלכות יחזרו על עצמן, לא נמנעתי מלהביא את כולן. זאת, כדי להראות את הסכמת כל הפוסקים וכן מפני עניינים שנתחדשו במקורות אחדים.

סדר היום

מקור עיקרי למצות הנישואין, אשר מסייע להבין את היסודות עליהם עומדים דברי הפוסקים בכל מקום, הוא דבריו של רבי משה אבן מכיר בספרו "סדר היום" בפירושו למשנת "בן חמש שנים"

ובהיות הבחור בן חמש עשרה שנה ונכנס בתוך שש עשרה, הדם מתגבר עליו תאוות היצר הרע וחמדותיו, לכן צריך להחלישו בהיותו עוסק בתורה הנקרא 'תושיה', ולהיות יושב באהלי שקוד החכמים וללכת מחיל אל חיל. ובכן אם אבן הוא נמוח ואם ברזל הוא מתפוצץ, כי בכח עסקו בעיון השכלי מתבטל כח עיון החמרי כי הוא גדול ורב ממנו למי שיש לו עינים לראות ולב להבין. ועם כל זה, לא נמנע התנא מלהזכיר שיניח עסק התורה וישא אשה, משום דאין אפוטרופוס לעריות יצר הרע והוא אויב ואורב להפילו במקום שלא יוכל לקום במחשבות רעות בהרהורים קשים. ואמרו עין רואה לב חומד כלי המעשה גומרים ונמצא מאבד עצמו לדעת ומחריב עולמות, לכן הזכיר לנו התנא: **בן שמונה עשרה לחופה**. אם מן טעם זה, אם משום "לא תהו בראה

לשבת יצרה", ושניהם כאחד טובים. ואינו דומה תורה מאדם שלם לתורה מאדם פגום, כמו שאמרו (יבמות סב ע"ב) כל השרוי בלא אשה וכו'. ועם כל זה, לא שמו עליו העול מקודם, כדי שיהיה עוסק לפחות שלש שנים בגמרא פנוי בלא אשה בלא עסק בלא טרדה ויועיל לו הרבה על היסוד שיש לו בנוי ממקרא וממשנה, ועוד שהתלהבות יצר הרע אינו כל כך ואפשר להנצל ממנו בנקל אם אין לו חברים רעים ממי ילמוד. ובהגיעו לח"י מוטל על אביו בחיוב גמור לבקש לו אשה להכניסו לחופה. והזכיר התנא ענין החופה, משום שענין חופה הוא היחוד שבין איש ואשתו, ורמז בזה כי אין כונת הענין הזה כל כך משום פריה ורביה, כי עדין לא הגיע לפרק עשרים שמוטל עליו הענין בחיוב כמו דאיתא (קידושין כט ע"ב) "תפח עצמותיו", אבל עקר הענין להצילו מן החטא ולא יחמד בלבבו נשים נכריות האסורות אליו. וכדי למלאת תאותו ויהיה לו פת בסלו צריך ליחד לו אשה ובזה ינצל מן החטא. [סדר היום- בפירוש משנת בן חמש

שנים]

מדברי רבי משה אבן מכיר למדנו שלמצות "פרו ורבו" ישנם שני טעמים. הטעם הראשון הוא מפני הרהור עבירה- הנישואין הם גדר של קדושה לאיש ומצילים אותו מאיסור תורה. הטעם השני הוא מפני המשך קיום המין- האיש מצווה להביא לעולם בן ובת, כדי שיהיה העולם מיושב בבני אדם ולא ריקני מאין יושב, כמאמר הנביא ישעיה- "לא תוהו בראה לשבת יצרה".

מעבר ליסוד חשוב זה, למדנו מדברי "סדר היום" עוד מספר עקרונות. ראשית, אחת הסיבות שבגללן ההלכה מחייבת את האדם להתחיל להשתדל במצות הנישואין רק לאחר שנתו השמונה עשרה, היא שעליו ללמוד גמרא ללא טרדה חיצונית החל משנתו החמש עשרה במשך שלוש שנים, ובתקופה זו יוכל להתגבר על יצרו הרע אם ידבק בחברים טובים. שנית, מעבר למצוה המוטלת על האדם להשתדל לשאת אשה בעצמו, יש חיוב המוטל על כל אב לסייע לבנו ולהכניסו לחופה בגיל זה¹. שלישית, המצוה להביא ילדים לעולם להמשך קיום המין, מוטלת על האדם רק מבן עשרים². לאחר שעסקנו בדברי רבי משה אבן מכיר, נוכל להביא את דברי הפוסקים הגדולים אשר היו לעמודי התווך של עולם ההלכה- רי"ף, רמב"ם, טור, ושולחן ערוך.

רבינו יצחק אלפסי

תנו רבנן, ללמוד תורה ולישא אשה לומד תורה ואחר כך נושא אשה. ואם אי אפשר לו בלא אשה נושא אשה ואחר כך לומד תורה. אמר רב יהודה אמר שמואל: הלכה נושא אשה ואחר כך לומד תורה. ורבי יוחנן אמר: רחיים בצוארו ויעסוק בתורה?! ולא פליגי הא לן והא להו. אמר רבי אבא וכן תנא דבי רבי ישמעאל עד עשרים שנה הקדוש ברוך הוא יושב ומצפה לאדם אימתי ישא אשה, כיון שהגיע עשרים שנה ולא נשא אשה, אמר תפח עצמותיו. נרי"ף,

קידושין, פרק ראשון, דף י"ב מדפי הרי"ף]

¹ במצוה זו המוטלת על האב, להשיא את בנו אשה, נעסוק בפרק "מצות האב להשיא את בנו".
² בסיבה לכך יעסקו פרקים נוספים בהמשך הספר.

הרי"ף העתיק את דברי רבא (בגרסת הרי"ף- רבי אבא) ואת הברייתא מבית מדרשו של רבי ישמעאל- שלא לעבור את גיל עשרים בלא אשה, להלכה למעשה.

פסק הרמב"ם

הרמב"ם פוסק בהלכות אישות-

האיש מצווה על פריה ורביה אבל לא האשה. ומאימתי האיש נתחייב במצוה זו מבן שבע עשרה. וכיון שעברו עשרים שנה ולא נשא אשה, הרי זה עובר ומבטל מצות עשה³. ואם היה עוסק בתורה וטרוד בה והיה מתירא מלישא אשה כדי שלא יטרח במזונות ויבטל מן התורה, הרי זה מותר להתאחר. שהעוסק במצוה פטור מן המצוה וכל שכן בתלמוד תורה. [רמב"ם, נשים, הלכות אישות, פרק ט"ו, הלכה ב]

הרמב"ם אומר, שהאיש חייב במצות הנישואין מבן שבע עשרה. אך אין הכוונה לגיל שש עשרה ויום, אלא לשבע עשרה ויום, כמו שמסביר המגיד משנה, מנושאי כליו של הרמב"ם-

³ לשון הרמב"ם "עובר ומבטל מצות עשה" היא מיוחדת, שכן היה לו לומר- "הרי זה בטל מצות עשה", בלשון עבר ולא בלשון הווה. במשמעות היהודית של המילים "עובר ומבטל מצות עשה", עוסק החקרי לב, שדבריו יובאו במקומם בפרק "צבא" שבהמשך הספר.

ואימתי נתחייב האיש במצוה זו וכו'. בכאן מצאתי נוסחאות חלוקות בספרי רבינו, ויש מהן שכתוב מבן י"ז, ובמסכת אבות (פרק ה, משנה כא) שנינו "בן שמונה עשרה לחופה". ונראה לי שאם הנוסחא הכתוב בה מבן שבע עשרה היא אמיתית, שפירושה משעברה שנת שבע עשרה והוא בן שבע עשרה שלמים. ומכל מקום, האמיתית היא לפי דעתי מבן שמונה עשרה כלשון המשנה, ופירוש משנכנס לכלל י"ח. [מגיד משנה על הרמב"ם, הלכות אישות, פרק ט"ו הלכה ב]

הרמב"ם גם פוסק, שהאדם עובר ומבטל מצות עשה בדחיית הנישואין אחרי גיל עשרים. המגיד משנה, מביא את המקור שלדעתו ממנו הוציא הרמב"ם את דבריו-

וכיון שעברו עשרים שנה וכו'. פרק קמא דקידושין (כט ע"ב), ברייתא, עד עשרים שנה יושב הקדוש ברוך הוא ומצפה אימתי ישא אשה, כיון שהגיע עשרים שנה ולא נשא אשה אומר תיפח עצמותיו של אותו האיש.

הרמב"ם פסק שאם היה האדם טרוד בלימוד התורה, והיה מתירא מלשאת אשה כדי שלא יטרח במזונות ויבטל מן התורה, הרי זה מותר להתאחר. דבריו של הרמב"ם מכוונים למחלוקתם של רב יהודה בשם שמואל ושל רבי יוחנן במסכת קידושין, שהובאה בפרק הקודם, בשיקול הדעת האם להקדים את הנישואין ללימוד התורה בטווח הגילאים שבין שלוש עשרה לעשרים. מחלוקת זו, ממשיכה להתקיים גם אחרי גיל עשרים,

במקרה שבו אדם אינו מהרהר כלל בנשים, והותר לו מדין תורה לדחות את נישואיו מפני טרדת הפרנסה. במקרה זה, פסק הרמב"ם שמותר להעדיף את לימוד התורה על פני הנישואין. כך מבאר הלחם משנה, מנושאי כליו של הרמב"ם-

ואם היה עוסק בתורה וטרוד בה וכו'. זהו מה שאמר בגמרא פרק קמא דקידושין (דף כט עמוד ב)- הא לן והא להו. כלומר דכיון דאין לבו מתאוה לתשמיש ילמוד תורה ואחר כך ישא אשה כדכתב רש"י ז"ל.
[לחם משנה על הרמב"ם, הלכות אישות פרק ט"ו הלכה ב]

כאן המקום להביא הלכה נוספת שאינה נמצאת בהלכות אישות, אלא בהלכות תלמוד תורה. הלכה זו מתייחסת לדחיית הנישואין בין גיל שלוש עשרה לגיל עשרים בלבד, ובה הותר הרמב"ם מקום לשיקול דעת, גם במקרה שבו האדם מהרהר בנשים-

לעולם ילמוד אדם תורה ואחר כך ישא אשה, שאם נשא אשה תחלה אין דעתו פנויה ללמוד. ואם היה יצרו מתגבר עליו עד שנמצא שאין לבו פנוי ישא ואחר כך ילמוד תורה. [רמב"ם, מדע, הלכות תלמוד תורה, פרק א, הלכה ה]

דברי הרמב"ם- "עד שנמצא שאין לבו פנוי", משמעותם שאדם נכשל בהרהורי עבירה שהם איסור תורה, ובכל זאת אינו חייב לשאת אשה כל עוד ליבו פנוי להבנת התורה. כיצד ייתכן שהותר לאדם לעבור על איסורי תורה, על מנת שיוכל להמשיך ללמוד תורה ללא טרדת הפרנסה? אלא שפירוש

הדברים שהרמב"ם עוסק בהלכה זו בטווח הגילאים שבין שלוש עשרה לעשרים. בתקופה זו בחיי האדם הוא עדיין אינו חייב להינשא מדין תורה, והותר לו לדחות את נישואיו מסיבות שונות, אף על פי שאינו נמצא בטהרת המחשבה והגוף.

מכל מקום, כאשר פסק הרמב"ם בהלכות אישות לגבי איחור הנישואין מעבר לגיל עשרים לא הותיר מקום לשיקול דעת, אלא כתב בפשטות שהתנאי היחיד שבו מותר לאחר את גיל עשרים הוא אם אדם אינו מהרהר כלל בנשים. כך פסק הרמב"ם, בהמשך להלכה הקודמת בהלכות אישות-

מי שחשקה נפשו בתורה תמיד ושגה בה כבן עזאי
ונדבק בה כל ימיו ולא נשא אשה אין בידו עון והוא
שלא יהיה יצרו מתגבר עליו. אבל אם היה יצרו
מתגבר עליו חייב לישא אשה ואפילו היו לו בנים
שמא יבוא לידי הרהור. [רמב"ם, נשים, הלכות אישות פרק

ט"ו הלכה ג]

מדברי הרמב"ם- "כל ימיו", נוכל ללמוד שהלכה זו עוסקת בתקופה שמגיל עשרים ועד סוף ימיו של האדם. מכיוון שכך, פסק הרמב"ם בפשטות, שאם היה יצרו מתגבר עליו- חייב לישא אשה. דבריו של הרמב"ם מכוונים גם כלפי אדם שכבר הוליד בנים, וכל שכן לרווק שיצרו גובר עליו שעבר את גיל עשרים וטרם הוליד בנים. וכך מבאר הלחם משנה-

והוא שלא יהיה יצרו מתגבר עליו וכו'. אכולה מילתא קאי, אפילו למאי דאמר ואם היה מתירא⁴ וכו' דאם יצרו מתגבר עליו ישא אשה תחילה, וכן כתב הרב בית יוסף ז"ל באבן העזר (סימן א), וכן נראה שם בגמרא. [לחם משנה על הרמב"ם, הלכות אישות פרק ט"ו הלכה

ג]

גדר ביטול מצות עשה של פרו ורבו

הרמב"ם פוסק, שאחרי גיל עשרים האדם שלא נשא אשה עובר ומבטל מצות עשה. יש לבאר- מהו הגדר של ביטול מצות עשה של פריה ורביה? כדי לענות על שאלה זו, יש לעיין שוב בדבריו של רבי משה אבן מכיר בספרו סדר היום, שלמצות הנישואין שני טעמים. הטעם האחד הוא משום גדר של קדושה- שלא יבוא האדם לידי הרהור עבירה. הטעם השני הוא משום פריה ורביה- הבאת דור המשך לעולם. על פי שני טעמים אלה, הבינו הפוסקים מהו ביטול מצות פריה ורביה. חלק מהפוסקים סברו שדברי הרמב"ם על ביטול מצות עשה הם מהטעם הראשון- גדר של קדושה. האדם שמאחר את גיל עשרים מביא את עצמו למצב שבו בוודאי יבוא לידי הרהור עבירה ועבירות אחרות. לעומת זאת, חלק אחר של הפוסקים הבין שכוונת הרמב"ם היא לביטול מצות עשה של פריה ורביה ממש- הבאת דור המשך לעולם.⁵

⁴ "...מלישא אשה כדי שלא יטרח במזונות ויבטל מן התורה, הרי זה מותר להתאחר". (הלכה ב, ההלכה הקודמת בהלכות אישות, שהובאה בתחילת 'פסק הרמב"ם').

⁵ בדרך זו הלך החקרי לב, שדבריו יובאו בפרק "צבא".

המעשה רוקח סבר שכוונת הרמב"ם היא לביטול גדר של קדושה.
נביא כאן את דבריו של המעשה רוקח על הרמב"ם, שמתוכם ניתן להבין גם
על יחס התורה לגיל ההתבגרות-

שם. וכיון שעברו כ' שנה וכו'. בקידושין דף כ"ט
אמר רבא וכן תנא דבי רבי ישמעאל עד עשרים שנה
יושב הקדוש ברוך הוא ומצפה לאדם מתי ישא אשה.
כיון שהגיעו עשרים ולא נשא, אומר תיפח עצמותיו.
עד כאן. ורבינו העתיק הרי זה עובר ומבטל מצות
עשה, נראה שהוציאו ממה שכתוב שם- רב הונא
לטעמיה דאמר בן עשרים שנה ולא נשא אשה כל ימיו
בעבירה. בעבירה סלקא דעתך? ! אלא אימא כל ימיו
בהרהורי עבירה, עד כאן. [מעשה רוקח (על הרמב"ם),
הלכות אישות, פרק ט"ו]

המעשה רוקח סובר שהרמב"ם הוציא את דבריו מתוך דברי רב
הונא, שאמר שאדם שעבר עשרים שנה ולא נשא אשה כל ימיו בהרהור
עבירה. אם כך, נמצא שאחרי עשרים שנה יש ביטול גדר של קדושה. אך על
הבנה זו שואל המעשה רוקח-

וקשה, דמשנכנס ל"ג שנים והלאה שנתחייב בכל
המצות נתחייב גם במצוה זו, ולמה לא נייחס לו עון
ההרהור עד זמן זה? ומאי איריא מעשרים והלאה?

הלא כל בר דעת יודע, שאדם עלול להרהר בנשים הרבה לפני גיל עשרים. אם כך, מדוע רק בגיל עשרים יש ביטול מצות עשה? המעשה רוקח עונה על שאלתו.

אלא ודאי דלענין מצוה זו לא נחשב ביטולה עד זמן שמענישים מבית דין של מעלה דהיינו בן עשרים, דדרכיה דרכי נועם כתיב. אף דלענין ההרהור על כל פנים חיישינן ליה, אלא שעד עשרים אין שולטים בו כל כך, ואחרי דרישה וחקירה קל. ודע שהר"ן ז"ל סיים, דאם לא רצה לישא אשה מכין אותו עד שתצא נפשו דומיא דשאר מצות עשה.

למדנו מדברי המעשה רוקח, שעד עשרים שנה לא מענישים את האדם בבית דין של מעלה ולכן אין חשש שייענש על ההרהור עבירה שלפני גיל עשרים. עוד למדנו מדבריו, שעד עשרים שנה ההרהורים לא שולטים על האדם שליטה מלאה, ולכן רק אחרי גיל עשרים יש ביטול גדר של קדושה. בנוסף מחדש המעשה רוקח - התורה מתייחסת לגיל ההתבגרות של האדם. גיל זה מתחיל מגיל שלוש עשרה ויום אחד ומסתיים בגיל עשרים ויום אחד. בטווח גילאים זה האדם לא מתחייב בבית דין של מעלה על עבירות שבידו, שכן הוא עדיין אינו מסוגל לקחת אחריות מלאה על מעשיו. הקדוש ברוך הוא אינו בא בטרוניא עם בריותיו, ועל התורה נאמר "דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום" (משלי ג יז).

התייחסות לגיל עשרים כגיל שבו אדם לוקח אחריות מלאה על מעשיו, מצאנו גם בדברי הרמב"ם בהלכות מכירה. הרמב"ם עוסק ביתום ויתומה שגדלו ורוצים למכור קרקע שירשו מאבותיהם-

קטן שהגדיל והביא הזכר שתי שערות אחר שלש
עשרה והבת אחר שתיים עשרה, אף על פי שאינו יודע
בטיב משא ומתן, מקחו מקח וממכרו ממכר ומתנתו
מתנה במטלטלין. אבל בקרקע אין מעשיו קיימין עד
שיהיה יודע בטיב משא ומתן אחר שהגדיל.
במה דברים אמורים? בקרקע שלו, אבל קרקע שירש
מאבותיו או משאר מורישיו אין ממכרו ממכר עד
שיהיה בן עשרים שנה, אף על פי שהביא שתי שערות
ויודע בטיב משא ומתן. שמא ימכור בזול מפני שדעתו
נוטה אחר המעות ועדיין לא נתיישבה דעתו בדרכי
העולם. [רמב"ם, קנין, הלכות מכירה, פרק כט, הלכות יב-יג]

למדנו מדברי הרמב"ם שיש גיל שבו אדם נחשב גדול ומתחייב
במצוות, אך עדיין אין לו אחריות מלאה על מעשיו. אצל הבנות מגיל שתיים
עשרה ויום ועד גיל עשרים, ואצל הבנים מגיל שלוש עשרה ויום ועד גיל
עשרים. לאחר שעברו הבן או הבת את גיל עשרים, כבר נתיישבה דעתם
בדרכי העולם והם מודעים לגמרי לתוצאות מעשיהם.
נוכל לומר בהסבר ביטול מצות עשה של פרו ורבו ברמב"ם, שכיוון
שאחרי גיל עשרים נתיישבה דעתו של אדם בדרכי העולם, ומדרכי העולם הם
ממון ונשים, אז ודאי שאחרי גיל עשרים האדם מהרהר בנשים כשם שהוא
מהרהר בממון⁶.

⁶ לגיל ההתבגרות הוקדשו שני פרקים בספר זה, ובהם יובאו דברי הפוסקים העוסקים בנושא.

פסק הטור

נביא את פסק הטור ואת דבריהם של מפרשי הטור במקומות המתאימים.

יתברך שמו של הקדוש ברוך הוא שהוא חפץ בטוב בריותיו, שידע שאין טוב לאדם להיות לבדו ועל כן עשה לו עזר כנגדו. ועוד כי כוונת הבריאה באדם כדי לפרות ולרבות, וזה אי אפשר בלא העזר, ועל כן צָוָהו לדבק בעזר שעשה לו. [טור, אבן העזר, הלכות נישואין סימן

[א

הטור מביא את שני הטעמים למצות הנישואין. הטעם הראשון משום "לא טוב היות האדם לבדו" (בראשית ב יח) שלא יבוא האדם לידי הרהור, והטעם השני הוא משום פריה ורביה- הבאת דור המשך לעולם.

לכך חייב כל אדם לישא אשה כדי לפרות ולרבות, שכל מי שאינו עוסק בפריה ורביה כאילו שופך דמים, דכתיב [בראשית ט, ו-ז] 'שופך דם האדם' וסמך 'ואתם פרו ורבו'. וכאילו ממעט הדמות דכתיב [שם] 'כי בצלם אלהים עשה את האדם' 'ואתם פרו ורבו'. וגורם לשכינה שתסתלק מישראל. וכל מי ששרוי בלא אשה שרוי בלא טובה בלא ברכה בלא דירה בלא תורה בלא חומה בלא שלום. ואמר רבי אלעזר כל מי שאין לו אשה אינו אדם. וכיון שנשא אשה עונותיו מתפקקים, שנאמר [משלי יח, כב] מצא אשה מצא

טוב ויפק רצון מה'. ומצוה גדולה היא עד מאד, שאין מוכרים ספר תורה אלא כדי ללמוד ולישא אשה.

לאחר שמבאר הטור את הסיבות למצות הנישואין, הוא מלמדנו את הגיל בו על האדם לישא אשה-

ומצוה על האדם שישא אשה בן י"ח שנה, דתנן בן י"ח לחופה. אבל המקדים לישא כשהוא בן י"ג מצוה מן המובחר. תנו רבנן: המשיא בניו ובנותיו סמוך לפרקן עליו הכתוב אומר [איוב ה, כד] וידעת כי שלום אהליך וגו'. ואמר אביי הא דעדיפנא מחבריא משום דנסיבנא מבר שיתסר, ואי נסיבנא בר אברסר הוה אמינא גירא בעיניה דשטנא. אבל קודם י"ג לא ישא דהוי כזנות. ובשום ענין לא יעבור עשרים שנה בלא אשה, דאמר רבא וכן תנא דבי רבי ישמעאל עד עשרים שנה הקדוש ברוך הוא ממתין לו לאדם שמא ישא אשה, וכיון שעברו עשרים שנה ולא נשא אומר הקדוש ברוך הוא תפח עצמותיו.

הטור פסק להלכה שעל האדם לשאת אשה בן י"ח שנים, ובשום ענין לא יעבור עשרים שנה בלא אשה. כבר הזכרנו כי הדרך לשאת אשה לפני השנה השמונה עשרה אינה הנהגה המתאימה לדורינו. הבית יוסף והבית חדש, מפרשיו של הטור, חלקו ביניהם בהבנת המילים "בן י"ח שנה". הבית יוסף ביאר את דברי הטור, כשם שביאר המגיד משנה את דברי הרמב"ם, שכוונת הטור היא לתחילת השנה השמונה עשרה. הבית חדש הקשה עליו והגיע למסקנה שכוונת הטור היא שהחיוב חל רק

במלאת שמונה עשרה שנה ויום אחד. חלק מהפוסקים הלכו כשיטת הבית חדש וסברו שהמצוה היא מבן שמונה עשרה ויום, וחלק מהפוסקים הלכו כשיטת הבית יוסף וסברו שהמצוה היא מבן שבע עשרה ויום⁷.

נמשיך בדברי הטור בהלכות נישואין-

וכתב אדוני אבי הרא"ש⁸ רווק שעברו עליו עשרים שנה ואינו רוצה לישא בית דין כופין אותו לישא כדי לקיים מצות פריה ורביה. [טור, אבן העזר, הלכות נישואין סימן א]

הטור (רבי יעקב בן רבינו אשר), מביא הלכה זו של כפיה בבית דין בשם אביו הרא"ש. כאן המקום לציין שבדורינו נהגו בית דין שלא לכפות על מצוה זו. הלכה זו והסיבות לכך שבית דין נהגו בדורות האחרונים שלא לכפות על מצוה זו יידונו בנפרד בפרק "כפיה בבית דין". נמשיך בדברי הטור-

ומיהו מי שאי אפשר לו ללמוד אם ישא אשה אינו חייב לישא בשנת כ'. לשון הרמב"ם ז"ל: ואם עוסק בתורה וטרוד בה ומתירא לישא אשה כדי שלא יטרח במזונות ויתבטל מן התורה מותר להתאחר, שהעוסק במצוה פטור מן המצוה, וכל שכן בתלמוד תורה; מי שחשקה נפשו בתורה תמיד כבן עזאי ונדבק בה כל

⁷ מחלוקתם של הבית יוסף והבית חדש, וכן דברי הפוסקים שנקטו באחת מן השיטות הובאו בנספח "מחלוקת הבית יוסף והבית חדש – נותנין לכתולה י"ב חודש" שבסוף הספר.

⁸ על פי גרסת ה"פרישה" (על טור אבן העזר, הלכות נישואין סימן א), סעיף קטן יג, בשם כתונת פסים.

ימיו ולא נשא אשה, אין בידו עון, והוא שלא יהא יצרו מתגבר עליו. ואומר אדוני אבי הרא"ש ז"ל הא דאמרינן ואם אי אפשר לו ללמוד ילמוד ואחר כך ישא אשה, קצבה לאותו לימוד לא ידענא, שלא יתכן שיתבטל מפריה ורביה כל ימיו, שלא מצינו זה אלא בבן עזאי שחשקה נפשו בתורה, עד כאן.

למדנו מדברי הטור, שאדם שחשקה נפשו בתורה ומתירא מטרדת הפרנסה, רשאי לדחות את נישואיו גם לאחר גיל עשרים, כשם שרשאי לעשות זאת אדם שטרם עבר את גיל עשרים. אך את דבריו של הטור מסייג הבית יוסף ממפרשיו של הטור⁹.

לשון הרמב"ם זכרוננו לברכה: ואם עוסק בתורה וטרוד בה ומתירא לישא אשה וכו' מותר להתאחר וכו'. בפרק ט"ו מהלכות אישות [הלכה ב-ג]. ותחילת דבריו¹⁰ מבואר בברייתא שכתבתי בסמוך¹¹. אלא שיש לתמוה למה לא כתב שאם אי אפשר לו בלא אשה ישא אשה תחילה, ונראה לי שמה שכתב בסוף דבריו והוא שלא יהא יצרו מתגבר עליו, ארישא קאי. [בית יוסף על הטור אבן העזר, הלכות נישואין סימן א סעיף א]

⁹ דברים אלה של הבית יוסף כבר הובאו בתוך דברי הלחם משנה ב'פסק הרמב"ם'.
¹⁰ תחילת דבריו של הרמב"ם אותם מצטט הטור - "ואם עוסק בתורה וטרוד בה ומתירא לישא אשה וכו'".

¹¹ כוונת הבית יוסף היא לברייתא במסכת קידושין (דף כט עמוד ב) - "תנו רבנן ללמוד תורה ולישא אשה וכו' " (הובאה בתחילת הפרק "עד כמה מותר לאחר בשביל תורה").

מדברי הבית יוסף למדנו שהסייג אותו כתב הרמב"ם לגבי מי שחשקה נפשו בתורה כבן עזאי- שלא יהא יצרו מתגבר עליו, תקף לגבי כל אדם שחשקה נפשו בתורה אשר רוצה לדחות את נישואיו לאחר עשרים. דבר זה כתב גם הטור עצמו במפורש במקום אחר בספרו, בהלכות תלמוד תורה-

לעולם ילמוד אדם תורה ואחר כך ישא אשה, שאם ישא אשה אין דעתו פנויה לו ללמוד. ואם אי אפשר לו בלא אשה שיצרו מתגבר עליו ישא אשה תחלה. וכתב אדוני אבי הרא"ש ז"ל לכולהו אמוראי שאם אי אפשר לו ללמוד אם ישא אשה, ילמד ואחר כך ישא אשה. וקצבה לאותו לימוד לא ידענא, שלא יתכן לבטל מפריה ורביה כל ימיו, דלא מצינו זה אלא בבן עזאי שחשקה נפשו בתורה. [טור, יורה דעה, הלכות תלמוד תורה,

תחילת סימן רמו]

דבריו של הרא"ש, מובאים כהלכה אחת יחד עם דברי הטור. מכאן יכול הלומד להסיק, שאין מחלוקת בין הטור לאביו הרא"ש, וגם הרא"ש פסק בפשטות שאדם שיצרו גובר עליו ישא אשה תחלה. נושא בן עזאי נידון בנפרד בפרק "בן עזאי" שבהמשך הספר, וכן הקצבה ללימוד אחרי גיל עשרים עליה תמה הרא"ש נידונה בפרק "דחיה עבור לימוד תורה במי שיצרו לא גובר עליו".

פסק השולחן ערוך

נביא גם את דברי מרן רבי יוסף קארו בשולחן ערוך-

מצוה על כל אדם שישא אשה בן י"ח. והמקדים לישא בן י"ג מצוה מן המובחר. אבל קודם י"ג לא ישא דהוי כזנות. ובשום ענין לא יעבור מכ' שנה בלא אשה, ומי שעברו עליו כ' שנה ואינו רוצה לישא, בית דין כופין אותו לישא כדי לקיים מצות פריה ורביה. ומיהו אם עוסק בתורה וטרוד בה ומתיירא לישא אשה כדי שלא יטרח במזונו ויתבטל מן התורה מותר להתאחר; הגה¹²: ובזמן הזה נהגו שלא לכופף על זה. [שולחן ערוך, אבן העזר הלכות פריה ורביה, סימן א, סעיף ג]

גם השולחן ערוך כתב שמותר להתאחר מעבר לגיל עשרים כדי ללמוד תורה. אך הבית שמואל ממפרשיו של השולחן ערוך סייג את דבריו.

מותר להתאחר. כך כתב הרמב"ם, והוא שאין יצרו מתגבר עליו. [בית שמואל על שולחן ערוך, אבן העזר הלכות פריה ורביה, סימן א, סעיף ג]

גם גיל הנישואין המוזכר בדברי השולחן ערוך, נידון על ידי הבית שמואל.

מצוה על כל אדם שישא בן י"ח. אף על גב דכל המצות חייב לקיים מיד כשנעשה בן י"ג, מכל מקום מצוה זו קבלו חכמינו זכרונם לברכה שבן י"ח לחופה מאחר שצריך ללמוד קודם שישא אשה, והתחלת

¹² הגהות הרמ"א על השולחן ערוך.

למוד הוא מבן ט"ו ואילך [חלקת מחוקק]. וכתב המגיד ריש פרק ט"ו הלכה א' דמצוה היא שישא בהתחלת שנת י"ח, והמקדים לישא בן י"ג מצוה מן המוכחר היינו י"ג שלימות, וכן פירש הבית יוסף, וכן משמע ברמב"ם פרק כ"א קודם שנעשה גדול אסור לישא, אבל רש"י ותוספות סבירא להו חצי שנה או שנה קודם שנעשה גדול נמי מצוה. ובית חדש כתב בן י"ח ובן י"ג דכתב הטור מיירי בשנים שלמות, וקודם התחלת שנת י"ג איכא איסור שישא. [בית שמואל, שם]

הבית שמואל מציין את המחלוקת שהוזכרה קודם, בין הבית חדש והבית יוסף מפרשי הטור, האם מדובר בשמונה עשרה שנים שלימות או בתחילת השנה השמונה עשרה¹³. מכל מקום, למדנו מדברי הבית שמואל שהתנאי שבו מותר לאדם לאחר את נישואיו הוא רק אם יצרו לא גובר עליו, אך אם יצרו גובר עליו הוא מחוייב לשאת אשה. דבר זה כתב גם השולחן ערוך עצמו בפירוש במקום אחר בספרו- בהלכות תלמוד תורה-

ילמוד אדם תורה ואחר כך ישא אשה, שאם ישא אשה תחילה אי אפשר לו לעסוק בתורה מאחר שרחיים בצוארו. ואם אי אפשר לו בלא אשה מפני שיצרו מתגבר עליו ישא אשה תחילה. [שולחן ערוך, יורה דעה, הלכות תלמוד תורה, סימן רמו, סעיף ב]

¹³ לגבי דעתם של רש"י ותוספות, הסוברים שמותר לשאת אשה לפני גיל שלוש עשרה ויום, נביא רק ציוני מקורות עבור הרוצה לעיין בהלכה זו: תוספות יבמות דף סב: דבור המתחיל "סמוך לפרקן". תוספות יבמות דף צו: דבור המתחיל "נשא אשה ומת" וברש"י שם. תוספות סנהדרין דף עו: דבור המתחיל "סמוך לפרקן" וברש"י שם.

פסקיהם של ספר החינוך, מהר"ם שיק והחפץ חיים

נביא גם את דבריהם של שלושה פוסקים אחרים שדיברו בגיל הנישואין. נפתח בדברי ספר החינוך, אשר שיטתו מבוססת על דברי הרמב"ם והשולחן ערוך, המבאר גם את טעמי המצוה.

מצות פריה ורביה

"בראשית" יש בה מצות עשה אחת, והיא מצות פריה ורביה, שנאמר: ויברך אותם אלהים ויאמר להם אלהים פרו ורבו. משרשי מצוה זו, כדי שיהיה העולם מיושב, שהשם ברוך הוא חפץ בישובו, כדכתיב: "לא תהו בראה לשבת יצרה" [ישעיה, מה, יח]. והיא מצוה גדולה שבסבתה מתקימות כל המצות בעולם, כי לבני אדם נתנו ולא למלאכי השרת. דיני המצוה, מתי חייב אדם לעסק בה וכמה בנים יהיה לו ויפטר, ומאיזו מצות הוא פטור בעסקו בזו ויתר פרטיה מבוארים ביבמות בפרק ו' ובברכות. (אבן העזר סימן א' ואורח חיים סימן ע' סעיף ג'). ונוהגת בכל מקום ובכל זמן. וחייב אדם להשתדל בה משהוא ראוי לה, והוא הזמן שנתנו חכמים ז"ל לשא אשה. ומצוה זו אינה מוטלת על הנשים, והמבטלה בטל "עשה" וענשו גדול מאד, שמראה בעצמו שאינו רוצה להשלים חפץ השם לישוב עולמו. [ספר החינוך, פרשת בראשית, מצוה א- פריה ורביה]

ומבאר המנחת חינוך-

זמן המצוה מבין שמונה עשרה, והמקדים הרי זה
משובח. ולענין אם עוסק בתורה, עיין שם בר"מ¹⁴
הלכה ב' ובהרב המגיד. [מנחת חינוך (על ספר החינוך), אות

[א]

כשם שכתב ספר החינוך, שהמבטל מצוות פריה ורביה אחרי עשרים
ביטל מצוות עשה, כתב גם מהר"ם שיק בספרו על תרי"ג מצוות-

מצות עשה לישא אשה לפרות ולרבות שנאמר
[בראשית א כח] **ויאמר להם אלקים פרו ורבו. ויכוין**
לקיום המין. והאיש שהוא בשנת י"ח נתחייב בפריה
ורביה. ואם עבר עליו עשרים שנה ולא נשא הרי זה
עובר ומבטל מצות עשה זו. ואם עוסק בתורה
ומתיירא שלא יבטל מחמת טרדת מזונות מותר
להתאחר¹⁵. ואם דבוק בתורה כל ימיו כבן עזאי ואין
יצרו מתגבר עליו ולא נשא אין בידו עון. [מהר"ם שי"ק,

בראשית, מצוה א- פריה ורביה]

גם ר' ישראל מאיר הכהן מראדין - החפץ חיים, פסק שאחרי גיל
עשרים האדם המאחר את נישואיו עובר ומבטל מצות עשה.

¹⁴ הרמב"ם בפרק ט"ו מהלכות אישות.

¹⁵ וכבר הבאנו, שמותר לאדם לאחר את נישואיו לאחרי גיל עשרים בשביל למוד התורה רק אם
יצרו לא גובר עליו.

מצות עשה לישא אשה לפרות ולרבות שנאמר ויאמר להם אלהים פרו ורבו, ויכוין לקיום המין, והאיש שהוא בשנת י"ח נתחייב בפריה ורביה, ואם עבר עליו כ' שנה ולא נשא הרי זה עובר ומבטל מצות עשה זו. [ספר המצוות הקצר (לחפץ חיים), חלק המצוות עשה, מצוה מג]¹⁶

שיטת הבן איש חי

נביא את דברי רבינו יוסף חיים מבגדד - הבן איש חי, גדול רבני בבל בדורות האחרונים, אשר דעתו היא דעת יחיד. ננסה לבאר מדוע פסק הלכה לבני בבל שעליהם להזדרז ולישא אשה בשנתם הארבע עשרה, בשונה מדעתם של רוב חכמי ישראל בדורו. נביא את הסברו של הבן איש חי למצות הנישואין-

כי תקרב אל עיר להלחם עליה, וקראת אליה לשלום (דברים כ י). נראה לי בסיעתא דשמיא, דהאדם נקרא (נדרים לב ע"ב): "עיר קטנה ואנשים בה מעט" וכמו שנאמר בקהלת (ט יד). והדבר ידוע שיצר הרע יתגרה וילחם באדם באסור עריות יותר מכל אסורים; ואפילו חכם וצדיק שעוסק בתורה ימים ולילות, אינו יכול להכניע היצר הרע עד שישא אשה. [בן איש חי, שנה ראשונה, פרשת שופטים]

¹⁶ יתר דבריהם של המהר"ם שיק והחפץ חיים על מצוות פריה ורביה, יובאו בהמשך הספר בנושאים שונים.

למדנו מדברי הבן איש חי שכל עוד האדם אינו נשוי, לעולם לא יוכל לנצח את יצרו והוא הופך עצמו לאנוס לעבור על איסור הרהור עבירה.

פוק חזי מה שנאמר בגמרא (קידושין כט ע"ב): כשבא רב המנונא לפני רב הונא וראה דלא פרס סודרא, ושאלו: מאי טעמא? ואמר לו: משום דלא נסיבנא, ואהדרינהו רב הונא לאפה מנה ואמר ליה: חזי, דלא חזית לאפאי עד דנסבת! ואמרו בגמרא- משום דסבר רב הונא: כל מי שלא נשא אשה, יהיה בהרהורי עברה כל ימיו; ולכן, הרוצה להלחם ביצרו, אינו יכול לו עד שישא אשה; וזה שכתוב: "כי תקרב אל עיר"- הוא הגוף שלך שנקרא בשם "עיר"; "להלחם"- עם היצר הרע; "עליה"- רוצה לומר: בשבילה, שלא יחריבנה היצר הרע- אז תחלת הכל צריך שתקרא אליה לשלום, היא מצות הנישואין, שיהיה לה עזר במצוה זו יותר מכל המצוות; דידוע מה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (יבמות סב ע"ב): כל השרוי בלא אשה, שרוי בלא שלום, שנאמר (איוב ה כד): "וידעת כי שלום אהלך וכו' " וכנזכר בגמרא דיבמות (דף סב). ובזה פרשתי בסיעתא דשמיא: "אין שלום בעצמי מפני חטאתי" (תהלים לח ד)- לשון חסרון, כי איש בלא אשה הוא פלג גופא (זוהר ח"ג, פא ע"ב, קט ע"ב, רצו ע"א), נמצא חסר חצי גוף.

ופוסק הבן איש חי הלכה למעשה-

כל הקודם לישא אשה תכף ומיד אחר שנעשה בר-מצוה, הרי זה משובח, דאמרו בגמרא (קידושין כט ע"ב): אמר רב חסדא: האי דעדיפנא מחבראי, משום דנסיבנא בשיתסר, ואי נסיבנא בארביסר, הוה אמינא: גירא בעינא דשטנא! על כן, כל אדם יהיה בדבר זה זריז ונשכר; אך קדם ארביסר, שלא בא לשנים דגדלות, לאו יאות לישא אשה. ואם יש לו איזה סבה הכרחית להקדים בזה- עיין למורנו הרב יום טוב אלנקוה ז"ל ב"שמחת יום-טוב", כיצד יתנהג בענין הכתובה. [בן איש חי, שנה ראשונה, פרשת שופטים, אות א]

בספרו "בן יהודע" מסביר רבינו יוסף חיים את הסיבה לשוני שבהלכה בין בני בבל ובני ארץ ישראל. מתוך כך, נוכל לבאר מדוע פסק הלכה לבני בבל שבדורו, שבחור צריך להתחיל להשתדל במצוה מגיל שלוש עשרה ולא מגיל שמונה עשרה כשם שאמרו שאר הפוסקים.

בספר "בן יהודע" מסביר הבן איש חי מדוע בגמרא במסכת קידושין¹⁷, פסק רבי יהודה בשם שמואל הלכה לבני בבל שעליהם לשאת אשה לפני שהם לומדים תורה, ואילו רבי יוחנן פסק הלכה לבני ארץ ישראל שעליהם ללמוד תורה ואז לשאת אשה.

ולי אנא עבדא נראה לי בסייעתא דשמיא, דרב יהודה אמר שמואל איירי בבבל שהיא ארץ חמה, ואויר שלה הוא חם הרבה, וכל חום מעורר התאוה של המשגל, ולכן אמר שמואל ישא אשה ואחר כך ילמוד תורה כדי

¹⁷ דף כט ע"ב, הובאה בתחילת הפרק "עד כמה מותר לאחר בשביל תורה".

שלא יהיה בהרהור עבירה, כי כפי הטבע מחמת שהאור חם יהיה חימום לאדם בתאוות ההזרעה יותר, אבל רבי יוחנן איירי בארץ ישראל דאורה קר, ולכן גם מזג התאווה של ההזרעה יהיה קר, ואין כל כך פחד פן יראה קרי מחמת חימום אש התאווה, בהיותו עומד בלי אשה, לכך ילמוד תורה ואחר כך ישא אשה. נבן יהודע, קידושין כט

הבן איש חי מסביר שבבבל בגלל מזג האור החם שבה, יצרו של האדם מתעורר מוקדם יותר מאשר בארץ ישראל. בהמשך דבריו, מביא הבן איש חי עוד סיבה לשוני בהלכה שבין בבל לארץ ישראל, והיא מפני קדושת ארץ ישראל.

אי נמי ענין תגבורת הרהורים רעים תלוי בקדושת המקום, שאם האדם עומד במקום קדוש יחלש כח תאוה רעה שיש לו, ולא תתגבר להביאו לידי הרהור רע וראיית קרי בעומדו פנוי בלא אשה, ולכך בארץ ישראל שיש שם קדושה גדולה יעסוק בתורה בעודו בחור, ואין לו מכשול בהרהור רע, מה שאין כן בבבל שאין בה קדושה גדולה, יש פחד בזה פן תתגבר בו התאווה, ויהיה כל ימיו בהרהור עבירה בעומדו בלא אשה.

מתוך דברי רבינו יוסף חיים בספרו "בן יהודע", ניתן אולי להבין מדוע פסק לבני בבל הלכה למעשה שעליהם להקדים ולשאת נשים סמוך לגיל שלוש עשרה, ולא המתין עד גיל שמונה עשרה כשאר הפוסקים.

מקורות נוספים לעיון

- (1) רא"ש, קידושין, דף כט עמוד ב, (פרק ראשון), אות מב.
- (2) הגהות הדרישה, על הטור, אבן העזר, הלכות נישואין סימן א, סעיף א.
- (3) לחם משנה על הרמב"ם, הלכות תלמוד תורה, פרק ראשון, הלכה ה.

”ודבר בְּעֵתוֹ מֵה טוֹב”

מִן הַטַּעֲמִים ל-י”ח שָׁנִים

בגיל שלוש עשרה האדם מתחייב במצוות התורה/ תום
השנה השמונה עשרה הוא הפרק הראוי לחופה/ שלא
יבוא האדם לידי הרהור או לידי זנות/ לפני גיל שמונה
עשרה צריך האיש ללמוד תורה/ לפני גיל שמונה עשרה
האדם עדיין חלש מכדי שיתחייב לשאת אשה/ אשת

הנעורים

רא”ש, רשב”א, מאירי, רמב”ם, סמ”ג, רדב”ז, מהר”ם שיק, רש”י, מחזור ויטרי, באר היטב,
חלקת מחוקק, רבי חיים פלאגי, אדמו”ר הזקן- רבי שניאור זלמן מלאדי, רבינו יונה
לאנדסופר, בעלי התוספות, חיד”א, ערוך השולחן, מנורת המאור

בפרק זה, נעסוק בחלק מהסיבות שבגללן קבעו חכמינו זכרונם לברכה בשיקול דעתם, שהאיש מחוייב להתחיל להשתדל במצות הנישואין דווקא לאחר שנתו השמונה עשרה.

בגיל שלוש עשרה האדם מתחייב במצוות התורה

בראשית הפרק יש לבאר שחייב האדם בגיל שלוש עשרה ויום במצוות התורה הוא הלכה למשה מסיני¹. דבר זה למדנו מדברי הרא"ש-

וששאלת מאין לנו דבן י"ג שנה ויום אחד הוא בר עונשין אבל פחות מכן לא. דע כי הלכה למשה מסיני הוא. והוא בכלל שיעורין חציצין ומחיצין שהן הלכה למשה מסיני, דשיעור וקצבה לכל דבר נתן למשה בעל פה. [שאלות ותשובות הרא"ש, כלל ששה עשר, אות א]

אף על פי שהאדם יכול לשאת אשה בגיל זה וקידושו קידושין מן התורה, לא חייבו חכמינו זכרונם לברכה את האיש להתחיל להשתדל במצות הנישואין אלא לאחר שנתו שמונה עשרה.

תום השנה השמונה עשרה הוא הפרק הראוי לחופה

¹ חשוב לציין כאן כי במשנה (נדה, פרק ו, יא) נאמר, שהגיל הקובע לחיוב במצוות הוא כאשר הביאו הבן או הבת שתי שערות. על פי משנה זו כתב רש"י (אבות, פרק ה, משנה כא, נוסחא אחרת)- "בן שלוש עשרה למצות, דמי שהביא שתי שערות בא לכלל מצות דאורייתא, דהלכה למשה מסיני היא. ושיערו חכמים הבאת שתי שערות לשלוש עשרה שנה". מכל מקום, מרגע ששיערו חכמים הבאת שתי שערות לגיל שלוש עשרה ויום, גיל זה נהפך ליישום המעשי של ההלכה שנמסרה למשה מסיני.

נפתח בדברי הגמרא במסכת יבמות, אשר מלמדת כי על האב מוטלת מצות עשה להשיא את בניו ובנותיו בסמוך לפרקם. הגמרא דורשת את הפסוק בספר איוב- "וידעת כי שלום אהלך ופקדת נַךְ ולא תחטא"² -

תנו רבנן: האוהב את אשתו כגופו והמכבדה יותר מגופו והמדריך בניו ובנותיו בדרך ישרה והמשיאן סמוך לפרקן עליו הכתוב אומר וידעת כי שלום אהלך.
[תלמוד בבלי, יבמות, דף סב עמוד ב]

רבי שלמה בן אדרת - הרשב"א, מביא בתשובותיו שני אופנים בהם ניתן לפרש את דברי הגמרא "סמוך לפרקן". על אחד משני פירושים אלה ניתן לסמוך להלכה.

וסמוך לפרקן לאחר שגדלו מיד קאמר, ולא סמוך לפרקן שראויים לגדלות קאמר אלא סמוך לאחריו קאמר. אי נמי כמו שכתבת, סמוך לשמונה עשרה שנה, שהוא פרק החופה. כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה- בן ח"י לחופה. ומעשה היה בארצנו, ונתתי להם בְּקוֹלִי³. ולולי שכבר עשו, היו נמנעין. וכן נראה לי האמת. [שו"ת הרשב"א, חלק ד, סימן רז]

הרשב"א סמך על השיטה לפיה הפרק עליו מדברת הגמרא הוא שמונה עשרה, וכן הורה להלכה. בדרכו של הרשב"א הלך גם המאירי, וביאר שהפרק עליו דיברו חכמים הוא שמונה עשרה-

² איוב, פרק ה, כד
³ בזפתי בהם.

האזהב את אשתו כגופו והמכבדה יותר מגופו והמדריך בניו ובנותיו בדרך ישרה ומשיאן סמוך לפרקן, עליו הכתוב אומר וידעת כי שלום אהלך ופקדת נַוְךָ ולא תחטא. וסמוך לפרקן שכתבנו יש מפרשים בו קודם שיגדלו, ויש מפרשין קודם שמנה עשרה שהוא זמן חופה. וכבר ביארנו הענין ומה שנחלקו בו המפרשים בסנהדרין פרק שריפה. [בית הבחירה (למאירי), מסכת יבמות, דף סב עמוד ב]

ובמסכת סנהדרין בפרק "הנשרפין" כתב המאירי-

והם⁴ פרשו סמוך לפרקן במקום זה למה שאמרו במקום אחר בן שמונה עשרה לחופה, ששיאם קרוב לזמן זה או קודם לו הרבה. וכענין מה שאמרו אנא נסיבנא בשיתסר ואי הוה נסיבנא בארביסר הוה אמינא לשיטנא גירא בעיניה. [בית הבחירה (למאירי), מסכת סנהדרין דף עו עמוד ב]

המאירי מדבר במצות האב להשיא את בניו ובנותיו קודם שיבואו לידי חטא, ומבאר שהפרק עליו דיברה הגמרא הוא שמונה עשרה⁵.

⁴ רבותיו של המאירי.

⁵ וכבר הבאנו שהגיל המאוחר ביותר לשאת אשה לדעת המאירי הוא עשרים (בית הבחירה למאירי, קידושין דף כ"ט עמוד ב, הובא בפרק "ללמוד תורה או לישא אשה")

שלא יבוא האדם לידי הרהור או לידי זנות

הרמב"ם מבאר שהטעם שציוו חכמים על האב להשיא את בנו ובנותיו סמוך לפרקם, הוא כדי שלא יבואו לידי חטא ועבירה-

מצות חכמים להשיא אדם בנו ובנותיו סמוך לפרקן, שאם יניחן יבואו לידי זנות או הרהור, ועל זה נאמר ופקדת נָוֶךְ ולא תחטא (איוב ח כד). ואסור להשיא אשה לקטן, כמו זנות היא. נרמב"ם, הלכות איסורי ביאה, פרק כ"א, הלכה כ"ה (כ"ג)

וכן פסק גם הספר מצוות גדול-

אמרו בפרק הנשרפין (סנהדרין עו עמוד ב), שמצות חכמים להשיא אדם בנו ובנותיו סמוך לפרקן שאם יניחם יבאו לידי זנות או הרהור ועל זה נאמר (איוב ה כד) ופקדת נָוֶךְ ולא תחטא. [ספר מצוות גדול, לאוין, סימן קכו]

רבי חיים פלאגי בספרו תוכחת חיים, מבאר יותר את הדברים. דבריו של רבי חיים פלאגי חריפים וקשים, אך לא נמנעתי מלהביאם.

ואין נקי בדורות הללו, שינצל מעון הוצאת זרע לבטלה ומהרהורים רעים, וכמו שכתב הרב הקדוש בספר ראשית חכמה בשער התשובה פרק ג', וזה לשונו: ומהדברים שצריך השב לתקן אות הברית

הפגום בהוצאת זרע לבטלה, שאין אדם בזמננו נצול ממנו בבחרותו וכו', יעוין שם. וכבר ידוע גודל עון זה, שהוא כעובד עבודה זרה, וחיב מיתה. וכמה עונשים אחרים קשים ומרים, שנזכרו בתלמוד ובזוהר הקדוש, וכמו שאכתוב לקמן בסיעתא דשמיא בפרק אחד בפני עצמו סדר שמות עיין שם, באורך וברוחב בסיעתא דשמיא, וזהו אפלו לכשרים שבהם, כל שכן וקל חומר לבנים משחיתים, בנין דלא מעלו, אשר יצרם הזונה תקיפה עליהם וילכו אחרי שרירות לבם הרע, אשר הם זונים אחריהם בכל מיני נאופין, לשכב את זכר משכבי אשה, ובאשת איש ונדה, שכל אלו הם באסור כרת בר מינן, וגם לזנות את בנות נכריות, ואיכא משום לתא דעבודה זרה, כדכתיב: ובעל בת אל נכר, ועל ידי זה, לפעמים מרעה אל רעה יצאו חוץ לדת, להיות מומרים ומשומדים לעבודה זרה, כדי להתיר להם עריות, ונמצאו כופרין בכל התורה כולה מסיבת זה שלא נשאו נשים בזמן הראוי להם רחמנא ליצלן. ואדרבה, כשהם נושאים נשים, ויש לו פת בסלו ומתאוה לאשתו, ואינו מתאוה לאשה אחרת, ונקבה תסובב גבר, ומצילו אפילו מהרהורי עבירה, כמו שכתוב בגמרא, וכל שכן שמצילו מחטאים גדולים כאלו, וכיוצא באלו. [תוכחת חיים, סדר בראשית, פרק א]

ואלו דברים שאנו רואים בעינינו, ולב יודע מרת נפשו.

לפני גיל שמונה עשרה צריך האיש ללמוד תורה

המחזור ויטרי, מתלמידיו של רש"י, בפירושו על פרקי אבות מסביר שעל האדם ללמוד תורה לפני שישא אשה, ומסיבה זו הטילו חכמים את החיוב על האדם לשאת אשה רק בשנתו השמונה עשרה.

בן שמונה עשרה לחופה. י"ח פעמים כתיב אדם בספר בראשית עד שנזדווגה לו חוה. ואף דרך ארץ כן הוא. ומידה שוה היא זו. כדאמר רב חסדא בפרק א' דקידושין: האי דעדיפנא מחבריא משום דנסיבי בר שיתסר ואילו נסיבי בר ארבסר, הוה אמינא לשטנא גירא בעיניה. [מחזור ויטרי על פרקי אבות, פרק ה משנה כא]

המחזור ויטרי פותח את דבריו ומלמדנו, שדרך ארץ ומידה שוה אצל כל אדם לשאת אשה בשנתו השמונה עשרה. המחזור ויטרי מסיק זאת מתוך דברי רב חסדא, שאמר שהוא עדיף מחבריו מכיון שנשא אשה לפני גיל שמונה עשרה. מכאן משמע, שכל חבריו של רב חסדא נשאו אשה בגיל שמונה עשרה. ממשיך המחזור ויטרי-

ואף על פי כן אין זו דרך ארץ, שהרי ממהר לישא אשה יותר מדאי. שכן רחים בצוארו ואי אפשר לו לעסוק בתורה. אלא יעסוק ג' שנים ואחר כך ישא אשה. כמו שפירשו חכמים בהכל שוחטין. שאין עסק פחות מג' שנים קרוי עסק. ואפילו בדבר קל. כדכתיב [דניאל א'] "ולגדלם שנים שלש וללמדם ספר ולשון כשדים". ולהמתין עד עשרים שנה אי אפשר, דאמר

רב הונא: כיון שעמד אדם עשרים ולא נשא אשה כל ימיו בעבירה.

על בחור לעסוק בתורה שלוש שנים לפני שישא אשה, ולהמתין לעשרים אי אפשר מכיון שמשם ואילך יהיה כל ימיו בהרהור עבירה כל עוד לא נשא אשה. כדבריו של המחזור ויטרי, כתבו גם הבאר היטב והחלקת מחוקק על דברי השולחן ערוך. וכך כתב הבאר היטב-

בן י"ח. אף על גב דכל המצות חייב לקיים מיד כשנעשה בן י"ג, מכל מקום מצוה זו קבלו חכמינו ז"ל שבן י"ח לחופה מאחר שצריך ללמוד קודם שישא אשה, והתחלת למוד גמרא הוא מבן ט"ו ואילך. וכתב הרב המגיד ריש פרק ט"ו מהלכות אישות דמצוה היא שישא בהתחלת שנת י"ח. נבאר היטב על שולחן ערוך, אבן העזר, הלכות פריה ורביה, אות ג]

וכן כתב החלקת מחוקק-

שישא אשה בן י"ח- אף על גב דכל המצות חייב לקיים מיד כשנעשה בן י"ג, מכל מקום מצוה זו קבלו חכמינו וזכרונם לברכה שבן י"ח לחופה מאחר שצריך ללמוד קודם שישא אשה (כמבואר בשולחן ערוך טור יורה דעה, סימן רמ"ו סעיף ב), התחלת למוד גמרא הוא מבן ט"ו ואילך. [חלקת מחוקק על שולחן ערוך, אבן העזר, הלכות פריה ורביה, סימן א, סעיף קטן ב]

רבי שניאור זלמן מלאדי- אדמו"ר הזקן, מלמדנו גם מהו סדר הלימוד הראוי עד גיל שמונה עשרה-

וכל מי שדעתו וכח זכרונו יפה שיוכל ללמוד ולזכור כל התורה שבעל פה כולה, הרי זה לא ישא אשה עד שילמוד תחלה תורה שבעל פה כולה שהן כל ההלכות וטעמיהן בדרך קצרה שהן פירוש התרי"ג מצות בתנאיהן ודקדוקיהן ודקדוקי סופרים, ואחר כך ישא אשה. ויעסוק אחר כך כפי הפנאי שלו בעיון ופלפול כל ימיו כפי כחו, שאם ישא אשה תחלה יהיו רחיים בצוארו טרדת פרנסת אשתו ובניו ולא יוכל לעסוק בתורה כראוי כל כך, ללמוד ולזכור כל ההלכות בטעמיהן שהן פירוש התרי"ג מצות ועיקר התורה שבעל פה. ולכן נדחית מפני לימוד זה מצוה רבה של פריה ורביה אף שהיא גדולה מכל המצות, והוא שאין יצרו מתגבר עליו ויוכל ללמוד בלא הרהורי עבירה, רק שרוצה לישא כדי לקיים מצות פריה ורביה והרי הוא פטור ממנה כי היא נדחית מפני מצות תלמוד תורה השקולה כנגד כל המצות. ולא אמרו שמבטלין ומפסיקין מתלמוד תורה כדי לקיים מצוה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים כמו שיתבאר, אלא להפסיק לפי שעה וזמן מה שאין בו אלא ביטול מצות העסק ולימוד התורה תמיד, אבל לא ביטול מצות ידיעת התורה באר היטב בפירושה שהן ההלכות כולן בטעמיהן בדרך קצרה. ולכן בימיהם שהיו לומדים עם הנערים מבן עשר שנים

ואילך חמש שנים משנה וחמש שנים תלמוד שהם הטעמים בדרך קצרה, אם לא היה נושא כשעברו עליו עשרים שנה היה עובר על מצות עשה של תורה פרו ורבו. ותחלת זמנה הוא מבן שמונה עשרה כי גם אחר הנישואין יוכל ללמוד ב' או ג' שנים בלי טרדה גדולה כל כך בטרם יוליד בנים הרבה.

ומי שאי אפשר לו בלא אשה מפני שיצרו מתגבר עליו עד שנמצא שאין לבו פנוי ישא אשה תחלה כדי ללמוד בטהרה בלי הרהורים ואחר כך ילמוד תורה שבעל פה כולה. [שולחן ערוך הרב, לרבי שניאור זלמן מלאדי, הלכות תלמוד תורה, פרק שלישי, אותיות א-ב]

למדנו מדברי רבי שניאור זלמן מלאדי, שזמן הנישואין הוא בגיל שמונה עשרה, אך גם אחר הנישואין יוכל בחור להמשיך וללמוד עוד שנתיים או שלוש בלי טרדה, בטרם יוליד בנים הרבה.

לפני גיל שמונה עשרה האדם עדיין חלש מכדי שיתחייב לשאת אשה

רבינו יונה לאנדסופר כתב בצוואתו, שבדורות הללו אפשר לדחות את הנישואין לשנה השמונה עשרה מפני החולשה-

בדורות הללו שנחלשו הטבעיות רשאי אדם להמתין מלישא אשה עד י"ח שנים כשאין יצרו מתגבר עליו ורואה את נפשו קטן באבריו. ואף כי הזהירו מאוד הראשונים לישא אשה בנערות כי האי דאמר אלו

נסיבנא בחמיסר כו', מכל מקום בזמן הזה שנחלשו מאד רשאי אדם להמתין. שהרי נראה, אם הראשונים לקחו נשים בן ח' שנה⁶, עם כל זה כי ראו אחר כך חולשת הדור הנהיגו ליקח בני ט"ו שנה אף כי אנן והרי עינינו רואות כי נשא דידן אי אפשר להנשא בנות י"ב שנה וחכמינו זכרונם לברכה אמרו בתך בגרה וכו', ועל כן צריך לומר שנשתנו הכוחות הכא נמי זה. ומיהו לא יעבור עליו יותר מי"ח שנה שישתדל ליקח, ואל יהא המניעה מצידו. ועל כל פנים אם יזדמן לו ההוגנת רשאי הוא להמתין יותר מזה, ומכל שכן אם נפשו חשקה בתורה והוא לומד בהתמדה מה שלא ימצא לאחר שישא אשה ללמוד כל כך, רשאי לעבור הזמן, אף כי אין אדם בדורות הללו שיוכל לומר חשקה נפשי בתורה, שלא ישא אשה כלל כבן זומא, מכל מקום לעבור קצת זמן רשאי בכך, והלב יודע מרת נפשו אם האמת אתו שהוא לאותו כוונה מתכוין.

[מתוך צוואת רבינו יונה לאנדסופר, ספר מעיל צדקה וכנפי יונה,

אות כ"ג]

וכן כתב החיד"א בספרו ברכי יוסף-

⁶ דבריו של רבינו יונה לאנדסופר מבוססים על דברי התלמוד הבבלי במסכת סנהדרין (דף סט עמוד ב), הקובע שדורות הראשונים היו מולידים בני שמונה שנים. בעלי התוספות ביארו את הדבר - "ויש לומר, דאף על פי שבדורות האחרונים נתנו חכמים סימן להבאת שערות לקטנה בת י"ב שנה ויום אחד ולקטן בן י"ג שנה ויום אחד, בדורות הראשונים שהיו ממהרים להביא שערות, היה זמן גדלות מקודם הרבה" (תוספות, סנהדרין, דף סט עמוד א, דיבור המתחיל 'בידוע'). ועיין בהערה שכתבנו על דברי הרא"ש בתחילת הפרק.

והמקדים לישא בן י"ג מצוה וכו'. בדורות אלו נחלשו הטבעים ונשתנו הדורות, ואין ליזהר בזה להקדים ולישא בן י"ג. הרב מורנו הרב רבי יונה חסיד בצואותיו. עיין שם באורך. [ברכי יוסף, אבן העזר, סימן א,

אות ז]

ערוך השולחן מונה את שני הטעמים- הראשון משום שצריך ללמוד תורה, והשני מפני שהאדם עדיין חלש ואינו יכול לשאת אשה. בשונה מהחיד"א שכתב רק שאין חובה להיזהר לשאת אשה לפני שמונה עשרה, כותב ערוך השולחן כהדרכה לבני דורו שאין לעשות זאת בשום אופן.

ומתי חל על האדם החיוב לישא אשה? שנו חכמים בן שמנה עשר לחופה. ומתבאר מדברי הרמב"ם שזהו בשנת השמנה עשרה ולא בכלות שנת י"ח. ואף על גב דבכל המצוות חייב מבן י"ג שנה ואילך, מכל מקום במצוה זו לא נתחייב אז דהרי צריך ללמוד ואם ישא אשה לא יהיה ביכולתו ללמוד כל כך [חלקת מחוקק] ועוד דעדיין הוא חלוש הכח. ובגמרא מצינו שאחד מן החכמים התפאר ואמר האי דעדיפנא מחבראי דנסיבנא בשיתסר ואי הוה נסיבנא בארביסר הוה אמינא לשטן גירא בעיניך [קידושין כט ע"ב], כלומר שהיצר לא היה מתגבר עליו כל ימי חייו. ולכן כתבו הפוסקים דהמקדים לישא הוי מצוה מן המובחר. אמנם כתבו הגדולים שבדורות אלו שנחלשו הטבעים אין להקדים ולישא בן י"ג, וקודם י"ג אין לישא דהוי כזנות. ואף שיש שרצו לחלק בין כשהאב משיא אותו

ובין שנושא מעצמו, מכל מקום גדולי האחרונים לא
הסכימו לזה, ואסור בכל ענין. ואין להאריך בזה
דבזמנינו הוא כמעט מהנמנעות. [ערוך השולחן, הלכות
פריה ורביה, סימן א, אות יא]

נראה שערך השולחן מדבר על חולשה נפשית, שבגללה רובם
המוחלט של הנערים אינו בוגר כדי לקחת אחריות על חיי משפחה לפני
שמונה עשרה. ממשיך ערוך השולחן-

ואף שהחיוב הוא כשהאדם בן י"ח שנה, מכל מקום
אם אינו נושא עד עשרים שנה אין לו עבירה, דבן
עשרים הוא בר עונשין בבית דין של מעלה, אבל
מעשרים ואילך כשאינו נושא אשה עבירה היא בידו
אם לא שאנוס הוא ואי אפשר לו לישא. וכך אמרו
חכמים [שם] עד עשרים שנים הקדוש ברוך הוא יושב
ומצפה לאדם מתי ישא אשה כיון שהגיע עשרים ולא
נשא אומר תפח עצמותיו. וזהו מדה כנגד מדה,
דמהאב נבראו העצמות וזה שאינו עוסק בפריה ורביה
וממעט העצמות, לפיכך תפח עצמותיו [מהרש"א],
וכופין אותו לישא אשה כדי לקיים מצות פריה ורביה.
[ערוך השולחן, הלכות פריה ורביה, סימן א, אות יב]

אשת הנעורים

בסיום הפרק נביא עוד טעם לכך שהפרק הראוי לנישואין הוא לאחר
השנה השמונה עשרה, והוא הקשר הרגשי והנפשי המיוחד והעמוק של האיש

והאשה הנישאים בשנות נעוריהם. וכך מלמדנו רבי יצחק אבוהב, בספרו
מנורת המאור-

'טוב לגבר כי ישא עול בנעוריו' (איכה ג, כז) ודרשו
ז"ל: 'עול' זה אשה. רוצה לומר, טוב לגבר שיסכול
עול האשה מנעוריו וינצל מן החטא טרם יפול ביד
אויבו. ואותה אשה שאדם נושא בנערותו היא חפץ
שאינ לה תמורה, כדגרסינן במסכת סנהדרין, פרק כהן
גדול (כב, א): אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי
יונתן- לכל יש תמורה חוץ מאשת נעורים, שנאמר:
'ואשת נעורים כי תמאס' (ישעיה נד, ו). מתני ליה רב
יהודה לרב יצחק בריה: אין אדם מוצא קורת רוח אלא
מאשתו ראשונה, שנאמר: 'יהי מקורך ברוך ושמח
מאשת נעורך' (משלי ה, יח). אמר ליה: כגון מאן?
אמר ליה: כגון אימך. והא מקרי רב יהודה לרב
יצחק בריה: 'ומוצא אני מר ממות את האשה' (קהלת
ז, כו) ואמר ליה: כגון מאן? אמר ליה: כגון אמך?
אין, מתקיף תקיפא, אבל עבורי מעברא במילי⁷. אמר
רב שמואל בר רב איויא משמיה דרב: אשה, גולם היא
ואינה כורתת ברית אלא למי שעשאה כלי, שנאמר: כי
בועליך עושיך' (ישעיה נד, ה).

⁷ תרגום- שונה היה רב יהודה לרב יצחק בנו: אין אדם מוצא קורת רוח אלא מאשתו ראשונה, שנאמר: 'יהי מקורך ברוך ושמח מאשת נעורך'. אמר לו: כגון מי? ענה לו: כגון אימך. האמנם? והרי קורא היה רב יהודה לרב יצחק בנו את הפסוק: 'ומוצא אני מר ממות את האשה', ואמר לו: כגון מי? ענה לו: כגון אימך? אכן, תקיפה היתה, אך מעבירה על מידותיה מהרה.

ואם חס ושלום גרשה, בלתי מצוא בה ערות דבר, הכל בוכין עליו, כדאמרינן התם: אמר רבי אלעזר- כל המגרש אשתו ראשונה מזבח מוריד עליו דמעות, שנאמר: 'וזאת שנית תעשו כסות דמעה את מזבח ה' ככי ואנקה' (מלאכי ב, יג) וכתוב בתריה: 'ואמרתם על מה על כי ה' העיד בינך ובין אשת נעוריך אשר אתה בגדת בה והיא חברתך ואשת בריתך' (שם שם, יד).
 [מנורת המאור, כלל ו : לישא אשה, חלק א : בזמן הראוי לזיווג, פרק שני (קס"ז)]

מקורות נוספים לעיון

- 1) רי"ף, מסכת גיטין, דף נא עמוד א.
- 2) כלבו, סימן עה.
- 3) רדב"ז, בספר מצודת דוד, טעמי המצוות, מצוה קכ"ב.
- 4) מהר"ם שיק, בראשית, מצוה א- פריה ורביה, אות ח.
- 5) רבינו עובדיה מברטנורא על פרקי אבות, פרק ה, משנה כא.
- 6) תוספות יום טוב, אבות, פרק ה, משנה כא.
- 7) לטעמים על דרך הדרש ראה פירושי רש"י, מאורי אור, מלאכת שלמה - על פרקי אבות פרק ה משנה כ"א.

**"ויאמר ה' אלהים לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו
עזר כנגדו"**

איסור תורה לשבת בלא אשה

איסור 'לא טוב היות האדם לבדו' / מצות 'לערב אל תנח

ידד' / ביאור שיטות הפוסקים

רבי יהושע, שמואל, רב נחמן, רב מתנא, רי"ף, נימוקי יוסף, כנסת הגדולה, סמ"ג, דינא דחיי,
רא"ש, טור, שולחן ערוך, ארחות חיים, רמב"ם, כל בו, תורה תמימה

איסור 'לא טוב היות האדם לבדו'

מעבר למצות פריה ורביה שהיא מצות עשה מדאורייתא, ישנו איסור על האיש לשהות בלא אשה. איסור זה נלמד מהפסוק "ויאמר ה' אלקים לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עזר כנגדו" (בראשית ב, יח). לחלק מן הפוסקים איסור זה הוא מדאורייתא ולחלק מן הפוסקים איסור זה הוא מדרבנן. טעמו של האיסור הוא מפני הרהורי עבירה והוא חל על האיש מגיל עשרים, מפני שאז כבר אי אפשר לו בלא הרהור עבירה כאשר הוא יושב בלא אשה. איסור זה מופיע במשנה במסכת יבמות.

מתניתין. לא יבטל אדם מפריה ורביה אלא אם כן יש לו בנים - בית שמאי אומרים שני זכרים, ובית הלל אומרים זכר ונקבה, שנאמר 'זכר ונקבה בראם'. [תלמוד בבלי, יבמות, דף סא עמוד ב]

מלשון המשנה מסיק רב נחמן בשם שמואל בגמרא, שאמנם מפריה ורביה מותר לאדם להיבטל אך מאשה אסור לו, והטעם הוא מפני הרהורי עבירה, כמו שיתבאר בהמשך הפרק.

גמרא. הא יש לו בנים מפריה ורביה בטיל, מאשה לא בטיל. מסייעא ליה לרב נחמן אמר שמואל דאמר אף על פי שיש לו לאדם כמה בנים אסור לעמוד בלא אשה שנאמר 'לא טוב היות האדם לבדו'.

מצות 'לערב אל תנח ידך'

מעבר לאיסור "לא טוב היות האדם לבדו", ישנה מצוה מדברי חכמים על האדם להמשיך לפרות ולרבות אפילו אם כבר קיים מצות פריה ורביה. דין זה, נלמד מהפסוק "בבוקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך כי אינך יודע אי זה יכשר הזה או זה ואם שניהם כאחד טובים" (קהלת יא, ו). כך שנה רבי יהושע בברייתא המובאת בגמרא במסכת יבמות-

דתניא רבי יהושע אומר- נשא אדם אשה בילדותו, ישא אשה בזקנותו. היו לו בנים בילדותו, יהיו לו בנים בזקנותו, שנאמר 'בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך כי אינך יודע אי זה יכשר הזה או זה ואם שניהם כאחד טובים'. [תלמוד בבלי, יבמות, דף סב עמוד ב]

ומבאר רב מתנא בהמשך הסוגיא, שהלכה נפסקה כרבי יהושע.

אמר רב מתנא: הלכה כרבי יהושע.

ביאור שיטות הפוסקים

מצות "לערב אל תנח ידך" היא לדברי כל הפוסקים מצוה דרבנן. אך באיסור 'לא טוב היות האדם לבדו' נחלקו הפוסקים האם הוא מדאורייתא¹ או מדרבנן. נביא את שיטות הפוסקים השונות.

¹ הפוסקים אשר סוברים שאיסור 'לא טוב היות האדם לבדו' הוא מדאורייתא, הבינו שאף על פי שמלשון הפסוק משמע שדברי ה' הם עצה והודעה בלבד, מכיון שעצה זו יצאה מאת הקדוש ברוך

רי"ף- איסור תורה

הרי"ף העתיק את דברי רב נחמן בשם שמואל להלכה.

גמרא. אמר רב נחמן אמר שמואל אף על פי שיש לו
לאדם כמה בנים, אסור לעמוד בלא אשה שנאמר לא
טוב היות האדם לבדו. [רי"ף, יבמות, דף סא עמוד ב, דף יט
עמוד ב בדפי הרי"ף]

מבאר הנימוקי יוסף שמפני הרהור עבירה ישא אדם אפילו אשה
שאינה בת בנים- דהיינו שאינה יכולה ללדת- אם כבר קיים מצות פריה
ורביה.

גמרא. בלא אשה. משום הרהור, אלא נושא אשה
אפילו דלאו בת בנים כגון עקרה או זקנה או איילונית.
[נימוקי יוסף על הרי"ף]

וכן פסק הרי"ף להלכה את דברי רבי יהושע "ולערב אל תנח ידך"-

תני רבי יהושע- נשא אשה בילדותו, ישא אשה
בזקנותו. היו לו בנים בילדותו, יהיו לו בזקנותו,
שנאמר בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך. אמר
רב מתנה: הלכה כדברי רבי יהושע. והא מילתא דרבנן
היא, אבל דאורייתא כיון שיש לו זכר ונקבה, קיים
מצות פריה ורביה.

הוא נהפכה אחר כך למצוה. ('תורה תמימה' לרבי ברוך הלוי עפשטיין, בראשית, פרק ב, פסוק יח,
אות מ)

הרי"ף כותב שמצות "לערב אל תנח ידך" היא מדרבנן. ה"כנסת הגדולה" מלמדנו שאיסור "לא טוב היות האדם לבדו" הוא איסור מדאורייתא לדעת הרי"ף-

ואף על פי שקיים פריה ורביה אסור לו לעמוד בלא אשה כו'. נכתב בצדו: ואיסור זה לדעת הרי"ף זכרונו לברכה הוא דבר תורה. ולפיכך אם נשבע עליו אין שבועה חלה עליו. [כנסת הגדולה (על הטור), הלכות איסורי ביאה, סימן א סעיף יח (אות יב)]

סמ"ג- איסור תורה

עוד פוסק שהלך בדרך זו הוא הספר מצוות גדול². כך מבואר בספר דינא דחיי על הסמ"ג-

אבל אם היה יצרו מתגבר עליו חייב לישא אשה ואפילו היו לו בנים שמא יבוא לידי עבירה. כדרב נחמן אמר שמואל דאמר אף על פי שיש לו לאדם כמה בנים אסור לעמוד בלא אשה שנאמר לא טוב היות האדם לבדו. וזה מדאורייתא, דאלו מדרבנן בלא טעם שיצרו מתגבר עליו חייב לישא אשה בת בנים אפילו בזקנותו כרבי יהושע כמו שנתבאר למעלה. [דינא דחיי (על הסמ"ג), עשין מ"ט, הלכות פריה ורביה]

² דברי הספר מצוות גדול הובאו במלואם בפרק "הפרק שקבעו חכמים למצוא את ההוגנת לו".

הדינא דחיי אומר שהאיש 'חייב לישא אשה בת בניס אפילו בזקנותו'. ברצוני לבאר שדברי הדינא דחיי מכוונים לחיוב מדרבנן על האיש להמשיך לפרות ולרבות לאחר שכבר הוליד בניס, אך במקרה שאינו מסוגל לכך- ישא אפילו אשה שאינה בת בניס כדברי הנימוקי יוסף³. נביא את דברי הרא"ש, הטור, השולחן ערוך והארחות חיים.

רבינו אשר

גמרא. אמר רב נחמן בר שמואל: אף על פי שיש לו לאדם כמה בניס, לא יעמוד בלא אשה, שנאמר לא טוב היות האדם לבדו: [רבינו אשר, יבמות, פרק שישי, דף סא עמוד ב, סעיף ז]

ובהמשך דבריו פוסק הרא"ש-

דתניא רבי יהושע אומר: נשא אשה בילדותו, ישא אשה בזקנותו. היו לו בניס בילדותו, יהיו לו בניס בזקנותו, שנאמר בבקר זרע זרעך ולערב אל תנח ידך. אמר רב מתנה הלכה כרבי יהושע. והא מלתא דרבנן היא, אבל דאורייתא- כיון שיש לו זכר ונקבה, קיים פרייה ורבייה. [רבינו אשר, שם, סעיף ט]

³ דברים אלו יתבארו גם מדברי שאר הפוסקים שיובאו בהמשך הפרק.

כיון שהרא"ש נקט את לשון הרי"ף מילה במילה, יכול הלומד להסיק שגם לדעתו איסור 'לא טוב היות האדם לבדו' הוא מדאורייתא. נביא את דברי הטור, השולחן ערוך והארחות חיים שהביאו גם הם את איסור 'לא טוב היות האדם לבדו' ופסקוהו להלכה, אך לא ציינו אם האיסור הוא מדאורייתא או מדרבנן.

טור

ואף על פי שקיים פריה ורביה, אסור לו לעמוד בלא אשה, דאמר רב נחמן אף על פי שיש לו לאדם כמה בנים אסור לו לאדם לעמוד בלא אשה, שנאמר לא טוב היות האדם לבדו. ואמר רבי יהושע נשא אשה בילדותו, ישא אשה בזקנותו. היו לו בנים בילדותו, יהיו לו בזקנותו, שנאמר בבקר זרע זרעך ולערב אל תנח ירך. [טור, אבן העזר, הלכות פריה ורביה, א, הלכה ח]

שולחן ערוך

אף על פי שקיים פריה ורביה, אסור לו לעמוד בלא אשה. וצריך שישא אשה בת בנים אם יש ספק בידו, אפילו יש לו כמה בנים. [שולחן ערוך, אבן העזר, הלכות פריה ורביה, א, הלכה ח]

ארחות חיים

ואין האיש רשאי לישב בלא אשה. ולא ישא עקרה.
ולא זקנה שאינה ראויה לילד. [ארחות חיים, הלכות
כתובות]

שיטת הרמב"ם

לשיטת הרמב"ם גם מצות "לערב אל תנח ידך" וגם איסור "לא טוב
היות האדם לבדו" הם מדברי חכמים.

אף על פי שקיים אדם מצות פריה ורביה, הרי הוא
מצווה מדברי סופרים שלא יבטל מלפרות ולרבות כל
זמן שיש בו כח. שכל המוסיף נפש אחת בישראל
כאילו בנה עולם. וכן מצות חכמים היא שלא ישב
אדם בלא אשה שלא יבא לידי הרהור. [רמב"ם, נשים,
הלכות אישות, פרק טו, הלכה טז]

וכן פוסק הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה-

ואין האיש רשאי לישב בלא אשה, ולא ישא עקרה
וזקנה שאינה ראויה לילד. [רמב"ם, הלכות איסורי ביאה,
פרק כא, הלכה כו]

שתי הלכות אלו עוסקות באיסור 'לא טוב היות האדם לבדו', ובחיוב
מדברי חכמים המוטל על האיש להמשיך לפרות ולרבות גם לאחר שכבר
הוליד בנים. לעומת הלכות אלו, בהלכות אישות פסק הרמב"ם שאם האיש
כבר הוליד בנים הוא רשאי לשאת אפילו אשה שאינה מסוגלת ללדת. וכך
כותב הרמב"ם-

לא ישא אדם עקרה וזקנה ואילונית וקטנה שאינה
ראויה לילד אלא אם כן קיים מצות פריה ורביה או
שהיתה לו אשה אחרת לפרות ולרבות ממנה. [רמב"ם,

נשים, הלכות אישות, פרק טו, הלכה ז]

ברצוני לבאר את דברי הרמב"ם, ולהאיר את הדברים שנלמדו עד כה
בפרק זה. לעומת האיסור 'לא טוב היות האדם לבדו' שכולל בתוכו לשיטת
כל הפוסקים איסור מדאורייתא של הרהור עבירה, מצות חכמים של 'לערב
אל תנח ידך' נאמרה באופן המותר מקום לשיקול דעת באיזה עיתוי יש
לקיימה. למדנו זאת מדברי הרמב"ם שפסק שמצות 'לערב אל תנח ידך' חלה
על האדם רק בזמן בו הוא יכול לקיימה- 'כל זמן שיש בו כח'. כמו כן פסק
הרמב"ם שאם כבר קיים פריה ורביה הוא רשאי לשאת גם 'עקרה וזקנה
ואילונית וקטנה שאינה ראויה לילד'. לא לחינם נתנו חכמינו זכרונם לברכה
מקום לשיקול דעת האם להמשיך ללדת בנים ובנות לאחר שכבר קיים האיש
מצוות פריה ורביה. אם לא כן, עלולים האיש או האשה להגיע לידי סכנה
לבריאותם הנפשית והגופנית. כוונת חכמינו זכרונם לברכה במצוה גדולה
וחשובה זו היא להביא חיים נוספים לעולם, אך לא לסכן את התא
המשפחתי. קיומה תלוי ביכולתם הנפשית והבריאותית של כל זוג, באופן
אישי ופרטני, בהתאם לזמן ולנסיבות⁴.

בסיום הפרק נביא את דבריו של הכל-בו שכתב שכאשר האיש יושב

עם אשה הריהו זוכה לקדושה וטהרה-

⁴ עיין עוד- שו"ת חת"ם סופר, חלק ג (אבן העזר א), סימן כ. שו"ת חת"ם סופר, חלק ז, סימן לד, דיבור המתחיל 'ומעתה נבוא לבאר'. שלחן ערוך, אבן העזר, הלכות פריה ורביה סימן א, סעיף ח בהגהות הרמ"א. רא"ש, יבמות, פרק ו, סוף סימן ט.

”ולא ישב בלא אשה שדבר זה גורם לקדושה יתירה

וטהרה גדולה”. [כל בו, סימן ע”ה]

מקורות נוספים לעיון

- 1) פיסקי ריא”ז (רבנו ישעיה אחרון ז”ל), יבמות, פרק ו (הבא על יבמתו), אות ו.
- 2) מהר”ם שי”ק, בראשית, מצוה א’, פריה ורביה.
- 3) מגיד משנה על הרמב”ם, נשים, הלכות אישות, פרק ט”ו, הלכה ז.
- 4) משנה למלך על הרמב”ם, הלכות איסורי ביאה, פרק כ”א, הלכה כו.
- 5) שו”ת נודע ביהודה, מהדורה תנינא- אבן העזר סימן ו.

**”ארדוף אויבי
ואשיגם ולא אשוב עד כלותם”**

צבא

הגיל ממנו יכול האיש לצאת לצבא/ החיוב לשאת אשה
לפני היציאה לצבא/ זכות האשה והבנים מסייעת לאדם
בשעת הסכנה/ הנישואין- מסגרת רוחנית ורגשית לאיש
הצבא/ מהר”ל/ שכר האיש הנלחם מלחמת המצוה בלב

שלם

אמציהו בן יואש מלך יהודה, רבי אליעזר, אבא חנן, רבא בר עולא, רב סעדיה גאון, רש”י,
לקח טוב, שפתי חכמים, חזקוני, הגר”א, מילי דאבות, רמב”ן, מלאכת שלמה, רש”ר הירש,
כלי יקר, מחזור ויטרי, רבינו יצחק בן רבי שלמה מטולידו, חפץ חיים, חקרי לב, מראה
יחזקאל, מהר”ל, רמב”ם

המושג 'צבא' הנידון בפרק זה כולל בתוכו שני יסודות מהותיים. היסוד הראשון, הוא השירות למען הציבור- היוצא לצבא מחוייב בעת הצורך לצאת מחייו הפרטיים, ולהקריב מזמנו ומכוחותיו על מנת לשרת את הציבור. יסוד זה נוגע גם בתחומים שמעבר לשירות בצבא. נכללים בו אחריותו של היחיד על החלטות הציבור וכל שירות אחר אותו מחוייב לתת היחיד למען הציבור בשעת הצורך. היסוד השני הוא האפשרות שהאיש המתגייס לצבא יצא למלחמה וישתתף בקרב בו יהיה נתון בסכנת נפשות. שני יסודות אלה נכונים לגבי כל צבא- בין אם מדובר על צבא העם אשר מתגייס במצב חירום להגנת הארץ, ובין אם מדובר על צבא מקצועי המתאמן גם בימות שלום. בין אם מדובר על חיילים שהתגייסו לצבא במסגרת של חובת גיוס, או בחיילים שבחרו להתגייס ומקבלים משכורת על מילוי תפקידם.¹

הגיל ממנו יכול האיש לצאת לצבא

לפני שנבוא לברר את הקשר בין גיל הנישואין לצבא, נבאר מהו הגיל ממנו יכול האיש לצאת לצבא ואת הטעמים לדבר. בשני מקומות בתורה מוזכר גיל היציאה לצבא. המקום הראשון הוא בספר במדבר. בתחילת חומש במדבר הקדוש ברוך הוא מצווה את משה ואהרן למנות את בני ישראל. הגיל ממנו מצווים משה ואהרן להתחיל למנות הוא גיל עשרים-

¹ פרק זה, דן בשתי סוגיות הלכתיות עקרוניות, אשר המסקנה העולה מהן מחייבת כל אדם מישראל- הגיל ממנו יכול האיש לצאת לצבא, והיחס בין הנישואין והיציאה לצבא. הדיון על מי מוטלת המצוה לצאת לשרת את כלל ישראל, מתי ובאיזה אופן, הוא דיון שהמסקנה העולה ממנו אינה אחידה עבור כל אדם וחכמי ישראל בדורנו דנים בו באופן פרטני בהתאם לזמן ולנסיבות.

**מבן עשרים שנה ומעלה כל יצא צבא בישראל תפקדו
אתם לצבאתם אתה ואהרן.** [ספר במדבר, פרק א פסוק ג]

מכאן למדו רבותינו שהגיל בו אדם יוצא לצבא למלחמת ארץ ישראל
הוא מעשרים ומעלה-

כל יצא צבא. מגיד שאין יוצא בצבא פחות מבן
עשרים. [רש"י, במדבר פרק א פסוק ג]

מלמדנו רבי טוביה בן רבי אליעזר במדרש לקח טוב, שהאיש נמנה
עם פקודי הצבא רק לאחר שמלאו לו עשרים שנים שלמות-

מבן עשרים שנה ומעלה. שאין שנת עשרים מן המנין.
[לקח טוב (פסיקתא זוטרתיא), פרשת במדבר, פרק א, פסוק ג, דף
פא עמוד ב]

המקום השני בו מוזכר גיל היציאה לצבא הוא בספר שמות בפרשת
כי תשא. כאשר הקדוש ברוך הוא מצוה את משה לקחת מבני ישראל מחצית
השקל תרומה לה', הוא מצוה עליו לקחת את התרומה רק מאנשים בני
עשרים שנה ומעלה-

כל העֵבֵר על הפְּקָדִים מבן עשרים שנה ומעלה יתן
תרומת ה'. [שמות, פרק ל, פסוק יד]

גם מפסוק זה למדו רבותינו שהגיל ממנו יוצא האיש לצבא הוא מבן
עשרים ומעלה-

**מבן עשרים שנה ומעלה. למדך כאן שאין פחות מבן
עשרים יוצא לצבא ונמנה בכלל אנשים. [רש"י, שמות,
פרק ל, פסוק יד]**

השפתי חכמים מבאר שהתורה חזרה פעמיים על דין זה, כדי ללמדנו שגם במלחמת החובה² וגם במלחמת הרשות לא יצא בצבא פחות מבן עשרים-

מדכתיב מבן עשרים שנה, למה לי כל העובר על הפקודים, אלא למדך כאן וכו', כלומר להכי נקט לשון פקודים להודיע שאין פחות מבן עשרים יוצא לצבא, דמצינו לשון פקודים גבי חיל כדכתיב (במדבר, לא, יד) ויקצוף משה על פקודי החיל, וכתוב (שמואל א יג טו) ויפקוד שאול את העם, ופירושו של קרא כך הוא, כי תשא את ראש בני ישראל לצאת בצבא המלחמה יהיו מבני כ' שנה ומעלה. ואם תאמר למה לי להורות שאין פחות מבן עשרים וכו', הא כבר הודיענו זה בספר במדבר (א, ג) דכתיב 'מבן עשרים שנה ומעלה כל יוצא צבא', ויש לומר דהוה אמינא דוקא במלחמת חובה הקפיד הקרא אבל לא במלחמת הרשות, לכן כפל הענין שאף במלחמת הרשות אינו יוצא כי אם

² בתלמוד הבבלי במסכת סוטה (דף מד עמוד ב) קורא התנא רבי יהודה למלחמת יהושע לכיבוש ארץ ישראל 'מלחמת חובה'. רבנן כוללים מלחמה זו עם שאר מלחמות המצוה ואין לשיטתם מלחמה הנקראת 'מלחמת חובה'.

מבן עשרים שנה ומעלה. [שפתי חכמים, שמות, פרק ל,

פסוק יד]

וכן כתב החזקוני, בספר במדבר-

מבן עשרים שנה ומעלה. לפי שבאותו זמן ראויין

לצאת ולבא בצבא המלחמה, מכאן אמרו רבותינו: בן

עשרים לרדוף. [חזקוני, במדבר, פרק א, פסוק ג]

וכן כתב הגאון רבי אליהו מוילנא בפירושו לפרקי אבות, ובוארו

דבריו בביאורים לפירוש הגר"א בשם מילי דאבות ורש"י-

בן כ' לרדוף. כמו שכתוב (במדבר, א, ג) "מבן עשרים

שנה ומעלה כל יוצא צבא וגו'" [פירוש הגר"א לפרקי אבות,

פרק ה, משנה כא]

ובביאורים לפירוש הגר"א כתב בשם מילי דאבות ורש"י-

כתב מילי דאבות זכרונו לברכה, בן עשרים לרדוף,

רוצה לומר להלחם, וכאמרו (ויקרא, כו, ח) "ורדפו

מכם חמשה מאה", "וירדוף עד דן" (בראשית, יד, יד),

זה דרך הלוחמים, וכאמרו "מבן עשרים שנה ומעלה

כל יוצא צבא בישראל". וכתב רש"י זכרונו לברכה,

מלמד שאינו יוצא למלחמה פחות מבן עשרים, עד

כאן לשונו. [ביאורים לפירוש הגר"א, אבות, ה, כא, אות קי]

זכר לכך שהלכה זו קוימה בצבאות ישראל שגוייסו מימות משה והלאה מצאנו בספר דברי הימים. אמציהו בן יואש מלך יהודה היה מלך אשר בתחילת מלכותו עשה הישר בעיני ה'. רק לאחר שחזר מנצח מהמלחמה הראשונה שיצא אליה, שהיתה מול אדום, גבה ליבו והוא סר מאחרי ה'.³ על כך שבתחילת מלכותו בטרם ניצח את אדום, הלך אמציהו בדרך התורה, מעיד ספר דברי הימים-

וַיֵּשֶׁשׁ הַיִּשְׂרָאֵל בְּעֵינֵי ה' רַק לֹא בִלְבָב שָׁלוֹם: וַיְהִי כִּאֲשֶׁר חִזְקָה הַמֶּמְלָכָה עָלָיו וַיְהִרְגֵם אֶת עַבְדָּיו הַמְּכִים אֶת הַמֶּלֶךְ אָבִיו: וְאֵת בְּנֵיהֶם לֹא הִמִּית כִּי כָּתוּב בַּתּוֹרָה בְּסֵפֶר מֹשֶׁה אֲשֶׁר צִוָּה ה' לֵאמֹר לֹא יָמוּתוּ אָבוֹת עַל בָּנִים וּבָנִים עַל אָבוֹת כִּי אִישׁ בַּחֲטָאוֹ יָמוּתוּ.

[דברי הימים ב, פרק כה, פסוקים ב-ד]

כאשר נערך אמציהו למלחמתו הראשונה- בזמן שעוד הלך בדרך התורה- גייס רק חיילים מבן עשרים שנה ומעלה. וכך נכתב בספר דברי הימים-

וַיִּקְבֹּץ אֲמִצְיָהוּ אֶת יְהוּדָה וַיַּעֲמִידֶם לְבֵית אָבוֹת לְשָׂרֵי הָאֲלָפִים וְלְשָׂרֵי הַמְּאוֹת לְכָל יְהוּדָה וּבְנֵימָן וַיִּפְקְדֵם לְמִבְּנֵי עֶשְׂרִים שָׁנָה וּמֵעַלָּה וַיִּמְצָאֵם שְׁלֹשׁ מְאוֹת אֶלֶף בַּחֹר יוֹצֵא צָבָא אֲחִזּוּ רִמְחֵי וְצִנָּה. [דברי הימים ב, פרק כה,

פסוק ה]

³ ספר דברי הימים ב, פרק כה. ועיין רש"י שם, פסוק כז.

מכאן זכר וראיה לקיומה של הלכה זו בימי המלכים שעשו הישר בעיני ה'.

טעם לכך שאדם אינו יוצא למלחמה פחות מבן עשרים, מצאנו בדברי הרמב"ן-

כל יוצא צבא בישראל. "מגיד שאין יוצא לצבא פחות מבן עשרים שנה. שאו את ראש כל עדת בני ישראל (פסוק ב), כמו שאומרים לקוסטינר ארים רישיה דדין⁴", לשון רש"י. ואפשר שהיה הטעם הזה בעבור שאינו חזק למלחמה בפחות מעשרים, וכמו שאמרו בן עשרים לרדוף. [רמב"ן, במדבר, פרק א, פסוק ג]

טעם זה העתיק גם המלאכת שלמה על פרקי אבות-

בן עשרים לרדוף. כתב הרמב"ן זכרונו לברכה בראש פרשת במדבר סיני, כל יוצא צבא בישראל- מגיד שאין יוצא לצבא פחות מבן כ' שנה. ואפשר שיהיה הטעם בזה, בעבור שאינו חזק למלחמה בפחות מעשרים, וכמו שאמרו בן עשרים לרדוף, עד כאן. [מלאכת שלמה, אבות, פרק ה, משנה כא]

ברצוני לבאר שדברי הרמב"ן שאין אדם יוצא בצבא פחות מבן עשרים מפני שעדיין אינו חזק למלחמה, מדברים בחוזק נפשי. אף על פי

⁴ קוסטינר- ההורג את המחוייבים מיתה. ארים רישיה דדין- קטול ראשו של זה.

שבחור בן שמונה עשרה סיים את התפתחותו הגופנית⁵, הוא עדיין לא סיים את התפתחותו הרגשית והשכלית. מדברי המהר"ל שיובאו בהמשך הפרק עולה כי השכל הקר והחושב הוא תכונה שמתפתחת במלואה אצל האדם רק בגיל עשרים. אחרי גיל עשרים האדם מסוגל לצאת למלחמה ולעמוד בלחץ הנפשי והרגשי שחוה הלוחם בשדה הקרב, ולנתק את רגשותיו ממראות המלחמה. לפני גיל זה, האדם עדיין רגשי ואינו מסוגל לנתח בשכל קר את המציאות ולשלוט ברגשותיו. על כן אינו יוצא למלחמה- לא למלחמת הרשות ולא למלחמת המצוה.

בדרך זו, נוכל להבין גם את דברי רב סעדיה גאון אשר ביאר את הסיבה לכך שנערים שטרם מלאו להם עשרים שנה לא נענשו בחטא המרגלים, שעניינו היה פחד מפני המלחמה לכיבוש ארץ ישראל. הקדוש ברוך הוא גוזר על עם ישראל בחטא המרגלים- "ובניכם אשר לא ידעו היום טוב ורע המה יבאו שמה ולהם אתננה והם יירשוה" (דברים, פרק א, לט). ומבאר רב סעדיה גאון את פירוש המילים 'טוב ורע'-

טוב ורע. טוב ורע בעניני מלחמה. [פירוש רב סעדיה גאון,

דברים, פרק א, פסוק לט]

למדנו מדברי רב סעדיה גאון, שלפני גיל עשרים שכלו של האדם עדיין אינו בשל לגמרי לשקול ולנתח את עניני המלחמה, ועל כן לא נענשו נערים שטרם מלאו להם עשרים שנה בחטא המרגלים. הרמב"ן כותב פירוש נוסף למילים "כל יוצא צבא"-

⁵ אמנם בדורנו אנו עדים לכך שבעקבות השפע הכלכלי ישנם בחורים אשר ממשיכים להתפתח גם אחרי גיל שמונה עשרה. אך בגיל שמונה עשרה כבר הגיע בחור לחוסן גופני המאפשר לו לקחת חלק בפעילות צבאית.

אבל יתכן שיהיה פירוש כל יוצא צבא, כל היוצאים להקהל בעדה, כי הנערים לא יקהלו בתוך העם, כי כל אסיפת עם תקרא צבא, וכן 'לצבא בעבודת אהל מועד' (להלן ח, כד), 'שוב מצבא העבודה' (שם כה), 'במראות הצובאות אשר צבאו' (שמות, לח, ח) וכן 'צבא השמים' (דברים, ד, יט), 'וכל צבאם צויתי' (ישעיה, מה, יב). [רמב"ן, במדבר, פרק א, פסוק ג]

מפירוש זה למדנו חידוש נוסף- עד גיל עשרים שנה לא נקהלים הנערים בעדה, כלומר אינם נושאים באחריות על הציבור. בדרך זו מבאר הרש"ר הירש שגם לשירות שאינו שירות קרבי הכרוך בלחימה ממש, לא יצא נער שעוד לא מלאו לו עשרים שנה-

מבין עשרים וגו' כל יצא צבא בישראל. "צבא" איננו רק חיל מלחמה או שירות מלחמה; אף אין זו ההוראה הראשונה של התיבה (ראה פירושינו בראשית, ב, א). דבר זה ברור ממקומות שונים; והשווה: "כל בא לצבא לעשות מלאכה באהל מועד" (להלן ד, ג), "לצבא צבא לעבד" וגו' (שם כג)- וכן מקומות אחרים שם, שהתיבה מורה בהם על עבודת הלויים באהל מועד- וכן להלן ח, כד, כה. ברור מכל המקומות האלה שזו הוראת "צבא": המון הסר למשמעת מפקד כדי לעשות את עבודת הכלל, או עבודה הנעשית על ידי המון זה. וגם כאן אין צורך לומר, שמדובר בשירות מלחמה. אלא "יצא צבא בישראל" הוא כל אדם המחוייב בשעת הצורך לצאת מחייו הפרטיים

כדי להתגייס לעבודת הציבור; הוה אומר: אדם שהציבור יכול להתחשב בו לצורך ביצוע משימותיו; הרי זה כל זכר מבן עשרים שנה ומעלה. ולפיכך בפרשת הלויים (להלן פרק ד) לא נאמר "יוצא צבא", אלא "בא לצבא"; שכן כל חיי הלויים הם קודש לעבודת הכלל. [פירוש רש"י הירש, במדבר, פרק א פסוק ג]

טעם נוסף לכך שאדם יוצא לצבא המלחמה רק מבן עשרים שנה ומעלה מצאנו בדברי ה"כלי יקר" -

ופשוטו הוא שיוצא צבא היינו למלחמה, כי אילו לא חטאו במרגלים היו נכנסין לארץ מיד, ואף על פי שלפעמים יש בן חיל בפחות מן שנה, מכל מקום לא בגבורת איש יחפוץ ה' כי אם בזכותא תליא מילתא, וכל בן ד' מצד היותו בר עונשין בבית דין של מעלה אז ביותר הוא מדקדק במעשיו ומסתמא יש לו אז יותר זכיות שיגינו בעדו במלחמה, שהרי הכהן מכריז מי האיש הירא מעבירות שבידו ילך וישוב לביתו, וכל פחות מבן כ' מסתמא אינו מדקדק כל כך במעשיו ואין לו כל כך זכיות שיכריעו על חובותיו. [כלי יקר, במדבר, פרק א, פסוק ג]

עד כאן בארנו מהו הגיל ממנו יכול האיש לצאת לצבא וחלק מהטעמים לדבר. כעת נביא טעם נוסף לכך שהאיש יוצא לצבא רק מבן עשרים שנה ומעלה, והוא החיוב המוטל על האיש לשאת אשה לפני גיל עשרים.

החיוב לשאת אשה לפני היציאה לצבא

טעם נוסף לכך שאדם יוצא לצבא רק מגיל עשרים שנה ומעלה, מצאנו בדברי המחזור ויטרי תלמידו של רש"י-

בן עשרים לרדוף. אני מקובל, "לרדוף"- אחר מזונות אשתו ובניו. שהרי נשא בי"ח ויש לו בנים ממנה. ולי נראה, "לרדוף"- אחר המלחמת ארץ ישראל. דבן י"ח נשא אשה וצריך להיות נקי עם ביתו שנת י"ט. שנאמר (דברים כד) נקי יהיה לביתו וגו'. ובשנת כ' ירדוף אחר המלחמה ולא יהיה עוד נקי. וכן מוכיח בריש ספר וידבר. 'מבן עשרים שנה ומעלה כל יצא צבא', מגיד שאין יוצא פחות מעשרים. ובמה דברים אמורים- במלחמת הרשות, אבל במלחמת מצוה- יצא חתן מחדרו וכלה מחופתה. [מחזור ויטרי על פרקי אבות, פרק ה משנה כא]

למדנו מדברי המחזור ויטרי כי האדם חייב לשאת אשה לפני שהוא יוצא לצבא וכן שלא יצא פחות מבן עשרים. המחזור ויטרי גם אמר בסוף דבריו שבמלחמת המצוה יצא חתן מחדרו וכלה מחופתה. נראה לי לבאר בסייעתא דשמיא, שאין המחזור ויטרי חולק על רש"י ואומר שיצא האיש למלחמת המצוה גם לפני גיל עשרים, אלא מדבר על ציווי התורה "כי יקח איש אשה חדשה לא יצא בצבא ולא יעבר עליו לכל דבר נקי יהיה לביתו שנה אחת ושמח את אשתו אשר לקח". כוונתו היא שאחרי עשרים לא יהיה עוד האיש נקי לביתו ממלחמת המצוה שנה אחת, אלא יצא חתן מחדרו וכלה מחופתה. אך לפני עשרים, שאינו יוצא בצבא בלאו הכי, יהיה נקי לביתו עד

שנתו העשרים. דבר זה למדנו גם בביאורים לפירוש הגר"א בשם רבינו יצחק בן רבי שלמה מטולידו-

וזה לשון רבינו יצחק, ויש מפרשים בן עשרים לרדוף במלחמה, שכיון שנשא אשה שנת י"ח ושמה שנת י"ט עם אשתו כדכתיב (דברים, כד ה) "נקי יהיה לביתו שנה אחת ושמה את אשתו אשר לקח", ושנה כ' יכול לצאת למלחמה והיינו דכתיב "מבן עשרים שנה ומעלה כל יוצא צבא", עד כאן לשונו. [ביאורים לפירוש

הגר"א, אבות, פרק ה, משנה כא]

טעם לכך שאדם צריך לשאת אשה לפני שיצא לצבא מצאנו בדברי החפץ חיים. החפץ חיים חי במזרח אירופה בשנים ה'תקצ"ח (1838)- ה'תרצ"ג (1933). בימיו הנהיגו השלטונות ברוסיה גיוס חובה לכל בחור, וגם היהודים נאלצו להתגייס לצבא הרוסי. שירות החובה נמשך עד גיל עשרים ושש וגרם תקלות רבות בחיים היהודיים, ביניהן דחיית גיל הנישואין בגלל השירות בצבא. בתגובה כתב החפץ חיים שני קונטרסים לבני דורו. הקונטרס הראשון נקרא "דבר בעתו" ובו מדבר החפץ חיים על החובה להשיא את הבנים בגיל שמונה עשרה, לפני שהם מתגייסים לצבא. הקונטרס השני נקרא "גדר עולם" ובו מדבר החפץ חיים על חינוך הבנות ומבאר גם את החובה להשיא את הבנות משהגיעו לפרקן. דברי החפץ חיים נאמרו אמנם על צבא של מדינה זרה בו משרתים יהודים, אך היסודות המובאים בדבריו מהותיים ונכונים גם לגבי צבא יהודי הנלחם למען עם ישראל בארץ ישראל. נביא את דברי החפץ חיים בקונטרס "דבר בעתו".

באתי לעזור לאותם אנשים אשר אינם רוצים להשיא בניהם משהגיעו לפרקם כשהם בני שמונה עשרה שנה לכתחלה, כמאמר התנא באבות וכמו שנפסק ב"אבן העזר" סימן ב- פן יצטרך ללכת לצבא. ובאמת אדרבה מחמת זה הטעם גופא יש לנו היום למהר הנשואין מהדורות שלפנינו, כי פן לא יוכל לקיים אחר כך את מצות העשה של פריה ורביה ויצטרך להמתין עד שיהיה בן עשרים ושש שנה, ומי יודע את מספר ימי חייו, ופן ימות ערירי חס ושלום. וכבר ידוע מה שאמרו חכמינו זכרונם לברכה ביבמות (דף סב עמוד ב) שמי שאינו מקיים פריה ורביה הוא כאלו שופך דמים וגורם לשכינה שתסתלק מישראל, עיין שם עוד כמה ענינים.

בפשטות נראה לבאר שהחפץ חיים מדבר על הסכנה שבמלחמה ועל החשש שהאדם יהרג במלחמה בטרם יביא בנים לעולם. אבל נוכל לפרש גם בדרך אחרת ולהבין שדבריו של החפץ חיים נובעים מתוך עקרון הלכתי כללי יותר, האומר שאחרי גיל עשרים חוששים למיתה אצל כל אדם- ללא קשר לגיוס לצבא. עקרון הלכתי זה מובא בדברי רבי יוסף רפאל חזן בספרו חקרי לב על אבן העזר, בסימן א'. אביא כאן את החלקים הנוגעים בנושא ואשתדל לבארם, והרוצה להעמיק ולעיין יוכל לקרוא את הסימן במלואו בספר חקרי לב.

נתתי לבי לבאר בחיוב עשה דפריה ורביה, דאמרו רבותינו זכרונם לברכה עד עשרים שנה הקדוש ברוך הוא ממתין, מכאן ואילך אומר תיפח עצמותיו, כמו

שכתב הטור אבן העזר (סימן א), וכתב הרמב"ם בהלכות אישות (טו, ב), וזה לשונו: כיון שעברו עשרים שנה ולא נשא אשה הרי זה עובר ומבטל מצות עשה. והדבר קשה- איך ביטל העשה? כיון דבידו לקיים העשה עד שימות, נמצא שאין ביטול העשה כי אם בשעת מיתתו? [חקרי לב, לרבי יוסף רפאל חזן, אבן העזר, סימן א]

החקרי לב מבין שדברי הרמב"ם על ביטול מצות עשה מתייחסים לביטול פריה ורביה ולא לביטול גדר של קדושה והרהורי עבירה⁶. מקשה החקרי לב על דברי הרמב"ם- הלא אדם יכול להביא ילדים לעולם כל חייו, ואם כן רק בשעת מיתתו הוא ביטל מצות עשה ולא מגיל עשרים? החקרי לב מנסה לענות על שאלתו-

וסבור הייתי לומר שכוונת דבריו במה דעובר ומבטל עשה, היינו נמי כשמת ואין בידו לקיים עוד, וקא משמע לן דקודם עשרים שנה אם מת ולא קיים אינו נענש שביטל העשה.

אולי נאמר שכוונת הרמב"ם היא שביטול מצות עשה היא רק לאחר שמת- אם האדם מת לפני גיל עשרים אמנם לא קיים פריה ורביה, אך לא יענש בבית דין של מעלה על ביטול מצות עשה, מפני שבית דין של מעלה לא מענישים פחות מבן עשרים. אך אחרי גיל עשרים, אם אדם מת וטרם נשא

⁶ עיין בפרק 'גיל הנישואין', פסק הרמב"ם וגדר ביטול מצות עשה של פרו ורבו.

אשה- ייענש בבית דין של מעלה לאחר מיתתו על ביטול מצות עשה. אך החקרי לב מקשה על הבנה זו ממצות ברית המילה.

וכי תימא הרי כתב הרמב"ם בהלכות מילה (א, ב) דמשהגדיל ולא מל את עצמו, בכל יום מבטל מצות עשה ואינו חייב כרת עד שימות. ולפי מה שכתבנו קשה איך כתב דבכל יום מבטל מצות עשה, כיון דבידו לקיים, ואם מל את עצמו יום אחד קודם מיתתו- קיים העשה.

במצות ברית המילה כתב הרמב"ם שמהגדיל ולא מל עצמו, בכל יום מבטל מצות עשה, כלומר כל יום הוא עבירה בפני עצמה ללא קשר לשעת המיתה. גם אם ימול עצמו לפני מיתתו, עדיין חייב על כל יום שעבר עליו כשהוא אינו מהול. אם כך, לא נוכל לפרש את דברי הרמב"ם בהלכות פריה ורביה "הרי זה עובר ומבטל מצות עשה" רק בחיוב לאחר המיתה. אלא נצטרך לבאר, שכל יום שהאדם אינו נשוי אחרי גיל עשרים הוא עבירה בפני עצמה, בדומה לאדם שאינו מהול. על קושיא זו עונה החקרי לב ומחלק בין מצות ברית המילה למצות פריה ורביה.

הא לא קשיא, דהתם שאני דכתיב 'וביום השמיני ימול'. וגם דהמילה אות היא שהוא יאודי, וכדכתיב 'וזהיה לאות ברית ביני וביניכם', ועל כן הצריך שיהיה נימול מיד כשהגדיל, מה שאין כן כאן בעשה דפריה ורביה. ואדרבא, מדכתב לענין חיוב כרת דאינו חייב עד שימות, שמע מינה דכל שבידו לקיים עד יום מותו אין הביטול כי אם עד יום מותו, והכא נמי דכוותא.

מצות ברית המילה כוללת בתוכה שני חלקים- מצות המילה והאות. דברי הרמב"ם שהאדם מבטל מצות עשה כוונתם לביטול האות, ולכן כל יום הוא עבירה בפני עצמה. אך על ביטול מצות המילה יענש האדם בכרת רק לאחר שימות, וכן לגבי מצות פריה ורביה. אם כך, נשארנו בקושייתנו הראשונה- במצות פריה ורביה אין אות כלשהוא, או סיבה שתחייב את האדם להביא ילדים מיד אחרי גיל עשרים, ונמצא שיבטל את המצוה אם לא ישא אשה רק לאחר שימות. אם כן מהי כוונת הרמב"ם בדבריו "הרי זה עובר ומבטל מצות עשה"? לאחר חקירה ארוכה, מגיע החקרי לב אל העקרון ההלכתי שאין "חזקת חי" לאדם במצות ברית המילה ובמצות פריה ורביה. "חזקת חי" היא ההנחה שאדם בחיים כל עוד לא התברר לנו אחרת.

והנכון הנראה לי ליישב לזה הוא דבקיום עשה דפריה ורביה וכרת דמילה לא מהני 'חזקת חי' מידי להפטר מעשה או מכרת, דאם איתא להא יתבטל העשה דפרו ורבו וכרת דמילה, דלעולם לא יקיימו עשה זה וכרת דמילה, כיון דבידם לקיים בכל ימיהם ומדין 'חזקת חי' אין חייבין לקיימם מיד, וגם אם מתו אין להם עונש כלל כיון דחזקה מדברי תורה, וכל ספק אוקי אחזקתיה, ואם כן כרת דמילה איך יתכן, דלמה יומת- מה עשה? וכן בעשה דפרו ורבו שמענישין בבית דין של מעלה עד שנאמר לחזקיהו כי מת אתה בעולם הזה ולא תחיה לעולם הבא מפני ביטול פרו ורבו איך יתכן? כי על כן על כרחך דמדגלי קרא בעשה דפריה ורביה שמע מינה דלא חש כלל לחזקת חי מריבוי הכתוב, ומינה נפיק דמעט שחל החיוב דהיינו מכ' שנה ואילך חל החיוב

של עשה דפרו ורבו עליו, כיון דחזקת חי לא מהני כלל
בעשה זה, וכל יום שאינו נושא אשה עובר ומבטל עשה
דפרו ורבו, אלא דאם לבסוף נשא אשה והוליד בנים-
קיים העשה ונענש בידי שמים על הזמן שעבר שביטל
העשה, ואם מת אז היה מבטל העשה לגמרי.

למדנו מדברי רבי יוסף רפאל חזן שאחרי גיל עשרים חוששים למיתה
אצל כל אדם. לכן על כל יום שאדם לא נשוי אחרי גיל עשרים הוא נענש בידי
שמים- אלא אם יעשה תשובה- וכל יום הוא עבירה בפני עצמה. כמו כן, אם
מת האדם בטרם נשא אשה ייענש בשמים גם על כך שביטל מצות עשה של
פריה ורביה לגמרי.

זכות האשה והבנים מסייעת לאדם בשעת הסכנה

טעם נוסף לכך שאדם צריך לשאת אשה לפני שיצא לצבא ויעמוד
מול אפשרות של סכנת נפשות, כותב החפץ חיים בקונטרס "דבר בעתו". שוב
יש לציין, כי הדברים נאמרו על שירות בצבא זר אך הם נכונים לגבי כל מקום
בו האדם עלול לבוא לידי סכנה ומכאן שהם נכונים גם לגבי צבא ישראלי.

מלבד כל זה ידוע דמזלא דבי תרי עדיף לכמה ענינים,
ובפרט אם יהיה להם בנים, כמו שאמרו חכמינו זכרונם
לברכה ביבמות (דף סד) על הפסוק: "ובנים לא היו
להם"- הא אם היה להם בנים לא מתו; אף שהיה להם
עוד עוון אש זרה, סיע להם העוון גם כן להענש. מכל
זה נלמד לכל מקום סכנה שמסיע זה העוון גם כן. [מתוך

[קונטרס "דבר בעתו"]

דברי החפץ חיים, מבוססים על הגמרא במסכת יבמות בדף סד (עמוד א), העוסקת בנדב ואביהוא בני אהרן הכהן שמתו בהקריבם אש זרה לפני ה' ביום חנוכת המזבח. עליהם אומרת התורה-

“וימת נדב ואביהוא לפני ה' בהקרבתם אש זרה לפני ה'
במדבר סיני ובנים לא היו להם ויכהן אלעזר ואיתמר
על פני אהרן אביהם”. [במדבר, פרק ג פסוק ד]

את משמעות הפסוק ביאר בתלמוד הבבלי אבא חנן בשם רבי אליעזר ואמר שהמבטל מצות פריה ורביה נענש במיתה בידי שמים-

אבא חנן אמר משום רבי אליעזר: חייב מיתה שנאמר
‘ובנים לא היו להם’, הא היו להם בנים- לא מתו.
[תלמוד בבלי, יבמות, דף סד עמוד א]

למדנו מדברי החפץ חיים שעוון ביטול מצות פריה ורביה מסייע לאדם להיענש בשעת הסכנה, וכן להיפך זכות האשה והבנים מצילה את האדם בשעת הסכנה. כך מצאנו גם בגמרא במסכת יבמות המלמדת שהאשה היא כחומה לאיש ובזכותה הוא ניצל מן הפורענות. כך היו חכמי ארץ ישראל מלמדים את תלמידיהם, שהאיש השרוי בלא אשה שרוי בלא חומה-

במערכא אמרי: בלא תורה, בלא חומה; בלא תורה-
דכתיב: (איוב ו) האם אין עזרתי בי ותושיה נדחה
ממני, בלא חומה- דכתיב: (ירמיה לא) נקבה תסובב
גבר. [תלמוד בבלי, מסכת יבמות דף סב עמוד ב]

ואמר רבא בר עולא שהאישי השרוי בלא אשה שרוי גם בלא שלום-

רבא בר עולא אמר: בלא שלום, דכתיב: (איוב ה)
וידעת כי שלום אהלך ופקדת נַךְךָ ולא תחטא.

את דברי הגמרא מבאר המראה יחזקאל בפירושו על הפסוק בספר דברים- "כי יקח איש אשה חדשה לא יצא בצבא ולא יעבר עליו לכל דבר נקי יהיה לביתו שנה אחת ושמח את אשתו אשר לקח" (דברים, כד ה).

כי יקח אשה חדשה וכו', דעל ידי הזיווג מרויח ג' דברים. חדא- שיש לו שלום מהיצר הרע, כמו שכתוב וידעת כי שלום וכו'. ועוד- שמאריכין לו בשביל אשתו ובניו אפילו כשמתחייב למקום, ולזה אמרו שבלא אשה שרוי בלא חומה. ועוד- שמוחלין לו על עונותיו כמו שכתבנו לעיל בפרשת אמור על פסוק והוא אשה בכתוליה כו' והוא רחום יכפר כו'. וזה שכתוב כי יקח אשה כו' לא יצא בצבא, שפטור ממלחמות היצר הרע שהיא המלחמה החזקה, ולא יעבור עליו לכל דבר, אם נגזר עליו איזה פורעניות מוחלין לו בשביל אשתו ובניו, וגם נקי יהיה לביתו שיהיה נקי בלא חטא שמוחלין לו עונותיו. [מראה יחזקאל, דברים, פרשת תצא, חידושי אגדה לחתונה]

הנישואין- מסגרת רוחנית ורגשית לאיש הצבא

החפץ חיים לימד את בני דורו כי הנישואין הם מסגרת רוחנית ורגשית החיונית ליהודי המשרת בצבא זר, כדי שיוכל לעמוד בקשיים העומדים בפניו ובנסיונות בהם הוא נתקל בחיי הצבא-

ועתה נבאר את דברינו גם מן המושכל: כי הנה ידוע שענין נשואין שנצטוינו בתורה היא תועלת גדולה לכמה ענינים, כי מלבד מה שמקיים בזה מצות עשה של "פרו ורבו", עוד היא עוזרת לאדם בכמה ענינים, כי אם יש לו חטים- היהיה כוסס חטים? ! ואם יזדמן לו פשתים- האם יהיה פשתים לובש? ! וכדומה, והאשה עוזרת לאדם ומכינה לו את ענין מאכלו וכל כהאי גונא, כמו שאמרו חכמינו זכרונם לברכה (ביבמות דף סג), ומי צריך יותר לעזור הזה כמו האיש אשר עתותיו משועבדים לעבודת הצבא? וגם יהיה לו בנקל להנצל על ידה ממאכלות אסורות, וכידוע הכל בכור הנסיון. גם היא מצלת לאדם מן החטא וכמו שאמרו חכמינו זכרונם לברכה ביבמות, שהשיב רבי חייא: דיינו שמגדלות את בנינו ומצילות אותנו מן החטא [הרהור עבירה, כפירוש רש"י שם]. ואם כן יש לנו לדון קל וחומר באלף אלפים: אם התנא רבי חייא שהפליגו חכמינו זכרונם לברכה בשבחו (בבבא מציעא, פרק חמישי, עין שם)- אמר שמצלת אותנו מן החטא, אנן מה נענה אבתרה אם נתעכב מלהשיא את בנינו אשה כשיגיעו לפרקם? ואפשר גם לבוא לידי אסור ממש במשך הזמן הרב שלא יהיה בביתו. אבל אם יראה כל אדם להשיא את בנו אשה תכף כשיגיע

לפרקו אז עוונותיו מתפקקין, כמו שאמרו חכמינו זכרונם לברכה שם, וכמו שפירש שם המהרש"א, שהוסר ממנו תכף עוון הרהור עבירה; ואז אפילו יצטרך ללכת לצבא אחר כך, גם כן לא יתגבר עליו עוד יצרו כל כך אחר כך. ולבד כל זה אם ישיא לבנו אשה וכל שכן אם יהיה לו ממנה בנים קדם שילך לצבא, יהיה מקושר בכל הנהגתו לאנשי ביתו ומשפחתו ועל ידי זה לא יסור אפלו זיו כל שהוא מדרך אבותיו, כי תמיד יצפה לבוא לאנשי ביתו ומשפחתו כמקדם. ואם הקדוש ברוך הוא יזמין לו שם איזה רווח, יהיה זה משומר אצלו עד שיביאו אל ביתו; לא כן אם ילך רווק בצבא, עלול מאד לבוא על ידי זה לכמה דברים נשחתים, כי אינו מוכרח לבוא לביתו ואין לו ממי להתביש, ופעמים מרגיל את עצמו על ידי זה לכמה דברים מתועבים חס ושלום ומיאש את עצמו ממשפחת אבותיו ומלבוא אליהם; ואפלו אם בא אל ביתו לפעמים בכלות ימי עבודתו, קשה לו מאד להפריש את עצמו מהדברים שהורגל בזה זה זמן רב. ואף שנמצא כמה פעמים שרווק בא לביתו גם כן איש צדיק וישר במדותיו, אף על פי כן על מה שעלול להיות דברתי, כפי מה שאנו רואים בכור הנסיון, ולא לחנם אמרו חכמינו זכרונם לברכה: על שלשה הקדוש ברוך הוא מעיד ואחד מהם הוא רווק הדר בעיר ואינו חוטא. על כן אם אדם רוצה שיתנהג בנו בדרך הישר ולחוס עליו בזה ובבא, יראה להשיא אותו כשיגיע

לפרקו, ולפום צערא אגרא. [מתוך קונטרס "דבר בעתו"

לחפץ חיים]

החפץ חיים מנה בדבריו אופנים שונים בהם האשה מסייעת לאיש בשמירת צביונו הרוחני במהלך השירות בצבא זר. שניים מתוכם נראים נכונים גם בצבא ישראלי הבנוי על פי דיני התורה. ראשית, האשה מצילה את האדם מהרהורי עבירה שהם מכשול רוחני העומד בפני איש הצבא היוצא למלחמה. שנית, אדם אשר הותיר מאחוריו אשה ובנים שאליהם קשורה נפשו, לא יבזבז את כספו על דברים אסורים. כמו כן לא יתפתה אחר נשים זרות או מעשים מכוערים אפילו אם יהיה רחוק מביתו לחודשים ארוכים, אלא ידבק בדרך אבותיו מתוך מחויבות אמיתית לשוב אל בני ביתו ולהנהיגם בדרך התורה. על אחת כמה וכמה נכונים הדברים בצבא הקיים כיום במדינת ישראל, אשר אינו מחוייב לדיני התורה ומעמיד את החייל בן התורה בנסיגות קשים מדי יום ביומו. הדברים מגיעים לכך שלעיתים חיילים שהתגייסו לצבא שומרי מצוות לא עומדים בנסיגות ומסיבות שונות עוזבים את אורח החיים היהודי. מתוך דברים אלה, אנו למדים עד כמה הנישואין הם מסגרת רוחנית ורגשית חיונית לחייל בצבא הישראלי.

מהר"ל - מדוע אדם חייב לשאת אשה לפני שיצא לצבא

בדברי המהר"ל מצאנו הסבר גופני, נפשי ורוחני לכך שאדם מחוייב לשאת אשה בן שמונה עשרה, ויכול לצאת לצבא מגיל עשרים רק לאחר שכבר נשא אשה.

ואמר בן עשרים לרדוף - פירושו לרדוף את אחרים, כי עד עשרים שנה אינו קל לרדוף, פירוש שהוא רודף את

אחר ולמשול עליו. ולפיכך אצל מלחמה שיש לו לאדם לרדוף אחר שונאיו ולמשול עליהם, דכתיב (ויקרא כו) ורדפו מכם חמשה מאה וגו', איכה ירדוף אחד אלף וגו', אין האדם יוצא למלחמה לרדוף עד שהוא בן עשרים שנה כי אז האדם מבקש לנצח ולמשול על אחר וזה הוא דווקא כאשר הוא בן עשרים שאז מתחדש בו כח שהוא מבקש למשול, כי כאשר הגוף הוא בשלימות גידול שלו אז הצורה היא בשלימות ואין הצורה מוטבעת בחומר כמו שהיה קודם זה הצורה מוטבעת בחומר, עתה יש לה משפט הצורה. וכמו שהגוף הוא בשלימות כאשר הוא בן שמונה עשרה שנים כך הצורה היא בשלימות כאשר הוא בן עשרים שנה. [מהר"ל, בפירוש 'דרך חיים' על פרקי אבות, פרק ה משנה כא]

ה"צורה" אליה מתכוון המהר"ל היא השכל הקר והחושב המסוגל להתגבר על הרגשות. כל עוד האדם עוד לא הגיע לגיל עשרים "הצורה מוטבעת בחומר", רוצה לומר שהשכל הרוחני עוד לא שולט לגמרי ברגשות ובגוף אלא טבוע בתוך הגוף. אך בגיל עשרים "הצורה" היא בשלימות והשכל מסוגל למשול בגוף וברגשות. מתוך דברים אלה ניתן להבין גם את המשך דברי המהר"ל מדוע אין בית דין של מעלה מענישים את האדם כלל עד גיל עשרים. המהר"ל מסביר מדוע החופה קודמת למצות המלחמה שחלה רק בגיל עשרים-

וזהו אמרם (קידושין כט, ב) כי השם יתברך ממתין לאדם עד עשרים שנה, אם לא נשא אשה אומר תיפח

רוחיה, כי בן עשרים שנה הצורה היא בשלימות וראוי שישא אשה שיהיה האיש צורה לאשה. ומה שאמרו כאן כי בן שמונה עשרה לחופה - כי החופה רק התחלת הנשואין, ובאלו שתי שנים ראוי שתהיה החופה שהיא התחלה בלבד ולכך אמרו בן שמונה עשרה שנים לחופה. מכל מקום לענין העונש אינו נענש רק אחר שהוא בן עשרים ונשלמה הצורה וראוי שיהיה צורה לאשה, ומפני כי הצורה היא בשלימות כאשר הוא בן עשרים והצורה מבקשת למשול על הכל, כי דבר זה נמשך אחר הצורה בודאי שהרי כתיב באיש (בראשית ב) 'והוא ימשול בך', הרי האיש נמשל לצורה ראוי אליו הממשלה וזה שאמר בן עשרים לרדוף.

אשתדל לבאר את דברי המהר"ל. כדי לצאת למלחמה צריך האדם להיות שלם. לשלימות זו נדרשים שני תנאים. התנאי הראשון הוא שישלים עצמו באשה. השלמה זו מתחילה בגיל שמונה עשרה שאז הגוף הוא בשלימות אך השכל עדיין מוטבע בחומר ולכן עדיין בית דין של מעלה לא עונשים את האדם וגם אינו יכול לצאת לצבא. התנאי השני הוא שהצורה תהיה בשלימות, כי אז יוכל האדם למשול על אויביו. על דרך זו נאמר "והוא ימשול בך" - כוונתו שהאיש הוא השכלי יותר משני בני הזוג ולכן הוא המושל ומנהיג את ביתו. תנאי זה שהצורה תהיה בשלימות מתקיים בגיל עשרים, ואז יכול האיש לצאת לצבא המלחמה ונענש בבית דין של מעלה על עוונותיו. כדי להכין האיש לצאת לצבא בגיל עשרים ולשאת באחריות על מעשיו כלפי שמיא, הוא חייב לשאת אשה בן שמונה עשרה. זאת על מנת שיוכל לנצח את יצרו כשיגיע לגיל עשרים, וכדי שיוכל לצאת למלחמה כאדם שלם בלא חטא

ולמשול על אויביו. המהר"ל ממשיך ומסביר מדוע בית דין של מעלה לא מענישים את האדם עד גיל עשרים.

ולפיכך בית דין של מעלה אין מענישין עד שהוא בן עשרים, כי אין בית דין של מעלה מענישין עד שהצורה של אדם בשלימות בלתי מוטבעת בחומר, כי כך ראוי לבית דין של מעלה שהכל אצלם בשלימות בלתי מוטבע בחומר, ומאחר שהכל הוא בשלימות אצלם אין מענישין את האדם עד שהוא בריה שלימה בצורתה. אבל בית דין של מטה שאין הכל אצלם בשלימות רק התחלת שלימות, וכאשר האדם בן שלש עשרה אז התחלת איש ומענישין את האדם.

בית דין של מעלה הוא רוחני לגמרי, בלתי מוטבע בחומר, והכל אצלם בשלימות. לכן דנים את האדם בשמים רק לאחר שהגיע בעצמו למעלת השלימות הרוחנית והוא מסוגל למשול בחומר.

שכר האיש הנלחם מלחמת המצוה בלב שלם

התורה צוותה על האדם לשאת אשה לפני שיצא למלחמת המצוה. המלחמה היא דבר קשה ומרחיקה את האדם מאשתו ובניו אל הלא נודע שבשדה הקרב והקושי הנפשי הוא גדול ועצום. אך הבטיחה לנו תורתנו הקדושה שאם ילחם האדם את מלחמת המצוה בלב שלם, מובטח לו שלא ימצא נזק ולא תגיעו רעה. וכך כתב הרמב"ם-

ומאחר שיכנס אדם בקשרי המלחמה ישען על מקוה ישראל ומושיעו בעת צרה וידע שעל ייחוד השם הוא עושה מלחמה, וישים נפשו בכפו ולא יירא ולא יפחד ולא יחשב לא באשתו ולא בבניו אלא ימחה זכרם מלבו ויפנה מכל דבר למלחמה: וכל המתחיל לחשב ולהרהר במלחמה ומבהיל עצמו עובר בלא תעשה, שנאמר 'אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו מפניהם', ולא עוד אלא שכל דמי ישראל תלויין בצוארו. ואם לא נצח ולא עשה מלחמה בכל לבו ובכל נפשו הרי זה כמי ששפך דמי הכל שנאמר 'ולא ימס את לבב אחיו כלבבו', והרי מפורש בקבלה 'ארור עושה מלאכת ה' רמיה וארור מונע חרבו מדם': וכל הנלחם בכל לבו בלא פחד ותהיה כוונתו לקדש את השם בלבד מובטח לו שלא ימצא נזק ולא תגיעו רעה ויבנה לו בית נכון בישראל ויזכה לו ולבניו עד עולם ויזכה לחיי העולם הבא. שנאמר 'כי עשה יעשה ה' לאדוני בית נאמן כי מלחמות ה' אדוני נלחם ורעה לא תמצא בכי מימך' והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את ה' אלהיך'. [רמב"ם, שופטים, הלכות מלכים

ומלחמות, פרק ז, הלכה טו]

נראה לי לבאר בסייעתא דשמיא את דברי הרמב"ם שהנלחם בלב שלם יבנה לו בית נכון בישראל, על פי מה שאמר המדרש תנחומא על המיילדות העבריות שמסרו נפשן על הצלת כלל ישראל כאשר הפרו את ציווי פרעה להמית את הבנים הנולדים לבני ישראל במצרים. שכן של המיילדות על מסירות הנפש שלהן עבור כלל ישראל כתוב במפורש בפסוק-

“ויהי כי יראו המילדות את האלהים ויעש להם בתים”

[שמות, פרק א, פסוק כא]

ומבאר המדרש תנחומא מה היה שכרן של המיילדות העבריות יוכבד ומרים-

ומה פרע להן הקדוש ברוך הוא? ויעש להם בתים (שמות א, כא). בתי כהונה ובתי לוויה ומלכות. יוכבד נטלה כהונה ומלכות שכרה, משה ואהרן. ומה נטלה מרים שכרה? חכמה שנאמר הן יראת ה' היא חכמה (איוב כח, כח), העמיד ממנה בצלאל שהיה חכם, ואמלא אותו רוח אלהים. [מדרש תנחומא (בובר), פרשת

ויקהל, סימן ה]

המוסר נפש עבור כלל ישראל זוכה לגדולה ומזרעו יצאו אנשי מעשה

שיושעו את כלל ישראל.

אם באנו לקיים מצוה גדולה וחשובה זו של עזרת ישראל מיד צר ומלחמת ארץ ישראל עלינו לקיימה לפי הלכותיה ככל שעולה בידינו. אם נקיים את ציווי התורה “והיה מחניך קדוש” אז יקויים בנו מאמר הכתוב “כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחנך להצילך ולתת איביך לפניך” (דברים, כג, טו).

מקורות נוספים לעיון

- (1) רא"ם, במדבר, פרק א פסוק ג.
- (2) אברבנאל, במדבר, פרק א פסוק ג, השאלה השישית.
- (3) העמק דבר, במדבר, פרק א פסוק ג.
- (4) רש"י, דברים, פרק ב פסוק טז.
- (5) פירוש רבינו אברהם אבן עזרא (הארוך) על התורה, שמות, פרק ל, פסוק יג.
- (6) עזרא, פרק ג, פסוק ח.
- (7) דברי הימים א, פרק כג, פסוקים כד-כז.
- (8) דברי הימים ב, פרק לא, פסוק יז.
- (9) מדרש החפץ (לרבי זכריה בן שלמה הרופא), במדבר, סימן א, אות ה.
- (10) מדרש הגדול (לרבי דוד בן רבי עמרם העדני), במדבר, פרק א, פסוק ג.
- (11) פירושי רבינו יצחק בן רבי שלמה מטולידו על מסכת אבות, פרק ה משנה כג, דיבור המתחיל 'בן עשרים לרדוף'.

הפרק שקבעו חכמים למצוא את ההוגנת לו

ספר מצוות גדול, דינא דחיי, ספר מצוות קטן, רשב"ץ, שו"ת יכין ובוועז, רי"א, מדרש שמואל

חכמינו זכרונם לברכה ידעו שכדי למצוא אשה ההוגנת לו צריך בחור פרק זמן ארוך כדי לחפש, לפגוש ולבחור. מכיוון שבגיל עשרים כבר אי אפשר לאדם בלא אשה אמרו חכמינו זכרונם לברכה 'בן שמונה עשרה לחופה'. כוונתם היא שיתחיל להשתדל במציאת בת זוג, וישתדל בכל כוחו למצוא אשה המתאימה לו לפני שיגיע לגיל עשרים. שנים אלו בין גיל שמונה עשרה לעשרים הם פרק הזמן ששיערו חכמים שבחור יוכל למצוא את ההוגנת לו ולהינשא. כך מופיע בספר מצוות גדול ובדברי הדינא דחיי-

עוד שנינו שם (יבמות, סה, ב) האיש מצווה על פריה ורביה אבל לא האשה, ואימתי נתחייב האיש להתחיל במצוה זו כדתנן (אבות, ה, כא) בן שמונה עשרה לחופה. וכיון שעברו עשרים שנה ולא נשא אשה הרי זה עובר ומבטל מצות עשה (רמב"ם פרק ט"ו הלכה ב עיין שם) כדאיתא בפרק קמא דקידושין (כט, ב). ואם חשקה נפשו בתורה כבן עזאי ונדבק בה כל ימיו ולא נשא אשה אין בידו עון והוא שלא יהא יצרו מתגבר עליו, אבל אם היה יצרו מתגבר עליו חייב לישא אשה ואפילו היו לו בנים שמא יבא לידי עברה. [ספר מצוות גדול, מצוות עשה, מצוה מט]

וכתב הדינא דחיי-

והרבה חייב אדם להשתדל בה משהוא ראוי לה, והוא הזמן המוגבל שנתנו חכמים במסכת אבות בן י"ח לחופה וכמו שכתב הרב המחבר לפנינו. [ספר דינא דחיי על הסמ"ג, עשין, מט]

פוסק נוסף שמביא הלכה זו הוא הספר מצוות קטן.

מבן י"ח עד עשרים יכול לשהות עד אם ימצא הגונה,
אבל אם עבר עשרים ולא נשא הרי הוא בקללה
(קידושין דף כ"ט). ואם חשקה נפשו בתורה ואין יצרו
מתגבר עליו זכור לטוב. [סמ"ק מצוריד (עמודי גולה), יום
שביעי, מצוה רפד]

וכתב בהגהותיו הסמ"ק מצוריד-

אבל אם יצרו מתגבר עליו חייב לישא אשה. [הגהה ר"כ]

פוסק נוסף שהלך בדרך זו הוא הרשב"ץ, שדבריו הובאו בשו"ת יכין

ובועז.

ואף על פי ששנינו בן שמונה עשרה לחופה וכן כתב
הרמב"ם ז"ל, זהו תחלת חיוב המצוה, אלא שאם
נתעכב אין לו עונש. וכתב אדוני זקני הרשב"ץ ז"ל,
שזה דומה למי שנתחייב ליטול לולב ביום שכל היום
היא מצותו, אלא שאם נתעכב ולא נטל עד הערב לא
בטל מצוה זו. וכן זו מוטלת היא עליו מצוה זו
משמונה עשרה אלא שרשאי להתעכב. אבל כשהגיע

לעשרים שנה אינו רשאי ובטל¹ מצות עשה. [שו"ת יכין

ובועז, חלק ב, סימן א]

יש להוסיף כאן טעם לדברי חכמים שציוו את האדם לחפש את ההוגנת לו דווקא בין גיל שמונה עשרה לעשרים. בסוף גיל הנעורים יש לאדם רגשות חזקים ורצון למצוא בת זוג. רצון זה הוא דרך הטבע ונועד לעזור לבני הזוג להיקשר אחד לשני. אחרי גיל עשרים מתחזקים באדם שני כוחות- הכוח האחד הוא השכל והשני הוא התאוה. השכל המתחזק באדם הולך ומכה את הרגשות וכך מקשה על האדם למצוא בת זוג. הרצון עלול אף הוא להידחק הצידה ולהתערבב עם רצונות אחרים. הכח השני הוא כח התאוה, יצרא דעריות, שמתחזק במקביל לדעיכת הרגש ועלול לגרום לאדם להיקשר לבת זוגו בגלל יצריו ולא בגלל רגשותיו. דברים אלה ניתן לסמוך על דברי הרי"א שהביא המדרש שמואל בפירושו לפרקי אבות.

והרי"א זכרונו לברכה כתב וכו' בן עשרים לרדוף וכו'
ויש מפרשים לרדוף אחר התאוות אם לא נשא אשה עד
אותו הפרק. [פירוש מדרש שמואל על פרקי אבות, פרק ה, משנה

כ"א, בשם הרי"א]

התורה בהבנתה העמוקה את נפש האדם ציוותה עליו לשאת אשה בגיל שבו רגשותיו מנחים אותו והקשר יהיה מבוסס על רגש ולא על תאוה.

¹ לשון הרשב"ץ היא "ביטל מצות עשה", כלומר שכבר ביטל את מצות פריה ורביה לגמרי. אם כך נשאל- הרי עדיין יכול להביא בנים לעולם ולפרות ולרבות? יש לבאר בסיעתא דשמיא, שהרשב"ץ הבין בדברי הרמב"ם כשם שהבין המעשה רוקח- שביטול מצות העשה הוא ביטול גדר של קדושה ואחרי גיל עשרים אי אפשר בלא ההורר עבירה. עוד נראה לי לבאר שהרשב"ץ אחז כדברי המאירי, שכל שעבר עשרים ולא נשא אינו ניצל כל ימיו מהרהורים שהתמיד בהם. אם כן, נמצא שביטול גדר של קדושה לגמרי, שלא יהא ניצול כל ימיו מהרהורי עבירה.

גם נערה עלולה לעבור תהליך דומה ולאבד עם חלוף השנים את הרצון והרגשות החזקים האופייניים לסוף גיל הנעורים. דחיית קיום המצוה היא נגד דרך הטבע והורסת באופן הדרגתי את הכוחות הנפשיים הטהורים שנתן הקדוש ברוך הוא לאדם כדי שיוכל להקים בית בישראל.

דחיה עבור שידוך הגון יותר

אבא חנן, מהר"ם שיק

דחיה עבור שידוך הגון יותר אחרי גיל עשרים

בפתח הדברים נציין כי המושג 'שידוך הגון' הינו מושג הלכתי אישי והוא משתנה מבחור אחד למשנהו. הקביעה מהו 'שידוך הגון' תלויה בצרכיו, רגשותיו ומטרותיו של כל בחור, וכבר למדונו חכמים במסכת ברכות¹ "שאין דעתם דומה זה לזה ואין פרצופיהן דומים זה לזה".
המהר"ם שיק דן בשתי שאלות מהותיות הנוגעות בדחיית שידוך אחרי גיל עשרים-

- (א) האם מותר לאדם לדחות את נישואיו עבור שידוך הגון יותר?
(ב) מה הדין בדחיית שידוך כדי לא לבטל יראת שמים?²

ואי מתרמי לאיש בן כ' שידוך ומובטח לו אם ימתין עוד איזה שנים יוכל לעשות שידוך הגון. וגם אם יעשה שידוך הראשון יש לחוש לביטול תורה ויראה. אי מחוייב לעשות דוקא כשהוא בן כ'. [מהר"ם שיק, תרי"ג מצוות, בראשית, מצוה א, פריה ורביה, אות ט]

נפתח בדברי המהר"ם שיק על דחיה עבור שידוך הגון יותר.

מטעם הראשון הואיל ויהא יכול לעשות לאחר זמן שידוך יותר הגון. הנה זה תליא בפלפול שכבר פלפל החכם צבי בסימן ק"ו, ומסיק שם דבב' מצוות לפניו,

¹ דף נח עמוד א

² המהר"ם שיק דן גם בשאלה שלישית- מה הדין כשחשקה נפשו בתורה ויצרו לא גובר עליו וחושש לביטול תורה. דבריו בשאלה זו יובאו בפרק 'דחיה עבור לימוד תורה במי שיצרו לא גובר עליו'.

אחד גדולה ואחד קטנה ואי אפשר לעשות על ידי
אחרים, יעשה מה שבא לידו קודם ואין רשאי להמתין.
אבל בחדא מצוה בכדי לעשותה יותר משובח ומן
המובחר רשאי להמתין.

המהר"ם שיק מביא ראיות לדברי החכם צבי, שבמצוה אחת
ממתינים כדי לעשותה מצוה מן המובחר. נביא את הראיה האחרונה מתוך
ספר תרומת הדשן.

וכן קיימא לן באורח חיים סימן תכ"ו [סעיף ב] כדברי
התרומת הדשן סימן ל"ה, דיש להמתין עם קידוש
הלבנה עד מוצאי שבת כדי לעשותן מן המובחר.³

³ נביא ונבאר את דברי תרומת הדשן.
כתב השולחן ערוך ובהגהת הרמ"א, בהלכות ראש חודש-

אין מברכין על הירח אלא במוצאי שבת כשהוא מבושם ובגדיו נאים: הגה : ודוקא אם ליל מוצאי
שבת הוא קודם י' בחדש או ממתינין עד מוצאי שבת, אבל אם היא אחר כך אין ממתינין עד מוצאי
שבת שמא יהיו ב' לילות או ג' או ד' עננים ולא יראו הלבנה ויעבור הזמן. וכשמקדישין אותה בחול,
יש ללבוש בגדים נאים (תרומת הדשן סימן ל"ה). [שולחן ערוך, אורח חיים, סימן תכ"ו, הלכות
ראש חודש, סעיף ב]

למדנו מדברי הרמ"א, שאם ליל מוצאי שבת חל מהעשירי בחודש והלאה, אסור להמתין עד מוצאי
שבת כדי לקיים מצוה מן המובחר. טעם הדבר הוא החשש שמא הלילות שאחריו יהיו מעוננים
ויעבור זמן המצוה לגמרי, דהיינו יעבור ליל ט"ו בחודש. נמצא שרק אם חל מוצאי שבת בליל
תשיעי או לפניו, כלומר לפחות שבוע ימים לפני ליל ט"ו בחודש- מותר לדחות את קידוש הלבנה
למוצאי שבת. בספר תרומת הדשן מבואר הטעם לדבר- כאשר יש חשש שתעבור המצוה, אסור
להשתהות כדי לעשותה מצוה מן המובחר.

שאלה: הרואה לבנה בחדושה בימי החול, ואומר נמתין לברך על חדושה למוצאי שבת, יפה הם
עושין או לאו.

תשובה: יראה דיש לחלק בדבר. היכא דליל מוצאי שבת הבא בקרוב, אינו לילות הרבה בחודש,
כגון ז' או ח' בחודש, שאפילו אם יהא מעונן במוצאי שבת וב' וג' או ד' לילות אחריו עדיין יש זמן
לברך עד סוף ליל ט"ו, כהאי גוונא יפה להמתין עד מוצאי שבת. דכתב אור זרוע דאין מברכין על
הירח אלא במוצאי שבת כשהן מבושמים ובכלים נאים. אבל אם ליל מוצאי שבת הבא יהא לילות

המהר"ם שיק מחזק את המסקנה שבמצוה אחת ממתינים כדי לעשותה מצוה מן המובחר על ידי ראייה ממעשי האבות.

ונראה לי ראייה לזה, דהנה קשיא לי איך נשא יצחק אבינו בן מ' שנה, ויעקב אבינו בן פ"ד שנה, הלא בן נח מצווה על פריה ורביה עד שעת מתן תורה, וזמן פריה ורביה הוא בן כ'. ויותר קשה על אברהם אבינו שהיה הראש לזריזין, ומיניה ילפינן [פסחים, דף ד עמוד א] זריזין מקדימין מצפרא, ואיך לא נזדרז ליתן אשה לבנו מיד בזמן מצותו. והיה אפשר לדחות דעל פי הדיבור עשו, שידעו שעדיין לא נולדו זיווגם. אמנם איך יתיישבו דברי המדרש שהביא רש"י ז"ל בחומש [בראשית, כב כ], על הפסוק ויהי אחרי הדברים האלה ויגד וגו', שאחרי הרהורי הדברים וכו' שהיה אברהם מיצר שלא נשא אשה לבנו. ואם כן קשה מתחילה מאי קסבר. ונראה דטעמם, דעיקר חפצם היה להוליד בנים זרע קודש שיקרא בהם שמים, ולכך המתינו עד שישתקע רתיחת הדם והמיית הטבע ויתעלו ויתקדשו ביתר שאת ועוז, ועל ידי זה גם בניהם אחריהם יהיו קדושים והגונים, ועל זה קרא יעקב ליוסף [בראשית, לו ג] בן זקונים, שנולד לו בזקנותו ובקדושתו. ועל כל פנים נראה שזהו טעמו של אברהם אבינו עליו השלום שהמתין עד שילמדנו ביתר שאת ויתקדש, למען יהיו

הרבה בחודש, שאם יהיה מעונן בו וב' וג' או ד' לילות אחריו יעבור זמן הברכה, כהאי גוונא אין להמתין עד מוצאי שבת, דכל היכא דראוי הוא להסתפק שתעבור המצוה, אין משהין אותה אפילו כדי לעשותה יותר מן המובחר. [תרומת הדשן, סימן לה]

בניו טובים וישרים. איברא דעדיין קשה, דהרי כתב התרומת הדשן דמה שאפשר להמתין כדי שיהיה מצוה מן המובחר זה דוקא שיהוי לזמן מועט, אבל שיהוי לזמן מרובה דיש לחוש למיתה, אמרינן ביבמות [דף לט עמוד א] כל שיהוי מצוה לא משהינן וכמו שהאריך שם⁴, ואם כן קשיא עדיין על אבותינו. אמנם לאחר העיון לא קשה מידי, דזיל בתר טעמא, הא דלא

⁴ תרומת הדשן מביא ראייה לדבריו מהגמרא במסכת יבמות, שם מובאת מחלוקת בין רבי יוחנן לרבי יהושע בן לוי על מצות היבום. נבאר את המחלוקת- אדם שמת בלא בנים ויש לו אחים מן האב, מצווה על הגדול שבאחים לייבם את אשת האח המת, דהיינו לשאת אותה לאשה ולהקים זרע לאחיו. אם הגדול שבאחים אינו חפץ לייבם אותה מצוה עליו לחלוץ, דהיינו לעלות עמה אל בית הדין שם היא חולצת את נעלו ויורקת בפניו, ומותרת להינשא לאיש אחר. במצות היבום שני סדרי עדיפויות- המעלה הראשונה היא שמצוה בגדול שבאחים, ואם הגדול שבאחים אינו בנמצא המצוה עוברת אל הגדול מבין האחים הנותרים. המעלה השניה היא שעדיף לייבם ולא לחלוץ. רבי יוחנן ורבי יהושע בן לוי נחלקו בדין כאשר האח הגדול רוצה לחלוץ ואחיו הקטן ממנו רוצה לייבם. רבי יוחנן אומר שייבום הקטן (דהיינו ביאתו) עדיפא, ורבי יהושע בן לוי אומר שחליצת הגדול עדיפא. הלכה נפסקה לבסוף כרבי יוחנן. מכל מקום, גם רבי יוחנן וגם רבי יהושע בן לוי מסכימים שאין להשהות מצוה כדי לעשותה מצוה מן המובחר, ומכאן ראייתו של תרומת הדשן.

וראייה מהא דגרסינן פרק החולץ (יבמות לט, א), איתמר ביאת קטן וחליצת גדול, רבי יוחנן ורבי יהושע בן לוי, חד אמר ביאת קטן עדיפא משום דמצוה ביבום, וחד אמר חליצת גדול עדיפא משום דמצוה בגדול. ופריך עלה ממתניתין תלה בקטן עד שיגדיל אין שומעים לו אלא אומרים לו עליך מצוה או חלוץ או יבם. ואי סלקא דעתך דאמרינן ביאת קטן עדיפא, ניטר דילמא מייבם, ומשני כל שיהוי מצוה לא משהינן. ולאידך מאן דאמר פריך נמי ממתניתין דתנן תלה בגדול עד שיבא ממדינת הים אין שומעין לו, ואי סלקא דעתך חליצת גדול עדיפא ניטר לגדול דילמא אתי וחליץ, ומשני נמי הכי כל שיהוי מצוה וכו', אלמא דלא משהינן מצוה כדי לעשותו מן המובחר כי התם דלחד מאן דאמר ביאת קטן עדיף ולחד בגדול עדיפא, ואפילו הכי לא משהינן לה. מכל מקום מוכח התם, דדוקא בדראו להסתפק שתעבור המצוה או לא משהינן לה, אבל בשאין ראוי להסתפק לא. ותדע דאמאי נקט תנא ובגדול עד שיבא ממדינת הים, ליתני עד שיבא ממדינה למדינה בארץ ישראל דלא משהינן, אלא דוקא נקט בקטן עד שיגדיל ובגדול עד שיבא ממדינת הים לא משהינן, משום דשמא ימות הקטן והגדול לא יבא לעולם ממדינת הים ותעבור המצוה, לכך לא משהינן, אבל ממדינה למדינה דקרוב הדבר שיבא משהינן. והוא הדין בנידון דידן. ולפי זה הא דכתב בהגה"ה במיימוני דנהג מור"ם כשהיה מקדים לברך בחול כדי שלא יעבור זמן שהוא עד ט"ו בחודש, היה לובש סרביל מכובד שהיה לו, על כרחו אין רצונו לומר שבמוצאי שבת היה ודאי עובר זמן, אלא רצונו לומר ראוי להסתפק שיעבור, כדבארתי לעיל. והנראה לעניות דעתי כתבתי. [תרומת הדשן, סימן לה]

משהינן הוא משום חשש מיתה, ואבותינו היו בטוחים שלא ימותו, כי ה' הבטיח לו [בראשית, כא יב] כי ביצחק יקרא לך זרע. וכן יעקב הובטח [שם, כה כג] ולאום מלאום יאמץ, אם כן שוב שפיר המתינו. ובזה אתי שפיר כוונת המדרש הנזכר לעיל, דלאחר העקידה, שראה אברהם אבינו דאף על גב דהבטיח לו ה', מכל מקום היה אפשר שיומת על פי ה', ואם כן שוב היה לו לחוש למיתה, ונתחרט על שלא השיא לבנו אשה, ונתבשר לו שנולד זיווגו, ואתי שפיר הכל. (מהר"ם שיק, בראשית, מצוה א, פריה ורביה)

מתוך דברים אלה מגיע המהר"ם שיק למסקנה.

ומבואר מזה ראייה גדולה לתרומת הדשן, דזמן מועט אפשר להמתין, והיינו שיעור ז' ימים, וכמו שהוכיח השער המלך בפרק ד' [הלכה ט"ז] מהלכות סוכה [דבור המתחיל 'ודע'], וכן מוכח מדברי התרומת הדשן הנזכר לעיל דרשאי להמתין זמן מועט בכדי לעשות מצוה יותר מן המובחר, אבל זמן מרובה אסור.⁵

המהר"ם שיק מסכם את תשובתו לשאלה הראשונה האם מותר להשתהות זמן מרובה, דהיינו יותר משבעה ימים, כדי למצוא שידוך הגון יותר.

⁵ בהמשך מוכיח המהר"ם שיק שחשש מיתה לזמן מרובה הוא רק חשש מדרבנן.

על כל פנים בנידון שלנו אין היתר לשהות זמן מרובה כדי שיעשה שידוך יותר מן המובחר ושידוך יותר הגון.

המהר"ם שיק משיב גם לשאלה האם מותר לדחות שידוך מפני ביטול יראה, דהיינו לדחות את הנישואין כדי לא להינשא לאשה שאינה הגונה-

אמנם כל זה בחשש ביטול תורה, אבל בחשש ביטול יראה להתדבק עם אנשים שאינם הגונים, פשיטא דרשאי וחיוב עליו שלא להתדבק עמהם, עיין ברמב"ם בפרק ו' מדעות [הלכה א], להרחיק מעליהם דרכו, ואל תקרב אל פתח ביתה' דרשו חכמינו זכרונם לברכה [עבודה זרה, דף יז ע"א] על מינות וזנות. וקל וחומר יש, הרי אמרו [רמב"ם, הלכות אישות] אם יצרו מתגבר ישא אפילו אם יבטל מתורה, אלמא משום ביטול יראה מבטלין תלמוד תורה דעדיפא מפריה ורביה, וכל שכן משום חשש ביטול יראה שצריך לבטל פריה ורביה, ולא תעשה עדיפא מעשה כל זמן דלא שייך עשה דוחה לא תעשה, כדאיתא בפרק קמא דיבמות [דף ז, ע"א]. ואפילו צריך לבטל לעולם, כן נראה לפי עניות דעתי.

למדנו שכדי שלא להידבק באשה שאינה הגונה מותר להתעכב גם אחרי גיל עשרים.

בסיום פרק זה הדן בדחיית שידוך מסיבות שונות, נביא את דברי המדרש על נדב ואביהוא בניו של אהרן הכהן, אשר מתו בהקריבם אש זרה לפני ה' ביום הקמת המשכן. המדרש מונה את הסיבות השונות שבגללן מתו נדב ואביהוא, ומובאים גם דבריו של אבא חנן-

אבא חנן אומר- על ידי שלא היו להם נשים, וכתיב 'זכפר בעדו ובעד ביתו'. אמר רבי לוי- שחצים היו הרבה והיו אומרים- איזו אשה הוגנת לנו? הרבה נשים היו יושבות עגונות וממתנות להם, והיו אומרים- אחי אבינו מלך, אבינו כהן גדול, אחי אמנו נשיא, אנחנו סגני כהונה, איזו אשה הוגנת לנו? רבי מנחמא בשם רבי יהושע בר חנינא אמר, עליהם הוא אומר 'בחוריו אכלה אש ובתולותיו לא הוללו' (תהילים עח סג), למה בחוריו אכלה אש? על בתולותיו שלא הוללו. [מדרש תנחומא, פרשת אחרי מות,

סימן ו]

המדרש מדגיש שהרבה מן הסיבות שבגללן אדם עלול לדחות שידוך אינן נוגעות ביראת שמיים, אלא הן סיבות חיצוניות ולא מהותיות. על כן חשובים עין טובה, ענוה וצניעות בבחירת בת הזוג. אף על פי שמותר לדחות את הנישואין מפני ביטול יראת שמים, אין לייחס חשיבות לייחוס, כבוד ושאר דברים שאינם מעידים על פנימיות האדם ומעלותיו.

מצות האב להשיא את בנו

ירמיה הנביא, מנורת המאור, סמ"ג, שולחן ערוך, סדר היום, פלא יועץ, הרב חמדת ימים,
רבי חיים פלאגי, חפץ חיים

חכמינו זכרונם לברכה חייבו בחור בסיום שנתו השמונה עשרה להתחיל להשתדל במצות הנישואין. מאידך ידעו חכמים כי לרובם המוחלט של הבחורים אין יכולת כלכלית לקיים את המצוה בעצמם. לכן קבעו שכל אב מחוייב לסייע לבנו מבחינה כלכלית בקיום המצוה, כפי מה שתשיג ידו ובהתאם ליכולתו. דבר זה למדו חכמים מדברי הנביא ירמיה ששלח אל העם אשר הגלה נבוכדנאצר לבבל. ירמיה מנבא לעם היושב בגולה על שיבת ציון לפי מלאת לבבל שבעים שנה ומצוה עליהם לפרות ולרבות על אף הגלות-

קחו נשים והולידו בנים ובנות וקחו לבניכם נשים ואת
בנותיכם תנו לאנשים ותלדנה בנים ובנות ורבו שם
ואל תמעטו. [ירמיה, פרק כט, פסוק ו]

הלכה זו מובאת בתלמוד הבבלי במסכת קידושין-

תנינא להא דתנו רבנן: האב חייב בכנו למולו ולפדותו
וללמדו תורה ולהשיאו אשה וללמדו אומנות. ויש
אומרים אף להשיטו במים. [תלמוד בבלי, קידושין, דף
כט עמוד א]

מבארת הגמרא שהלכה זו נלמדה מדברי הנביא ירמיה-

להשיאו אשה. מנלן? דכתיב: [ירמיה כט] קחו נשים
והולידו בנים ובנות וקחו לבניכם נשים ואת בנותיכם
תנו לאנשים. בשלמא בנו- בידו, אלא ביתו- בידו
היא? הכי קאמר להו: ניתן ליה מידי ולבשייה

ונכסייה. כי היכי דקפצו עליה אינשי¹. [תלמוד בבלי,

מסכת קידושין, דף ל עמוד ב]

חשוב להדגיש כי אין כוונת חכמים שהאב יבחר לבנו אשה², אלא שיסייע בידו מבחינה כלכלית בהתאם ליכולתו וכן שיחנכו לחיי משפחה מתוך קדושה, כפי שיתבאר מהמקורות הבאים³. נביא את דברי רבי יצחק אבוהב בספרו מנורת המאור, המזכיר בתחילת דבריו את חינוך הבן במצוות הנישואין-

האב חייב בבנו להשיאו אשה, כדי למונעו מן החטא ולחנכו בשוב דעת ולהכניסו במצות קיום המין. והביאו רבותינו לזה סמך מן הפסוק, כדגרסינן בפרקא קמא דקדושין (כט, א): תנו רבנן: האב חייב בבנו למולו ולפדותו וללמדו תורה ולהשיאו אשה וכו', כדאיתא למעלה, בפרק ראשון מכלל גידול הבן. ואמרינן עלה (שם ל, ב): להשיאו אשה מנא לן? דכתיב בירמיהו (כט, ו): קחו נשים והולידו בנים ובנות וקחו לבניכם נשים ואת בנותיכם תנו לאנשים. בשלמא בנו- בידו, בנותיו מי הוו בידו? הכי קאמר, ליתוב להו כי היכי דליתיה וינסבוה. וזמן הראוי לזיווג הוא הטוב כל מה שיוכל להקדים קודם שיתגבר עליו

¹ הסבר- מובן הדבר שביד האב להשיא את בנו, אלא שבתו תלויה באחרים אשר יחפצו לשאתה ואינה בידו של האב. אלא כך אמר הנביא ירמיה לבני הגולה- תנו לבת מה שבידכם והלבישוה וכסוה כדי שיקפצו עליה אנשים מהוגנים וירצו לשאתה.

² שכן האיש מקדש אשה לרצונו ומדעתו, ואינו צריך לשמוע בקול אביו בבחירת אשתו. וכן פסק הרמ"א בהגהותיו על השולחן ערוך- "וכן אם האב מוזהב בן שא איזו אשה שיחפוץ בה הבן, אין צריך לשמוע אל האב" (שולחן ערוך, יורה דעה, הלכות כיבוד אב ואם, סימן רמ סעיף כה).

³ במצוה המוטלת על האב לחנך את בנו לחיי משפחה נרחיב בפרק "מצות האב לחנך את בנו ובתו לחיי משפחה".

יצרו. ואף על פי שלמוד תורה גדול מכל המצות, וכל שכן לחנוך הנער, יש לך זמן שנושאי אשה קודמין, כדגרסינן התם (קדושין כט, ב): ללמוד תורה ולישא אשה- ילמוד תורה ואחר כך ישא אשה. ואם אי אפשר בלא אשה- נושא אשה ואחר כך לומד תורה. אמר רב יהודה אמר שמואל: הלכה, נושא אשה ואחר כך ילמוד תורה. רבי יוחנן אמר: ריחים בצוארו ויעסוק בתורה?! ולא פליגי, הא לן והא להו. וגרסינן נמי במסכת יומא, פרק בא לו כהן גדול (עב, ב): "יראת ה' טהורה עומדת לעד" (תהלים יט, י), אמר רבי יוחנן: זה הלומד תורה בטהרה. מאי היא? נושא אשה ואחר כך לומד תורה. והזמן הבינוני לאיש שאינו שטוף ביצרו הוא בן שמנה עשרה. 'והוא אשה בבתוליה יקח' (ויקרא כא, יג), מנין 'והו"א'. וכן אמרו במסכת אבות, פרק ה: בן שמנה עשרה לחופה. לפי שהוא בחור, קודם שיתגבר עליו יצרו, אבל היא טפה ראשונה שלו, בנו בכורו, בקדושה. [מנורת המאור, כלל ו, חלק א, פרק ראשון]

רבי משה אבן מכיר בספרו סדר היום, מבאר מדוע מצוה זו מוטלת על האב. נקדים לדבריו את ההלכה במה יוצא האיש ידי חובת מצות פריה ורביה. כך כותב הספר מצוות גדול-

בארבעה מקומות הזהירה תורה על פריה ורביה, בפרשת בראשית ופרשת נח. ותנן ביבמות בפרק הבא על יבמתו [דף סא ב] שבית הלל אומרים לא יבטל

אדם מפריה ורביה אלא אם כן יש לו זכר ונקבה,
ומסקינן [דף סב ב] שאם מתו הזכר והנקבה והיו להם
בנים זכר מזה ונקבה מזה, אפילו היתה הנקבה מן
הזכר, בני בנים הרי הם כבנים. אבל אינו מועיל זכר
ונקבה מאחד מהם בלבד. [סמ"ג, מצוות עשה, מצוה מט]

ובהמשך דבריו כותב הספר מצוות גדול, על פי הגמרא במסכת
יבמות (דף סב עמודים א-ב)-

היו לו בנים ומתו, רב הונא אמר קיים מצות פריה
ורביה ורבי יוחנן אמר לא קיים, והלכה כרבי יוחנן.

וכך נפסק להלכה בשולחן ערוך-

נולדו לו זכר ונקבה ומתו והניחו בנים, הרי זה קיים
מצות פריה ורביה. במה דברים אמורים? כשהיו בני
הבנים זכר ונקבה, והיו באים מזכר ונקבה, אף על פי
שהזכר בן בתו והנקבה בת בנו, הואיל ומשני בניו הם
באים הרי קיים מצות פריה ורביה. אבל אם היו לו בן
ובת ומתו והניח אחד מהם זכר ונקבה, עדיין לא קיים
מצוה זו. [שולחן ערוך, אבן העזר, הלכות פריה ורביה, סימן א,
סעיף ו]

לאחר שהבאנו את ההלכה בספר מצוות גדול ובשולחן ערוך, נביא
את דבריו של רבי משה אבן מכיר בספר סדר היום-

מפני מה המצוה הזאת מוטלת על האב לעשות?
משום שעקר המצוה של פריה ורביה היא כדי להשאיר
אחריו ברכה ויהיה קיום המין ודור הולך ודור בא
והארץ לעולם עומדת, ונעשה שותף לקדוש ברוך הוא
במעשה בראשית. וכל זמן שהבן והבת עצים יבשים
לא יעשו פרי לא יועיל כלום בתקנתו. אבל יעשה הוא
הבא מידו להשיא אשה לבן ואיש לבת, וה' ימלא
חסרונם ויתן להם פרים בעתם נגמרה הבריאה
בשלמות. לכך צריך האדם להשתדל במצוה הזאת
בכל יכלתו ובהגיע בנו לפרק י"ח שנה שלמים יבקש
לו מנוח אשר ייטב לו, ואם צריך למעות או לתכשיטין
יבקש לו. ואפלו ברחוקים אמר הכתוב: 'די מחסורו
אשר יחסר לו' ואמרו חכמינו זכרונם לברכה- זו אשה,
כל שכן בבניו היוצאים מחלציו והוא מחויב במצוה
עצמה כאשר בארנו, שצריך השתדלות נמרץ לגמור
כל הצריך עד שיצא משפט הנער לאור. [סדר היום,

בפירוש משנת בן חמש שנים]

רבי משה אבן מכיר מזכיר בדבריו שאפילו ברחוקים אמרה התורה
"די מחסורו אשר יחסר לו". כוונתו היא למצות הצדקה, להשיא עניים
ויתומים שאין ביכולתם להינשא בכוחות עצמם.⁴

רבי אליעזר פאפו, הפלא יועץ, חי במזרח אירופה בשנים תקמ"ו
(1786)- תקפ"ח (1827) ושימש כרבן של שתי קהילות, בסיליסטרה
שבבולגריה ובבוקרשט שברומניה. בספרו פלא יועץ⁵, הוא מתאר מציאות

⁴ בעניין זה נעסוק בפרק "מצות הצדקה".

⁵ בערך 'הכאה'.

חינוכית קשה ומורכבת, בה הילדים כבר מגיל צעיר מאוד לא נשמעים להוריהם ומורדים במסגרת התורנית והמשפחתית. מתוך כך הוא מורה להורים שימנעו מהכאת בניהם והכבדת עולם עליהם על מנת שלא יבעטו וימרדו. בהמשך דבריו הוא מתאר גם את המציאות הרווחת בדורו לאחר נישואי הבנים ומתוך כך ממליץ לבנים שלא לגור בבית הוריהם לאחר נישואיהם, בדומה לנהוג בדורנו-

ולפי הדורות הללו שבני עליה שישמעו בקול אביהם ואמם הנם מועטים, ובפרט כשנושאים נשים שכלה מתקוטטת בחמותה והדבר קשה המציאות שינהגו כבוד כאשר יאות, מה טוב ומה נעים לאב ואם אם יהיה באפשרות להם שיפרישו את בניהם שלא יהיו סמוכים על שלחנם, וכן טוב לבנים אם הוא ברצון אביהם ואמם שיפרשו מעל שלחנם, כי ההעדר טוב ממציאות הרע, ומי יתן והיה לבכם של בנים לכבד אביהם ואמם ויקבלו שכר טוב פרות בעולם הזה, שגם הם יִכבדו מבניהם בנים טובים והקרן קימת לעולם הבא. [פלא יועץ, הכאה]

המציאות המורכבת המתוארת כאן דומה באופנים רבים למציאות בדורנו. הצורך של הבנים לגור הרחק מהוריהם לאחר הנישואין גורם לכך שלא יוכלו לקבל סיוע בעול הכלכלי ובגידול הילדים כמו שהיה נהוג בימי קדם במסגרת המשפחה המורחבת. אך אולי דווקא כתשובה לקושי שבהתנתקות הבנים מהוריהם לאחר הנישואין, הורה רבי אליעזר פאפו לאבות לקיים את ציווי חכמים לסייע כלכלית לבניהם להינשא.

זו מצות האב על הבן כשיגיע להיות בן שמונה עשרה ולכל היותר לבן עשרים לזווג לו אשה. וידוע מאמר רבותינו זכרונם לברכה (קידושין כט ע"ב) שעד עשרים שנה יושב הקדוש ברוך הוא ומצפה מתי ישא אשה. מכאן ואילך אומר: תפחנה עצמותיו. ועוד אמרו (שם), שכיון שעברו עשרים שנה ולא נשא, כל ימיו בהרהורי עברה. ואוי לו לאב שהוא אכזר על בניו וגורם להם רעה גדולה כזו, וכל כי הא אין הבן חייב בכבוד אביו, ויהא עז כנמר להיות תובע בפה בדרך כבוד על ידי אחרים ולבקש מנוח אשר ייטב לנפשו, וגדולה עברה לשם שמים. [פלא יועץ, זיווג]

הפלא יועץ מכנה את האב שאינו מסייע לבניו להינשא כשהגיעו לפרקם בכינוי חריף ביותר- 'אכזר'. דבר זה מובן גם מדבריו הקשים של הרב חמדת ימים שהובאו בספר תוכחת חיים לרבי חיים פלאגי.

והרב חמדת ימים זכרוננו לברכה (בחלק ר"ח, בהלכות שובבים פרק ב) כתב וזה לשונו, וכך אשרי בניו אחריו זרע ברוכי ה' להשיאן מיד אשה באופן שלא יטעמו טעם חטא. ואשר איננו משגיח על בניו בענין זה, אין ספק כי אלהים שופט ופוקד עוונות הבנים על אבותם, וימותו אבות על הבנים. ומאנה הנחם נפשי על עון אבות על בנים בענין נשואיהם. ורבו הדעות מזוהמות אשר ימנעו עצמם להשיאם אשה לא מחפצם ורצונם, אלא מרצון אבותיהם וקרוביהם שהם כפופים להם ואינן רוצים להשיאן עד מנה הראויה בעושר וכבוד,

ויש אשר יניחו מצותם לפי שיש להם אחים או אחיות גדולות מהם ולא יעשה כן במקומן להשיא האח הקטן לפני הגדול, ויש אשר רצונם לעשות חפץ ה' לישא אשה לקיים מצות בוראו, אבל חוששים שלא יאמרו עליהם שתובעים בפיהם, דבר שאפלו קל שבקלים לא יבטא בשפתים, וכאלה רבות אתם לעכב נשואיהם על דבר מה, בענין שטרי פסיקתא ומוהר ומתן, אויה להם, אהא עליהם, ונוח להם שתיהפך שליתם על פניהם, אשר בחרו להיות מנודים לשמים ובושו מבשר ודם רמה ותולעה ולא נכלמו מכל אשר הם עושים בנים משחיתים, מצדם אלף ורבבה מימינם, שם הרגיעה לילית אתם ומצאה להם, כל זמן שפנויים הם בלא אשה. וכבר אמרו רבותינו זכרונם לברכה דמי"ח שנה ועד עשרים שנה ולא נשא אשה, מכריזים עליו שהוא מנודה, והגזימו הרבה בזה בגמרא ואמרו שכל מי שאינו עוסק בפריה ורביה ממעט את הדמות וכאלו שופך דמים וגורם לשכינה שתסתלק מישראל. [נתוכחת

חיים, סדר בראשית, פרק א]

כאן המקום להאיר נקודה במצות חכמים על האב להשיא את בנו. אם נתבונן במשנה במסכת אבות⁶ נגלה שבעולם היהודי בתקופת המשנה לא יצאו נערים לעבוד ולפרנס את עצמם. הסדר החינוכי אותו מלמד התנא הוא 'בן חמש עשרה לתלמודי- לשקוד באהלה של תורה'⁷. בהתאם לכך גם כאשר לימד האב את בנו אמנות בנערותו עדיין נשאר הבן סמוך על שולחנו של אביו

⁶ פרק ה, משנה כא.

⁷ עיין בדברי רבי משה אבן מכיר בספרו 'סדר היום', שהובאו בתחילת פרק 'גיל הנישואין'.

ולמד תורה תחת השגחתו. הדברים נכונים גם כאשר נשא הבן אשה לפני גיל שמונה עשרה, אלא שאם לא היה ביכולתו של אביו לפרנסו היה נאלץ הבן לצאת ולהתפרנס בכוחות עצמו. בין גיל שמונה עשרה לעשרים חייב בחור לשאת אשה ומתוך כך גם להתחיל להתפרנס בכוחות עצמו, אלא אם קיבל תמיכה כדי שיוכל להתמיד בלימוד התורה ללא טרדה. מציאות זו היא המציאות החינוכית הרצויה ולכן קוימה הלכה למעשה גם אחרי תקופת המשנה⁸ ככל שאפשרו נסיבות החיים. במציאות חינוכית שכזו בחור בן עשרים חסר בדרך כלל את היכולת הכלכלית להינשא בכוחות עצמו. כדי להתמודד עם בעיה זו ציוו חכמים על האב לסייע לבנו להינשא. במצוה זו יצרו חכמים מסגרת משפחתית וחברתית אשר נותנת לבחור תמיכה כלכלית ראשונית בבואו לשאת אשה, על מנת להקל מעליו את הקושי.

בסיום הפרק, נביא את דבריו של החפץ חיים בקונטרס דבר בעתו, שמלמדנו על השכר הגדול אותו מקבל משמים האב המשיא את בנו סמוך לפרקם-

וידעתי גם ידעתי כי המתעקש יראה לסתור את כל דברינו, על כן אראה לעיני אחינו מאמר מפורש בענין זה, כי לא דבר קטן הוא, וכל איש אשר ישמע לדברינו אלה יהיה שכרו אתו כי ימהר הגאולה בזה, שזה לשון תנא דבי אליהו זוטא (פרק יד): וכמו שנגאלו ישראל ממצרים בזכות שהיו פרים ורבים, כמו כן יגאלו לעתיד בזכות שהם פרים ורבים. מנין לך? תדע שהוא כן, שאין ישראל נגאלים אלא אם כן פרים ורבים וכו', עיין שם. על כן אל יתעצל האדם בזה, וירבה לבנו מזה ומתן כדי שיקפצו עליו, ויקח קל וחומר מאותם

⁸ עיין בפרק 'מן הטעמים ל-י"ח שנים' - 'לפני גיל שמונה עשרה צריך האיש ללמוד תורה'.

אנשים שמשליכים את נפשם מנגד עבור בניו בנתינת
נדן ומזונות על שלחנו הרבה יותר מכפי כחותיו, לו
ולבנים קטנים הנולדים לו ממנו במשך המזונות,
מחמת ספק אולי בזה יעמידם על מצב נכון בענין זה
העולם ; וקל וחומר שיש לו לעשות כן להעמיד את
בנו על מצב הישר בענין תכלית הנצחי, ולא ילך שובב
בדרך לבו וכמו שהארכנו למעלה בזה. ועבור זה יזכה
לראות מזרעו בנים שמושיעים את ישראל ומרבים
תורה ומצוות בישראל, כמו דאיתא שם בפרק ג וזה
לשונו: הנושא אשה לשם שמים הוין לו בנים
שמושיעין את ישראל בעת צרה ומרביין תורה ומצוות
בישראל. צא ולמד מעמרם שנשא אשה לשם שמים,
ויצא ממנו משה ואהרן ומרים, והיו מושיעין את
ישראל והיו מרביין תורה ומצוות בישראל. צא ולמד
מן בעז בן שלמון שנשא אשה לשם שמים, ויצא ממנו
דוד ושלמה בנו שהיו מושיעים את ישראל והיו מרביין
תורה ומצוות בישראל. ועליהן ועל כיוצא בהן, ועל
הדומה להן ועל העושה כמעשיהן, הכתוב אומר
(ישעיה סו): "כי כאשר השמים החדשים והארץ
החדשה אשר אני עשה עמדים לפני וגו' כן יעמד
זרעכם ושמכם"; עד כאן לשון התנא דבי אליהו הנזכר
לעיל. [מתוך קונטרס דבר בעתו]

**”ובחנוני נא בזאת אמר ה' צבאות אם לא אפתח לכם את
אַרְבוֹת השמים והריקתי לכם ברכה עד בלי די”**

פרנסה

דרך בעלי הדעה/ אפילו עני שבישראל מחוייב לישא אשה
עד גיל עשרים/ שלא לעכב את הנישואין מפני הנדוניא/
שלא להתעכב מפני חשש הפרנסה בזמן השירות בצבא/
על ידי עיכוב הנישואין עלול אדם לבוא לידי עניות/ אין
הברכה מצויה בביתו של אדם אלא בשביל אשתו/ מצוה
לחזק לבו של החתן ולהקל בעיניו הוצאות הפרנסה

רבי חנילאי, רבי תנחום, רבי חלבו, רבא, רמב"ם, מחזור ויטרי, חקרי לב, סדר היום, ראב"ד,
ארחות חיים, חת"ם סופר, נודע ביהודה, פלא יועץ, מעשה רוקח, רבי חיים פלאג'י, רמ"א,
מהריק"ש, חפץ חיים, שבט מוסר

דרך בעלי הדעה

הגמרא במסכת סוטה מלמדת על הסדר הנכון בהנהגת האדם בנישואיו, והוא שיבנה תחילה בית, ימצא מלאכה המפרנסת אותו ואחר כך ישא אשה.

תנו רבנן- "אשר בנה", "אשר נטע", "אשר ארש", לימדה תורה דרך ארץ שיבנה אדם בית ויטע כרם ואחר כך ישא אשה. ואף שלמה אמר בחכמתו- הכן בחוץ מלאכתך וְעִתְּךָ בשדה לך אחר ובנית ביתך. הכן בחוץ מלאכתך- זה בית. ועתדה בשדה לך- זה כרם. אחר ובנית ביתך- זו אשה. [תלמוד בבלי, סוטה, דף

מד עמוד א]

הרמב"ם הלך בעקבות הגמרא ולימדנו שכן דרך בעלי הדעה, שיקבע לו אדם מלאכה המפרנסת תחילה ויקנה בית דירה ורק אחר כך ישא אשה-

דרך בעלי דעה שיקבע לו אדם מלאכה המפרנסת אותו תחילה ואחר כך יקנה בית דירה ואחר כך ישא אשה, שנאמר מי האיש אשר נטע כרם ולא חללו. מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו. מי האיש אשר ארש אשה ולא לקחה. אבל הטפשין מתחילין לישא אשה ואחר כך אם תמצא ידו יקנה בית ואחר כך בסוף ימיו יחזור לבקש אומנות או יתפרנס מן הצדקה. וכן הוא אומר בקללות- אשה תארש, בית תבנה, כרם תטע. כלומר יהיו מעשיך הפוכין כדי שלא תצליח את

דרכיך. ובברכה הוא אומר- ויהי דוד לכל דרכיו
משכיל וה' עמו. [רמב"ם, מדע, הלכות דעות, פרק ה, הלכה

[א]

הגמרא נקטה בלשון "דרך ארץ" והרמב"ם השתמש בלשון "דרך בעלי הדעה" וכן "הטפשין מתחילים לישא אשה". בכך בא הרמב"ם להשמיענו שדרך זו היא טובה ומובחרת למי שיוכל לעשות כן, אך אין התורה אוסרת על האדם חס ושלוש לשאת אשה כאשר הוא עני ואין לו במה לפרנס את עצמו.¹

אם כן עלינו לבאר את דברי הרמב"ם בהלכות דעות ולומר שוודאי לא הייתה כוונת הרמב"ם שיתעכב ולא ישא אשה אחרי גיל עשרים כדי לדאוג לצרכי פרנסתו, שכן הרמב"ם עצמו פסק שאחרי עשרים מבטל מצות עשה וכל ימיו עובר על איסור תורה של הרהור עבירה?² אלא שכוונת הרמב"ם בהלכות דעות היא שיעשה השתדלות בפרנסתו כדרך כל הארץ לפני שנתו השמונה עשרה וישא אשה לפני שמלאו לו עשרים. על פי זה ניתן להבין פשט בדברי חכמינו זכרונם לברכה במסכת סוטה שאמרו שדרך ארץ שימצא אדם מלאכה המפרנסת אותו קודם שישא אשה. את הפשט מבאר החקרי לב, שכוונת חכמים היא שדרך ארץ להשתדל בפרנסה לפני שישא אשה היא רק עד שמונה עשרה. אך משמונה עשרה והלאה בחור כבר מחוייב מדברי חכמים להשתדל לשאת אשה, כדי שלא יגיע לגיל עשרים בעודו רווק ויבטל מצות עשה מדאורייתא.

¹ אף לישא אשה בן שמונה עשרה מכונה "דרך ארץ". וכן כתב בפירושו רבי שמחה מויתרי תלמידו של רש"י- "בן שמונה עשרה לחופה... ואף דרך ארץ כן הוא. ומידה שוה היא זו". [מהזור ויטרי על פרקי אבות, פרק ה משנה כא]

² עיין בפרק 'עד כמה מותר לאהר בשביל תורה', הרהור עבירה- איסור בפני עצמו. ועיין בדברי המעשה רוקח על הרמב"ם בפרק 'גיל הנישואין', פסק הרמב"ם וגדר ביטול מצות עשה של פרו ורבו.

נביא את דבריו של החקרי לב. בתחילת דבריו מזכיר החקרי לב את השאלה מדוע נער שלא נימול שכבר מלאו לו שלוש עשרה שנה מתחייב מיד בעונש כרת, הרי בית דין של מעלה לא מענישים כלל עד גיל עשרים? החקרי לב לא עונה על השאלה. אך מכל מקום, עולה בידו לבאר על פי ההלכה שאין בית דין של מעלה עונשים את האדם עד עשרים שנה את מצות הנישואין.

ומדי עוברי הוקשה לי בדברי הראב"ד זכרונו לברכה שנראה מדבריו דמשהגדיל ונעשה בן י"ג שנה עומד באיסור כרת, וכך מבואר מדברי ספר יראים (סימן כ) שכתב דמשהגדיל חייב למול ואם לא מל חייב כרת, וכדבריו כתב הסמ"ק (סימן קסז). והדבר קשה, שהרי אמרו רבותינו זכרונם לברכה דאין בית דין של מעלה מענישין כי אם מעשרים שנה, וכמו שכתב גם כן רש"י בריש פרשת חיי שרה מה בת עשרים שנה בלא חטא שהרי אינה בת עונשין, ועיין שם ברא"ם ובתשובות רב צבי (סימן מט).

וצריך ישוב בזה לעת הפנאי, כי על פי דברי רבותינו זכרונם לברכה נתיישב לי במאי דהוה קשה לי במצות פרו ורבו, שפטרו הפוסקים עד עשרים שנה, מנא לן? דהא מבן י"ג שנה חייב בכל המצוות! ואי למתניתין דאבות דתני בן י"ח לחופה לחוד הוה קשה, היה מקום ליישב דקים להו לרבותינו זכרונם לברכה דכדי לבקש אשה הוגנת לו, וגם צריך שיקבץ ממון לפרנסה ולכסותה, ולימדה תורה דרך ארץ שיבנה בית ויטע כרם ואחר כך ישא אשה, ושיערו חכמים עד ח"י שנים. אבל זה שאמרו בפרק קמא דקידושין (כט, ב)

עד עשרים שנה הקדוש ברוך הוא ממתין וכו', ונמשכו הפוסקים לזה ופטרו עשה זה עד כ' שנה, קשה טובא- מי גילה להם שיעור שתי שנים עוד, לא פחות ולא יותר? ותיסגי עד י"ח שנה כדתנן באבות³! אך כפי דברי רבותינו זכרונם לברכה אתי שפיר, דאין מענישין בית דין של מעלה עד כ' שנה, והרי בחיוב עשה אין לנו בו שום עונש בדיני אדם כי אם בדיני שמים, וכיון דבדיני שמים אין מענישין כי אם עד כ' שנה לכן הקדוש ברוך הוא ממתין עד עשרים. נחקרי לב, אבן העזר,

סוף סימן א]

מבואר בדברי החקרי לב שעד שנתו השמונה עשרה צריך האיש להשתדל בפרנסתו ולקבוע לו מלאכה המפרנסת אותו- וזוהי דרך ארץ שלימדונו רבותינו זכרונם לברכה בגמרא במסכת סוטה. כיון שדרך ארץ היא שאדם ימצא לו מלאכה המפרנסת אותו עד שיהיה בן שמונה עשרה, חייבו חכמינו זכרונם לברכה את האב ללמד את בנו מלאכה כדי שיוכל הבן לפרנס את אשתו ובניו. מצוה זו המוטלת על האב, זמנה הוא טרם שיגיע הבן לפרקו ויתחייב לשאת אשה. מכל מקום, אם חשקה נפשו של הבן בתורה לבדה האב אינו צריך ללמדו אומנות, אלא יעסוק הבן בתורה שאחריתה עושר וכבוד. כך מלמדנו רבי משה אבן מכיר בספרו סדר היום-

³ תרגום- וצריך ישוב בזה לעת הפנאי, כי על פי דברי רבותינו זכרונם לברכה נתיישב לי במה שהיה קשה לי במצות פרו ורבו, שפטרו הפוסקים עד עשרים שנה, מניין לנו? הרי מבן י"ג שנה חייב בכל המצוות! ואם מהמשנה באבות שאמרה 'בן י"ח לחופה' בלבד היה קשה, היה מקום ליישב שידוע להם לרבותינו זכרונם לברכה שכדי לבקש אשה הוגנת לו, וגם צריך שיקבץ ממון לפרנסה ולכסותה, ולימדה תורה דרך ארץ שיכנה בית ויטע כרם ואחר כך ישא אשה, ושיערו חכמים עד ח"י שנים. אבל זה שאמרו בפרק ראשון של מסכת קידושין עד עשרים שנה הקדוש ברוך הוא ממתין וכו', ונמשכו הפוסקים לזה ופטרו עשה זה עד כ' שנה, קשה מאוד- מי גילה להם שיעור שתי שנים עוד, לא פחות ולא יותר? די לנו עד י"ח שנה כמו ששנינו במסכת אבות!

גם מוטל עליו ללמדו אמנות כדי שיעסוק בו להתפרנס ולראות חיים עם אשה אשר אהב, והוא מן הטעם אשר אמרנו, כי מה תועלת להשיאו אשה אם אינו יכול להתקיים בה מחוסר כל? טוב ממנו הנפל. ואדרבא- אסור לזווגן ולחברם, וכן אמר שלמה בחכמתו (משלי, כד כז) הכן בחוץ מלאכתך וגו' אחר ובנית ביתך, ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (אבות ב, ב)- יפה תורה עם מלאכה כי יגיעת שניהם משכחת עוון. מטעם זה אף על פי שיש לו ממון הרבה לתת לבנו, לא ימנע מפני זה מללמדו אומנות, כי הבטלה מביאה לידי שעמום. אלא אם כן הוא דבוק בתורה וחשקה נפשו בה, כי אז אסור לו לעסוק בשום מלאכה זולתה, כיון שיש לו במה להתפרנס ולא יצטרך לבריות אחר שנשא אשה, ועדין הוא עוסק בתורה משום שאין לו טרדא וטרחא. [סדר היום, בפירוש משנת בן חמש שנים]⁴

אפילו עני שבישראל מחוייב לישא אשה עד גיל עשרים

להלכה נפסק שאפילו עני שבישראל לא יעבור גיל עשרים בלא אשה. בשו"ת חת"ם סופר, נשאל רבי משה סופר על ידי המהר"ם מינץ, פוסק בן דורו, האם נכון לדעתו לפסוק שכאשר אין לאדם כדי לפרנס את עצמו, הוא יכול להתעכב ולא לשאת אשה. דבר זה רצה להסיק המהר"ם מינץ מתוך

⁴ לרבי משה אבן מכיר שיטת יחיד בנושא הפרנסה. הוא פוסק כי אסור לאב להשיא את בנו אם לא למדו אומנות. עלינו לומר שכוונתו היא שמותר לעכבו עד גיל עשרים כדי שילמד אומנות שיוכל להתפרנס ממנה. אך אסור לאב לעכב את בנו וכן אסור לאדם לעכב את עצמו יותר מגיל עשרים- מפני הרהורי עבירה. אלא שיש לעשות השתדלות גדולה ללמוד מלאכה ולהזדרז לשאת אשה.

דברי הראב"ד שאמר- "וראוי לכל איש בר דעת שלא יעגן עצמו ולא לבת זוגו מפני ממון רב, שהממון ההוא לא יצליח מפני העגון ומפני הרהור עבירה". מכיוון שאמר הראב"ד "ממון רב", ולא אמר "ממון" סתם, רצה המהר"ם מינץ להבין מתוך דבריו שמפני ממון רב אסור לאדם לעגן את עצמו. אך מפני "ממון"- דהיינו שהוא איש עני ואין לו במה לפרנס את עצמו- מותר לו לעגן את עצמו ואת בת זוגו. סברא זו דוחה החת"ם סופר בתשובתו למהר"ם מינץ, ופוסק להלכה שאפילו עני שבישראל לא יעגן את עצמו מפני הממון. נביא תחילה את דברי הראב"ד שהובאו בספר ארחות חיים-

כתב הראב"ד ז"ל: נהגו שלא ליתן אדם ממון גדול לבתו, ומי שהוא קפיד ומתקוטט בעבור נכסי אשתו אינו מצליח ואין זוגן עולה יפה, אלא מה שיתן לו חמיו או חמותו יקח בעין יפה, כי הממון שאדם לוקח עם אשתו אינו ממון של ישר. תדע, שהרי אמרו רבותינו זכרונם לברכה- הרוצה שיתקיימו נכסי אשתו, יעשה מהן מצוות. וראוי לכל איש בר דעת שלא יעגן עצמו ולא בת זוגו מפני ממון רב, שהממון ההוא לא יצליח מפני העגון ומפני הרהור עבירה. ורבים נכשלים בעבירות כשאינן נושאים אשה במהרה, ועליהן נאמר כל הנושא אשה לשם ממון ולא לשם שמים, עשה יעשה לו כנפים והחטאים נקשרים בנשמתו ובגופו חס ושלום. [ארחות חיים, חלק ב, הלכות כתובות, סימן ג]

נביא כעת את תשובת החת"ם סופר שכתב למהר"ם מינץ-

מה שכתב פאר רום מעלתו, דבארחות חיים דמייתי הרב בית יוסף באבן עזר סוף סימן ס"ו⁵, ימצא המעיין דמה שכתב שלא יעגן אשתו עבור ממון שפסקו לו ולא יתקוטט עבור מעות כזה אחר שבידו לפרנס את עצמו בלאו הכי כמובן שם בדבריו, עד כאן לשון פאר רום מעלתו. ואנכי הוואה עיינתי בדברי הארחות חיים ולא מצאתי משמעות זו. אדרבא, מדכתב 'שהממון ההוא לא יצליח מפני העיגון ומפני הרהור עבירה ורבים נכשלו בעבירות כשאינם נושאים אשה מהרה ועליהם נאמר כל הנושא אשה לשם ממון' עד כאן לשונו, ומדתלי טעמא בהרהור עבירה ועיגון שמע מינה אפילו עני שבישראל לא יעגן עצמו ויביא עצמו לידי הרהור עבירה. ואם דקדוקי עניות קשים מגידא ומותא הרהורי עבירה קשים מעבירה⁶, ומשנתינו דהפוסק מעות לחתנו דלרבנן תשב עד שתלביץ⁷, מיירי

⁵ את דברי הארחות חיים בשם הראב"ד הביא גם הבית יוסף על טור אבן העזר, ומשם הביאם המהר"ם מינץ.

⁶ פירוש- דקדוקי עניות הם מצב של עוני מתמשך הגורם לאדם להצטער על כל פרוטה שהוא מוציא מכיסו. על דקדוקי עניות אומרת הגמרא (עירובין, דף מא עמוד ב) שהם 'מעבירין את האדם על דעתו ועל דעת קונו'- כלומר מביאים את האדם לידי עבירה. רבי פינחס הורוויץ, מרבתי של החת"ם סופר, מבאר בפירושו 'פנים יפות' לתורה (דברים, ואתחנן, פרק ו פסוק ה) שהסיבה לכך היא שקשה יותר לאדם לעמוד בניסיון של ייסורים מתמשכים מאשר בניסיון חד פעמי של גידא (מלקות) או מותא (מיתה). דבריו מבוססים על דברי רב במסכת כתובות (דף לג עמוד ב) האומר ש'אילמלי נגדוה (היכו) לחנניה מישאל ועזריה פלחו לצלמא (היו עובדים את הפסל)', שכן לייסורי המלכות אין קיצבה. החת"ם סופר משהו דקדוקי עניות להרהורי עבירה בכך שאדם אשר הורגל בהרהורי עבירה עד שהם נטבעו בנפשו, נמצא בניסיון שאין לו קיצבה ומועד לבוא תמיד לידי עבירה, בעוד שלאדם שנכשל בעבירה אחת קל יותר לתקן את דרכיו ולהימנע מעבירה נוספת.

⁷ כוונת החת"ם סופר היא למשנה במסכת כתובות (דף קט עמוד א), העוסקת באבי הבת ששידך את בתו והבטיח לחתנו סכום כסף לנדוניא, והחתן קדשה באירוסין על סמך התנאי שהתנו ביניהם, וטרם נשאה לאשה. כעת פשט האב את הרגל, ואינו יכול לתת לחתנו את המעות שהבטיח לו בשעת האירוסין, והחתן לא מוכן לקיים את הנישואין אם לא יקבל את הכסף. אם הבת הייתה קטנה שאינה אשמה במעשיו של אביה, חייב החתן לשאת אותה או לגרשה כדי שתוכל להינשא אחר כך לאחר. אך אם הייתה הבת גדולה, שכבר יש בה דעת להבין את מעשיו של אביה, נחלקו רבנן והתנא אדמון.

במקום שיכול לישא אחרת וליכא עיגון דליה ולא
הרהור עבירה. אבל בזמנינו אל ישגיח על ממון, נושא
אשה לשם שמים, וכי לא ידעי רבנן מאי השלך על ה'
יהבך. [שאלות ותשובות חת"ם סופר, חלק ג, אבן העזר א, סימן
קנ, בתשובה לשאלת המהר"ם מינץ]

וכן כתב הרב יחזקאל סג"ל "הנודע ביהודה" בספרו אהבת ציון שלא
לעכב את הנישואין מפני הממון.

הכנסת כלה. יש בתוכנו אנשים אשר עיניהם צרה על
הבינוניים הנושאים נשים, באומרם- במה יתפרנס זה,
האשה ובנים, הלא מעט אשר לו. וטחו עיניהם מראות
כי הקדוש ברוך הוא עושה סולמות וגלגל הוא שחוזר
בעולם ונמצא הרבה אשר אבותיהם נתנו להם מֶהָר
ומתן בעת הנישואין וכעת ירדו מנכסיהם וידם פשוטה
לקבל צדקה. ויש אשר מעט היה להם בעת הנישואין
וגדלו והצליחו ונכסיהם מרבים. [אהבת ציון, דרוש ג, דף ד
עמוד ב]

וכן כתב גם הפלא יועץ שאפילו עני שאין ידו משגת לפרנסת אשה
ובנים לא יעכב את נישואיו.

לדעת רבנן- תשב הבת עד שילבין ראשה או עד שתשיג את מעות הנדוניא שהובטחו לחתן, והחתן
יכול בנתיים לשאת אחרת- שכיון שנהג האב שלא כהוגן אף אנו עושים לו שלא כהוגן. אך לדעת
התנא אדמון יכולה הבת לומר לחתן- אלו אני פסקתי על עצמי הדין כן, אלא אבא פסק עלי, מה אני
יכולה לעשות? או שתישאני בלא נדוניא או כפי מה שאוכל לתת לך או שתגרשני. והלכה כאדמון.

וכל שכן שאם הבן ברשות עצמו שחובה מוטלת עליו למהר לשא אשה ולא יעשה שקר בנפשו. ואם איש עני הוא ואין ידו משגת לפרנסת אשה ובנים ומתוך כך אין מי שירצה להזדווג עמו, על כל פנים כל אשר בכחו לעשות יעשה, ויבקש איזה עניה אפילו אינה מכנסת לו כלום; ויבטח בשם ה' שבשכר זאת יריק לו ברכה. ואפילו אם היא שחורה וכעורה - שקר החן והבל היופי ומצות ה' ברה היא תעזרנו להוליד בנים אנשי צורה. ואם לא ימצא בעירו, ילך מעיר לעיר וממדינה למדינה ויסיר מסוה הבושה לבקש אשה כי היא אבן הראשה לגדר ערוה וסדר קדושה. [פלא יועץ, זיווג]

בספר מעשה רוקח על הרמב"ם כתב על התקלות הגדולות שגורמים אותם אנשים הנמנעים מלשאת אשה לאחר שעברו את גיל עשרים, בהידמותם לבן עזאי או באמרם שלא תשיג ידם לפרנסת אשה ובנים -

מי שחשקה נפשו בתורה וכו'. ביבמות דף ס"ג. והרבה חכמים בעיניהם ראיתי שרצו להפטר ממצוה זו בהדמות עצמן לבן עזאי. ויש מהם מחמת מיעוט הבטחון בהקדוש ברוך הוא באמרם שהם יראים פן ימותו בניהם ברעב מחמת שאין מספיקין להרויח כדי צרכם. אוי להם אוי לנפשם כי גמלו להם רעה שלא יבצר בעולם שימלטו מהרהורים שהם קשים מהעבירה עצמה כדאיתא ביומא דף כ"ט, ומבטלים מצוה זו בשאט נפש, וזו רעה חולה שמהם לומדים העמי הארץ ובזה מתרבה הזנות והפרצות העצומות

כאשר הם גלויים ומפורסמים והשם יתברך יכפר בעדם
וישים העקוב למישור. נמעשה רוקח על הרמב"ם, הלכות
אישות, פרק טו, אות ג]

וכן כתב רבי חיים פלאגי שהנמנע מלשאת אשה מפני חששות
הפרנסה כופר בהשגחת השם בעולמו.

ועיני ראו ולא זר כמה בני אדם שהיו עניים ונוודים
ללחם ונשאו נשים בדחק ובצער גדול, ה' הצליח בידם
ושוב אחרי כן יצאו ברכוש גדול, צלח רח'ב, והיה
להם פרנסה טובה ורחבה. והמכחיש בזה אין ספק כי
הוא שונא הדת ולהקדוש ברוך הוא, כי כופר הוא
בהשגחתו יתברך ונקרא רשע, כמו שאמר הרב זכרוננו
לברכה. וזה יהיה לי כונת הכתוב בתלים⁸ סימן פ"א,
"משנאי ה' יכחשו לו, ויהי עתם לעולם, ויאכילהו
מחלב חטה, ומצור דבש אשביעך". דהנה כבר כתבנו
משמא דגמרא שדרשו בפסוק "די מחסורו אשר יחסר
לו": לו, זו אשה. וכן הוא אומר "אעשה לו עזר
כנגדו". והנה ידוע מה שאמרו שם בגמרא על פסוק
"ואתה נותן להם את אכלם בעתו" - 'בעתם' לא נאמר
אלא 'בעתו', מלמד שהקדוש ברוך הוא נותן לכל אחד
ואחד פרנסתו בעתו. וזה אומרו משנאי ה', שהם
הכופרים בהשגחתו יתברך ומזה מפקפקים לכל ישאו
נשים ויולידו בנים משום צורך פרנסתם, הם בודאי
נקראים משנאי ה' ששונאים לדת תורתנו הקדושה

⁸ בתהילים.

ולהקדוש ברוך הוא כי הם מכחישים מה שכתוב בתורה "אשר יחסר לו" - זו אשה. וזהו מאי דדיק קרא 'יכחשו לו' רוצה לומר שמכחישים לתיבת 'לו' זו אשה, ואינם רוצים לתת ולסייע לצורך נשואים משום סברא כוזבת שאין הקדוש ברוך הוא מזמין להם פרנסתם, ואינן דורשים מה שכתוב בגמרא, 'בעתם' לא נאמר אלא 'בעתו', שהקדוש ברוך הוא נותן לכל אחד פרנסתו בעתו. וזהו אומרו 'ויהי עתם לעולם', שהם סוברים כי אין הקדוש ברוך הוא מזמין לכל אחד פרנסתו וכאלו כתיב בעתם לעולם, שאינם מבחינים בין עתו לעתם. והם לא ידעו כי כביכול הוא אל זן ומפרנס לכל כי לאוהבי ה' המקיימים מצותיו, והוא סומך על אמונתו יתברך ומשים בטחונו בו הרי הוא זוכה 'ויאכילהו מחלב חטה ומצור דבש אשביעך'. דאיכא תרתי לטיבותא - שיהיו מזונותיו מסורים בידו יתברך ומתוקים כדבש ונפת צופים, ולאפוקי ממה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה בבראשית רבה סדר נח והביאו רש"י על פסוק "והנה עלה זית טרף בפיה" [בראשית, ח, יא], שאמרה יונה יהיו מזונותי מרורים כזית בידך ואל יהיו מתוקים כדבש ביד בשר ודם כמו שיעוין שם, לאפוקי זה השמיענו קרא רבותא טפי, כי יהיו מזונותיו בידו יתברך 'ויאכילהו מחלב חטה ומצור דבש אשביעך', שיהיו מתוקים כדבש ומידו יתברך וקל להבין.

שלא לעכב את הנישואין מפני הנדוניא

כתב רבי חיים פלאגיי שאף על פי שהאדם בדוחק גדול מצד פרנסתו לא יעכב את נישואיו, אפילו אם אבי הכלה פסק לו ממון וחזר בו. רבי חיים פלאגיי מביא הלכה זו בשם הרמ"א (מור"ם) ומהריק"ש-

שלא לאחר זמן הנשואין מפני סבות ועכובים מהבלי העולם, כי אף על פי שהוא בדחק הרבה ואין לו להוצאות החופה, ימעט בהוצאות בכמה דברים שאינן כל כך צורך כדי לקים מצות הבורא. ואם בא יבא העכוב מצד הכלה או אביה שפסקו לתת לו מָהָר ומתן ואין לאל ידם וכדומה, לא יעכב החתן את הנשואין בשביל זה או יתקוטט על זה. וכבר כתב מור"ם בהג"ה (אבן העזר ריש סימן ב) ומהריק"ש בספר ערך לחם (סימן סו) וזה לשונו- ומי שפסקו לו ממון הרבה בשדוכין וחזרו בהם לא יעגן כלתו משום זה ולא יתקוטט בעבור נכסי אשתו. ומי שעושה כך אינו מצליח ואין זוגו עולה יפה כי הממון שאדם לוקח עם אשתו אינו ממון של יושר, וכל העושה כן מיקרי נושא אשה לשם ממון. אלא כל מה שיתן לו חמיו וחמותו יקח בעין טובה ואז יצליחו, עד כאן לשונו. ומי שהוא טוב עין וירא את דבר ה', אם יראה שאבי הכלה או הכלה מתבישים ממה שנתנו, יש לו להחתן ולקרובים שלו לקבל מה שהביאו לו מָהָר ומתן בסבר פנים יפות וישבחנו בעיני הכלה והקרובים שלה, כדי שלא יתבישו ויצטערו חלילה, ובשכר זאת יש ביד השם יתברך לתת להחתן מנה אחת אפים ויהיה לו ברכה

רבה עד בלי די, ובזה יהיה נקל ענינים אלו בענין
הוצאות החופה והמֶהָר ומתן משני הצדדים, יקרבו
ויאתיו ימי הנשואים ולא יתאחרו. [תוכחת חיים, סדר
בראשית, פרק א, מאמר ד]

וכן כתב החפץ חיים בקונטרס דבר בעיתו.

והנה כל זה דברנו ובררנו מן הכתוב ומן המושכל
שלא לעכב הנשואין אפילו מחמת הטעמים הנזכרים
למעלה, וכל שכן אם העכוב הוא מחמת שאין נותנים
לו נדוניה כל כך כפי רצונו, בודאי דרך מקולקלת היא
מאד מאד שחמוד ממון מעבירו על מצות התורה,
והוא המצות עשה של "פרו ורבו" שחיוב גמור הוא
על האדם לשא אשה עד שיגיע לבן עשרים, כדאיתא
ב"אבן העזר", סימן ב. ואמרו חכמינו זכרונם לברכה
(בקידושין דף ל): כיון שהגיע אדם לעשרים שנה ולא
נשא אשה, אמר הקדוש ברוך הוא וכו'. ופעמים רבות
בא על ידי עכוב הנשואין למחלות גדולות⁹, והוא
עובר על "ונשמרתם מאד לנפשותיכם".

והנה הכתוב צווח ואומר: "ארור הגבר אשר יבטח
באדם ושם בשר זָלְעוּ וּמֵן ה' יסור לְבוֹ". ובאורו
שהאדם שכל בטחונו הוא על אדם שהוא רק בשרא
בעלמא [כי האדם הלא אינו שליט ברוחו, וכשתצא
רוחו ישוב לאדמתו] הוא בכלל ארור חס ושלום. ואם
כן בענינו נמי, כמה מגונה הוא כשכל בטחונו הוא רק

⁹ נראה שהחפץ חיים מדבר על מחלות הנפש או על מחלות גופניות הנובעות מחולשת הנפש.

על הכסף של נדוניא אם ינתן לו כפי רצונו. הן אמת שצריך לאדם איזה סבה שתחול עליה ברכת ה', אבל למה לא יאמין האדם שכאשר יעשה רצון ה' בנשואין שלו ישלח לו אחר כך הצלחה במעט הממון אשר יקח ויעלה מעלה מעלה, וכמאמר הכתוב (שמואל א, יד, ו): "כי אין לה' מעצור להושיע ברב או במעט". וכן אנו רואין בעינינו שכל אדם שהשם יתברך נותן לו הצלחה במעשיו, הוא עולה מעלה מעלה אף מהתחלת איזה עסק קטן. ולהפך, חס ושלום, כשמסיר השם יתברך הצלחתו לא יועיל לו כל הון שיש לו. ועל כן צריך האדם לחזק בטחונו בה' שהוא המפרנס לכל באי עולם בעתם ובזמנם, וכדאיתא בתנא דבי אליהו שבכל יום בשלש שעות ראשונות יושב הקדוש ברוך הוא וזן ומפרנס ומכלכל לכל מעשה ידיו שברא בעולמו. [ואמרת, שנפקא ליה זה ממה שאמר הכתוב: "עיני כל אליך ישברו ואתה נותן להם את אכלם בעתו" ואיתא (בשבת דף י'): שעה ראשונה- מאכל לודים¹⁰, שניה- מאכל לסטים¹¹ וכו', שעה רביעית- מאכל כל אדם. נמצא שזמן אכילת כל אדם הוא ברביעית, וממילא הקדוש ברוך הוא שהוא מכין מזון לברואיו שיהיה להם לכל אחד כפי רצונו הוא מכין בשלש שעות ראשונות כדי שכשתבוא השעה הרביעית יהיה לו מה לאכול]. ובודאי עבור בטחונו יהיה לו הקדוש ברוך הוא עבור זה למחסה בכל

¹⁰ אומה של אוכלי אדם, והם רעבתנים. (על פי פירוש רש"י, מסכת שבת, דף י עמוד א)
¹¹ הליסטים (פירוש- שודדים) גם הם רעבתנים, אלא שהם נעורים כל הלילה וישנים שחרית שעה ראשונה ואוכלים בשניה. (על פי פירוש רש"י, פסחים, דף יב עמוד ב)

עניניו, וכמאמרם (במנחות כט): כל התולה בטחונו בהקדוש ברוך הוא, הרי הוא לו מחסה בעולם הזה ובעולם הבא, שנאמר: "בטחו בה' עדי עד כי ביה ה' צור עולמים". וזהו שאמר הכתוב: "השלך על ה' יהבך [המשא שלך] והוא יכלכלך"- היינו שלא ישאיר על עצמו אף מקצת מן המקצת מן המשא, כיון שבעל כרחו מוכרח האדם לבסוף לבוא לידי מדת הבטחון בכל עניניו. ואז בודאי כשתבטח בו באמת הוא יכלכלך וכמו שאמר הכתוב: "ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו". [מתוך קונטרס דבר בעיתו]

שלא להתעכב מפני חשש הפרנסה בזמן השירות בצבא

החפץ חיים כתב שאף על פי שאדם מתגייס לצבא לא יעכב את נישואיו מחשש הפרנסה. דברי החפץ חיים נאמרו על צבא זר אך הם נכונים גם לצבא ישראלי, ובאופן כללי לכל מקרה בו יאלץ האיש לעזוב את ביתו לאחר נישואיו לתקופה ארוכה-

וידעתי גם ידעתי כי ישיבו לי לאמר- פן יוליד בנים בתוך משך זה הזמן והוא יצטרך ללכת לצבא ופן לא יהיה אז בכח בני משפחתו לפרנסם; מוטב לבטל יותר מצות עשה של פריה ורביה משנגרום לבוא לידי חשש סכנת נפשות. אף אני אשיב לו- מה יענה על הזמן שנגזר עלינו בהיותנו במצרים: "כל הבן הילוד היארה תשליכהו וגו'". אם כן בודאי הנשואין הוא להבל ולריק וגורמת לשפיכות דמים לפי טענה הזו, וכמו

שהיה המעשה באמת שאחד המיוחד מגדולי הדור, והוא עמרם אבי משה רבנו עליו השלום, גרש אשתו עבור זה כי אמר- מה אנו נלד לבהלה? ועל ידי זה עצמו כלם וגרשו נשותיהן. ואף על פי כן הוא עצמו חזר אחר כך מזה ועמד והחזיר אשתו ועל ידי זה נולד לנו הגואל צדק, וכמו שכתוב: "וילך איש מבית לוי וגו'" ועצמו כלם והחזירו נשותיהן, וכמו שאמרו חכמינו זכרונם לברכה כל זה בסוטה (פרק קמא). ואם כן היום, שברוך ה' אנו חוסים בצל המלכים אשר אין נוגעים חס ושלום לרעה בבנים הנולדים, בודאי אין לנו לפטור עצמנו מפריה ורביה על ידי זה. [מתוך קונטרס דבר בעיתו]

על ידי עיכוב הנישואין עלול אדם לבוא לידי עניות

כתב החפץ חיים שעל ידי עיכוב הנישואין עלול אדם לבוא לידי עבירה, ועל ידי כך יגזר עליו להיות עני חס ושלום. נמצא שעל ידי שעיקב עצמו בשביל הפרנסה בא לידי עניות-

גם ידוע שדבר זה מביא את האדם לידי הרהור, ופעמים בא על ידי זה ממילא לעוון החמור גם כן, וכמאמרם (כתובות מו) על הפסוק "ונשמרת מכל דבר רע": אזהרה שלא יהרהר אדם ביום, ויבוא לידי טומאה בלילה. ומי זוטר הוא העוון הזה, שהביא מכול לעולם? וגם על זה כתוב: "ויהי ער בכור יהודה רע בעיני ה' וימיתו ה'", שסבת מיתתו היתה גם כן עבור שהשחית את דרכו על הארץ, וכמו שאמרו

חכמינו זכרונום לברכה, ונחשב כשופך דמים עבור זה, כדאיתא בנדה יד עיין שם בגמרא שהאריכו מאד בגדל העוון הזה של הוצאת זרע לבטלה. גם ידוע הוא מן ספרים הקדושים שעוון זה גורם אחר כך לבוא לידי עניות חס ושלום ומי יודע עד כמה זמן יגזרו עליו עניות עבור זה. ואם כן מה יועיל לו אם יקח נדוניא יותר על ידי המתנתו, הלא יצא שכרו בהפסדו. ולפעמים גורם דבר זה חס ושלום לידי מיתת בנים קטנים שיולדו לו אחר כך כמו שמובא בספרים, ואם כן יאבד לו על ידי זה הרבה יותר ממה שהרויח על ידי עכובו. [מתוך קונטרס דבר בעיתו]

עלינו לומר שהחפץ חיים מדבר בעיכוב הנישואין אחרי גיל עשרים, שכן אז האדם מתחייב בעונשין בבית דין של מעלה. אך לפני גיל עשרים אין בית דין של מעלה מענישים את האדם על עבירות שבידו.

אין הברכה מצויה בביתו של אדם אלא בשביל אשתו

הגמרא במסכת יבמות מלמדת שכל מי שאין לו אשה שרוי בלא ברכה. וכך אמר רבי תנחום בשם רבי חנילאי-

אמר רבי תנחום אמר רבי חנילאי: כל אדם שאין לו אשה- שרוי בלא שמחה, בלא ברכה, בלא טובה; בלא שמחה- דכתיב [דברים י"ד] ושמחת אתה וביתך, בלא ברכה- דכתיב [יחזקאל מ"ד] להניח ברכה אל ביתך,

בלא טובה- דכתיב [בראשית ב] לא טוב היות האדם

לבדו. [תלמוד בבלי, מסכת יבמות, דף סב עמוד ב]

במסכת בבא מציעא מלמדנו רבי חלבו שעל האיש להיות זהיר בכבוד אשתו, שכן אין הברכה מצויה בביתו של האדם אלא בזכות אשתו. דבר זה למד רבי חלבו מאברהם אבינו שהתעשר בזכות שרה אשתו, כשקיבל מתנות מפרעה מלך מצרים כאשר נלקחה שרה לארמונו של פרעה.

ואמר רבי חלבו- לעולם יהא אדם זהיר בכבוד אשתו, שאין ברכה מצויה בתוך ביתו של אדם אלא בשביל אשתו, שנאמר 'ולאברם הטיב בעבורה'. [תלמוד בבלי,

בבא מציעא, דף נט עמוד א]

וכן היה מלמד רבא לבני עירו מחוזא שיכבדו את נשותיהם כדי

שיתעשרו-

והיינו דאמר להו רבא לבני מחוזא- אוקירו לנשייכו כי

היכי דתתעתרו. [בבא מציעא, שם]

וכן כתב רבי חיים פלאגיי שלא ימנע האדם מלשאת אשה מחשש

ההוצאות המרובות, שכן כאשר ישא אשה ישלח לו ה' ברכה במעשה ידיו-

ואם ימנע האדם את עצמו שלא לקח אשה בעבור כי ירבה עליו ההוצאה יתרה, הנה לזה אמר- כל השרוי בלא אשה שרוי בלא ברכה, שנאמר "להניח ברכה אל ביתך", כי על ידי שנושא אשה יצו ה' אתו את הברכה. דמלבד שמצינו כמה וכמה אנשים שאין להם אשה

ועם כל זה הם עניים ולא ראו סימן ברכה מעולם, זאת
ועוד כי על ידי שיש השראת שכינה ברכה מצויה,
וכמו שאמרו זכרונם לברכה. [תוכחת חיים, סדר בראשית,

פרק א]

מצוה לחזק לבו של החתן ולהקל בעיניו הוצאות הפרנסה

כתב רבי חיים פלאגיי בשם ספר שבט מוסר, שמצוה על האדם לעודד
את רוחו של החתן ולחזק בטחונו בקדוש ברוך הוא שיזמין לו פרנסתו בריוח-

ומורינו הרב כהנא רבה בספר שבט מוסר (סדר יתרו
פרק י"ו) כתב וזה לשונו- בני הוי זהיר כשתראה חתן
וכלה שנכנסים לחופה להקל בעיניו הוצאות הבית,
שאינ ביד האדם כלום והקדוש ברוך הוא זן הוא
ומזמין פרנסה לכל אחד בעתו, וזה מעשה בכל יום עם
כל אחד ואחד, ובזה ילך לחופה בשמחה ויקנה בטחון
בלבו וישען באלהיו. והוי זהיר בחתן הנכנס לחופה
לסעדו כפי יכולתך ולשמח ולכבדו בימי חופתו ולספר
בשבחו באופן שתשמח הכלה. [תוכחת חיים, סדר

בראשית, פרק א]

מקורות נוספים לעיון

- 1) חלקת מחוקק על שולחן ערוך, אבן העזר סימן ב סעיף א, סעיף קטן א.
- 2) בית שמואל על שולחן ערוך, אבן העזר סימן ב סעיף א, סעיף קטן ב.
- 3) פתחי תשובה על שולחן ערוך, אבן העזר סימן ב סעיף א, סעיף קטן א.
- 4) באר היטב על שולחן ערוך, אבן העזר סימן ב סעיף א, סעיף קטן ג.

”די מחסרו אשר יחסר לו”

מצות הצדקה

חובת הציבור להשיא את העני ואת היתום/ והלכת

בדרכיו

רשב”י, רבי יצחק, רבי יהודה, רבי אבין, רבי שמעון בן מנסיא, רבי יעקב בעל הטורים,
רמב”ם, שולחן ערוך, שבט מוסר

חובת הציבור להשיא את העני ואת היתום

מכיון שאפילו עני המחזר על הפתחים חייב לשאת אשה, חובת הציבור לסייע ביד העני והיתום להינשא ולתמוך בהם עד שתשיג ידם לפרנסת אשה ובנים. כאן המקום להעיר כי הגדרת המושג עני אינה פשוטה, ואין עניינו של ספר זה להרחיב בסוגיה מי נחשב עני בדורנו. אך האדם אשר הוגדר 'עני' ומתוך כך זכאי לסיוע מקופת הציבור, יהיה זכאי גם לסיוע כלכלי בקיום מצות הנישואין משהגיע לפרקו. על המצוה להשיא את העני ואת היתום מלמדת הגמרא במסכת כתובות-

תנו רבנן: יתום שבא לישא שוכרין לו בית ומציעין לו
מטה וכל כלי תשמישו, ואחר כך משיאין לו אשה,
שנאמר: 'די מחסרו אשר יחסר לו'. די מחסרו- זה
הבית, אשר יחסר- זה מטה ושלחן, לו- זו אשה, וכן
הוא אומר 'אעשה לו עזר כנגדו'. [תלמוד בבלי, כתובות,

דף סז עמוד ב]

הגמרא אמנם מדברת דווקא ביתום מפני שליתום אין אב שיתמוך בו כלכלית ויסייע בידו להינשא, אבל הוא הדין לכל עני. כך נפסק להלכה בהלכות צדקה, שעל הציבור מוטלת חובה להשיא את העני ואת היתום. נביא כאן את פסקיהם של השולחן ערוך והרמב"ם. כך פסק השולחן ערוך-

כמה נותנין לעני, די מחסורו אשר יחסר לו. כיצד? אם
היה רעב יאכילוהו. היה צריך לכסות יכסוהו. אין לו
כלי בית קונה לו כלי בית. ואפילו אם היה דרכו לרכוב

על סוס ועבד לרוץ לפניו כשהיה עשיר והעני, קונה לו סוס ועבד. וכן לכל אחד ואחד לפי מה שצריך- הראוי לתת לו פת נותנים לו פת. עיסה נותנים לו עיסה. מטה נותנים לו מטה. הראוי ליתן לו פת חמה- חמה. צונן- צונן. להאכילו לתוך פיו- מאכילין. אין לו אשה ובא לישא משיאין לו. ושוכרים לו בית ומציעים לו מטה וכלי תשמישו ואחר כך משיאין לו אשה. הגה: ונראה דכל זה בגבאי צדקה או רבים ביחד, אבל אין היחיד מחוייב ליתן לעני די מחסורו, אלא מודיע צערו לרבים. ואם אין רבים אצלו יתן היחיד אם ידו משגת.

[שולחן ערוך, יורה דעה, הלכות צדקה, סימן רנ סעיף א]

וכן פסק הרמב"ם בהלכות מתנות עניים שעל הציבור מוטלת חובה להשיא את העני ואת היתום-

לפי מה שחסר העני אתה מצווה ליתן לו- אם אין לו כסות מכסים אותו, אם אין לו כלי בית קונין לו, אם אין לו אשה משיאין אותו, ואם היתה אשה משיאין אותה לאיש. אפילו היה דרכו של זה העני לרכוב על הסוס ועבד רץ לפניו והעני וירד מנכסיו קונין לו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו, שנאמר 'די מחסורו אשר יחסר לו'. ומצווה אתה להשלים חסרונו ואין אתה מצווה לעשרו.

יתום שבא להשיאו אשה שוכרין לו בית ומציעים לו מטה וכל כלי תשמישו ואחר כך משיאין לו אשה.

[רמב"ם, הלכות מתנות עניים, פרק ז, הלכות ג-ד]

והלכת בדרכיו

כתב רבי חיים פלאג'י שהמסייע להשיא יתום ויתומה מקיים בזה את מאמר התורה "והלכת בדרכיו", שציוותה התורה להדבק במידותיו של הקדוש ברוך הוא. כשם שהקדוש ברוך הוא שהוא רחום וחנון מברך חתנים ומקשט כלות, כך גם אנו בני האדם מצווים לסייע ביד החתן והכלה להינשא ולשמחם עד היכן שידנו משגת-

אני מדבר בצדקה רב להושיע. שישתדל האדם לעשות צדקה וגמילות חסדים במצוה זאת של פריה ורביה, שאם החתן איש עני הוא ואין לו כדי הוצאות החופה שיסיע אותו בגופו ובממונו. וכמו כן אם הכלה היא עניה שישתדלו בצרכי נדוניתה בגופו ובממונו. וזה בכלל 'והלכת בדרכיו' כי מצינו להקדוש ברוך הוא כביכול בכבודו ובעצמו שנתעסק במצוה זאת תחלה, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה בבראשית רבה (סדר בראשית פרשה ח סימן יג) - אמר רבי שמלאי מצינו שהקדוש ברוך הוא מברך חתנים ומקשט כלות, מברך חתנים שנאמר 'ויברך אותם אלקים', ומקשט כלות מנין? 'ויבן ה' את הצלע'. ואמרו עוד (פרשה יח סימן ג) - 'ויבאה אל האדם' אמר רבי אבין טבוי לקר'יה דמלכא שושביניה¹ עד כאן. וכן אמרו בערובין (דף ח"י עמוד א) - דרש רבי שמעון בן מנסיא 'ויבן ה' אלהים את הצלע' מלמד שקלעה הקדוש ברוך הוא

¹ פירוש - טוב לבן העיר שהמלך שושבינו. (על פי פירוש מתנת כהונה, שם)

וכו', שושבינות לאדם הראשון, מכאן לגדול שיעשה שושבינות לקטן ואל ירע לו יעוין שם.

הרי מצינו שהקדוש ברוך הוא בכבודו ובעצמו נתעסק במצות צרכי נשואין, הן לעשות כל צרכי החתן שהכל ברא בשבילו של אדם, הן לברך ברכת חתנים, הן מצד הכלה לקשטה בכ"ד קשוטין. כמו שאמר רבי יעקב בעל הטורים בפרפרותיו בסדר בראשית על פסוק 'ויבאה אל האדם', חסר יו"ד, גימטריה כ"ד, שקשטה בכ"ד קשוטים והביאה יעוין שם. ודבר ה' אמת שכן כתוב במדרשו של רשב"י בזהר הקדוש (סדר זה דף מח עמוד ב) שאמר רשב"י וזה לשונו- אתקינו לה בכ"ד קשוטין. 'ויבאה' בגימטריה כ"ד, יעוין שם. גם מצינו שנעשה שושביניה, ואם כן כיון דכתיב 'והלכת בדרכיו' ודרשו רבותינו זכרונם לברכה הלך אחר מדותיו, אם כן מה הקדוש ברוך הוא מברך חתנים ומקשט כלות אף אתה כן. ומצינו נמי מעשה רב בזהר הקדוש (סדר בלק אות כט) וזה לשונו- רבי יצחק ורבי יאודה הוו אזלי באורחא, מטו לההוא אתר דכפר סכנין דהוה תמן רב המנונא סבא, אתארחו באתתא דיליה דהוה לה ברא חד זעירא וכל יומא הוה בבי ספרא, ההוא יומא סליק מבי ספרא ואתא לביתא. חמא לון לאלין חכימין, אמרה ליה אמיה קריב לגבי אלין גוברין עלאין ותרווח מינייהו ברכאן. קריב לגבייהו, עד לא קריב אהדר לאחורא, אמר ליה לאמיה לא בעינא לקרבא לגבייהו, דהא יומא דא לא קרו קריאת שמע, והכי אולפו לי- כל מאן דלא קרי קריאת שמע

בעונתיה בנדוי הוא כל ההוא יומא. שמעו אינון ותווהו, ארימו ידייהו ובריכו ליה. אמרו ודאי הכי הוא, ויומא דא אשתדלנא בהדי חתן וכלה דלא הוה לון צרכייהו והוו מתאחרן לאזדוגא ולא הוה בר נש לאשתדלא עלייהו ואנן אשתדלנא עלייהו ולא קרינן קריאת שמע בעונתיה, ומאן דאתעסק במצוה פטור מן המצוה. אמרו ליה- ברי, במה ידעת? אמר להם בריחא דלבושייכו ידענא כד קריבנא לגבייכו. תווהו². עד כאן לשונו.

הרי מצינו כמה גדלה מעלת מצוה זאת להשתדל במצות נשואין חתן וכלה דלא יתאחרו הנשואין, עד שבטלו הני תרי אשלי רברבי גדולי ישראל מצות קריאת שמע בעונתה שהיא מצוה גדולה בעבור זאת. וזהו בסתם חתן וכלה, כל שכן וקל וחומר כשהוא יתום ויתומה והם עניים, שיש לעשירי עם לשום עיני השגחתם עליהם להתנדב ולתת להם כדי ספוקן כדי שיוציאו לצרכי חופתם, וכמו שאמרו בכתובות (דף סז עמוד א)- תנו רבנן יתום ויתומה שבאו להנשא, משיאין את היתומה ואחר כך משיאין את היתום מפני שבושתה של אשה מרובה משל איש. תנו רבנן יתום

² תרגום (על פי ביאור הסולם)- רבי יצחק ורבי יהודה היו הולכים בדרך, הגיעו לאותו מקום של כפר סכנין שהיה שם רב המנונא סבא, ונתארחו אצל אשתו שהיה לה בן קטן אחד וכל יום היה בבית הספר, באותו יום עלה מבית הספר ובא לביתו. ראה אלו החכמים, אמרה לו אמו- קרב לאלו אנשים עליונים ותקבל מהם ברכות. קרב אליהם, בעוד שהיה קרב אליהם חזר לאחוריו, אמר לאמו- איני רוצה לקרב אליהם כי יום זה לא קרו קריאת שמע, וכך לימדו לי- שכל מי שאינו קורא קריאת שמע בזמנו הוא בנדוי כל אותו היום. הם שמעו ותמהו, הרימו ידיהם וברכו אותו. אמרו ודאי כך הוא שלא קראנו קריאת שמע, שיום הזה עסקנו בחתן וכלה שלא היה להם די צרכם והיו מתאחרים להתחבר, ולא היה איש שישתדל בשבילם, ואנו השתדלנו בשבילם ועל כן לא קראנו קריאת שמע בזמנו, ומי שעוסק במצוה פטור מן המצוה. אמרו לו, בני, במה ידעת? אמר להם בריח מלבושיכם הכרתי כשקרבותי אליכם. תמהו.

שבא לישא אשה שוכרין לו בית ומציעין לו מטה וכל כלי תשמישו ואחר כך משיאין לו אשה, שנאמר "די מחסורו אשר יחסר לו" (דברים טו ח). די מחסורו זה הבית. אשר יחסר זה מטה ושולחן. לו זה אשה. וכן הוא אומר "אעשה לו עזר כנגדו" עד כאן. ומי שמונע את עצמו מלתת להם לעניים ויתומים ויתומות לצורך נשואין באמור כי על ידי זה יולידו עניים אחרים לעולם, כמו ששמעה אזני שאמרו כן אנשי דלא מעלי, תמהני עליהם אם לא יבאו הם ובני בניהם אחריהם לידי עניות והעניים הללו הם ובניהם אחריהם יהיו מעשירים שבדור ומתנדבים בעם, ויביאם ה' יתברך לאלו שיקחו צדקה מאלו, כדכתיב "ה' מוריש ומעשיר משפיל אף מרומם" (שמואל א, ב, ז). וכבר ראיתי למורנו הרב כהנא רבא בספר מעיל צדקה (סימן אלף ש"ס דף קעד), שפרש כונת המאמר זה לשונו בילקוט סדר וירא וזה לשונו- כל מי שיש בידו לקיים נפשות ואינו מקיים גורם מיתה לעצמו. עם מעשה שהיה בזמנו ששמע בעשיר אחד שהיה נותן צדקה, אך כשהיו שואלים לו צדקה להשיא יתום ויתומה עניים לא היה רוצה לתת אפילו פרוטה קטנה באומרו שלא היה רוצה להיות גורם להרבות עניים בעולם, שעני ועניה מולידים הם עניים. ולאפוקי הסברא הרעועה והמאוסה הזאת אמרו רבותינו זכרונם לברכה במאמר הלזה כל שיש בידו לקיים נפשות ואינו נותן כלום, רוצה לומר לתת ממון להשיא עני ועניה לקיים נפשות

ואינו מקיים כטענת אותו רשע, גורם מיתה לעצמו. עד
כאן לשונו. [תוכחת חיים, סדר בראשית, פרק א, מאמר ה]

בחסד זה ישנה עוד מעלה, שכן אדם רווק יתום או עני שאין לו משפחה תומכת חשוף יותר למשברים ופיתויים. כאשר מסייעים הציבור את העני ואת היתום להינשא, מאפשרים להם חיים של תורה ומצוות בתוך מסגרת יציבה. ומי יודע אם אותו יתום לא יזכה גם לכתרה של תורה ויהא מורה הוראה בישראל, שהרי כך מובא במסכת נדרים (דף פא עמוד א)- "הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה, שנאמר יזל מים מדליו- מדלים שמהן תצא תורה".

”מה שהיה הוא שיהיה ומה שנעשה הוא שיעשה ואין

כל חדש תחת השמש”

כפיה בבית דין

כפיה בבית דין על מצות הנישואין/ דחיית הנישואין אחרי

עשרים- מנהג הגוים

רב יהודה, רב אסי, שמואל, רב תחליפא בר אבימי, רב נחמן, רבי אבא, רא"ש, דינא דחיי,
רמ"א, מהרש"ל, אפי זוטרי, אוצר הפוסקים, חיד"א, מהריק"ש, רבי חיים פלאגי, יד אהרן,
רמב"ם, בית יוסף ושולחן ערוך

גיל נישואין מאוחר היה נהוג בחברה האנושית כבר בתקופות קדומות. כאשר חכמים הורו להלכה באיזה גיל על האדם לשאת אישה, הם עשו זאת כנגד תופעות חברתיות שראו בעולם שמסביבם. מכיוון שהיהודים היו באופן טבעי מעורים בחברה הלא יהודית בקשרי מסחר או קשרים אישיים, מסתבר שחלקם או רובם אימצו את התרבות הכללית. ריבוי וחרירות המקורות ההלכתיים מתקופת התנאים ועד ימינו מלמדים על המאבק שניהלו חכמים כנגד איחור הנישואין לאורך הדורות. בניגוד למקובל לחשוב, גיל הנישואין בקרב גברים בחברה היוונית בעת העתיקה היה בסביבות שנות השלושים לחייהם¹. בתקופת התנאים והאמוראים, בכל רחבי האימפריה הרומית היה גיל הנישואין של גברים בסוף שנות העשרים לחייהם². גם במצריים הסמוכה לארץ ישראל, בתקופת השלטון הרומי, היה גיל הנישואין של הגברים קרוב לשלושים³. בתוך מציאות זו נאבקו חכמים לכוון את היהודים שומרי המצוות שלא לאמץ את התרבות הגויית שמסביבם. מאבק זה נמשך לאורך הדורות כאשר התרבות היהודית והתרבות הכללית נלחמות זו בזו בקהילות היהודיות ברחבי העולם. אחת הדרכים להיאבק באיחור הנישואין היתה על יד כפייה בבית הדין. היו מקומות שבהם נהגו לכופ רווק אחרי גיל עשרים לשאת אשה, כשם שנהגו לכפות על שאר מצוות עשה כאשר האדם לא רוצה לקיימן ללא שום טענה

¹ על פי מסקנות מחקרים בני זמנינו. יתר על כן, גיל הנישואין המומלץ לגברים אשר מופיע בספרות היוונית העתיקה הוא בשנות השלושים לחייהם.

² המחקרים על חלקה המערבי של האימפריה הרומית התבססו על כתובות קבר מהמאות הראשונות לספירה שבהן צוינו גיליו של הנפטר במוותו ומשך שנות נישואיו. נוסף על כך נבדקו כתובות קבר בהן צוינו רק גיליו של הנפטר וזוהו מצייב המצבה לזכרו. בנות זוג הופיעו במספרים גדולים כמקדישות מצבה לזכר בעליהן רק לגבי גברים שגילם במוותם היה סמוך לשלושים וגבוה מכך. המסקנה היתה שגברים רומיים משכבות הביניים של האוכלוסיה נישאו בסוף שנות העשרים ותחילת שנות השלושים לחייהם. מסקנה זו התקבלה בספרות המחקר.

³ המחקרים על מצרים הרומית התבססו על פפירוסים של מפקדי אוכלוסין שנערכו במאות הראשונות לספירה. בפפירוסים אלה צוינו בעלי בתים את הרכב בני המשפחה הגרים בביתם יחד עם גילם וקרבת המשפחה ביניהם. ניתוחם של מקורות אלו הראה שגיל הנישואין של גברים במצריים הרומית היה בסוף שנות העשרים לחייהם. מחקרים אלה מלמדים שגיל הנישואין בחלקה המזרחי של האימפריה הרומית לא היה שונה מהנהוג בחלקה המערבי.

הגיונית. מאידך, היו מקומות שבהם נהגו שלא לכופ מסיבות שונות שיוזכרו בפרק זה.

כפיה בבית דין על מצות הנישואין

כפיה בבית דין על מצות הנישואין נלמדת במסכת כתובות.

אמר רב יהודה אמר רב אסי: אין מְעַשֵּׂין אלא לפסולות. כי אמריתה קמיה דשמואל אמר, כגון אלמנה לכהן גדול וגרושה וחלוצה לכהן הדיוט, ממזרת ונתינה⁴ לישראל, בת ישראל לנתינ⁴ ולממזר. [תלמוד בבלי, כתובות, פרק המדיר, דף עז עמודים א-ב]

רב יהודה אומר בשם רב אסי שאין בית דין מְעַשֵּׂין- כלומר כופין את האיש לגרש את אשתו- אלא כשנשא אשה הפסולה לו. שמואל הוסיף ולימד מי הן הנשים הפסולות עליהן דיבר רב אסי. ממשך שמואל ומבאר את דברי רב אסי-

אבל נשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה, אין כופין אותו.

מבאר רש"י שלשיטת רב אסי אין בית דין כופין על פריה ורביה. רב תחליפא בר אבימי חולק על רב אסי ואומר שבית דין צריכים לכפות על מצות פריה ורביה.

⁴ הנתינים הם הגבעונים שמלו בימי יהושע, ונאסרו לבוא בקהל. (רבינו עובדיה מברטנורא, מסכת קידושין, פרק ד, משנה א)

ורב תחליפא בר אבימי אמר שמואל: אפילו נשא אשה
ושהה עמה י' שנים ולא ילדה - כופין אותו.

מבאר רש"י שדין זה אינו מדאורייתא, מכיון שמהתורה יכול האיש
לשאת עוד אשה כדי לפרות ולרבות ואינו חייב לגרש את אשתו הראשונה. אך
חכמים ידעו שכל עוד אדם נשוי לאשתו הראשונה לא ירצה לקחת עוד אשה,
ולכן ציוו על בית דין שיכופו את האיש לגרש את אשתו הראשונה ולשאת
אשה אחרת. ממשיכה הגמרא ומקשה על רב תחליפא בר אבימי מתוך
המשנה שבתחילת הסוגיא, בה נמנו אנשים שאף על פי שמדאורייתא אינם
חייבים לגרש, מכל מקום חכמים ציוו על בית הדין לכופו אותם לגרש. בין
אנשים אלו מוזכרים גם מוכה שחין, ובעל פולפוס (איש שריח רע נודף מפיו
או מחוטמו).

תנן: אלו שכופין אותו להוציא - מוכה שחין ובעל
פולפוס. בשלמא לרב אסי דרבנן קתני דאורייתא לא
קתני, אלא לרב תחליפא בר אבימי, ליתני נשא אשה
ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה כופין אותו.

מכיוון שרב תחליפא בר אבימי אומר, שגם במצב שבו אשה לא ילדה
עשר שנים ציוו חכמים לגרשה, שואלת עליו הגמרא - מדוע לא נמנה גם דין
זה במשנה, הרי גם הוא כשאר הדינים המוזכרים בה, דין דרבנן? שאלה זו
מתרץ רב נחמן -

אמר רב נחמן: לא קשיא, הא במילי הא בשוטי.

על האנשים המוזכרים במשנה כופים בית דין לתת גט בשוטים, מכיוון שהאשה סובלת במחיצתם וזכותה לתבוע גט כאשר אינה יכולה לחיות עם האיש חיים תקינים. אך על פריה ורביה כופים בית דין במילים ולא בשוטים. לכן דין זה לא מופיע במשנה אף על פי שגם הוא מדרבנן, שהרי הוא שונה משאר הדינים שהוזכרו בה. אך רבי אבא אומר שגם בדין אשה שלא ילדה עשר שנים בית דין כופים בשוטים.

מתקיף לה רבי אבא, 'בדברים לא יְנָסֵר עֶבֶד'⁵ ! אלא
אמר רבי אבא, הא והא בשוטי.

ומתרץ רבי אבא שדין אשה שלא ילדה עשר שנים לא מוזכר במשנה, מכיון ששונה הוא משאר הדינים במשנה- במקרה זה, אפילו אם האשה רוצה להישאר עם האיש כופים אותו לתת גט כדי שיקיים פריה ורביה עם אשה אחרת. מה שאין כן במוכה שחין, שאם רצתה האשה להישאר איתו אין בית דין כופים אותו להוציא, שזוהי זכותה להישאר עם בעלה אם רצונה בכך.

התם כי אמרה הוינא בהדיה, שבקינן לה. הכא אף על
גב דאמרה הוינא בהדיה, לא שבקינן לה.

דין זה של כפיה בבית דין על מצות פריה ורביה נפסק להלכה בדברי
הרא"ש-

מתניתין. נשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה,
אינו רשאי ליבטל. גירשה, מותרת לינשא לאחר,
ורשאי השני לשהות עמה עשר שנים. הפילה, מונה
משעה שהפילה.

⁵ משלי, פרק כט, פסוק יט.

גמרא. תנו רבנן נשא אשה ושהה עמה י' שנים ולא ילדה אינו רשאי ליבטל, ויוציא ויתן כתובה שמא לא זכה ליבנות הימנה. ואף על פי שאין ראייה לדבר, זכר לדבר- מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ כנען, ללמדך שאין ישיבת חוצה לארץ עולה לו מן המנין. לפיכך היה הוא חולה או היא חולה או שהיו שניהם חבושים בבית האסורים, אין עולין להם מן המנין. האי דקתני יוציא, נראה דכופין אותו להוציא קאמר דלשון יוציא משמע כפיה. [רבינו אשר, יבמות, פרק שיש, הלכה יא, דף סד עמוד א]

וממשיך הרא"ש, בסוף הלכה טו ותחילת הלכה טז, שם-

ורב אלפס זכרונו לברכה כתב: והיכא דשהה עמה עשר שנים ולא ילדה ולא בעי לאפוקה ולמיסב איתתא אחריתי, מפקינן לה מיניה בעל כרחיה ואפילו בשוטי⁶. מתוך לשונו משמע דכייפינן ליה בשוטי אף לישא אחרת כדי לקיים מצות פריה ורביה. ומסתבר הכי, דמה מועיל מה שמגרשה אם לא שישא אחרת, והוה ליה כמו שאר מצוות עשה שמכין אותו עד שתצא נפשו או עד שיקיימנה. וכן היה נכון ברווק שעברו עליו עשרים שנה ואינו רוצה לישא אשה, שיכפוהו בית דין לישא לקיים פריה ורביה.

⁶ תרגום- והיכן ששהה עמה עשר שנים ולא ילדה, ולא רוצה להוציאה ולשאת אשה אחרת, מוציאין אותה ממנו בעל כרחו ואפילו בשוטים.

בספר דינא דחיי מבואר טעם לדברי הרא"ש.

וכיון שעברו עשרים שנה ולא נשא אשה הרי זה עובר ומבטל מצות עשה. ד'ואתם פרו ורבו'. ואף על גב דבן י"ח חייב לישא אשה, מכל מקום יכול לשהות עד כ' עד שימצא הגונה. ואם עברו כ' ולא נשא אשה בית דין כופין אותו לישא אשה וכמו שכתב הרא"ש זכרונו לברכה. כדאיתא בפרק קמא דקידושין- תנא דבי רבי ישמעאל עד כ' שנה יושב הקדוש ברוך הוא ומצפה לאדם מתי ישא אשה, כיון שהגיעו כ' שנה ולא נשא אומר תיפח עצמותיו של אותו האיש, כלומר משום דעבר אמצות ד'ואתם פרו ורבו' וכל ימיו בהרהור עבירה, כדאמרינן בפרק קמא דקדושין, רב הונא לטעמיה דאמר בן עשרים שנה ולא נשא אשה כל ימיו בהרהור עבירה. [דינא דחיי על הסמ"ג, עשין מט, הלכות פריה

ורביה]

מכל מקום, כתב הרמ"א בהגהותיו לשולחן ערוך שבזמן הזה לא נהגו בית דין לכפות כלל על ענייני הזיווגים. נביא את דברי השולחן ערוך ואת דבריו של הרמ"א.

ומי שעברו עליו עשרים שנה ואינו רוצה לישא, בית דין כופין אותו לישא כדי לקיים מצות פריה ורביה.

[שולחן ערוך, אבן העזר, א, הלכות פריה ורביה, סעיף ג]

ובהגהותיו כתב הרמ"א-

הגה: ובזמן הזה נהגו שלא לכופף על זה. וכן מי שלא קיים פריה ורביה ובא לישא אשה שאינה בת בנים כגון עקרה וזקנה או קטנה משום שחושק בה או משום ממון שלה, אף על פי שמדינא היה ראוי למחות בו, לא נהגו מכמה דורות לדקדק בענין הזיווגים. ואפילו בנשא אשה ושהה עמה עשר שנים לא נהגו לכופף אותו לגרשה אף על פי שלא קיים פריה ורביה, וכן בשאר ענייני זיווגים (ריב"ש סימן טו), ובלבד שלא תהא אסורה עליו. [שם]

הלכה זו של כפיה בבית דין שנויה במחלוקת בפוסקים. היו שכתבו שיש לכופף והיו שכתבו שאין לכופף מסיבות שונות. נתעכב על הסיבות שבגללן נהגו שלא לכופף ונביא את דברי הפוסקים המדברים בענין זה. המהרש"ל מבאר מדוע נהגו בית דין שלא לכופף רווק אחרי גיל עשרים לשאת אשה.

ונכון בפרט במדינות הללו ברווק שאינן בני דברי תורה וגם חשודין בדבר אחר שראוי לכופף. אלא משרבו הנדוניית בסיבת קושי הגליות והמחיה, יכול לומר לא מסתייע לי שאמצא זיווג שתספק לי בנדוניא, ועל כן לא נהגו לכופף אפילו בדברים כדי שישא אשה אם יש לו אמתלא, אבל מצוה על אחרים שיוכיחנו על ככה. [ים של שלמה, יבמות, פרק שישי, סימן מ]

באוצר הפוסקים מובאים כמה טעמים למנהג זה בשם מספר פוסקים.

ובאפי זוטרי כתב שטעם המנהג שאין כופין בזמן הזה הוא על פי דברי הגמרא בסוטה (מד עמוד א), אשר בנה אשר נטע אשר אירס, לימדה תורה דרך ארץ שיבנה בית ויטע כרם ואחר כך ישא אשה, אם כן בזמן הזה, מי הוא האיש אשר בנה בית ונטע כרם? ואפילו אי איתרמי אחד מעיר, כלום אנו ברשותנו? הרי אנו כפופים תחת ידיהם והותר ממוננו. ועל זה סמכו שלא לכופ, עיין שם.

גם בעיקר הדין כתבו האחרונים, דלא דמי מצות פריה ורביה לשאר מצות שמכין אותו עד שתצא נפשו, דמצוה זו יכול לקיימה כל ימיו. ויכול גם להשתמט ולומר לא מצאתי את ההוגנת לי (עיין חקרי לב, ושו"ת צפנת פענח חלק ד' סימן רפ"ד), ובמקום שאינו מבטל המצוה לגמרי אלא מאחרה, אין כופין על זה. תדע, שהרי מצינו שאם לא רצה האב למול את בנו לח' ימים בית דין מלין אותו, ולמה לא יכופו על זה את האב? אלא ודאי שאין כופין אלא המבטל את המצוה לגמרי, לא כן המאחרה שאם לא יקיימנה היום יקיימנה מחר. (אפי זוטרי עיין שם, ועיין רשב"ץ חלק ג' סימן ח' מה שכתב בזה). [אוצר הפוסקים, אבן העזר,

הלכות פריה ורביה, סימן א סעיף ג]

החיד"א בספרו ברכי יוסף מביא את דברי מהריק"ש, שדקדק בלשון השולחן ערוך והסיק שאם יש לאדם סיבה לכך שלא נשא אשה אין בית דין כופים אותו לישא.

ומהריק"ש בהגהותיו דקדק לשון 'אינו רוצה',
דמשמע שאם רוצה אלא שמתעכב עד שימצא זיווג
נאה או לסיבה אחרת לא כייפין ליה. [נרכי יוסף, הלכות
פריה ורביה, סימן א, סעיף ט]

ומביא החיד"א ראייה לדבריו-

ואפשר להביא קצת ראייה לזה מההיא דקדושין דף ל',
שהבאתי בסמוך אות ו', דאמרינן אדידך על צוארי
דברך משיתסר ועד עשרים ותרתי, ואמרי לה מתמניסר
ועד כ"ד⁷. ופירש הרא"ש (פרק א סימן מב) להשיאו
אשה. וכן פירשו רש"י והר"ן (יב). לחד לישנא.
ולדברי הרא"ש דכופין, איך זמנא יתיהיב ליה עד
עשרין ותרתי אי נמי עד כ"ד? והוה ליה לזרוזי עד
עשרין, ולא לורכיה עד כ"ב או כ"ד, כיון דבתר
עשרים כופין⁸. אלא מוכח דאם בא מחמת טענה אין
כופין. ויש לדחות. ועיינ בספר דינא דחיי עשין מ"ט
דף ס"ה ע"א. ומכל מקום יראה דאין להתאחר מפני
סיבה שחוץ מגופו אלא עד עשרים וארבע.

את הדברים מבאר ומפרט רבי חיים פלאגי-

⁷ תרגום- שאומרים, עד שידך על צוארו של בנך, משש עשרה ועד עשרים ושתים ויש אומרים משמונה עשרה ועד עשרים וארבע. (גמרא זו במסכת קידושין תובא ביתר הרחבה בפרק 'דחיה עבור לימוד תורה במי שיצרו לא גובר עליו'- הפוסקים שנתנו קצבה לדבר).
⁸ תרגום- ופירש הרא"ש, להשיאו אשה. וכן פירשו רש"י והר"ן באחד מהפירושים. ולדברי הרא"ש שכופים, איך ניתן לו זמן עד עשרים ושתים, כמו כן עד עשרים וארבע? והיה לו לזרוזי עד עשרים, ולא להאריך לו עד עשרים ושתים או עשרים וארבע, כיון שאחרי עשרים כופים.

ומכל מקום היכא שעבר ך' שנה ולא נשא אשה, מצוה על בית דין שבכל מקום ומקום להוכיח לבני אדם שישאו נשים, ויכופו אותנו. והוא הדין נמי לכל אדם משום מצות עשה ד'הוכח תוכיח את עמיתך' דאיתיה נמי בכל מצוות, כאשר אכתוב במקומו בסיעתא דשמיא, יעוין שם. אמנם לענין מה שאמרו בכתובות דף פו עמוד ב- במה דברים אמורים⁹, במצוות לא תעשה שיש בהם מלקות וכיוצא, אבל במצוות עשה, כגון שאומרים לו עשה סוכה ואינו עושה לולב ואינו נוטל, מכין אותו עד שתצא נפשו ויקיים מצות עשה, נראה דבמצוות עשה של פריה ורביה אין כופין כסדר הזה לומר לו תהיה נושא אשה ואם לאו מכין אותך עד שתצא נפשך, יען יש לו פתחון פה לתלות הדבר דלא מצא אשה הוגנת, או ענינים אחרים שחסר לו וענינים אחרים לענין הנשואין. וכן כתב מורנו הרב הגדול מר זקני זכרונו לברכה¹⁰ שם בסוף הסימן¹¹, וזה לשונו- ואי קשיא לך הרי אמרו בכתובות (דף פו עמוד א) אמר סוכה איני עושה לולב איני נוטל מכין אותו עד שתצא נפשו, ובודאי דמהאי טעמא שכופין על מצות עשה עד ך' שנה, דהרי מענישין גם בבית דין של מעלה ומטה גם על מצות עשה, יש לומר דהיינו דוקא כגון הנך מצוות עשה דעובר זמנם, אבל מצוה זו

⁹ שלוקה ארבעים מלקות (רש"י, מסכת כתובות, דף פו עמוד א, דיבור המתחיל 'במה דברים אמורים').

¹⁰ סבו ורבו של רבי חיים פלאג'י, רבי יוסף רפאל חזן מחבר ספר 'חקרי לב'.

¹¹ חקרי לב, אבן העזר, סימן א.

דיכול לקיימה כל ימיו וגם יכול לטעון לא מצאתי כעת אשה הוגנת לי או אין לי מעות כדי לישא אשה, בכהאי גונא אין מכין אותו לקיים המצוה עד שתצא נפשו, עד כאן לשונו.

ומיהו נראה לי דאם יראה לבית דין שאין לו טענה כלל כי אם דחיות בעלמא ואינן אמיתיות, כיון שאמרו רבותינו זכרונם לברכה כיון דעבר ד' שנה ולא נשא אשה כל ימיו בעבירה, יש לבית דין לכופף אותו לפחות בדברים ולהוכיחו על פניו. וכן פסק מרן בשולחן ערוך (אבן העזר סימן א סעיף ג) - ומי שעברו עליו ד' שנה ואינו רוצה לישא אשה, בית דין כופין אותו וכו', ומה שכתוב בהגה שם - 'ובזמן הזה נהגו שלא לכופף', וכן כתב מהרש"ל (ביים של שלמה, ביבמות פרק הבא על יבמתו סימן מ), כבר השיב הרב קרית מלך רב בפרק ט"ו מהלכות אישות על זה, וכתב דכל בית דין שאינו כופה על זה לאו שפיר עביד ואין להשגיח במנהגו. ועייין למהריק"ש שכתב שאם מתעכב עד שימצא זווג נאה או סבה אחרת, לא כייפינן. והרב חיד"א זכרוננו לברכה (בספר ברכי יוסף, שם, אות ט) סיים וכתב, וזה לשונו - ומכל מקום יראה דאין להתאחר מפני סבה שחוץ מגופו, יעוין שם. [תוכחת

חיים, סדר בראשית, פרק א]

דחיית הנישואין אחרי עשרים - מנהג הגוים

נמצא אם כן, שאם יש לאדם טענות וסיבות מדוע לא נשא אשה אין בית דין כופין אותו. אך בשונה מכך, אם אומר האדם שאינו רוצה לישא ללא

שום סיבה כמנהג הגויים, צריכים בית הדין לכופף אותו כמו בשאר מצוות עשה. כך דקדק המהריק"ש בלשונו של השולחן ערוך- 'ומי שעברו עליו עשרים שנה ואינו רוצה לישא, בית דין כופין אותו לישא כדי לקיים מצות פריה ורביה'. בספר יד אהרן הובאו דברי המהריק"ש-

ואינו רוצה לישא בית דין כופין וכו'. נראה בעיני מדנקט 'ואינו רוצה' ולא נקט 'ואינו נושא', משמע שאם רוצה אלא שמתענה עד שימצא זיווג נאה או לסיבה אחרת שיזדמן לו, לא כייפינן ליה. ונראה לי שעל זה סמכו בדורות הללו. אמנם כשאנו רוצה לישא כמנהג הגויים כייפינן ליה, מהריק"ש ז"ל. ניד אהרן, טור אבן העזר, הלכות איסורי ביאה, סימן א, סעיף י (שיטה כ"ט)

וכן כתב רבי חיים פלאגי.

וגם זוכה לבניו אחריו, כי בהיותם משיאן בזמן סמוך לפרקן הנה בזה הם שמורים ונצולים ונשמרים ונמלטים בכח ה' אלהי ישראל מכל מין עבירה כמדובר. ומה שמרננו אבתרינא המון העם מגויי הארצות, שאינן נושאים נשים כי אם לשלשים או לארבעים שנה, ויש מהם שאינן נושאים נשים כלל וכלל- ההיא טענה של הבל וריק, המבדיל בין קדש לחול ובין ישראל לעמים. שהגויים הם שטופים בזמה ותורת גויים עריות ולא אכפת להו כלל, בהפקרא ניחא להו. מה שאין כן עם קדש, עם בני ישראל שהם

קדושים וטהורים והם גדורים בעריות, לכן צריכין הם
להיות נשואין להנצל מכל עון ומכל חטאת. [נתוכחת

חיים, סדר בראשית, פרק א]

התורה אסרה על איש מישראל ללכת בחוקות הגוים ולהדמות להם
במנהגייהם, וכן נפסק להלכה ברמב"ם-

אין הולכין בחוקות הגוים ולא מדמין להם, לא
במלבוש ולא בשער וכיוצא בהן, שנאמר 'ולא תלכו
בחוקות הגוי' (ויקרא, כ, כג) ונאמר 'ובחוקותיהם לא
תלכו' (שם, יח, ג) ונאמר 'השמר לך פן תנקש
אחריהם' (דברים, יב, ל) הכל בענין אחד הוא מזהיר-
שלא ידמה להם. אלא יהיה הישראלי מובדל מהם
וידוע במלבושו ובשאר מעשיו כמו שהוא מובדל
מהם במדעו ובדעותיו. וכן הוא אומר 'ואבדיל אתכם
מן העמים' (ויקרא, כ, כו). [רמב"ם, מדע, הלכות עבודת

כוכבים, פרק י"א]

ופסק הבית יוסף שאפילו מנהג שנהגו הגוים אסור ללכת בו.

אסור ללכת בחוקות הגוים ואין צריך לומר שלא
לקסום וכו' אלא אפילו מנהג שנהגו אסור לילך בו.
בספרא פרשת אחרי מות (פרשתא ט אות ט). וכן כתב
הרמב"ם- אין הולכין בחוקות הגוים ולא מדמין להם
וכו'. עד סוף הסימן בפרק יא מהלכות עבודה זרה

(הלכה א, ג). [בית יוסף, יורה דעה, סימן קעח]

הרמ"א בהגהותיו על השולחן ערוך מבאר שלא כל מנהג שנהגו בו הגוים אסור ללכת בו, אלא רק מנהג שנהגו לשם פריצות, או מנהג שנהגו בלא סיבה הגיונית הנראה כמנהג של עבודה זרה-

וכל זה אינו אסור אלא בדבר שנהגו בו העובדי כוכבים לשם פריצות, כגון שנהגו ללבוש מלבושים אדומים, והוא מלבוש שרים וכדומה לזה ממלבושי הפריצות, או בדבר שנהגו למנהג ולחוק ואין טעם בדבר דאיכא למיחש ביה משום דרכי האמורי ושיש בו שמץ עבודת כוכבים מאבותיהם. [שולחן ערוך, יורה דעה, הלכות חוקות עכו"ם, סימן קעח סעיף א]

אדם מישראל שאינו רוצה לישא אשה ומאחר את נישואיו ללא סיבה, מדמה עצמו בכך לגוים אשר אינם מזדרזים להינשא מכיון שאינם רואים פסול בחיי אישות שלא במסגרת הנישואין. בכך הוא נוהג במנהג שנהגו בו הגוים לשם פריצות ועובר על איסור "ובחקותיהם לא תלכו".

מקורות נוספים לעיון

- 1) נימוקי יוסף על הרי"ף, מסכת יבמות, פרק שישי (דף סה עמוד א) דף כא עמוד א בדפי הרי"ף, דבור המתחיל "הוא אמר מינה".
- 2) טור אבן העזר, הלכות פריה ורביה, סימן א, סעיף ג.
- 3) קרית מלך רב, הלכות אישות, פרק ט"ו.
- 4) חלקת מחוקק, הלכות פריה ורביה, סימן א, סעיף קטן ד.
- 5) פתחי תשובה על שולחן ערוך, אבן העזר, הלכות פריה ורביה, סימן א, סעיף ג, אותיות ה-ו.
- 6) ערוך השולחן, הלכות פריה ורביה, סימן א, הלכה יב.
- 7) שו"ת מהר"י קולון, סימן פח.
- 8) בית יוסף, יורה דעה, סימן קעח, אות א.
- 9) ערך לחם (למהריק"ש) על שולחן ערוך, אבן העזר, הלכות פריה ורביה, סימן א, סעיף ג.

בן עזאי

רמב"ם, שולחן ערוך, טורי זהב, מגיד משנה, ערוך השולחן, ריטב"א

על התנא בן עזאי מספרת הגמרא שלא קיים מצות פריה ורביה. יש האומרים שמעולם לא נשא אשה ויש אומרים שנשא אשה- והיא בתו של רבי עקיבא- אך גירשה לבסוף. בן עזאי הוא דמות ייחודית וגם בימי התנאים לא היה דומה לו. בפרק זה נעסוק בבן עזאי ובדעות השונות על מעשיו. בפתחת הפרק נקדים ונאמר שאין בדיון על בן עזאי הלכה למעשה, משום שגם בדורו היה יחיד במעשיו, ובדורותינו לא נמצא מי שיהיה כמוהו. את דבריו של בן עזאי מביאה הגמרא במסכת יבמות, העוסקת בחומרת מצות פריה ורביה.

תניא רבי אליעזר אומר כל מי שאין עוסק בפריה ורביה כאילו שופך דמים, שנאמר 'שופך דם האדם באדם דמו ישפך' וכתוב בתריה 'ואתם פרו ורבו'. רבי עקיבא¹ אומר כאילו ממעט הדמות שנאמר 'כי בצלם אלהים עשה את האדם' וכתוב בתריה 'ואתם פרו' וגו'. בן עזאי אומר כאילו שופך דמים וממעט הדמות שנאמר 'ואתם פרו ורבו'. אמרו לו לבן עזאי- יש נאה דורש ונאה מקיים, נאה מקיים ואין נאה דורש, ואתה נאה דורש ואין נאה מקיים. אמר להן בן עזאי- ומה אעשה שנפשי חשקה בתורה, אפשר לעולם שיתקיים על ידי אחרים. [תלמוד בבלי, מסכת יבמות, דף סג עמוד ב]

תשובתו של בן עזאי על דברי המוכיחים אותו היא שאפשר לעולם שיתקיים על ידי אחרים. כיוון שחשקה נפשו בתורה ולא עלו לו מעולם שום הרהורי עבירה, הרי הוא עוסק במצות לימוד התורה ופטור משאר המצוות שיכולות להיעשות על ידי אחרים.

¹ בגרסא אחרת- רבי יעקב.

הגמרא במסכת כתובות מלמדת כי למעשה בן עזאי נשא אשה. הגמרא מספרת את הסיפור המפורסם על רחל בתו של כלבא שָׁבוּע, שנישאה לרבי עקיבא ושלחה אותו ללמוד תורה הרחק מביתם עשרים וארבע שנים בעודה ממתינה לו בעוני ובמחסור. בסוף הסיפור אומרת הגמרא כי גם בתו של רבי עקיבא שנישאה לבן עזאי, עשתה מעשה דומה עבור בן עזאי-

ברתיה דרבי עקיבא עבדא ליה לבן עזאי הכי, והיינו
דאמרי אינשי רחילא בתר רחילא אזלא, כעובדי אמה
כך עובדי ברתא². [תלמוד בבלי, מסכת כתובות, דף סג עמוד

[א]

המחלוקת האם בן עזאי לא נשא אשה מעולם או שנשא את בתו של רבי עקיבא וגרשה מובאת במסכת סוטה. הגמרא דנה בסוגיית האשה הסוטה שנסתרה עם גבר זר אך לא היו עדים שנטמאה. כעת בעלה מקנא לה ומביאה אל הכהן להיבדק במי המרים המאררים כדי לדעת האם נטמאה או לא. הגמרא שואלת מה הוא פרק הזמן המועט ביותר של הסתירה- ההתייחדות עם גבר זר- שממנו ואילך צריכה האשה הסוטה להיבדק. בגמרא מובאות דעות שונות וביניהן גם דעתו של בן עזאי-

וכמה שיעור סתירה? וכו'. בן עזאי אומר- כדי לצלות

ביצה. [תלמוד בבלי, סוטה, דף ד עמוד א]

² תרגום- בתו של רבי עקיבא עשתה לבן עזאי כך, וזהו שאומרים האנשים- רחל אחרי רחל הולכת, כמעשי אמה כך מעשי בתה.

מבארת הגמרא בהמשך שכל אחד מהתנאים שענו על שאלה זו, שיער כמה זמן הוא עצמו שוהה בביאתו כאשר הוא מתייחד עם אשתו. מתוך כך שואלת הגמרא- כיצד ידע בן עזאי מהו שיעור הביאה?

אמר רבי יצחק בר יוסף אמר רבי יוחנן, כל אחד ואחד בעצמו שיער. והאיכא בן עזאי דלא נסיב? איבעית אימא נסיב ופירש הוה, ואיבעית אימא מרביה שמיע ליה, ואיבעית אימא סוד ה' ליראיו. [נתלמוד בבלי, סוטה,

דף ד עמוד ב]

הגמרא מביאה שלושה תירוצים- התירוץ הראשון הוא שאכן בן עזאי נשא את בתו של רבי עקיבא אך פרש ממנה. שני התירוצים הבאים יוצאים מתוך הנחה שבן עזאי מעולם לא נשא אשה. התירוץ האחד אומר שאת שיעור הביאה למד בן עזאי מרבו, והתירוץ השני אומר שמתוך יראת ה' והדבקות בתורה למד בן עזאי הלכה זו. היו מן הפוסקים שלא התייחסו לסוגיית בן עזאי כלל משום שמעשה משונה זה הוא יחיד במינו ואינו קשור לעולם ההלכה למעשה. מאידך היו מן הפוסקים שהתייחסו לסוגיית בן עזאי. הרי"ף לא העתיק להלכה את דברי הגמרא על בן עזאי, אך הרמב"ם, הטור והשולחן ערוך התייחסו בדבריהם לבן עזאי. נביא את דברי הרמב"ם והשולחן ערוך.

מי שחשקה נפשו בתורה תמיד ושגה בה כבן עזאי ונדבק בה כל ימיו ולא נשא אשה אין בידו עון, והוא שלא יהיה יצרו מתגבר עליו. אבל אם היה יצרו מתגבר עליו חייב לישא אשה ואפילו היו לו בנים

שמא יבא לידי הרהור. [רמב"ם, נשים, הלכות אישות, פרק

ט"ו, הלכה ג]

וכדברי הרמב"ם כתב גם השולחן ערוך-

ומי שחשקה נפשו בתורה כבן עזאי תמיד ונדבק בה

כל ימיו ולא נשא אשה אין בידו עון והוא שלא יהא

יצרו מתגבר עליו. [שולחן ערוך, אבן העזר, פרק א, הלכה ד]

מילותיהם של הרמב"ם ושל השולחן ערוך- "אין בידו עון",

מלמדות כי גם לשיטתם אין מעשה בן עזאי מעשה ראוי, אלא שבדיעבד אם

עשה אדם מעשה זה לא ייענש בשמים על ביטול מצות פריה ורביה. כך מבאר

הטורי זהב-

אין בידו עון. פירוש- מכל מקום לכתחילה לא יעשה

כך. [טורי זהב (על שולחן ערוך), אבן העזר, פרק א, הלכה ד]

וכן מבאר המגיד משנה על הרמב"ם, שאף על פי שלא היתה דעתם

של חכמים נוחה ממעשהו של בן עזאי קיבלו את תשובתו-

מי שחשקה נפשו וכו'. מעשה דבן עזאי מפורש

ביבמות פרק הבא על יבמתו (סג ע"ב) שלא נשא

אשה. וסובר רבינו שקיבלו חכמים תשובתו שאמר

מה אעשה וכו'. וכתב רבינו והוא שלא יהיה יצרו

מתגבר עליו דודאי בן עזאי לא היה יצרו גובר עליו,

שאם לא כן כל ימיו היו בהרהורי עבירה חלילה שהרי

הן קשין מעבירה וזה מבואר. [מגיד משנה, רמב"ם, נשים,

הלכות אישות, פרק ט"ו הלכה ג]

כתב ערוך השולחן שלבן עזאי הותר לבטל מצוות פריה ורביה כל ימיו, אף על פי שהיה יכול לשאת אשה בלא טרחת מזונות, משום שלא היה יכול לפרוש מן התורה כלל וכלל.

אמרו חכמינו זכרונם לברכה על בן עזאי שלא נשא אשה ושאלו אותו ואמר מה אעשה שנפשי חשקה בתורה, אפשר לעולם שיתקיים על ידי אחרים [יבמות סג עמוד ב.]. ולכן כתבו הרמב"ם והטור³ והשולחן ערוך דמי שחשקה נפשו בתורה תמיד כבן עזאי ונדבק בה כל ימיו ולא נשא אשה אין בידו עון והוא שלא יהא יצרו מתגבר עליו, עד כאן לשוננו. ואף שאפשר לו לישא אשה ולא יהיה לו טירחא משום מזונות [בית שמואל⁴] אם הוא כבן עזאי שאין ביכולתו לפרוש מן התורה כלל וכלל. אמנם פשיטא שמדריגה כזו אינו מצוי כלל וכלל וגם בזמן חכמי הש"ס היה בן עזאי אחד ואין שני לו, והרי"ף לא הביא זה כלל. [ערוך השולחן, הלכות פריה ורביה, סימן א, הלכה יד]

אך ערוך השולחן מקשה על הבנה זו-

³ טור, אבן העזר, הלכות נישואין סימן א. דבריו לא הובאו מכיוון שהשולחן ערוך חזר עליהם במדויק.

⁴ אבן העזר, הלכות פריה ורביה, סימן א סעיף קטן ה.

ואמרינן בירושלמי [פרק קמא דברכות הלכה ב], שמפסיקין תלמוד תורה לעשות סוכה ולולב וכל המצות, וכל הלמד שלא לעשות נוח לו שלא נברא. ותניא בתורת כהנים [ספרא, בחקתי, פרשה א], 'אם בחקתי תלכו ואת מצותי תשמרו ועשיתם אותם' - הלמד לעשות, לא הלמד שלא לעשות, שהלמד שלא לעשות נוח לו שלא נברא. ובן עזאי גופה הלא קידש את בת רבי עקיבא [כתובות סג ע"א], ולחד אוקימתא בגמרא [סוטה ד ע"ב] נסיב ופירש?

כאשר נשא בן עזאי את בת רבי עקיבא, הוכיח שביכולתו לפרוש מן התורה. אם כך כיצד הותר לו לגרשה ולהתבטל כל ימיו מפריה ורביה? הרי מי שביכולתו לעשות ובכל זאת למד שלא לעשות, נוח לו שלא נברא. מתרץ ערוך השולחן שכאשר נשא בן עזאי את בתו של רבי עקיבא הגיע לידי סכנת נפשות, ומפני פיקוח נפש הותר לו לגרשה ולבטל מצות פריה ורביה כל ימיו -

ובהכרח לומר שלא היה ביכולתו לפרוש מן התורה כלל וכלל. ואפשר היתה סכנת נפשות אם היה פורש מן התורה.

אף על פי שהרמב"ם, הטור והשולחן ערוך התיירו לעשות כמעשה בן עזאי, מבאר הריטב"א שבדורות הללו אין מי שיהיה כבן עזאי שיהא דבוק כל כך בתורה עד שלא יהרהר כלל בנשים.

מה אעשה שנפשי חשקה בתורה. ופסק הרמב"ם זכרונו לברכה דהוא הדין דפטור מפריה ורביה כל שחשקה נפשו בתורה כבן עזאי ושאיין עליו שום

הרהור. אבל בתוספות כתבו שאין בדורות הללו מי
שיכול להיות כבן עזאי אפילו לענין זה. נריטב"א, מסכת
יבמות, דף סג עמוד ב]

מקורות נוספים לעיון

- 1) טור, אבן העזר, הלכות פריה ורביה, סימן א, הלכה ד.
- 2) בית הבחירה למאירי, יבמות, דף סג עמוד ב.
- 3) ברכי יוסף, הלכות פריה ורביה, סימן א.
- 4) אוצר הפוסקים, אבן העזר, הלכות פריה ורביה, סימן א, סעיף ג.
- 5) יד אהרון, טור אבן העזר, הלכות איסורי ביאה, סימן א, סעיף יב.

”יקרה היא מפנינים וכל חפציד לא ישׁוּוּ בה”

דחיה עבור לימוד תורה במי שיצרו לא גובר עליו

דחיה עבור לימוד תורה אחרי עשרים/ שיטת הרמב”ם-

אין קצבה לדבר/ הפוסקים שנתנו קצבה לדבר

רבא, רבי יהודה, רבי נחמיה, רב יהודה, שמואל, רב יוחנן, רבינו אשר, רמב”ם, שולחן ערוך,
בית שמואל, מעשה רוקח, מאירי, מהר”ם שיק, רש”י, שי למורה, ערוך השולחן, מהרש”ל,
חפץ חיים

דחיה עבור לימוד תורה אחרי עשרים

ישנם בכל דור אנשים יחידים שיצרם לא גובר עליהם, אשר מתוך שקיעתם בלימוד התורה אינם מהרהרים כלל בנשים. לאנשים אלו הותר לאחר את הנישואין גם מעבר לגיל עשרים. בסיבה לדבר ובשאלה כמה מותר לאנשים אלה לאחר את נישואיהם, נדון בפרק זה. הגמרא במסכת קידושין שכבר הובאה בפרק 'ללמוד תורה או לישא אשה', מלמדת כי כאשר יצרו של אדם לא גובר עליו והוא חפץ ללמוד תורה, מותר לו לאחר את נישואיו גם לאחר גיל עשרים כדי לעסוק בתורה ללא טרדה.

תנו רבנן: ללמוד תורה ולישא אשה, ילמוד תורה ואחר כך ישא אשה. ואם אי אפשר לו בלא אשה ישא אשה ואחר כך ילמוד תורה. אמר רב יהודה אמר שמואל, הלכה- נושא אשה ואחר כך ילמוד תורה. רבי יוחנן אמר, ריחיים בצוארו ויעסוק בתורה?! ולא פליגי, הא לך והא להו. [נתלמוד בבלי, קידושין, דף כט עמוד ב]

את דברי הגמרא מבאר רבינו אשר-

תנו רבנן: ללמוד תורה ולישא אשה, לומד תורה ואחר כך נושא אשה. ואם אי אפשר לו בלא אשה, נושא אשה ואחר כך לומד תורה. אמר רב יהודה אמר שמואל, הלכה נושא אשה ואחר כך ילמוד תורה. רבי יוחנן אומר, ריחיים בצוארו ויעסוק בתורה?! ולא פליגי- הא לך והא להו. וכולהו מודו דאם אי אפשר לו

ללמוד אם ישא אשה, ילמוד ואחר כך ישא אשה.

[רא"ש, קידושין, דף כט עמוד ב, פרק ראשון אות מב]

הרא"ש מבאר בסוף דבריו שגם רב יהודה בשם שמואל וגם רבי יוחנן מודים שכאשר יצרו של אדם לא גובר עליו ולא יוכל ללמוד תורה אם ישא אשה, מותר לו לאחר את נישואיו לאחר עשרים. אך הרא"ש תמה על הדבר ואמר שאינו יודע עד כמה הותר לאחר בשביל תורה במקרה זה-

וקצבה לאותו לימוד לא ידענא, שלא יתכן שיתבטל מפריה ורביה כל ימיו, שלא מצינו זה אלא בבן עזאי שחשקה נפשו בתורה.

שיטת הרמב"ם - אין קצבה לדבר

מדברי הגמרא במסכת קידושין עולה שהסיבה היחידה שבגללה מותר להתאחר כשיצרו אינו גובר עליו, היא החשש מפני טרדת הפרנסה. הרמב"ם מלמדנו שהטעם לדבר זה הוא מפני שהעוסק במצות לימוד תורה פטור מלהתעסק במצות פריה ורביה, כאשר הוא חושש שתיאלץ אותו לעסוק גם במזונות אשתו ובניו.

ואם היה עוסק בתורה וטרוד בה והיה מתירא מלישא אשה כדי שלא יטרח במזונות ויבטל מן התורה הרי זה מותר להתאחר, שהעוסק במצוה פטור מן המצוה וכל שכן בתלמוד תורה. [רמב"ם, נשים, הלכות אישות, פרק ט"ו

הלכה ב]

גם הטור והשולחן ערוך הביאו להלכה דין זה¹. נביא את דברי השולחן ערוך.

ומיהו אם עוסק בתורה וטרוד בה ומתיירא לישא אשה
כדי שלא יטרח במזונו ויתבטל מן התורה, מותר
להתאחר. [שולחן ערוך, אבן העזר, סימן א, הלכה ג]

הבית שמואל מבאר את דברי הרמב"ם ומדבריו ניתן ללמוד שתי הלכות. ההלכה הראשונה שכבר הוזכרה, היא שרק מחמת טרדת הפרנסה מותר להתאחר בשביל לימוד תורה. ההלכה השנייה היא שמדברי הרמב"ם עולה, שבמקרה של טרדת הפרנסה אין קצבה לאיחור הנישואין.

מותר להתאחר. כך כתב הרמב"ם. והוא שאין יצרו מתגבר עליו. והרא"ש כתב קצבה לאותו לימוד לא ידענא, שלא יתכן שיתבטל פריה ורביה כל ימיו, שלא מצינו זה אלא בן עזאי שחשקה נפשו בתורה. והרמב"ם משמע דסבירא ליה באמת אין קצבה לדבר, אלא בן עזאי שחשקה נפשו בתורה היה לו היתר לבטל פריה ורביה אף על גב דהיה לו אפשר לישא אשה ולא יהיה לו טרחא משום מזונות, והיינו מה שכתב המחבר בסעיף אחר זה. אבל אדם אחר צריך לישא אשה כשלא יהיה טרחא בשביל מזונות, אבל אם יהיה טרחא בשביל מזונות ויצרו אינו מתגבר עליו מותר להתאחר כל זמן שאין יצרו מתגבר עליו ואין

¹ דבריהם הובאו בפרק 'גיל הנישואין'.

קצבה לדבר. [בית שמואל (על שולחן ערוך), אבן העזר, הלכות

פריה ורביה סימן א, אות ה]

וכן מבאר בדברי הרמב"ם המעשה רוקח.

הרי זה מותר להתאחר. כבר כתבתי בשם הרא"ש
זכרונו לברכה, דאין קצבה לדבר ובלבד שיקיים מצות
פריה ורביה. ונראה שכן דעת רבינו שהרי לא פטר
אלא למי שחשקה נפשו בתורה כבן עזאי דווקא.

[מעשה רוקח (על הרמב"ם), הלכות אישות, פרק ט"ו]²

הטעם שנתן הרמב"ם להיתר לאחר את הנישואין בשביל תלמוד
תורה הוא שהעוסק במצות תלמוד תורה פטור ממצות פריה ורביה. המהר"ם
שיק תמה על דברי הרמב"ם ושאל כיצד ייתכן שבשביל תלמוד תורה ייפטר
אדם ממצוה האמורה בתורה, שכן הלומד שלא על מנת לעשות ראוי לו שלא
נברא?

אמנם מטעם חשש ביטול תורה שפיר דמי, דהרי פסק
כן הרמב"ם בפרק ט"ו מהלכות אישות [הלכה ב-ג]
דאפילו רק חושש וירא שיתבטל מותר לו להתאחר,
ואם חשקה נפשו בתורה מותר לו לבטל לגמרי.
והרמב"ם נתן טעם לזה משום דעוסק במצוה פטור מן

² מכל מקום, אף על פי שהותר להתאחר מחמת טרדת הפרנסה צריך שיקול הדעת בדבר, שהרי לעיתים מחמת טרדת צרכיו הבסיסיים אשר יכולים להיעשות על ידי האשה, בא האדם לידי ביטול תורה ויצא שכרו בהפסדו. דבר זה נלמד מתוך דברי המאירי-
כבר ביארנו שאין ראוי לאדם לעמוד בלא אשה. דרך הערה אמרו- כל אדם שאין לו אשה שרוי בלא טובה שנאמר 'לא טוב היות האדם לבדו'... בלא תורה דכתיב 'האם אין עזרתי בי ותושיה נדחה ממני' כלומר שצריך להתעסק בצרכי ביתו ותלמודו משתכח... [מאירי, יבמות, דף סב עמוד ב]

המצוה. ובאמת טעם זה קשה לי עליו, וכי העוסק במצוה יהא פטור מכל מצות האמורות בתורה? וכן הקשה בירושלמי פרק קמא דשבת סוף הלכה ג', וכי לית ליה לרבי שמעון, דאמר כגון אנו שעסוקים בתלמוד תורה אפילו לקריאת שמע אין אנו מפסיקין, הלומד על מנת לעשות וכו' והלומד שלא על מנת לעשות ראוי לו שלא נברא? ומה שתירץ שם דטעמיה דרבי שמעון דזה שינון וזה שינון ואין מבטלין שינון מפני שינון, זה לא שייך כאן. והכי מסקינן במועד קטן דף ט עמוד ב, דמצוה שאי אפשר לעשות על ידי אחרים צריך ומחוייב לבטל מן התורה ולעשות המצוה. [מהר"ם שיק, בראשית, מצוה א, פריה ורביה]

מתוך קושיה זו מבאר המהר"ם שיק את דברי הרמב"ם - פריה ורביה היא מצוה היכולה להיעשות על ידי אחרים ולכן אין חיוב לפסוק מדברי תורה כדי לעשותה.

וצריך לומר דפריה ורביה אפשר להתקיים, דעיקר הטעם למלא וליישב העולם. וזה המתיק בן עזאי ביבמות (סג עמוד ב) בלשונו "אפשר לעולם להתקיים על ידי אחרים". ולכך בבן עזאי שחשקה נפשו ואינו פוסק ומבטל לעולם מדברי תורה, אין צריך לבטל מדברי תורה ולישא אשה ואינו מחוייב לפסוק מדברי תורה לעולם. אמנם באחרים דלפעמים מבטלים ומפסיקין, ואם כן חל עליהם אז לישא. ולכך פסק הרמב"ם דכל זה אם אינו ירא וכו', אבל אם ירא

שיתבטל על ידי זה מדברי תורה שוב בודאי תלמוד
תורה עדיף. ולפי זה הכוונה ברמב"ם כמו שכתב הבית
שמואל בסימן א סעיף קטן ה, דמותר להתאחר אפילו
לעולם עד שיפסק החשש והיראה הנזכרת לעיל,
ושפיר פסק הרמב"ם. ולשון "העוסק במצוה פטור"
אינו עיקר הטעם, אלא הטעם משום כל חפצים לא
ישוו בה [כדאייתא במועד קטן שם], דהיינו באפשר על
ידי אחרים.

מתוך דברי המהר"ם שיק עולה שאפילו בחור שיצרו לא גובר עליו,
אם פסק מלימוד התורה עבור ענין אחר- מתחייב מיד לישא אשה. זאת מכיון
שההיתר להתאחר הוא עבור לימוד התורה בלבד ולא עבור עיסוק אחר.

הפוסקים שנתנו קצבה לדבר

עד עתה עסקנו בדברי הרמב"ם שפסק שאין קצבה לדבר. אך לעומתו
היו מן הפוסקים שנתנו קצבה לדבר. את דבריהם למדו הפוסקים מתוך
פירוש רש"י לדברי רבא בגמרא העוסקת בגיל הנישואין. נביא את הגמרא
ואת פירושו של רש"י. בתחילה מביאה הגמרא את דברי רבא, אשר נשנו גם
בברייתא מבית מדרשו של רבי ישמעאל-

אמר רבא, וכן תנא דבי רבי ישמעאל, עד כ' שנה יושב
הקדוש ברוך הוא ומצפה לאדם מתי ישא אשה. כיון
שהגיע כ' ולא נשא אומר תיפח עצמותיו. [תלמוד בבלי,

מסכת קידושין, דף כט עמוד ב]

ובהמשך הסוגיא מביאה הגמרא שוב את דברי רבא-

אמר ליה רבא לרב נתן בר אמי, אדידך על צוארי
דברייך משיתסר ועד עשרים ותרתין, ואמרי לה מתמני
סרי עד עשרים וארבעה³. [קידושין, דף ל עמוד א]

רש"י מביא שני פירושים לדברי רבא. הפירוש הראשון מבאר שכוונת
רבא היא שעל האב להוכיח את בנו ולדבר אל לבו דברי מוסר כדי שישא
אשה. מצוה זו מוטלת על האב כאשר בנו בן שש עשרה שנים, ועד שיהיה בן
עשרים ושתים.

אדידך על צוארי דברייך. בעוד ידך תקיפה על בנך
קודם שיגדיל ולא יקבל תוכחתך השיאו אשה.
משיתסר. שנין הגיע זמן לכנוס, ויותר מעשרין ותרתין
אל תאחרהו. [פירוש רש"י, על דברי רבא, קידושין דף ל עמוד
א]

פירושו הראשון של רש"י מעורר קושיה גדולה, שכן רבא עצמו פסק
שאחרי עשרים שנה אדם שלא נשא אשה נמצא בקללה והקדוש ברוך הוא
אומר עליו תיפח עצמותיו. אם כן איך יתכן שרבא סותר את דבריו ומאחר
את גיל הנישואין לעשרים ושתים ואף לעשרים וארבע? על כן פירושו
הראשון של רש"י אינו עיקר בדברי רבא, אלא פירושו השני-

לשון אחר- "אדידך על צוארי דברייך"- בשעה שעוד
ידך תקיפה עליו הוי זהיר ללמדו תוכחות. ואיזה

³ תרגום- אמר רבא לרב נתן בר אמי, בעוד ידך על צוארי בנך, משיהיה בן שש עשרה ועד עשרים
ושתים, ויש אומרים משמונה עשרה ועד עשרים וארבע.

זמנו? משיתסר ועד עשרים ותרתין, בציר משיתסר אין
בו דעת לקבל תוכחות כל כך ואל תכביד יסורין
ותוכחות, ויותר מעשרים ותרתין יש לחוש שלא יבעט.
וזה עיקר. [פירוש רש"י על דברי רבא, קידושין, דף ל עמוד א]

בדרך זו מבאר רש"י גם את מחלוקת התנאים רבי יהודה ורבי
נחמיה שכבר נחלקו בימיהם בהלכה זו, כשדרשו את הפסוק "חנוך לנער על
פי דרכו, גם כי יזקין לא יסור ממנה" (משלי, פרק כב, פסוק ו).

כתנאי- חנוך לנער על פי דרכו. רבי יהודה ורבי
נחמיה, חד אמר משיתסר ועד עשרים ותרתין וחד אמר
מתמני סרי ועד עשרים וארבעה. [תלמוד בבלי, קידושין, דף
ל עמוד א]

ומפרש רש"י את דברי התנאים-

על פי דרכו. דרך שכל ימיו יהא מתנהג בו חנוך לו
בנערותו. ואיזוהי נערותו? רבי יהודה ורבי נחמיה כו'.
[רש"י, קידושין, דף ל עמוד א]

מכל מקום, אף על פי שרש"י הביא פירוש שני ועיקרי בדברי רבא,
תמהו הפוסקים על פירושו הראשון. מתוך תמיהתם, הם הסיקו שכיוון
שדברי רבא הראשונים דיברו באדם שמהרהר בנשים שחייב לישא אשה עד
גיל עשרים, בהכרח שדבריו האחרונים מדברים במי שיצרו לא גובר עליו
שיכול לאחר לגיל עשרים ושתיים ואף לגיל עשרים וארבע. מכאן למדו

הפוסקים קצבה ללימוד התורה במי שיצרו לא גובר עליו. נלמד את דברי השי למורה על השולחן ערוך.

לא יעבור מכ' שנה. נכתב בצדו עיין בהקדמת פרי חדש, יורה דעה, שבן כ"ב שנים היה כשנשא אשה ומשנתו היה כ"ב ונקי. ונראה לי שמשום שנפשו חשקה בתורה היה ועל כן נתאחר. ומה דאמרו קדושין למאן דאמר משיתסר ועד עשרים ותרתי, הוא כפירוש השני שברש"י שם, וכן קיימא לן ביורה דעה סימן ר"מ. [שי למורה (על שולחן ערוך), אבן העזר, הלכות פריה ורביה,

סימן א, סעיף ג]

השי למורה מבאר את דברי השולחן ערוך- "בשום ענין לא יעבור מעשרים שנה בלא אשה", שהם כפירוש השני של רש"י והם עיקר. פירושו הראשון של רש"י דיבר במי שחשקה נפשו בתורה ויצרו לא גובר עליו, שמותר להתאחר עד לגיל עשרים ושתים. ערוך השולחן נתן גם הוא קצבה לאותו לימוד, והקצבה היא עד שישער שמלא כריסו בתורה. בתוך דבריו מובאים גם דברי הים של שלמה, שכתב קצבה לדבר עד גיל עשרים וארבע כדברי הגמרא. נביא את דברי ערוך השולחן.

מיהו, מי שיודע בעצמו שאם ישא אשה לא יהא לו אפשרות ללמוד תורה שיצטרך לטרוח במזונות אשתו ובניו והוא בן עשרים שנה, אינו חיב לישא אשה אם אין יצרו מתגבר עליו, שהעוסק במצוה פטור מן המצוה [רמב"ם]. ואף על גב דעוסק בתורה אין לו לפטור עצמו ממצוות, מכל מקום מצות פריה ורביה

דהוא זכר ונקיבה יש לו עדיין זמן לקיים והוי כמצוה שאינה עוברת דמצות תלמוד תורה דוחה אותה. ועד מתי יעסוק בתורה כשאינן יצרו מתגבר עליו? עד זמן אשר ישער בנפשו שמילא כריסו בתורה ובלבד שלא יתבטל מפריה ורביה מכל וכל [לבוש⁴]. ויש מי שאומר דבאמת אין קצבה לדבר, אבל העיקר לדינא כמו שכתבתי. ויש אומרים דהשיעור הוא עד כ"ד שנים ולא יותר (ים של שלמה, פרק קמא דקידושין). ואם אפשר לו ללמוד גם אחר שישא מחוייב לישא אשה ואחר כך ילמוד תורה בטהרה [שם]. [ערוך השולחן, הלכות פריה ורביה, סימן א, אות יג]

גם החפץ חיים נתן קצבה לאותו הלימוד, והיא עד שנת העשרים וחמש-

ואם עוסק בתורה ומתיירא שלא יבטל מחמת טרדת מזונות מותר להתאחר. ועל כל פנים לא יותר מן כ"ה שנה. ונוהג בכל מקום ובכל זמן. [ספר המצוות הקצר- לחפץ חיים, חלק המצוות עשה, מצוה מג]

אינני יודע מהיכן שאב החפץ חיים את דבריו. אפשר לומר שכוונתו היא לסוף שנת העשרים וארבע שהיא תחילת שנת העשרים וחמש. ייתכן גם שהדבר נבע משיקול דעתו, שכן בדורו ראה מציאות בה הגברים נלקחים לצבא להשתתף במלחמות עקובות מדם⁵, וצרות רבות מתרגשות על העם

⁴ אבן העזר, סימן א סעיף ד.

⁵ מלחמת רוסיה- יפן (1904-1905), מלחמת העולם הראשונה (1914-1918).

היהודי⁶. כדי שגם אדם הלומד תורה יספיק להביא בנים לעולם בצעירותו, נתן החפץ חיים קצבה ללימוד והגביל אותו לכל היותר לגיל עשרים וחמש.

מקורות נוספים לעיון

- 1) טור, אבן העזר, הלכות נישואין, סימן א (הובא בספרינו בפרק גיל הנישואין).
- 2) כנסת הגדולה, הלכות איסורי ביאה, טור, סימן א, הלכה יג.
- 3) תשובות הר"מ מינץ, סימן מ"ג.

⁶ החפץ חיים הספיק לראות בימי חייו כמה וכמה מעשי טבח אכזריים שבוצעו ביהודי רוסיה ואוקראינה, בהם נהרגו עשרות אלפי יהודים-הסופות בנגב (רוסיה, 1881-1882), פרעות קישינב (רוסיה, 1903), פרעות הטירונים (רוסיה, 1904-1905), פוגרום אודיסה (אוקראינה, 1905), פרעות "המאות השחורות" (רוסיה, 1905-1906), פרעות פטליורה (אוקראינה, 1919).

”לא תהו בְּרֹאֵה לְשַׁבַּת יְצָרָה”

מצות הנשים

נשים פטורות מפריה ורביה/ שלא תשב אשה בלא איש
מפני החשד/ לא תהו בראה לשבת יצרה/ מצות לשבת
יצרה גדולה יותר ממצות פרו ורבו/ במה יוצאים ידי
חובת מצות פרו ורבו ובמה מקיימים מצות לשבת יצרה/
שלא תשב אשה בלא איש מפני הרהור עבירה- 'לא טוב
היות האדם לבדו' / האשה מסייעת לבעלה לקיים מצות

פרו ורבו

ישעיה הנביא, בית הלל, בית שמאי, רבי יוחנן, רבי מאיר, רבי נתן, רבי חייא, רבי אסי, רבי אלעזר ברבי שמעון, רבי אילעא, רב נחמן בר יצחק, רב יוסף, שמעון בר אבא, רב יהודה, רב, ריש לקיש, רבא, רא"ש, רי"ף, טור, שולחן ערוך, רמ"א, רמב"ם, ריא"ז, מהר"ם שיק, כנסת הגדולה, רש"י, באר היטב, מגן אברהם, חלקת מחוקק, בית שמואל, בעלי התוספות, ריב"ם, רד"ך, ר"ן, הר"ר דן, ריטב"א

הנשים אינן מצוות במצות עשה של פריה ורביה אך הן מצוות להינשא מטעמים אחרים בהם נעסוק בפרק זה. יש לציין בפתיחת הפרק שסוגיית מצוות הנשים היא מורכבת וסבוכה מכדי להביאה בכללותה, ועל כן נביא בפרק זה רק קווי יסוד בסוגיה.

ארבעת הטעמים שמפניהם צריכה האשה להינשא ולהיות שותפה במצות פריה ורבה הם-

- (א) מפני החשד.
- (ב) מצות ה' שאמר לנביא ישעיה- 'לא תהו בְּרָאָה לְשֶׁבֶת יְצָרָה'.
- (ג) מפני הרהור עבירה- 'לא טוב היות האדם לבדו'.
- (ד) האשה מסייעת לאיש במצות פרו ורבו.

נשים פטורות מפריה ורביה

בתחילת הדברים נבאר שהאשה פטורה ממצות פריה ורביה. דבר זה נכתב במשנה במסכת יבמות-

מתניתין. האיש מצווה על פריה ורביה אבל לא האשה. רבי יוחנן בן ברוקה אומר על שניהם הוא אומר- 'ויברך אותם אלהים ויאמר להם אלהים פרו ורבו'. [תלמוד בבלי, מסכת יבמות, דף סה עמוד ב]

במשנה מובאת מחלוקת חכמים ורבי יוחנן בן ברוקה. טעמם של חכמים לא מבואר במשנה, ולכן שואלת הגמרא-

גמרא. מנא הני מילי?

בגמרא מובאות שתי תשובות. התשובה הראשונה היא של רבי אילעא בשם רבי אלעזר ברבי שמעון-

אמר רבי אילעא משום רבי אלעזר ברבי שמעון, אמר קרא 'ומלאו את הארץ וכבשוה', איש דרכו לְכַפֵּשׁ ואין אשה דרכה לְכַפֵּשׁ.

במעשה בראשית מברך אלקים את אדם וחווה-

ויברך אֹתָם אֱלֹהִים ויאמר להם אֱלֹהִים פרו ורבו ומלאו את הארץ וְכַבְּשׁוּהָ ורדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הָרֹמֶשֶׁת עַל הָאָרֶץ. [בראשית, פרק א פסוק כח]

מבאר רבי אילעא בשם רבי אלעזר ברבי שמעון, שכשם שהאיש כובש את הארץ שכן דרכו של איש לכבוש, כך הוא מצווה במצות פריה ורביה. לעומתו האשה שאין דרכה לכבוש, פטורה ממצות פריה ורביה. אך שואלת הגמרא על דבריו-

אדרבה, וכבשוה תרתי משמע?

הצווי 'וכבשוה' בא בלשון רבים, ומשתמע שהוא גם על האיש וגם על האשה? שאלה זו מתרץ רב נחמן בר יצחק.

אמר רב נחמן בר יצחק 'וכבשוה' כתיב.

המילה וכבשוה כתובה בפסוק בכתוב חסר- 'וכבשה', ומשמע מכאן שהיא באה להוציא את הנשים מן הציווי. רב יוסף משיב תשובה שניה-

רב יוסף אמר, מהכא- 'אני אל שדי פרה ורבה' ולא קאמר פרו ורבו.

הקדוש ברוך הוא בירך את יעקב אבינו בבואו מפדן ארם-

ויאמר לו אלהים אני אל שדי פרה ורבה גוי וקהל גוים יהיה ממך ומלכים מחלצריך יצאו. [בראשית, פרק לה, פסוק יא]

הציווי 'פרה ורבה' הוא בלשון זכר ומכאן משמע שהוא חל על יעקב אבינו, אך על נשיו של יעקב ועל נשים בכלל אין הציווי חל. אך התוספות הקשה על תשובה זו ושאל- הלא הציווי שנצטווה אדם הראשון הוא בלשון רבים- 'פרו ורבו'- אם כן, נלמד משם שגם נשים חייבות בפריה ורביה? ומתרץ התוספות-

ולא קאמר פרו ורבו. אף על גב דלאדם הראשון קאמר פרו ורבו, ההוא ברכה בעלמא ולא למצוה. [תוספות דיבור המתחיל "ולא קאמר", יבמות, דף סה עמוד ב]

במחלוקת חכמים ורבי יוחנן בן ברוקה נפסקה להלכה דעתם של חכמים. כך פסקו להלכה הרא"ש והרי"ף¹. נביא את דבריו של הרא"ש.

¹ רי"ף, יבמות, דף סה עמוד ב, דף כא מדפי הרי"ף.

מתניתין. האיך מצווה על פריה ורביה אבל לא האשה. רבי יוחנן בן ברוקה אומר, על שניהם הוא אומר ויברך אותם אלהים ויאמר להם אלהים פרו ורבו.

גמרא. טעמייהו דרבנן מהכא 'ומלאו את הארץ וכבשוה' - איך דרכו לכבש ואין אשה דרכה לכבש. רב יוסף אומר, מהכא - 'אני אל שדי פרה ורבה' ולא קאמר להו פרו ורבו. ומה שנאמר לאדם פרו ורבו לברכה בעלמא, כדכתיב 'ויברך אותם אלהים'. ולית הלכתא כרבי יוחנן בן ברוקה. [רבינו אשר, מסכת יבמות, פרק שישי (דף סה עמוד ב), אות כ]

וכן נפסק להלכה בטור אבן העזר.

אשה אינה מצווה על פריה ורביה, לפיכך אם שואלת גט בטענה שאינה ראויה להבנות ממנו אין שומעין לה. [ארבעה טורים, אבן העזר, הלכות פריה ורביה, סימן א, הלכה יג]

שלא תשב אשה בלא איש - מפני החשד

האשה פטורה ממצות פריה ורביה, אך מכל מקום אמרו חכמים שעליה להינשא מפני החשד לזנות. דבר זה מבאר הרמ"א בהגהותיו לשולחן ערוך.

אשה אינה מצווה על פריה ורביה. [שולחן ערוך, אבן העזר,
הלכות פריה ורביה, סימן א, סעיף יג]

והרמ"א בהגהותיו כתב-

ומכל מקום יש אומרים דלא תעמוד בלא איש משום
חשדא.

וכן פסק להלכה המהר"ם שיק.

ואשה פטורה מפריה ורביה, ומכל מקום לא תשב בלא
איש משום חשד. ונוהג בכל מקום ובכל זמן. [מהר"ם
שיק, בראשית, מצוה א, פריה ורביה]

וכן פסק להלכה רבי ישעיה אחרון ז"ל.

וכן לא תעמוד אשה בלא איש שלא תיחשד, כמו
שמבואר בתוספתא. [פסקי ריא"ז, יבמות, פרק שישי, הלכה ג,
אות ז]²

שיטת הרמב"ם

הרמב"ם פסק להלכה שנשים פטורות ממצות פריה ורביה.

² הריא"ז מביא הלכה זו בשם התוספתא, אך כבר תמהו הפוסקים על דבריו שכן בתוספתא נאמר
במפורש שמותר לאשה לשבת בלא איש- "ואשה רשאי לישב בלא איש." [תוספתא, מסכת יבמות,
פרק ח, הלכה ב]. ככל הנראה לריא"ז היתה גירסה אחרת בתוספתא.

והמצוה הרי"ב היא שצונו לפרות ולרבות ולכוין לקיים המין וזאת היא מצות פריה ורבייה. והוא אמרו יתעלה (בראשית א) 'פרו ורבו'. וכבר ביארו (ברכות, טז א, וש"נ, הלכות קריאת שמע ריש פרק ד) שהחתן אינו חייב בקרית שמע כשישא בתולה, ושמו טעם לזה היותו עוסק במצוה. וכבר התבארו משפטי מצוה זו והמתחייב ממנה בפרק ששי מיבמות (סא-סו א). ומצוה זו אין הנשים חייבות בה. ובבאור אמרו שם (סה ב) - האיש מצווה על פריה ורבייה אבל לא האשה.

[ספר המצוות לרמב"ם, מצות עשה רי"ב]

הרמב"ם גם פסק שרשות לאשה שלא תינשא לעולם.

ואין האיש רשאי לישוב בלא אשה ולא ישא עקרה וזקנה שאינה ראויה לילד. ורשות לאשה שלא תנשא לעולם או תנשא לסריס. ולא ישא בחור זקנה ולא ישא זקן ילדה שדבר זה גורם לזנות. [רמב"ם, הלכות איסורי

ביאה, פרק כ"א, הלכה כו]

אך בהלכות אישות פסק הרמב"ם שאסור לאשה לשבת פנויה ללא

איש מפני החשד.

וכן מצות חכמים היא שלא ישב אדם בלא אשה שלא יבא לידי הרהור. ולא תשב אשה בלא איש שלא

תחשד. [רמב"ם, נשים, הלכות אישות, פרק ט"ו, הלכה טז]

הדבר מעורר תמיהה, ובספר כנסת הגדולה תירץ תמיהה זו.

אשה אינה מצווה על פריה ורביה וכו'. נכתב בצדו:
ומכל מקום לא תשב אשה בלא איש מפני החשד
כדכתב הרמב"ם זכרונו לברכה בפרק ט"ו מהלכות
אישות. ותימא שבפרק כ"א מהלכות איסורי ביאה
כתב: ורשות לאשה שלא תנשא לעולם. ולי נראה
דבפרק כ"א מהלכות איסורי ביאה מיירי במקום
דליכא חשד כגון במקום שכולם נשים או סריסים.
[כנסת הגדולה, הלכות איסורי ביאה - בית יוסף סימן א (סעיף ג),
בהגהות על הטור אות יט (שיטה ו)]

תירוץ נוסף לתמיהה זו מביא הבאר היטב.

חשדא. כך כתב הרמב"ם פרק ט"ו מהלכות אישות
[הלכה ט"ז]. ותימה, דבפרק כ"א מהלכות איסורי
ביאה [הלכה כ"ו] כתב: ורשות לאשה שלא תנשא
לעולם או תנשא לסריס, עיין שם. ויש לישיב דמה
שכתב הרמב"ם בהלכות אישות דלא תעמוד בלא איש
הוא מצד עצה טובה דלא תחשד, ושם בהלכות איסורי
ביאה על פי הדין, דמצד הדין הרשות לאשה שלא
תנשא לעולם, דאפילו איסור דרבנן ליכא גבי דידיה לא
משום 'שבת יצרה' ולא משום הרהור, מה שאין כן גבי
דידיה, וקל להבין. [באר היטב על שולחן ערוך, אבן העזר,
הלכות פריה ורביה, סימן א סעיף יג]

שיטת הבאר היטב היא שאין האשה שייכת במצות לשבת יצרה, וכן שאינה חייבת להינשא משום הרהור עבירה. אך היו מן הפוסקים שחלקו עליו ודבריהם יובאו בהמשך הפרק.

לא תהו בראיה לשבת יצרה

מצות "לא תהו בראיה לשבת יצרה" היא מצות עשה שנאמרה לעם ישראל ולאנושות כולה³ בשם ה' על ידי הנביא ישעיה-

כי כה אמר ה' בורא השמים הוא האלהים יצר הארץ
ועשה הוא כוננה לא תהו בראיה לשבת יצרה אני ה'
ואין עוד. [ישעיה, פרק מה, פסוק יח]

הקדוש ברוך הוא מגלה לנביא ישעיה כי הארץ לא נוצרה כדי להיות ריקנית מבני אדם, על כן בני האדם מצווים לפרות ולרבות כדי למלא את הארץ. כך מבאר רש"י במסכת גיטין-

לא תוהו בראה. יוצר הארץ לא על תוהו להיות ריקנית
ברא אותה כי אם לשבת להיות בה יישוב יצרה. [רש"י,
מסכת גיטין, דף מא עמוד ב, דיבור המתחיל 'לא תוהו בראה']

ציווי זה ליישב את הארץ ולמלא אותה בבני אדם, הוא מצות עשה שנאמרה גם לגברים וגם לנשים. דבר זה למדו התוספות מן המשנה במסכת

³ בני נח אינם חייבים במצות פריה ורביה ובמצות 'לשבת יצרה'. אך הם שייכים בקיום מצוות אלה ומקבלים שכר על קיומן, שכן הקדוש ברוך הוא חפץ למלא את עולמו בבני אדם. (ערוך השולחן, אבן העזר, סימן א, סעיפים ה-ו)

גיטין. המשנה עוסקת בעבד כנעני שהיה שייך לשני אדונים ורק אחד מהם שחררו, ולכן הוא כרגע הוא חציו עבד וחציו בן חורין.

מתניתין. מי שחציו עבד וחציו בן חורין עובד את רבו יום אחד ואת עצמו יום אחד- דברי בית הלל. בית שמאי אומרים- תקנתם את רבו ואת עצמו לא תקנתם. לישא שפחה- אי אפשר שכבר חציו בן חורין. בת חורין- אי אפשר שכבר חציו עבד. יבטל? והלא לא נברא העולם אלא לפריה ורביה שנאמר 'לא תוהו בראה לשבת יצרה'? אלא מפני תיקון העולם כופין את רבו ועושה אותו בן חורין וכותב שטר על חצי דמיו. וחזרו בית הלל להורות כדברי בית שמאי.

[תלמוד בבלי, מסכת גיטין, דף מא עמודים א-ב]

גם בית שמאי וגם בית הלל מסכימים שבמקרה של אדם שהוא חציו עבד וחציו בן חורין בית דין כופים את רבו לשחרר אותו מפני מצות 'לשבת יצרה'- כדי שיוכל העבד המשוחרר לעסוק בפריה ורביה. כדי שהאדון שעדיין מחזיק בעבד לא יפסיד את כספו, כותב לו העבד שטר בו הוא מתחייב להחזיר לו לאחר שישוחרר את מחצית משווי כמו שהוא נמכר בשוק. התוספות מבאר מדוע דיברה המשנה דווקא על החיוב הנובע ממצות הנביא 'לשבת יצרה', ולא על חיוב התורה- 'פרו ורבו'.

והרב רבנו יצחק ברבי מרדכי מפרש דנקט 'לשבת יצרה' משום דשייך אף בצד עבדות, אבל 'פרו ורבו' לא שייך אלא בצד חירות. [תוספות דיבור המתחיל "לא

תוהו בראה לשבת יצרה", גיטין, דף מא עמוד ב]

מכיוון שמדובר באיש שהוא חציו עבד נקטה המשנה במצות 'לשבת יצרה', שכן עבד חייב במצוות כאשה ונשים פטורות ממצות 'פרו ורבו'. התוספות מביא ראיה לדבריו מן התלמוד הירושלמי.

וכן משמע קצת מירושלמי דפרקין ודפרק קמא דמועד
קטן⁴ דאמר תמן- תנן אין נושאים נשים במועד, שמעון
בר אבא בשם רבי יוחנן אומר מפני ביטול פריה
ורביה.

מבאר התוספות מה שייד הטעם של ביטול פריה ורביה לאיסור
לשאת אשה במועד.

פירוש שלא ימתין מלישא עד המועד שהוא זמן
שמחה ופנוי מכלום.

על מנת שלא ידחה אדם את נישואיו עד המועד שהוא זמן של פנאי
בו נוח יותר לעשות שמחת נישואין, ויבטל בזמן המתנתו את מצוות פריה
ורביה⁵, גזרו חכמים שאסור לישא נשים במועד. ממשיך התוספות בדברי
התלמוד הירושלמי בשאלה ששאלו את רבי אסי תלמידיו. האם גם על העבד,
שאינו שייך במצות פריה ורביה אלא רק במצות 'לשבת יצרה', גזרו חכמים
שלא ישא אשה במועד?

⁴ תלמוד ירושלמי, גיטין, פרק ד, הלכה ה. תלמוד ירושלמי, מועד קטן, פרק א, הלכה ז.
⁵ וכן מבאר קרבן העדה על התלמוד הירושלמי (מסכת גיטין, פרק ד, הלכה ו) - "מפני ביטול פריה
ורביה. דאי שרינן נשואין ביום טוב אין אדם נושא אשה כל השנה כולה, אלא ממתין עד המועד
שיהא עושה סעודה אחת לנישואין וליום טוב, נמצא מתבטל מפריה ורביה עד המועד". איסור זה
נוהג כל המועד- בין ביום טוב ובין בחולו של מועד (תלמוד בבלי, מועד קטן, דף ח עמוד ב ודף ט
עמוד א. רש"י, שם, דיבור המתחיל 'לחד יומא לא משהי אינשי').

בעון קומי רבי אסי, העבד מהו שישא במועד? אמר להון, נשמענה מן הדא- 'יבטל? והלא לא נברא העולם אלא לפריה ורביה'. ואמר שמעון בר אבא בשם רבי יוחנן- כל שהוא מצווה על פריה ורביה אסור לו לישא במועד.

רבי אסי ענה לתלמידיו שגם על העבד גזרו חכמים שלא ישא אשה במועד, שכן גם הוא מצווה על פריה ורביה. ומבאר התוספות שחיוב פריה ורביה בעבד בא מתוך הציווי 'לשבת יצרה' שבנביא, ושגם השפחה שייכת בציווי זה.

פירוש, 'כל שהוא מצווה על פריה ורביה'- משום 'לשבת יצרה', כגון עבד. אבל א'פרו ורבו' ודאי לא מיחייב. ולפי זה בשפחה נמי שייך בה 'שָׁבֶת'.

ומכאן שגם הנשים חייבות במצות 'לשבת יצרה'.

מצות לשבת יצרה גדולה יותר ממצות פרו ורבו

הגמרא במסכת מגילה אומרת כי שתי הסיבות היחידות שמפניהן הותר למכור ספר תורה, הן כדי ללמוד תורה ולישא אשה.

דאמר רבי יוחנן משום רבי מאיר, אין מוכרין ספר תורה אלא ללמוד תורה ולישא אשה. [תלמוד בבלי, מסכת

מגילה, דף כז עמוד א]

מבארת הגמרא מדוע בשביל שתי מצוות אלו הותר למכור ספר

תורה-

שאני למוד, שהלמוד מביא לידי מעשה. אשה נמי-
'לא תהו בראה לשבת יצרה'.

מתוך דברי הגמרא הסיק התוספות, כי מצות 'לא תהו בראה לשבת יצרה' גדולה יותר ממצות 'פרו ורבו'. זאת מכיון שהגמרא מביאה דווקא אותה כסיבה למכירת ספר תורה, ולא את מצות 'פרו ורבו'.

לא תהו בראה. האי עשה אלים טפי מ'פרו ורבו',
כדאמר במגילה בפרק בתרא (דף כז ע"א) מוכר אדם
ספר תורה לישא אשה וללמוד תורה ומייתי 'לא תהו
בראה'. [תוספות דיבור המתחיל "לא תהו בראה", חגיגה, דף ב
עמוד ב]

וכן מבאר התוספות במשנה במסכת גיטין אותה למדנו קודם,
העוסקת במי שחציו עבד וחציו בן חורין. המשנה אומרת שכופין את הרב
לשחרר העבד דווקא מתוך הציווי 'לא תהו בראה לשבת יצרה', ולא מתוך
הציווי 'פרו ורבו'. התוספות מבאר שהסיבה לכך היא מפני שציווי זה הוא
מצוה רבה.

אי נמי, נקט האי קרא משום דמוכחא דמצוה רבה
היא. וכן בפרק בתרא דמגילה (דף כז ע"א) מייתי לה
גבי מוכר ספר תורה ללמוד תורה ולישא אשה, דקאמר

שאני תלמוד תורה דאמר מר גדול תלמוד תורה כו'
אשה נמי 'לא תוהו בראה'. [תוספות דיבור המתחיל "לא
תהו בראה לשבת יצרה", מסכת גיטין, דף מא עמוד ב]

למדנו מדברי התוספות שמתוך שמצות הנביא 'לשבת יצרה' גדולה
יותר ממצות 'פרו ורבו', הותר למכור עבורה ספר תורה. וכן נפסק להלכה-

מוכרים בית הכנסת וכן שאר דברים שבקדושה ואפילו
ספר תורה להספקת תלמידים או להשיא יתומים
בדמיו. [שולחן ערוך, אורח חיים, סימן קנג, הלכות בית הכנסת,
סעיף ו]

ומבאר המגן אברהם שכשם שמוכרים ספר תורה כדי להשיא
יתומים, כך מוכרים ספר תורה כדי להשיא יתומות.

להשיא יתומים בדמיו. והוא הדין יתומות (ר"מ
אלשקר סימן (מ"ב) ע"ב, כנסת הגדולה הגהות בית
יוסף). וכן נראה לי מוכח מדקאמר הגמרא (מגילה, כז
ע"א) הטעם משום 'לא תוהו בראה לשבת יצרה'
(ישעיה מה יח), ולא קאמר משום 'פרו ורבו'
(בראשית ח יז), אלא ד'פרו ורבו' לא שייך באשה מה
שאיין כן 'לשבת יצרה', וכמו שכתבו התוספות בגיטין
דף מא ע"ב (דבור המתחיל 'לא'). כן נראה לי, דלא
כמו שכתב בחלקת מחוקק סימן א' (סעיף קטן א),
והארכתי בזה בתשובה. [מגן אברהם על שולחן ערוך, אורח
חיים, סימן קנג, אות ט]

המגן אברהם מציין בדבריו שהחלקת מחוקק חולק על דין זה. נביא את דברי החלקת מחוקק, שכתב על השולחן ערוך בהלכות פריה ורביה. נפתח בדברי השולחן ערוך-

אין מוכרים ספר תורה אלא כדי ללמוד תורה ולישא
אשה. [שולחן ערוך, אבן העזר, הלכות פריה ורביה, סימן א, סעיף
ב]

ומבאר החלקת מחוקק-

אין מוכרין ספר תורה וכו'. בשולחן ערוך באורח חיים
סימן קנ"ג [סעיף ו] פסק דמותר למכור ספר תורה
להספקת תלמידים או להשיא יתומים בדמיו, והוא
מדברי הריב"ש [סימן רפ"ה] הביאו הבית יוסף שם
בסימן הנזכר לעיל. וסיים הריב"ש בדבריו דהוי דומיא
דללמוד תורה ולישא אשה. ולפי זה דוקא יתום
שרוצה לקיים פריה ורביה ואין סיפוק בידו, אבל
בשביל יתומה אין מוכרין דאשה אינה מצווה על פריה
ורביה כדפסק בסימן זה סעיף י"ג. [חלקת מחוקק על
שולחן ערוך, אבן העזר, הלכות פריה ורביה, סימן א, סעיף ב]

אך הבית שמואל, באותו מקום, חולק על החלקת מחוקק ואוחז
כשיטת המגן אברהם שגם נשים מצוות על 'לשבת יצרה'.

אין מוכרין ספר תורה אלא כדי ללמוד תורה. בכלל זה איתא הספקת תלמידים, ובכלל לישא אשה איתא להשיא יתומים, כמו שכתוב באורח חיים סימן קנ"ג [סעיף ו]. ושאר ספרים נמי אסור למכור כמו שכתוב ביורה דעה סימן ע"ר [סעיף ב]. וכתב בחלקת מחוקק [סעיף קטן א], דוקא משום מצות פריה ורביה מוכרים ספר תורה, אבל להשיא יתומה אין מוכרים כי היא אינה מצווה על פריה ורביה, אלא דוקא להשיא יתום מוכרים משום פריה ורביה. מיהו, למה שכתוב לקמן [סעיף ח, ובבית שמואל סעיף קטן ט"ז] דמוכרים ספר תורה לקיים 'לערב אל תנח', יש לומר להשיא יתומה נמי מוכרים ספר תורה לקיים 'לשבת יצרה', דאשה נמי מצווה על 'שֶׁבֶת', כמו שכתבו התוספות בבא בתרא דף י"ג [עמוד א דבור המתחיל 'שנאמר'] ובתוספות גיטין דף מ"א [עמוד ב דבור המתחיל 'לא'], ונכלל נמי בכלל לישא אשה היינו אפילו אם כבר קיים פריה ורביה, כן מוכרים להשיא למי שקיים פריה ורביה או להשיא יתומה, וכן כתב במגן אברהם סימן קנ"ג [סעיף קטן ט]. [בית שמואל על שולחן ערוך, אבן העזר, הלכות פריה ורביה, סימן א, סעיף ב]

במה יוצאים ידי חובת מצות פרו ורבו, ובמה מקיימים מצות לשבת יצרה

כדי לצאת ידי חובת מצות 'פרו ורבו' על האיש להוליד בן ובת. וכך

נפסק להלכה-

כיון שיש לאדם זכר ונקבה קיים מצות פריה ורביה.

[שולחן ערוך, אבן העזר, הלכות פריה ורביה, סימן א, סעיף ה]

אך כדי לקיים את מצות 'לא תהו בראה לשבת יצרה', די בבן אחד או בבת אחת. דבר זה מלמדנו המהר"ם שיק. נביא את דברי המהר"ם שיק מתחילתם.

מיהו כתב המגן אברהם בסימן קנ"ג סעיף קטן ט' בשם התוספות [גיטין דף מ"א עמוד ב דבור המתחיל 'לא תוהו', והיא שיטת הריב"ם], דאשה חייבת מן התורה משום 'לשבת יצרה', וכך כתב הבית שמואל בסימן א סעיף קטן ב' בשם. [מהר"ם שיק, תרי"ג מצוות, בראשית, מצוה א, פריה ורביה, אות ד]

כדי להבין את המשך דברי המהר"ם שיק שיובאו להלן, עלינו להביא קודם דין שהובא בשולחן ערוך- מותר לאשה לשתות 'כוס של עיקרים', כלומר לגרום לעצמה עקרות על ידי שתית סם המעקר.

המשקה כוס של עיקרים לאדם או לשאר בעלי חיים כדי לסרסו הרי זה אסור ואין לוקין עליו. ואשה מותרת לשתות עיקרים כדי לסרסה עד שלא תלד. [שולחן ערוך, אבן העזר, הלכות פריה ורביה, סימן ה, סעיף יב]

מתוך דין זה שנכתב בשולחן ערוך, מקשה המהר"ם שיק ושואל כיצד מותר לאשה לעקר את עצמה כדי שלא תלד, הרי היא מצווה במצות 'לשבת יצרה'?

ולכאורה קשה לי מהא דקיימא לן באבן העזר סימן ה
סעיף י"ב ובבית שמואל שם [סעיף קטן י"ד] דאשה
מותרת לשתות כוס של עקריץ, ובשבת קי"א עמוד א
מבואר דאי אשה מצווה על פריה ורביה אסורה
לשתות. ואם כן מינה הוא הדין, אי יש בה משום
'לשבת' יהיה אסור.

ומתוך המהר"ם שיק-

ואפשר לומר דמיירי ביש לה בן או בת אחת, דכבר
קיימה 'לשבת', כדאיתא ביבמות ס"ב עמוד א.

תירוצו של המהר"ם שיק מתבסס על דברי רבי נתן במסכת יבמות,
בברייתא העוסקת במצות 'לשבת יצרה'.

תניא אידך, רבי נתן אומר- בית שמאי אומרים זכר
ונקבה, ובית הלל אומרים או זכר או נקבה. [תלמוד בבלי,
יבמות, דף סב עמוד א]

ומבאר רבא את דברי רבי נתן, מדוע לבית הלל יוצאים ידי חובה או
בזכר או בנקבה.

אמר רבא- מאי טעמא דרבי נתן אליבא דבית הלל?
שנאמר 'לא תהו בראה לשבת יצרה', והא עבד לה
'שַׁבַּת'⁶.

המהר"ם שיק ממשיך ומבאר, שלאחר שקיימה האשה את מצות
'לשבת יצרה' והביאה בן או בת, היא אינה חייבת יותר במצות 'לערב אל תנח
ידך' המחייבת את האיש מדברי חכמים להמשיך לפרות ולרבות גם אחרי
שכבר הוליד בן ובת.

ונראה דבכהאי גוונא אפילו מדרבנן לא חייבת משום
'לערב אל תנח ידך', דדוקא בהאיש דכתיב 'פרו ורבו'
חייבו בזה [כדאיתא שם עמוד ב].

שלא תשב אשה בלא איש מפני הרהור עבירה - 'לא טוב היות האדם לבדו'

כבר הבאנו שאסור לאדם לעמוד בלא אשה מפני הרהור עבירה,
ולדעת הרי"ף איסור זה הוא איסור תורה⁷. רבי דוד הכהן (הרד"ך) פסק כי
כשם שעל האיש יש איסור מן התורה לשבת בלא אשה מפני הרהור עבירה,
הנלמד מהפסוק "לא טוב היות האדם לבדו", כך גם לאשה אסור לשבת בלא
איש מפני הרהור עבירה, שכן גם האשה נקראת בתורה 'אדם'. בתשובות
הרד"ך נשאל רבי דוד הכהן על אשה אלמנה, שבעלה השביעה לפני שנפטר מן
העולם שלא תינשא לאיש אחר לאחר מותו. כעת האשה מתחרטת על

⁶ תרגום: אמר רבא- מהו טעמו של רבי נתן לשיטת בית הלל? שנאמר 'לא תהו בראה לשבת יצרה',
והרי כבר קיים 'שַׁבַּת'.

⁷ ראה דברי הרי"ף, הכנסת הגדולה ודינא דחיי על הסמ"ג, בפרק 'איסור תורה לשבת בלא אשה'-
ביאור שיטת הפוסקים.

שבועתה מפני שאינה יכולה לסבול את האלמנות ומבקשת התרה לשבועתה.
רבי דוד הכהן מבאר ששבועה זו לא חלה כלל לדעת הרי"ף, מפני שאשה זו
נשבעה לבטל איסור תורה.

וגדולה מזו אני אומר, דאי לא מסתפינא מחבריא
אמינא דלדעת הרי"ף שבועה זו לא חלה כלל דאשה
זו נשבעת לבטל איסור דאורייתא, דנראה לומר
דלדעתו זכרונו לברכה אסור לה לאשה לעמוד בלא
בעל מן התורה כמו שאפרש בעזרת האל. ואל תאמר
אם כן יש עליה עונש שבועת שוא, דלא היא דשוגגת
היתה דהא לבה אנסה דסברה דאין איסור בדבר.
ועתה אבאר דמן התורה אסור לה לאשה לעמוד בלא
בעל לדעת הרי"ף זכרונו לברכה, וזה החלי.

תנן בפרק הבא על יבמתו [יבמות סא עמוד ב] 'לא
יבטל אדם מפריה ורביה אלא אם כן יש לו בנים',
ואמרינן בגמרא 'מפריה ורביה בטיל מאשה לא בטיל,
מסייע ליה לרב נחמן אמר שמואל דאמר רב נחמן
אמר שמואל אף על פי שיש לו לאדם כמה בנים אסור
לו לעמוד בלא אשה שנאמר [בראשית ב, יח] לא טוב
היות האדם לבדו', ולדעת הרי"ף זכרונו לברכה נראה
קצת דאיסור תורה קאמר ודרשה גמורה היא ולא
אסמכתא היא, דהא כשהביא בהלכותיו [שם יט עמוד
ב] ההיא דרבי יהושע בן לוי דקאמר 'היה לו בנים
בילדותו יהיו לו בנים בזקנותו' כתב וזה לשונו- והא
מלתא דרבנן היא אבל מדאורייתא כיון שיש לו זכר
ונקבה קיים מצות פריה ורביה. וכשהביא הא דאמר

רב נחמן [שם] הביאו כמו שנזכר בגמרא ולא כתב מדרבנן קאמר. אם כן נראה קצת דסבר דרשה גמורה היא. ופירש הר"ן זכרונו לברכה [שם דבור המתחיל גמרא], וזה לשונו: בלא אשה משום הרהור, אלא נושא אפילו דלאו בת בנים כגון עקרה או קטנה או איילונית, עד כאן לשונו. ואם כן הכא נמי אסור לה לאשה לעמוד בלא בעל משום הרהור, דבאשה נמי שייך הרהור.

ולרוחא דמלתא אביא ברייתא דפרק הבא על יבמתו [סב עמוד ב] דתניא התם 'המשיא בניו ובנותיו סמוך לפרקן עליו הכתוב אומר [איוב, ה כד] וידעת כי שלום אהליך וגו'', וכתב הרמב"ם זכרונו לברכה [איסורי ביאה פרק כא הלכה כה] וכן הסמ"ג זכרונו לברכה [לאוין קכו] וזה לשונם: מצות חכמים להשיא אדם בניו ובנותיו סמוך לפרקן שאם יניחם יבואו לידי זנות או לידי הרהור. ואם כן באשה נמי שייך הרהור ואסור לה לעמוד בלא בעל, דהא השוה הכתוב אשה לאיש לכל עונשין שבתורה כדאיתא פרק קמא דקדושין [לה עמוד א] ובפרק קמא דבבא קמא [טו עמוד א]. [מתוך שו"ת הרד"ך, בית יז, חדר ה]

בהמשך דבריו מבאר הרד"ך, שאף על פי שבכמה מקומות בתורה הוצרכו חכמינו זכרונם לברכה לרבות את האשה לעונשין, מכל מקום באיסור זה שבו נאמר 'אדם', גם נשים שייכות ללא צורך בריבוי.

ואף על גב דאשכחן בכמה דוכתין דאצטריך לרבות
אשה גבי עונשין, הא פירשו התוספות התם בבבא
קמא [דבור המתחיל 'השוה'] דהיכא דכתיב 'איש'
בהדיא צריך רבוי, אבל היכא דלא כתיב 'איש' בהדיא
אלא שהפרשה בלשון זכר לא צריך רבוי, והכא דלא
כתיב 'איש' אלא 'אדם' עדיף טפי מהיכא שהפרשה
בלשון זכר, דהא זכר ונקבה מקרו 'אדם', וכדקאמר
רבי אלעזר התם [יבמות סג עמוד א] 'כל אדם שאין
לו אשה אינו אדם שנאמר [בראשית ה, ב] זכר ונקבה
בראם ויקרא שמם אדם'. וכן נמי גבי פרשת מדין
כתיב [במדבר לא, כו] 'שא נא ראש מלקוח השבי
באדם ובבהמה', וכן 'מן האדם ומן הבקר' [שם כח],
וכן כתיב עוד כמה פעמים 'אדם' באותה הפרשה
שכולם על הנשים מדבר דהא הרגו כל זכר, וכן כתב
שם בהדיא [שם לה] 'ונפש אדם מן הנשים', ואם כן
גם הנשים מקרו 'אדם'. וכן מצאנו בתורה בכמה
מקומות 'אדם', כגון גבי נגעים [ויקרא יג, א] 'אדם כי
יהיה כו'', וכן כתיב [שם יח, ה] 'אשר יעשה אתם
האדם וחי בהם', וכן 'אדם כי ימות באהל' [במדבר
יט, יד], ובכולן פשיטא דאשה בכלל ולא אצטריך
קרא לכתוב רבוי בעד הנשים דבכלל 'אדם' נינהו.

נראה לי לומר מסברא בדברי הרד"ך, שאם נשים שייכות באיסור
תורה של 'לא טוב היות האדם לבדו', אזי איסור זה חל עליהן מסוף שנתן
העשרים. אבאר את דברי- כשם שהאיש מתחייב בבית דין של מעלה רק מבן
עשרים, כך אשה מתחייבת בבית דין של מעלה רק מבת עשרים, שכן אין

חילוק בין איש לאשה בדבר זה. אם אשה שייכת בהרהור כמו האיש עד שחייבה אותה התורה להשיא את עצמה, אזי עלינו לומר שכשם שמבן עשרים אי אפשר לאיש בלא הרהור עבירה, כך מבת עשרים אי אפשר לאשה בלא הרהור עבירה. על כן רק מבת עשרים שנה ומעלה עוברת האשה על איסור תורה של 'לא טוב היות האדם לבדו' כשיושבת בלא איש.

כבר למדנו בתחילת הפרק את שיטת הרמב"ם, וכעת מבאר הרד"ך את דברי הרמב"ם לפי שיטתו.

ואף אם נאמר דבאשה לא שייך טעמא דהרהור כמו באיש, וכדכתב הרמב"ם זכרונו לברכה [אישות], פרק ט"ו הלכה ט"ז] וזה לשונו: 'לא ישב אדם בלא אשה שלא יבא לידי הרהור ולא תשב אשה בלא איש שלא תחשד' עד כאן לשונו, אלמא דבאשה לא שייך טעמא דהרהור, מכל מקום לדעתו זכרונו לברכה נמי שייך בה טעמא דחשד, והואיל ואשה בכלל 'אדם' וכדפירשתי, אם כן על שניהם אמר קרא- זה בטעמו וזה בטעמו. ונראה דהרמב"ם זכרונו לברכה נמי דקדק מזה הלשון אשר הזכרתי וכתב ולא תשב האשה וכו' והוא סבר דקרא אסמכתא בעלמא הוא. ואל יקשה לך לדעת הרי"ף זכרונו לברכה, לומר דדוחק הוא לומר שהוא איסור תורה משום חשד, דהא אשכחן מצוות שבתורה מטעמא דחשד, דהא תניא פרק במה מדליקין [שבת כג עמוד א]- מפני ד' דברים אמרה תורה להביא פיאה בסוף שדהו, וחד מנייהו מפני החשד שיהא המקום ניכר לעוברים ושבים, וכן גם כן מצינו גבי משה דקאמר ליה ה'-

במדין נדרת, במדין לך והתר נדרך⁸, ויש אומרים
דטעמא הוא מפני החשד וכדפירשתי לעיל. ואם כן
בנדון דידן אפשר הוא שהתורה אסרה לשבת האשה
בלא בעל משום חשד.

ונפלאתי על הרמב"ם זכרונו לברכה שנראה כסותר
דבריו, שכתב בפרק כ"א דהלכות אסורי ביאה [הלכה
כ"ן]- ורשות לאשה שלא תנשא לעולם, עד כאן
לשונו. ואחזור לומר דפרקא קמא דקדושין [ל עמוד
ב] משמע דחייב להשיא את בתו כמו בנו, ותניא התם
'האב חייב בבנו למולו ולפדותו ולהשיאו אשה
וללמדו אומנות', ואמרינן התם 'להשיאו מנלן?
דכתיב [ירמיה כט, ו] קחו נשים והולידו בנים ובנות
וקחו לבניכם נשים ואת בנותיכם תנו לאנשים והולידו
בנים ובנות', ופירש הר"ן ז"ל [שם יב עמוד ב דבור
המתחיל 'להשיאו'] וזה לשונו: ומהא משמע דכשם
שהאב חייב להשיא בנו כך חייב להשיא בתו, עד כאן
לשונו.

הרד"ך לא מתרץ את הסתירה בדברי הרמב"ם ונשאר בקושייתו.
בהמשך דבריו מבאר הרד"ך, שאשה מחוייבת להשיא את עצמה מפני הציווי
"לא תוהו בראה לשבת יצרה".

⁸ שכן כל המודר הנאה מחבירו (כשם שנדר משה ליתרו שלא יעזב את מדין ללא רשותו),
כשמתירין לו אין מתירין אלא בפני חבירו. למדנו זאת מדברי ה' אל משה: 'ויאמר ה' אל משה במדין
לך שוב מצרים' (שמות ד, ט), אמר לו הקב"ה למשה- במדין נדרת, במדין לך והתר את נדרך. לפי
שנשבע משה לחותנו שלא יזוז ממדין בלא רשותו, דכתיב 'ויאל משה לשבת את האישה' (שמות ב,
כא), הצריכו הקב"ה ללכת להתיר את נדרו בפניו. (על פי פירוש רבינו עובדיה מברטנורא, נדרים,
פרק ט, משנה ד. עיין גם מדרש תנחומא, פרשת שמות, אות כ).

ותדע לך שכן הוא, דהא לדעת התוספות זכרונם
לברכה אשה שאין לה בנים חייבת להשיא את עצמה
ולהוליד בנים משום ד'לא לתוהו בראה לשבת יצרה',
דתנן בפרק השולח [גיטין מא עמוד א]: 'מי שחציו
עבד וחציו בן חורין עובד את רבו יום אחד ואת עצמו
יום אחד - דברי בית הלל, בית שמאי אומרים - תקנתם
את רבו ואת עצמו לא תקנתם, לישא שפחה אי אפשר
שכבר חציו בן חורין, בת חורין אי אפשר שכבר חציו
עבד, יבטל? והלא לא נברא העולם אלא לפריה
ורביה, שנאמר [ישעיה מה, יח] לא תוהו בראה לשבת
יצרה, אלא מפני תקון העולם כופין את רבו ועושין
אותו בן חורין, וחזרו בית הלל להורות כבית שמאי,
עד כאן לשון המשנה, ופירשו התוספות זכרונם
לברכה, [שם עמוד ב דבור המתחיל 'לא תהו']
דבשפחה נמי שייך שְׁבֵתָה, הרי שמצוה על האשה
לישא בעל ולהוליד בנים משום 'לשבת יצרה'.

בהמשך מבאר הרד"ך, שכשם שהאשה מצווה להשיא את עצמה
מפני הציווי 'לא תוהו בראה לשבת יצרה', כך היא מצווה להשיא את בתה.
זאת אף על פי שהיא אינה חייבת להשיא את בנה, שכן היא אינה מצווה
בפריה ורביה כמוהו. דברי הרד"ך נוגעים בגמרא בקידושין (דף ל עמוד ב)
בחיוב האב להשיא את בנו ובנותיו, שהובאה כבר בדבריו בקושייתו על
הרמב"ם.

ואפשר נמי דקרא דכתיב 'ואת בנותיכם תתנו לאנשים
והולידו בנים ובנות' משום 'שְׁבֵתָה' קאמר. ואף על גב

ד'והולידו בנים ובנות' דכתיב גבי בנים משום פריה ורביה קאמר, האי כדיניה והאי כדיניה. והא דלא בעי התם- 'ואיהי מנלן דלא מפקדא להשיא את בנה?', היינו משום דאיהי אינה חייבת במצוה כבנה, דאיהי לא מפקדא אפריה ורביה וכדפירש הר"ן ז"ל. וגבי בת אית לן למימר דכי היכי דהיא חייבת להשיא את עצמה הכי נמי חייבת להשיא את בתה, או משום שְׁבֵת או משום הרהור או משום חשד, וכדפירשתי.⁹

ובהמשך מסכם הרד"ך את דבריו למסקנה.

אלא ודאי כדאמרן, דהאב חייב להשיא את בתו או משום שְׁבֵת או משום הרהור או משום חשד, וכן האשה חייבת להשיא את עצמה או משום שְׁבֵת או משום הרהור או משום חשד וכדפירשתי. הרי שעלה בידינו דלדעת רי"ף זכרונו לברכה לא חלה השבועה זו.

האשה מסייעת לבעלה לקיים מצות פרו ורבו

סיבה נוספת לכך שהאשה עושה מצוה בכך שהיא נישאת לאיש, היא שעל ידי כך היא מסייעת בידו לקיים מצות פריה ורביה. דבר זה למד רבינו

⁹ תרגום- ואפשר גם שהפסוק שכתוב 'ואת בנותיכם תתנו לאנשים והולידו בנים ובנות', טעמו משום 'שבת'. ואף על גב ש'והולידו בנים ובנות' שכתוב לגבי בנים הוא משום פריה ורביה, זה כדינו וזו כדינה. וזה שלא הקשתה הגמרא שם- 'והיא (האשה), מניין לנו שאינה מצווית להשיא את בנה?', היינו משום שהיא אינה חייבת במצוה כבנה, שהיא לא מצווית על פריה ורביה, וכשם שפירש הר"ן ז"ל. ולגבי בת יש לנו לומר, שכמו שהיא חייבת להשיא את עצמה, כך גם חייבת להשיא את בתה, או משום שבת או משום הרהור או משום חשד, וכשם שפירשתי.

ניסים מהגמרא במסכת קידושין. נביא את הסוגיא במסכת קידושין ואת דבריו של רבינו ניסים. בפתיחת הסוגיא מלמדת אותנו המשנה, כי מותר לאיש ולאשה לקדש את עצמם על ידי שליח-

האיש מקדש בו ובשלוחו, האשה מתקדשת בה
ובשלוחה. [תלמוד בבלי, מסכת קידושין, תחילת פרק האיש
מקדש, במשנה, דף מא עמוד א]

שואלת הגמרא על המשנה- אם למדנו שמותר לאיש לקדש אשה על ידי שליח- 'ובשלוחו', קל וחומר שהאיש יכול לקדש בעצמו- 'בו'. מדוע אם כן טרחה המשנה ואמרה לנו גם שהאיש מקדש 'בו'?

גמרא. השתא בשלוחו מקדש, 'בו' מיבעיא?

על שאלה זו עונה רב יוסף ואומר, שהמילה 'בו' באה ללמדנו שאף על פי שהאיש יכול לקדש על ידי שליח, מצוה יותר שיקדש 'בו'- בעצמו. זאת בדומה לכך שאדם עושה מצוה גדולה יותר כאשר הוא מכין את צרכי השבת בעצמו ולא על ידי אחרים.

אמר רב יוסף: מצוה בו יותר מבשלוחו, כי הא דרב
ספרא מחריך רישא, רבא מלח שיבוטא¹⁰.

וכך מבאר רש"י את דברי רב יוסף.

¹⁰ רב ספרא היה חורך (צולה) ראש בהמה באש ורבא היה מולח דג- לכבוד שבת. (רש"י)

מצוה בו יותר מבשלווחו. דכי עסיק גופו במצות מקבל שכר טפי.

הגמרא מביאה תירוץ נוסף, לפיו המילה 'בו' באה ללמדנו דין אחר הנוגע לאיש. ישנו מצב שבו יש צד איסור בכך שהאיש מקדש על ידי שליח- כאשר האיש לא ראה עדיין את האשה. במקרה זה האיש צריך לקדש את האשה דווקא בעצמו- 'בו'.

איכא דאמרי בהא¹¹ איסורא נמי אית בה, כדרב יהודה אמר רב, דאמר רב יהודה אמר רב: אסור לאדם שיקדש את האשה עד שיראנה שמא יראה בה דבר מגונה ותתגנה עליו, ורחמנא אמר 'ואהבת לרעך כמוך'.

על פי תירוץ זה דבריו של רב יוסף יכולים להתייחס רק אל האשה, שמצוה 'בה' יותר מבשלווחה, ולא אל האיש. זאת מכיון שרב יוסף דיבר רק על 'מצוה', כלומר **מצוה לכתחילה**, ולא על צד איסור. מכיון שכך, דבריו מוסבים אל האשה שעבורה אין כלל צד איסור במעשה הקידושין- גם כאשר היא מתקדשת על ידי שליח. וכך מבארת הגמרא-

וכי איתמר דרב יוסף, אסיפא איתמר- האשה מתקדשת בה ובשלווחה. השתא בשלווחה מיקדשא בה מיבעיא? אמר רב יוסף מצוה בה יותר מבשלווחה, כי הא דרב ספרא מחריך רישא, רבא מלח שיבוטא. אבל בהא¹²

¹¹ במעשה הקידושין של האיש על ידי שליח.

¹² במעשה הקידושין של האשה על ידי שליח.

איסורא לית בה, כדריש לקיש דאמר ריש לקיש טב למיתב טן דו מלמיתב ארמלו¹³.

לאשה אין איסור להתקדש לאיש על ידי שליח אפילו אם לא ראתה את האיש, שכן אינה מקפידה על מומים חיצוניים ורצונה להינשא ולא להישאר בודדה, ומכאן שדברי רב יוסף מתייחסים אל האשה דווקא. מכל מקום, כאשר אין יותר צד איסור במעשה הקידושין גם האיש יכול לקדש בשלוחו כמו האשה. על כן אפשר להסיק מן הגמרא שלאחר שראה האיש את האשה, אף על פי שיכול לקדש על ידי שליח, מצוה בו יותר מבשלוחו. דבר זה מבאר רבנו נסים, ובסוף דבריו הוא מוסיף ומלמדנו שמצוה באשה להתקדש בעצמה יותר מבשלוחה מפני שהיא מסייעת לאיש לקיים מצות 'פרו ורבו'.

איכא דאמרי בהא איסורא נמי אית בה וכו' אלא כי איתמר דרב יוסף אסיפא איתמר. דמרישא לא שמעינן דמצוה בו יותר מבשלוחו, דדילמא טעמא משום איסורא הוא, כדמפרש דכל שיכול לקדש בעצמו וקדש על ידי שליח איסורא קא עביד- שמא תתגנה עליו. אבל כל שראה אותה תחלה, דליכא למיחש להכי, איכא למימר דאפילו לכתחלה בשלוחו. אבל מסיפא איכא למילף דלעולם מצוה בו יותר מבשלוחו, דבדידה ליכא למיחש שמא תראה בו דבר מגונה- דאמר ריש לקיש 'טב למיתב טן דו', ומשל הוא שהנשים אומרות על בעל כל שהוא, טוב לשבת עם גופים שנים מלשבת אלמנה, דטן היינו גוף ודו שנים.

¹³ טוב לשבת בשני גופים מלשבת אלמנה. 'טן' פירושו גוף ו'דו' פירושו שניים (רש"י).

ואפילו הכי אשמעינן מתניתין דמצוה בה יותר מבשלוחה, דאף על גב דאשה אינה מצוה בפריה ורביה, מכל מקום יש לה מצוה מפני שהיא מסייעת לבעל לקיים מצותו.¹⁴ [ר"ן, קידושין, דף מא עמוד א, דף טז עמוד א מדפי הרי"ף]

למדנו מדברי הרי"ן, שהאשה עושה מצוה בכך שהיא מתקדשת, שכן היא מסייעת לבעלה לקיים מצות 'פרו ורבו'. בשו"ת רבינו נסים גירונדי, מסכים הרי"ן לכך שהאשה מקיימת מצווה כאשר היא נישאת, ואף מביא את הגמרא בקידושין כראיה לדבר.

אמנם דעתי מסכמת במה שכתב הרב רבי דן זכרוננו לברכה, דאף על גב דקיימא לן דאיתתא לא מפקדא אפרייה ורבייה, מכל מקום מצוה קא עבדא כשהיא מתקדשת ונשאת. וראיה לדבר מדאמרינן בריש פרק האיש מקדש [קדושין, מא א] - 'אלא כי איתמר דרב יוסף אסיפא איתמר, האשה מתקדשת בה ובשלוחה, השתא בשלוחה מתקדשת בה מיבעיא? אמר רב יוסף מצוה בה יותר מבשלוחה, כי הא דרב ספרא מחרך רישא רבא מלח שיבוטא'. וזו ראיה ברורה שהאשה כשהיא מתקדשת מצוה קא עבדא, וגם הרב רבי יום

¹⁴ תרגום- שמראש המשנה לא שמענו שמצוה בו יותר מבשלוחו, ששמה הטעם משום איסור הוא, כשם שמפרשת הגמרא, שכל שיכול לקדש בעצמו וקדש על ידי שליח, איסור עשה- שמה תתגנה עליו. אבל כל שראה אותה תחלה, שאין לחשוש לכך, יש לומר שאפילו לכתחלה בשלוחו. אבל מסוף המשנה יש ללמוד שלעולם מצוה בו יותר מבשלוחו, שבה (באשה) אין לחוש שמה תראה בו דבר מגונה- שאמר ריש לקיש 'טב למיתב טן דו', ומשל הוא שהנשים אומרות על בעל כלשהוא, טוב לשבת עם גופים שנים מלשבת אלמנה, ש'טן' היינו גוף ו'דו' שנים. ואפילו כך השמיעה אותנו המשנה שמצוה בה יותר מבשלוחה, שאף על גב שאשה אינה מצווה בפריה ורביה, מכל מקום יש לה מצוה מפני שהיא מסייעת לבעל לקיים מצותו.

טוב¹⁵ זכרונו לברכה אינו חולק על זה. [מתוך שו"ת רבינו

נסים גירונדי (הר"ף), סימן לב]

יש לבאר שהאשה מסייעת לאיש במצות פריה ורביה בשני אופנים. האופן הראשון הוא שהיא עוזרת לאיש לפרות ולרבות ומגדלת את בניהם ובנותיהם, שהרי היא עיקר הבית ובה תלויים בריאות נפשם ומצבם הרוחני של הילדים. האופן השני הוא שהיא מצילה את האיש מהרהור עבירה ומשאר עבירות חמורות, והרי היא לו גדר של קדושה. ניתן לסמוך את הדברים על דברי התנא רבי חייא, עליו מספרת הגמרא שאשתו הייתה מצערת אותו ואף על פי כן כשהיה מוצא דבר הראוי לה בשוק היה צורר אותו בסודרו ומביאו לה כדי לשמחה. וכך מספרת הגמרא-

רבי חייא הוה קא מצערא ליה דביתהו. כי הוה משכח מידי צייר ליה בסודריה ומייתי ניהלה. אמר ליה רב-והא קא מצערא ליה למר? אמר ליה- דיינו שמגדלות בנינו ומצילות אותנו מן החטא¹⁶. [תלמוד בבלי, מסכת

יבמות, דף סג עמודים א-ב]

למדנו ממעשה רבי חייא עד כמה גדולה מעלתה של האשה המתקדשת לאיש ומסייעת בידו לקיים מצות פריה ורביה. אמנם, אין האשה חייבת מן הדין להינשא לאיש. אך על ידי הנישואין היא מקיימת כמה וכמה מצוות חשובות ומצילה את האיש מן החטא, ואין ערוך לגדולתה ולחשיבותה של מצוה זו.

¹⁵ הרב יום טוב אשבילי- הריטב"א.

¹⁶ הרהור עבירה. (רש"י)

מקורות נוספים לעיון

- 1) אוצר הפוסקים, אבן העזר, סימן א, אות יא.
- 2) שו"ת שואל ומשיב, מהדורה רביעאה, חלק שלישי, תשובה קח.
- 3) ברכי יוסף, הלכות פריה ורביה, סימן א, אות טז.
- 4) שו"ת הערוך לנר - בנין ציון, סימן קכג.
- 5) בנימין זאב, סימן מ"א.
- 6) לשון ריא"ז, על הרי"ף, יבמות דף סב עמוד ב, דף יט עמוד ב בדפי הרי"ף, אות א.
- 7) תוספות, בבא בתרא, דף יג עמוד א, דיבור המתחיל 'שנאמר'.
- 8) ספר החינוך מצוות קפח, שפז.
- 9) שו"ת דברי יציב, חלק אבן העזר, סימן לה, אות א.
- 10) חידושי הרמב"ן על מסכת נדה, פרק 'כל היד', דף יג עמוד א.
- 11) שו"ת אגרות משה, אבן העזר, חלק א, סימן סט.
- 12) ערוך השולחן, אבן העזר, סימן א, סעיפים ב ג ד.

מצות האב להשיא את בתו

ומצות הכנסת כלה

חיוב האב להשיא את בתו/ מצות הכנסת כלה

ירמיה הנביא, מאירי, סדר היום, פלא יועץ, רבי חיים פלאגי, חפץ חיים

חיוב האב להשיא את בתו

כבר הבאנו בפרק 'מן הטעמים ל-י"ח שנים' ובפרק 'מצות האב להשיא את בנו', שמצות חכמים מדברי הנביא ירמיה שישא האב את בנו ובנותיו משיגיעו לפרקם, ושהפרק הוא בסוף שנתם השמונה עשרה. נביא שוב את הגמרא המבארת מנין למדו חכמים שעל האב מוטל להשיא את בנו ובנותיו-

להשיאו אשה. מנלן? דכתיב [ירמיה כט] 'קחו נשים והולידו בנים ובנות וקחו לבניכם נשים ואת בנותיכם תנו לאנשים'. בשלמא, בנו- בידו. אלא בתו- בידו היא? הכי קאמר להו: ניתן לה מידי ולבשייה ונכסייה, כי היכי דקפצו עלה אינשי¹. [תלמוד בבלי, מסכת קידושין, דף ל עמוד ב]

המאירי במסכת סנהדרין מרחיב בדבריו על מצות האב להשיא את בנותיו-

לעולם יהא אדם זהיר בזווג בנותיו שיזווגם כראוי להם, שמא אם ישיא אותה לזקן המזוהם ולכיוצא בו יגרום לה ליבטל חנו אצלה ותתן עיניה באחרים. וכן יזהר להשיאן סמוך לפרקן כדי שלא יבואו לידי זנות. [בית הבחירה למאירי, מסכת סנהדרין, דף עו עמוד ב]

¹ הסבר- מובן הדבר שביד האב להשיא את בנו, אלא שבתו תלויה באחרים אשר יחפצו לשאתה ואינה בידו של האב. אלא כך אמר להם הנביא ירמיה לבני הגולה- תנו לבת מה שבידכם והלבישוה וכסוה כדי שיקפצו עליה אנשים מהוגנים וירצו לשאתה.

יש לציין שוב, כשם שציינו בפרק 'מצות האב להשיא את בנו', שאין הכוונה כאן שעל האב לבחור לבתו את בן זוגה², אלא שעליו לתת לה את כל הדרוש לה כדי שתוכל לבחור בן זוג הראוי והוגן לה. דבר זה יובן מדברי הפוסקים שיובאו בהמשך הפרק.

בדברי רבי משה אבן מכיר בספר סדר היום, שהובאו בפרק 'מצות האב להשיא את בנו', כבר התבאר שמצוה זו מוטלת על האב מפני שכדי להשלים את חיובו בפריה ורביה עליו לדאוג לכך שבניו ובנותיו יולידו בעצמם בנים ובנות. אם לא עשה כן, אין המשכיות למעשיו ונמצא שלא הועיל כלום בתקנתו. ממשך רבי משה אבן מכיר בדבריו ומבאר גם את מצות האב להשיא את בנותיו, הנובעת מאותה הסיבה.

וכן בבנותיו מן הטעם עצמו, אחר שהגיעו לפרקן והוא מי"ג שנה ולמעלה שצריך לבקש לה דבר הראוי והגון לפי כבודה, וצריך לבקש להן נדוניא עד שיקפצו עליהן אנשים מהוגנים. וכן אמרו בדברי קבלה 'ואת בנותיכם תנו לאנשים', וכי כיצד יתן אותם על כרחם? אלא שיתנו להם כל כך עד שיתרצו ויקבלו אותן. ואף על פי שאמרו חכמינו זכרונם לברכה - עשור נכסי לפרנסת הבת, היינו אחר מיתת האב שלא להוציא מן הבנים, די להם בעשור נכסי. אבל בחיי האב ראוי לו

² אף על פי שהתורה נתנה רשות לאב לקדש את בתו כשהיא קטנה, היתר זה נועד למקרים קיצוניים בהם על ידי הנישואין תינצל הבת מסכנה (תוספות, קידושין, דף מא עמוד א, דיבור המתחיל 'אסור לאדם שיקדש את בתו כשהיא קטנה'). אך כאשר אין סכנה הנשקפת לבת, הדבר אסור - "דאמר רב יהודה אמר רב, ואיתימא רבי אלעזר - אסור לאדם שיקדש את בתו כשהיא קטנה עד שתגדל ותאמר בפלוגי אני רוצה" (קידושין, דף מא עמוד א). מכל מקום, כאשר מלאו לבת שנים עשרה שנים היא אינה מתקדשת אלא מרצונה ומדעתה. וכך פסק השולחן ערוך - "בגרה הבת, אין לאביה בה רשות והרי היא כשאר כל הנשים שאין מתקדשות אלא לדעתן" (שולחן ערוך, אבן העזר, הלכות קידושין, סימן לו סעיף ב).

ומוטל עליו להשיאם לכבודו ואפילו על ידי רבוי
ממון. [סדר היום, בפירוש משנת בן חמש שנים]

הפלא יועץ דיבר גם הוא על מצות האב להשיא את בתו. בדבריו הוא
מדריך את האב שלא יתן את עיניו בממון, אלא שאם הזדמן לו בחור הגון
וירא שמים ואפילו הוא עני, ישיא לו את בתו ויבטח בשם ה'.

וגם על הבת צוו רבותינו זכרונם לברכה (פסחים, ק"ג
עמוד א'): ברתך בגרה שחרר עבדך ויהבה ליה. ואשרי
האיש שישמע לדברי חכמים. אבל אין הדבר מסור ביד
האדם, שאינו יכול למוסרה ביד נבל ובליעל. ואל ילך
בגדולות לבקש איש אמוד בנכסים, אלא אפילו אם לא
ימצא אלא איש עני צנוע ומעלי הולך בתום בדרך
טובים מהור ימהרנה לו וברכת ה' היא תעשיר. וידוע
גם כן מאמרם זכרונם לברכה שאמרו (פסחים, מט
עמוד א'): לעולם ימכור אדם כל אשר לו וישיא בתו
לתלמיד חכם. וגם כן אמרו (בבא קמא, ק עמוד ב):
הנושא אשה יבדק באחיה, שרוב הבנים דומים לאחי
האם ומובטח לו שבניו תלמידי חכמים. ומי שאין עיניו
טרוטות, בעיניו יראה שבחה של תורה כי ממרחק
תביא לחמה וירבה כבוד ביתו ונותנת לו אחרית ותקוה
טובה וחיי נחת יחיה, כי בודאי מי שהוא תלמיד חכם
מקיים דברי חכמים שאמרו (בבא מציעא, נט עמוד א):
אוקירו לנשיכו, ואוהבה כגופו ומכבדה יותר מגופו
ועובר על פשע משום שלום בית ואינו מקפיד בתוך
ביתו וכדומה כמה מעלות טובות לתלמיד חכם ועל

הכל דפלגא בהדיה. נמצא מה טוב חלקה בעולם הזה ומה נעים גורלה לעולם הבא. לא כן הנותן בתו לעם הארץ, אף אם הוא עשיר אין גופו ממון וזמנין שאבד העושר ההוא וכל מום בו ורמס וטרף וקלל והיא מר לה ומרה תהיה באחרונה. הנה כי כן, האישי שהוא בר דעת בעיניו יראה ולבבו יבין זאת לא יתן עיניו בממון ויבחר לו אנשים חכמים יראי אלקים אפילו ריקנים שבהם בממון, טוב פת חרבה ושלוחה בה מבית מלא זבחי ריב. וגם כן אמרו (יבמות, סג עמוד א): נחת דרגא נסב אתתא, ושומע עצת חכמים ישכון בטח ומצות לשמוע דברי חכמים ראויה היא שתגן שיהא זוגן עולה יפה. [פלא יועץ, זיווג]

וכן מבאר רבי חיים פלאגי, בספרו תוכחת חיים.

וכמה נואלו אבי הבנות, שרודפים לקח עם הארץ בן עם הארץ מפני הממון. וכמה צער סובלת הבת שאין להם בביתם הנהגת דרך ארץ ומדות טובות, ואין רגע מבלי פגע, מקנאה ושנאה ותחרות ומריבה, ומה יועיל הון ביום עברה, עם קטטות ומריבות וכעס, והיה לאכול הבת היקרה בת מלך ותמצאנה צרות רבות ורעות, לפעמים גם הבעל מכה אותה ומקללה ומחרפה והזכרת מסכת זרעים אבות ואמהות, ויותר טוב היה ששיאנה לעני בן טובים שאין לו כי אם לחם צר ומים לחץ. ומקרא מלא אמר שלמה המלך עליו השלום - "טוב פת חרבה ושלוחה בה מבית מלא זבחי ריב" [משלי, י"ז, א].

וגם האב ואם, תמיד חייהם אינן חיים, שדעתם על בתם איך יתנהג עמה, ולפעמים באים הב' מחותנים לידי מריבה ובזיונות, מה שאינם לפי כבודו, ומרעה אל רעה יצאו. מה שאין כן משיא בתו לתלמיד חכם או לבן תלמיד חכם, שכלם מלומדים בהנהגה ישרה ובדרך ארץ ודרכי ה', ואין פרץ ואין צוחה ברחובותינו, וזה שוה יותר מאלפי זהב וכסף שהוא מוצא בבתיים של עשירי עם והם עמי הארץ. וחוזן מזאת, דצריך לדקדק האב הדק היטב באיזה בית הוא נותן את בתו, שלא יהיה שום חשש פריצות וכיוצא. כי לפעמים בהיות כי רבו הפרוצים באותו הבית, יבא חס ושלום שתכשל בתו באיזה פריצות וכיוצא, בין באנס ובין ברצון, ותהיה לו לחרפה. ואם לא יהיה ענין פריצות בעריות, יהיה חס ושלום בשאר איסורים שעמי הארץ מקילין בהם בענין מאכלות אסורות. וכמו שאמרו שם בגמרא בסוף פרק אלו עוברין (פסחים, מט עמוד ב), דהנותן בתו לעם הארץ כאלו כופתה ומניחה לפני הארי, יעוין שם. ונמצא שמוריש את בתו תרתי גיהנם בעולם הזה ובעולם הבא. ודי בזה. [תוכחת חיים, סדר בראשית, פרק א]

החפץ חיים בקונטרס גדר עולם מבאר שלא ימנעו ההורים מלהשיא את בנותיהם לבחור הגון וירא שמים, אף על פי שעדיין לא סיים את שירותו הצבאי, למרות הקושי שבדבר. אמנם דבריו נאמרו על המציאות בדורו, בה בחורי ישראל שרתו בצבא זר וגם יכולתן של הנשים להגיע לעצמאות כלכלית היתה מצומצמת, אך מובאים בהם יסודות הנוגעים לאיסורי התורה וליצוריו של האדם. יסודות אלה נכונים גם במציאות בדורנו, בה בחורי ישראל

משרתים בצבא המגן על עם ישראל בארצו, ורוב הנשים מסוגלות להגיע בכוחות עצמן לעצמאות כלכלית.

והנה עיקר השורש שמביא לכל עניני הפריצות הוא מפני איחור הנשואין שנהיה בזמננו בעוונותינו הרבים, שהוא נגד טבע הבריאה, ועל ידי זה התגבר היצר הרע מאד ובאים על ידי זה לכמה וכמה עוונות. וכבר אמרו חכמינו זכרונם לברכה: המשיא את בניו ובנותיו סמוך לפרקן, עליו הכתוב אומר- "וידעת כי שלום אהלך ופקדת נוך ולא תחטא". ובמדינת בבל וסביבותיה נוהגים עד היום שמשיאין בנותיהן בימי נעוריהן, ומה טוב הוא זה לאביה, כי מלבד שמשמרן שלא יבואו על ידי זה לידי חטא, וכמו שאומרת הגמרא, עוד ממילא ניטל מעליו כובד המשא ולא יצטרך לישא אותן עד זקנה ושיבה.

והנה ראשית סבת האיחור ברוב הפעמים הוא מפני שמבקשים איש שהשתחרר מעבודת הצבא ושיהיה בו כל המעלות; אבל לפי מדת האמת אין נכון הדבר, דאפילו אם לא יזדמן להם איש בכל המעלות כרצונם, או שאינו נקי עדיין מעבודת הצבא, גם כן יתקשרו עמו כיון שהגיעו בנותיו לפרקן, וכמאמר הכתוב: "לא תהו בראה לשבת יצרה". וכבר אמרו חכמינו זכרונם לברכה: בתך בגרה, שחרר עבדך ותן לה. ולא יטעה אדם בנפשו לומר שבעכוּבו זה הוא עושה טובה לבתו. לא כן הדבר, כי על ידי זה מרגילה לידי פריצות, ותוכל לבוא חס ושלום מחמת זה לידי זמה

ותקלות אחרות, שנשים דעתן קלה, ויתחרט האב בעצמו אחר כך ולא יוכל להעזר מעלבוננו הרב. וגם ידוע שאיחור הנשואין הרבה מביא לידי מחלות³. ומה שהאב חושב שעל ידי החפוש שמחפש הרבה בשבילה לקחת לה איש עם הרבה מעלות, על ידי זה יתן לה עושר ואושר, לא כן הוא, כי הכל תלוי במזל, וכמו שכתב הגר"א באגרתו הקדושה, שכל אחד ואחד נולד במזלו ובהשגחת אל עליון ברוך הוא. וגם ידוע שכשמתבגרות הרבה אין שומעות כלל לדברי ההורים ובוחרות איש כחפצן כטוב בעיניהן, אף שהוא למורת רוח כל משפחתן. ועל כן החכם עניו בראשו שלא לאחר נשואי בתו אם נזדמן לו איש הגון ההולך בדרך ה', כדי שלא יהיה לו הדבר אחר כך למכשול ולפוקה. ואפילו אם האיש ההוא עדיין אינו נקי לביתו מעבודת הצבא גם כן אל ימנע מלהשיא לו בתו. ועיין בסוף הספר בקונטרס "דבר בעתו", שמבואר שם באורך להסיר כל הטענות והפקפוקים שיש בזה⁴. וגם ידע שטוב הרבה יותר להתדבק עם איש הגון אף שאינו נקי עדיין מעבודת הצבא, מלהתדבק עם איש שאינו הגון ונקי מעבודת הצבא, כי זהו לעולם וזהו רק לזמן קצר. והורים המעכבים שלא להשיא בנותיהן להם אף שהגיעו לפרקן, באומרים שאין זה לפי כבודם, עתידים ליתן את הדין כי הם מביאים אותן לידי חטא וכנזכר לעיל. ובעוונותינו הרבים כבר נבחן זה בכור הנסיון

³ כבר ציינתי בפרק 'פרנסה' בדברי החפץ חיים, שכלל הנראה מדבר החפץ חיים במחלות הנפש ולא דווקא במחלות הגוף, ועל כך ירחב בפרק 'מחלות הנפש'.
⁴ הובא בפרק 'צבא'.

במדינות אחרות שהתנהגו גם כן באיחור הנשואין
ובאו בנותיהן לידי תקלות רבות וגם לידי מחלות ה'
ישמרנו. ואשרי השם בטחונו בה' ומתנהג כדרך
שנהגו אבותינו מעולם, ובודאי לא ימנע טוב להולכים
בתמים. [מתוך קונטרס גדר עולם, פרק י']

החפץ חיים כתב שנשים דעתן קלה, ויש לבאר את דבריו. הגמרא
במסכת נדה⁵ מביאה את דברי רב חסדא שנתן הקדוש ברוך הוא בינה יתירה
באשה יותר מבאיש. אם כך נשאלת השאלה- מה החילוק בין בינה לדעת?
מדוע לנשים יש בינה יתירה, אך מאידך דעתן קלה יותר משל האיש? יש
לבאר, שהדעת היא השכל- עמקות החשיבה הקרה המנתבת את הרגש
ומאזנת אותו. תכונה זו שייכת יותר באיש מטבע ברייתו. לעומת האיש,
האשה ניחנה ברגשות יותר מאשר בשכל קר, ולכן דעתן של הנשים על פי רוב
קלה יותר משל האנשים. מאידך, ניחנה האשה בבינה, שמשמעותה להבין
דבר מתוך דבר. מקומה של הבינה בלב שהוא מקום הרגש, שכן רק עם רגש
חזק והזדהות אמיתית עם רגשותיהם של אחרים ניתן להבין הבנה אמיתית
לנפש האדם. תכונה זו שייכת יותר לנשים, וזוהי מעלתן הרוחנית על פני
האיש בעזרתה הן משלימות את האיש ומביאות גאולה לעולם.

מתוך כך, יש לתת את הדעת על נקודה נוספת. מתוך שרגשותיה של
נערה חזקים, היא עלולה להיקשר ואף להינשא לגבר שלא מכבד אותה כראוי
ואין בו מידות טובות. על כן צוו חכמים על האב שיספק לבתו את כל הדרוש
לה כדי שתינשא בכבוד ולא מתוך מצוקה, וכן שידריך ויכוון את בתו שתיצור
קשר רגשי עם גבר הגון שיתייחס אליה כראוי. בדורנו, כשם שכבר היה
בדורות שלפנינו, אנו עדים לנערות שהגיעו לפרקן ומתוך מצוקה רגשית או
כלכלית, ולעיתים מתוך חוסר בקשר זוגי, נקשרות לבחורים שאינם יהודים.

⁵ דף מה עמוד ב.

ייתכן שהדרכה לקשר נישואין עם בחור יהודי היתה מונעת את עגמת הנפש והתקלה. לא לחינם ציוו חכמינו זכרונם לברכה על האב להשיא את בתו בכבוד משתגיע לפרקה, שכן צורך רגשי כה חזק באדם שלא בא על ספוקו, עלול לצאת לפועל בדרכים לא רצויות. נביא גם את דברי החפץ חיים שכתב בקונטרס "דבר בעיתו".

וכל זה שכתבנו הוא אפילו לענין אביהם של הבנים, שיזרזו עצמם בענין נישואי בניהם; וכל שכן אביהן של הבנות שצריכים לזרז את עצמם יותר ויותר בענין זה, שהנשים דעתן קלה, ולא יהיה להם הדבר הזה למכשול ולפוקה. ואפילו אם לא יזדמן להם רק מי שאינו נקי מעבודת הצבא, גם כן יתקשרו עמו, וכמאמר הכתוב: "כי לא תהו בראה, לשבת יצרה". ולא יטעה האדם בנפשו לאמר, שבעכובו זה הוא עושה טובה לבתו. לא כן הדבר, כי תוכל לבוא חס ושלום מחמת זה לידי זמה ותקלות אחרות, ויתחרט האב בעצמו אחר כך, ולא יוכל להעזר מעלבוננו הרב. ואותם האנשים, אשר בנותיהן הגיעו לפרקן, ומתרצות להנשא אף למי שאינו נקי מעבודת הצבא, ואך הם מעכבים אותן באומרם כי זה אינו לפי כבודם - עתידים ליתן את הדין, כי הם מביאין אותן לידי חטא. ובעוונותינו הרבים כבר נבחן זה בכור הנסיון במדינות אחרות שעשו גם כן ככה, ובאו בנותיהן לידי תקלות רבות, השם ישמרנו. וכבר אמרו חכמינו זכרונם לברכה: בתך בגרה וכו'. על כן הירא וחרד לדבר ה', ישים אל לבו מה שאמרו חכמינו זכרונם לברכה:

המשיא בניו ובנותיו סמוך לפרקן עליו הכתוב אומר
"וידעת כי שלום אהלך ופקדת נוך ולא תחטא".

[קונטרס דבר בעתו, אות ד]

מצות הכנסת כלה

כבר למדנו בפרק 'מצות הצדקה', שעל הציבור מוטלת חובה להשיא את העני ואת היתום. כשם שהציבור מצווה לסייע ביד העני והיתום להינשא, כך מצווה הציבור להשיא את העניה ואת היתומה. מצוה זו נקראת בימינו מצות "הכנסת כלה", והיא גדולה יותר מצדקה לעניים. כך כתב החפץ חיים בספרו אהבת חסד-

ועתה נדבר מענין צדקה וחסד בממונו, שמצוי גם כן על ידי מצוה זו⁶, וכגון שחסר להם הוצאות החתונה וכדומה שאר ענינים הכרחיים, והוא נותן לזה, או שמלוה לזה. ואם אין בכחו ליתן בעצמו, יראה לקבץ מאחרים לסייע לזה. וכמה גדול שכרו עבור זה, לך נא ראה מה דאיתא ביורה דעה, סימן רנו סעיף טו: גבאי צדקה שיש בידם מעות צדקה ישיאו בהם בתולות עניות, שאין צדקה גדולה מזו. ואיתא גם כן ב"חכמת אדם" כלל קמ"ה: דלהשיא בתולות עניות, וכל שכן יתומות, עדיף טפי מליתן לעניים. [אחד, דהוא בכלל צדקה. ועוד, דבשתה של אשה מרובה, כדמשמע הכל בגמרא (כתובות סז). ועוד, ד"לא תהו בראה לשבת יצרה", ולפעמים יכולה לבוא גם לידי קלקול, חס ושלום]. ונהגו בכמה עיירות לעשות חברה לענין זה,

⁶ הכנסת כלה.

ונקראת "הכנסת כלה", דהיינו להיות סיוע להשיא יתומה, או אפילו יש לה אב ואם והם עניים. והנה מלבד ענין הגדול שיש בזה, שמכניסים בנות ישראל לחופה, ומשגיחין עליהן שלא יצאו לתקלה, עוד עושים בזה חסד גדול עם אביהן ואמן, שהם בוכים ומצטערים יום וליל בהגיע בנותן לפרק הנשואין ואין לאל ידם להושיען. ובעל הגמולות ישלם שכר על כל טוב אשר נסבב מאת הפעולה. [מתוך אהבת חסד, חלק ג, פרק ו, "לשמח חתן וכלה"]

ר'ראה את מעשה האלהים כי מי יוכל לתקן את אשר
עֲוֹתָיו' (קהלת ז יג). בשעה שברא הקדוש ברוך הוא את
אדם הראשון, נטלו והחזירו על כל אילני גן עדן ואמר לו-
ראה מעשי כמה נאים ומשובחין הן וכל מה שבראתי
בשבילך בראתי, תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את
עולמי, שאם קלקלת אין מי שיתקן אחריך. [קהלת רבה (וילנא),

פרשה ז]

דרך הטבע

דרך הטבע/ מצוות התורה לא ישתנו לעולם

תפארת ישראל, חפץ חיים, חיד"א, רבי חיים פלאגי

דרך הטבע

הרצון בזוגיות בגיל הנעורים הוא דרך הטבע. רצון זה, מתגבר בסוף גיל הנעורים. דבר זה מובא בפירוש התפארת ישראל על פרקי אבות.

בן שמונה עשרה לחופה. אז ראוי שישא אשה, מדכבר
הקיץ אז יצרו: [תפארת ישראל, על פרקי אבות, פרק ה משנה
כא]

היצר אינו צורך גופני בלבד, אלא גם צורך רגשי חזק שטבע הקדוש ברוך הוא בנער ובנערה כדי שיוכלו להינשא. ההתעלמות מהרצון בזוגיות והדיכוי של הרגשות החזקים, משחיתים את הנפש והורסים את המנגנון הטבעי שברא הקדוש ברוך הוא כדי לקשר בין בני זוג. מלבד זאת, דיכוי הרגשות עלול לגרום להתפרצות יצרים, אשר מזרזרת את מצבו הרוחני של האדם, ומתוך כך מתדרדר מצבו הרוחני של עם ישראל כולו. דבר זה, נלמד מדברי החפץ חיים בקונטרס גדר עולם, בו הזהיר על החיוב להשיא את הבנות בצעירותן.

והנה עקר השרש שמביא לכל עניני הפריצות, הוא
מפני איחור הנשואין שנהיה בזמננו בעוונותינו
הרבים, שהוא נגד טבע הבריאה, ועל ידי זה התגבר
היצר הרע מאד, ובאים על ידי זה לכמה וכמה עוונות.

[מתוך קונטרס גדר עולם, פרק י]

ברצוני לכתוב דבר קשה בנושא רווקים ורווקות אשר ממתנינם שנים מלחפש בני זוג בטענות שונות, מרצונם או בניגוד לרצונם, ולאחר מכן מתקשים במציאת בני זוגם. לעיתים, הם גם צועקים לשמים ונראה שאינם

נענים, או שנענים בצער גדול. הלא הקדוש ברוך הוא טבע באדם רצון להינשא בצעירותו. רצון זה מגדיל עשרות מונים את הסיכויים לכך שאדם ימצא בן או בת זוג בקלות ובשמחה. האדם המדכא את רגשותיו, מקלקל את הבריאה. האיש מביא עצמו לידי הרהורי עבירה ועוד עבירות, ועד שמתעורר לבקש בת זוג, הוא כבר כמה שנים בביטול מצות עשה של פריה ורביה וגם עבר על איסור 'לא טוב היות האדם לבדו'. אם פגענו מראש בסיכוייו של אדם להינשא בקלות והבאנו אותו לידי עבירה, כיצד נצדיק בפני עצמנו את הקושי של חיי הרווקות המאוחרים והחיפוש הכואב אחר זוגיות?

מצוות התורה לא ישתנו לעולם

כמו בדורות שעברו, גם בדורנו מושמעות טענות שנשתנו הטבעים, ואין למהר לישא אשה כמו שנפסק בשולחן ערוך, בדרך התורה ובדרך הטבע. עיקר הטענה בדורנו, היא שנפשם של הנער והנערה עדיין לא בשלה להינשא ולהקים בית בישראל. טענות אלו הושמעו כבר בדורות שלפנינו, ובכל פעם היו צריכים גדולי ישראל לקום ולצעוק כנגדן, במאבקם להעמיד את הדת על תילה. כנגד טענות אלו, כבר כתב החיד"א בדורו¹.

והוא אשה בבתוליה יקח. והו"א בגימטריא י"ח דבן
י"ח לחופה. הכי דרוש דורשי רשומות. ויען כי ראיתי
מי שכתב שזה היה בזמנם שהיו בריאים וחזקים, אבל
עתה יכולים להמתין עוד, ומזה נמשך דגם מה שאמרו
זכרונם לברכה על בן כ' שלא נשא דכל ימיו בעבירה
הקדוש ברוך הוא אומר תפח עצמותיו וכו', לפי

¹ החיד"א חי בשנים ה'תפ"ד (1724) - ה'תקס"ו (1806). הוא נולד והתגורר בארץ ישראל, וביקר כמה פעמים בקהילות היהודיות באירופה כשליח הקהילה היהודית בארץ ישראל. בסוף ימיו, מונה לרבה של הקהילה היהודית בליוורנו שבאיטליה.

סברתו ישתנה הזמן עוד כמה שנים. ואני ההדיוט
אומר דאין לסמוך על זה, דתורה חתומה נתנה בש"ס
ופוסקים ואין להורות קולות בדבר שחיי עולם הבא
תלוי בזה, ואין כאן מקום להאריך. ואפשר דלרמז זה,
מלבד כי והו"א גימטריא י"ח, עוד נרמז בסופי תיבות
'אשה בבתוליה יקח' גימטריא ח"י, ובא הרמז פעם ב'
בסוף תיבות לרמזו דגם באחרית הימים בגלות החיל
הזה, לא נשתנה הזמן. דהגם דעתה הגוף חלש, מכל
מקום עתה הזקין היצר הרע ונתחזק בתוקף גדול. ויש
טעם למנין זה כי יסוד נקרא חי, ולכן בן י"ח לחופה.
ועוד לנו ציצים ופרחים בזה, בסייעתא דשמיא. [חיד"א,

בספרו נחל קדומים, פרשת אמור, אות יג]

יש לבאר, שדברי החיד"א אינם עוסקים בחולשה גופנית, אלא
בחולשה נפשית. זאת, מכיון שהטענה המבקשת לדחות את הנישואין מפני
חלישות הכח עליה משיב החיד"א, מבקשת לדחות את הנישואין גם מעבר
לגיל עשרים². שנות העשרים המוקדמות בחייו של אדם הן שנים בהן הוא
נמצא בשיא כוחו הגופני. לא מסתבר, כי בתקופתו של החיד"א גברים
צעירים בכל רחבי העולם היהודי לא היו מסיימים את התפתחותם הגופנית
עד גיל עשרים והיו כה חלשים, עד שלא יכלו להוליד ילדים או לעבוד עבודה
גופנית. כמו כן, לא שמענו על מציאות זו בדורות שקדמו לחיד"א ואף בדורות
שאחריו. אם כן, יש לבאר שטענה זו עוסקת בחולשה נפשית, ועל כך משיב
החיד"א את תשובתו. באומרו ש'עתה הגוף חלש', מתכוון החיד"א, אשר
עסק רבות בתורת הסוד, ל'נפש היסודית' המוזכרת בתורת הסוד. 'נפש

² "...ומזה נמשך דגם מה שאמרו זכרונם לברכה על בן כ' שלא נשא דכל ימיו בעבירה הקדוש ברוך
הוא אומר תפח עצמותיו וכו', לפי סברתו ישתנה הזמן עוד כמה שנים..."

יסודית' זו, נקראת בשם 'גוף' כאשר עוסקת תורת הסוד באדם הישראלי. נפש זו, משותפת לכלל בני האדם וכוללת גם את כוחות הבחירה, החשיבה והעיון³. החיד"א משיב, שאף על פי שנפש זו נחלשה בגלות, מצות התורה לשאת אשה עד גיל עשרים נותרה במקומה.

מכל מקום, למדנו מדברי החיד"א שני עיקרים חשובים. העיקר הראשון הוא שבמצות הנשואין תלויים חי העולם הבא של האדם, ולכן אין להורות קולות באיחור הנשואין. העיקר השני הוא שאף על פי שבגלות נחלשו כוחותיו הרוחניים של עם ישראל, ומתוך כך נחלשו גם כוחותיו הנפשיים, מצות התורה לא משתנה. יוצר האדם, שגם ברא את נפשו ואת גופו, קבע כי עליו להינשא עד גיל עשרים, ודבר זה הוא טבע בריאת האדם ולא ישתנה לעולם. גם רבי חיים פלאגי, היה צריך להתמודד בדורו⁴ עם טענות האומרות כי יש לדחות את הנישואין לאחרי גיל עשרים, והוא הוסיף על דברי החיד"א את דבריו.

גם אין מקום לחלק לזה שחייבו חכמינו זכרונם לברכה בן י"ח לחופה, דיהיה זה לזמן התלמוד דוקא, דהא בריאים וחזקים. אבל עתה יכולין להמתין עוד רבות בשנים, מפני חלישות כח. ומזה נמשך דגם מה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה, דעד עשרים שנה אם עבר ולא נשא אשה, דכל ימיו בעבירה והקדוש ברוך הוא אומר תפח עצמותיו. לפי סברא זאת משתנה הזמן גם בזה. הא ליתא, דכבר השיב על זה הרב הגדול חיד"א על פסוק 'והוא אשה בבתוליה יקח', דאין

³ עיין בספר הברית (לרבי פינחס אליהו בן מאיר הורביץ- בן דורו של החיד"א), חלק שני- דברי אמת, מאמר א- נפשות הישראלי, פרק ב. ובמאמר ח- איכות הנבואה וענין הכרת, פרק ג.
⁴ רבי חיים פלאגי חי בשנים ה'תקמ"ח (1788)- ה'תרכ"ח (1869). הוא נולד וחי באיזמיר שבטורקיה, שם שימש כדיין וכרבה של הקהילה היהודית.

מקום לסמוך על זה, דתורה חתומה נתנה בש"ס ובפוסקים, ואין להורות קולות בדבר שחיי עולם הבא תלוי בזה, ואין כאן מקום להאריך. ואפשר דרמז זה, מלבד כי והו"א גימטריא ח"י, עוד נרמז בסופי תיבות 'אשה בכתוליה יקח' גימטריא ח"י. ובא הרמז פעם שני בסופי תיבות לרמזו כי גם באחרית הימים בגלות החיל הזה לא נשתנה הזמן, דהגם דעתה הגוף חלש, מכל מקום טעם למנין זה, כי יסוד נקרא ח"י, ולכן בן ח"י לחופה כו', יעוין שם. הרי לך בפרוש דאין מקום להקל במצוה זאת מלאחר לישא אשה בזמנו, כשהוא בן ח"י שנים. ונראה לעניות דעתי שבא רמז הכתוב ח"י ח"י ב' פעמים, למה שמצינו כי עונש מי שאינו נושא אשה, כי מת הוא בעולם הזה ולא יחיה לעולם הבא. וכנגד עונש ב' מיתות אלו, בא הרמז בכתוב ב' פעמים ח"י, חד בתיבת והו"א גימטריא ח"י, גם בסופי תיבות 'אשה בכתוליה יקח' גימטריא ח"י. רמז הרומז שעל ידי שנושא אשה כשהוא בן ח"י שנים, חיה יחיה ב' פעמים. אחד והו"א גימטריא ח"י, שהוא רמז לחיי העולם הזה. והן שני בסופי תיבות גימטריא ח"י, שלא ימות לעולם הבא. לכן בא הרמז לחיי העולם הבא בסופי תיבות, לרמז שהוא לסוף ימי חיי האדם, שאז הולך לעולם הבא, ושמה יחיה ולא ימות לעולם ומחיה חיים יחיהו. [תוכחת חיים, סדר בראשית, פרק א]

”יראת ה' טהורה עומדת לעד”

קדושת הברית

קדושת הברית/ תקון הברית

רבי חנינא, רבי נחמן מברסלב, רבי נתן מברסלב, חיד"א, הרב חמדת ימים, רבי חיים פלאגי

קדושת הברית

יראת ה' טהורה עומדת לעד (תהילים, יט, י). אמר רבי
חנינא זה הלומד תורה בטהרה. מאי היא? נושא אשה
ואחר כך לומד תורה. [תלמוד בבלי, מסכת יומא, דף עב עמוד

[ב]

קדושת הברית היא אבן יסוד בתורה ובחיי הרוח של עם ישראל.
אות הברית הוא ברית המילה שחקוקה בגופם של זרע אברהם יצחק ויעקב
באותו איבר המשמש להולדה, שבכוחו יכול האדם לבנות ולהחריב עולמות.
קדושת הברית היא הפיכת טבע האדם, יצרא דעריות, לקודש, ובניית עולמות
גשמיים ורוחניים. אותו כח הניתן לאדם כדי להתחבר לבת זוגו ולהביא חיים
לעולם, חייב להיות מנותב לתוך הקודש. באיחור הנישואין מעבר לגיל
עשרים, אותו כח עצום שביכולתו לבנות עולמות הופך לכח הרסני מחריב
עולמות. הכח שניתן לאדם כדי לאהוב את בת זוגו וליצור חיים, מתפזר לתוך
העולם מתוך טומאה ומביא נזקים רוחניים לאדם ולעולם.

מי לנו גדול מרבי נחמן מברסלב, שכל חייו היו קודש לתיקון אות
הברית כדי להביא גאולה לעולם. תלמידו של רבי נחמן מברסלב, רבי נתן,
כתב והוציא לאור את חידושיו של רבי נחמן על השולחן ערוך בספרו "ליקוטי
הלכות". הספר מיוסד על ההלכות הכתובות בשולחן ערוך, שעל פיהן
מתנהגת חסידות ברסלב, אותן ציטט רבי נתן כלשונן ועליהן הביא את
ביאוריו של רבי נחמן מברסלב. בספר ליקוטי הלכות מביא רבי נתן את
ביאורו של רבי נחמן על הלכות פריה ורביה בשולחן ערוך, ובו מבואר שעל ידי
הנישואין זוכה אדם לשמחה- שהיא קדושת הברית. נביא את דבריו של רבי
נחמן מברסלב בספר ליקוטי הלכות. הדברים הובאו באריכות מפני חשיבותם
להבנת מהותה האמיתית של שמירת אות ברית הקודש.

חייב כל אדם לישא אשה וכו', כיון שיש לאדם זכר ונקבה קיים מצות פריה ורביה וכו': (ציטוט מתוך שולחן ערוך, אבן העזר, הלכות פריה ורביה, סימן א, סעיפים א-ה)

ליקוטי הלכות-

וזהו בחינת מצות פריה ורביה, כי זה ידוע שעקר אחיזת העצבות והמרה שחורה הוא בבחינת האשה שהיא סטרא דנוקבא, שהיא סטרא דדינא קשיא, ששם עקר אחיזת העצבות, שהוא תקפא דדינא, וזהו בחינת מה שנאמר בסטרא דנוקבא (משלי ה): "רגליה ירדות מות". כי העצבות הוא בחינת סטרא דמותא כידוע בדברינו כמה פעמים. וזהו בחינת ואחרייתה מרה כלענה וכו', בחינת (קהלת ז) ומוצא אני מר ממות את האשה וכו', בחינת העצבות והמרה שחורה, בחינת יגון ואנחה שנאחו בהאשה ביותר כנזכר לעיל, כי אף על פי שכל זה נאמר באשה רעה, אשה זונה, אף על פי כן זה ידוע שכל אחיזתם בהקדושה משתלשלת מסטרא דנוקבא, ועקר השמחה והחדוה היא בבחינת סטרא דדכורא, בבחינת עז וחדוה במקומו שנאמר על קדושת הברית, כי בו עוז, והוא חדוה דמטרוניתא וכו'. וזהו בחינת מצות פריה ורביה שצריך האדם דוקא לקיים מצוה זאת בקדושה ובטהרה, ועל ידי מצוה הזאת הוא זוכה לחטוף את המרה שחורה והיגון והאנחה לתוך השמחה בבחינת הנזכר לעיל, בחינת

ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה כנזכר לעיל. וזהו בחינת ישמח את אשתו בדבר מצוה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה, כי עקר קדושת הזווג היא על ידי שמחה, שהוא קדושת הברית כנזכר לעיל, כי זה עקר בחינת היחוד והזווג דמצוה שעל ידו מתחברים איש ואשה, ואז נמתק ונתבטל בחינת היגון ואנחה, שהוא העצבות תקפא דדינא הנאחז בהאשה. ועל ידי קדושת המצוה הזאת נתבטל היגון והאנחה ונתהפך לשמחה, שהוא עקר קדושת הזווג, בחינת קדושת הברית כנזכר לעיל, ועל כן אמרו רבותינו זכרונם לברכה: השרוי בלא אשה שרוי בלא שמחה וכו'. וכמו שנאמר: "ושמח את אשתו וכו'", כי זה עקר מצות הזווג להפוך היגון ואנחה לשמחה, שזה עקר שלמות השמחה כנזכר לעיל, דהיינו ליחד ולכלול אשה באיש שיתהפך היגון ואנחה הנאחז בהאשה בסטרא דנוקבא לשמחה כנזכר לעיל, ועל כן השרוי בלא אשה שרוי בלא שמחה, כי אין שלמות להשמחה של האיש כשהוא לבדו, כי אין שלמות להשמחה כי אם כשמהפך יגון ואנחה לשמחה, שזהו עקר שלמות השמחה כנזכר לעיל.

וזהו בחינת השמחה של החתונה שהיא מצוה גדולה, כמו שהפליגו רבותינו זכרונם לברכה בגודל המצוה לשמח חתן וכלה, כי עקר קדושת הברית הוא השמחה כנזכר לעיל, ועקר הוא להפוך היגון ואנחה בחינת סטרא דנוקבא לשמחה, ועל כן בחתונה, שאז נעשה זה היחוד, שעל ידי זה מתהפך היגון ואנחה לשמחה,

על כן אז השמחה גדולה מאד מאד, כי זה עקר שלמות השמחה כשמתהפך יגון ואנחה לשמחה, שזהו בחינת היחוד של החתונה וכנזכר לעיל.

ועל כן אפילו מי שהוא צדיק גדול וקדוש מאד ויכול להיות פרוש לגמרי בקדושה גדולה, בהכרח הוא מחוייב לישא אשה, כי הוא מצוה ראשונה שבתורה כדי לפרות ולרבות ולהעמיד תולדות, היינו כנזכר לעיל. כי עקר הקדושה היא השמחה, כמבואר בהתורה הנזכרת לעיל, אבל אין שלמות להשמחה כי אם כשמבררין ומעלין היגון ואנחה ומהפכין אותו לשמחה, שזהו בחינת נשואין כנזכר לעיל, ועל כן אפילו הצדיק הקדוש שזוכה לשמחה בשלמות בהכרח לישא אשה כדי להפוך היגון ואנחה לשמחה וכנזכר לעיל, ועל ידי זה עקר ההולדה, כי עקר ההולדה היא על ידי הבירור הנעשה על ידי הזווג של מצוה שמבררין ניצוצות קדושות מעמקי הקלפות. ועל כן נאחו שם הסטרא אחרא מאד מחמת שצריכין לברר הקדושה גדולה מאד מאד מעמקי הקלפות. ועל כן צריכין להתפלל הרבה להשם יתברך ולהיות גבור חזק לזכות לקיים מצוה זאת בקדושה גדולה, ולקדש עצמו כראוי, כמבואר בספרים, וצריכין להתגבר מאד אז להרחיק המרה שחורה והעצבות, ולהתגבר ולהתחזק בשמחה גדולה עד שיהפך היגון ואנחה לשמחה, שזהו בחינת עלית הקדושה מעמקי הקלפות, שעל ידי זה עקר ההולדה, כי ההולדה נמשכת על ידי בירור נפשות הקדושות מעמקי הקלפות כידוע, ועל כן על

ידי ההולדה נמשך שמחה, כמו שכתוב: "ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך". וכמו שכתוב: "בן חכם ישמח אב". כי ההולדה נמשכת על ידי בירור הקדושה מהקלפות, שהוא בחינת שמהפכין יגון ואנחה לשמחה, שעל ידי זה עקר השמחה כנזכר לעיל. ועל כן חייב אדם להוליד בן ובת, כי עקר מה שמחוייב כל אדם להעמיד תולדות לקיים העולם הוא בשביל הגדלת השמחה, שבשביל זה נברא העולם כדי להגדיל ולהשלים השמחה על ידי שתעלה השמחה מזה העולם השפל שבו אחיזת היגון ואנחה, כי עקר שלמות השמחה כשמהפכין היגון ואנחה לשמחה כנזכר לעיל, ובשביל זה מחוייב כל אחד להעמיד תולדות בישראל כדי שיתרבו בני ישראל, שהם בחינת שמחה, בחינת רנו ושמחה ליעקב, ליעקב דיקא, כמו שנאמר: "יגל יעקב ישמח ישראל". כי בני ישראל יש להם לשמוח תמיד כל ימי חייהם אשר זכו להיות בחלקו הקדוש, אשר בחר בנו מכל עם ורוממנו מכל לשון וקדשנו במצוותיו, ואנו יודעים ומאמינים בו יתברך ובתורתו הקדושה אשר נתן לנו על ידי נביאו נאמן ביתו משה רבנו עליו השלום, ואנו זוכין ליחד שמו ערב ובקר בכל יום פעמיים, וכמו שאנו מתפאריין בזה בכל יום כמו שאנו אומרים: "אשרינו מה טוב חלקנו ומה נעים גורלנו וכו', אשרינו וכו', וכל מה שמתרביין ישראל ביותר נתרבה ונתגדל השמחה ביותר, כי ברב עם הדרת מלך, והדרת מלך הוא בחינת שמחה, כמו שכתוב: "הוד והדר לפניו עוז וחדוה

במקומו". וכמו שכתוב: "הרבית הגוי לו הגדלת השמחה שמחו לפניך וכו'". שכל מה שישראל נתרבין ביותר, נגדל השמחה ביותר, כי כל אחד מישראל על ידי עבודתו את ה' מעלה ומברר השמחה מעמקי הקלפות, ומהפך ביותר יגון ואנחה לשמחה, שעל ידי זה תגדל השמחה ביותר עד אשר תתברר כל השמחה בשלמות מעמקי הקלפות שאחזתם בבחינת רגלין, בבחינת רגליה ירדות מות כידוע. וכשתתברר השמחה משם ויעלו הרגלין מהקלפות, אז יבוא משיח ויקוים: "ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים". שזהו בחינת עד דמטו רגלין ברגלין, המובא בזהר הקדוש ומבואר בכתבי האר"י ז"ל. ועקר עלית הרגלין מן הקלפות הוא על ידי השמחה, שעל ידי זה מעלין הרגלין מבחינת רגליה ירדות מות, שהוא עצבות ומרה שחורה, שהוא סטרא דמותא כנזכר לעיל. [מתוך ספר ליקוטי הלכות על שולחן ערוך, אבן העזר, הלכות פריה ורביה והלכות אישות, הלכה ג- אותיות ב, ג, ז, יג]

תקון הברית

המצב בו אדם השתמש בכח ההולדה שניתן לו כדי להביא קדושה לעולם בדרך לא טובה, נקרא פגם הברית. התיקון העיקרי לאותו פגם הוא לישא אשה, כדי לנתב את הטבע לתוך הקדושה. מעבר לתיקון זה, היו נוהגים חסידים ואנשי מעשה אף להתענות וללמוד תורה בטרהרה, כדי לכפר על חטאים ועוונות. חשוב להדגיש כאן, כי בתיקון פגם הברית לא שייכים בחורים שהם מתחת לגיל עשרים, מפני שעדיין אינם ברי עונשין בבית דין של

מעלה, כמו שיתבאר בפרק 'גיל ההתבגרות'. אך מוטל על בחור שעדיין לא הגיע לגיל עשרים, לישא אשה לפני שיהיה בגדר של כל ימיו בהרהור עבירה ובר עונשין בבית דין של מעלה. אם יעשה כן- יוכל לעבוד עבודת הקודש כל ימיו מתוך קדושה וטהרה. דבר זה מבאר החיד"א בספרו יוסף לחוק.

הבא לתקן פגם הברית, אם לא נשא אשה לשוא צרף צורף, והמאחר לישא מאיזה טענות, ידע נאמנה כי מאבד עולמו ונפשו, ומה יסכן גבר להתענות בימי השוכבים והוא עובר על דת וכל ימיו בעבירה, ומבן עשרים שנה ואילך אומרים עליו תפחנה עצמותיו. ובוא וראה חזקיהו המלך צדיק וחסיד גדול ועוסק בתורה תדיר והשתדל מאד שבימיו לא היה תינוק ותינוקת שלא היו בקיאים בטהרות, והוא לא היה חוטא חס ושלום, וגם היה רוצה לישא, רק שראה ברוח הקדש דנפקי מיניה בני דלא מעלי, ועם כל זה בא ישעיה הנביא עליו השלום בדבר ה' ואמר לו- כי מת אתה בעולם הזה ולא תחיה לעולם הבא. לכן טרם כל ישתדל לישא אשה, וזהו עקר התקון, ומבלעדי זה שוא עמל בכל התעניות והסגופים, ובעל שכל יבין את זאת. [ספר יוסף לחוק, סדר בשלח, יום שלישי]

דבר זה, מבואר גם בדברי הרב חמדת ימים, שהובאו בספר תוכחת חיים לרבי חיים פלאגי-

ומעקרי התקונים לאות ברית, הוא לישא אשה בבחורותו, כמו שכתוב בזהר הקדוש בפרשת לך לך

וזה לשונו¹ - דתניא, בכל זמנא דאתרשים בר נש בהאי רשומא קדישא דהאי את, מנה חמי לקודשא בריך הוא, מנה ממש, ונשמתא קדישא אתאחידת בה. ואי לא זכי, דלא נטיר האי את, מה כתיב? מנשמת אלוה יאבדו (איוב ד). דהא רשימא דקודשא בריך הוא לא אתנטיר. ואי זכי ונטיר לה, שכינתא לא אתפריש מנה. אימתי מתקימא בה? כד אתנסיב והאי את עיל באתרא², עד כאן לשונו. [רבי חיים פלאגי בשם הרב חמדת ימים, תוכחת חיים, סדר בראשית, פרק א]

ובדברי הרב חמדת ימים מבואר עוד, שתיקון הברית של האב שלא זכה לתקן עצמו, הוא להשיא את בנו משיגיע לפרקו, קודם שיבוא לידי חטא.

והאיש החרד את דבר ה' אל יפן אל הכסף ולא למנהג גיהנם שבאנשי עירו וישתדל לישא אשה קודם שיבא חס ושלום לידי חטא. ואם הוא פגם ולא יכול לתקן את עצמו בעת הראוי, אם יזכהו האל לבן, ישתדל להשיאו אשה קודם שיבא לידי חטא. ובפרט בדור הזה, כי צריך האדם להרחיק את בנו ולשומרו מכל דבר שאפשר שיבא לידי הרהור חטא קודם שישא

¹ זוהר הקדוש פרשת לך לך דף צד עמוד א, סימנים תי- תיא.

² תרגום: כי למדנו, בכל זמן שהאדם נרשם ברשימה הקדושה הזו של אות הזה- כלומר שאות הברית נרשם בו עד כדי לשמרו תמיד, רואה מתוכו את הקדוש ברוך הוא, ממנו ממש, והנשמה הקדושה נאחזת בו באות ברית. ואם לא זכה, שלא שמר אות הזה, מה כתוב עליו? מנשמת אלוה יאבדו. כי רשימו של הקדוש ברוך הוא לא נשמר. ואם זוכה ושומר אותו, השכינה אינה נפרדת ממנו לעולם. מתי מתקיימת בו השכינה? כשנושא אשה ואות הברית נכנס במקומו הראוי, שאז מגיע אל השלימות וראוי שתשרה עליו השכינה.

אשה ואשרי בניו אחריו, עד כאן לשונו. נתוכחת חיים,
סדר בראשית, פרק א, בשם הרב חמדת ימים]

הבאנו בפרק זה, שקדושת הברית באה על ידי שמחה שזוכה לה האדם כאשר הוא נושא אשה. הבאנו גם שעיקר התיקון לפגם הברית הוא שישא אדם אשה בנעוריו, וכן שיזהר בבניו אחריו שישאו גם הם נשים משיגיעו לפרקם. על ידי כך, זוכה האדם לקדושת הברית בשלמות.

מקורות נוספים לעיון

1) ראשית חכמה, שער הקדושה, פרק י"ז, אות צ.

”ונשמרתם מאד לנפשותיכם”

מחלות הנפש

מחלות הנפש/ כל אדם שאין לו אשה- שרוי בלא שמחה/
כאשר האדם בלא שמחה הוא נופל לעצבות המביאה לידי
מחלות/ מתוך שמחה זוכים האיש והאשה להשראת

השכינה

רבי תנחום בר חנילאי, ארחות חיים, חפץ חיים, רבי חיים פלאגיי, רבי נחמן מברסלב, רבי
נתן מברסלב, מאור ושמש

מחלות הנפש

כבר הבאנו¹ את דברי החפץ חיים שאמר שאיחור הנישואין עלול להביא את האדם לידי מחלות. בפרק זה יבואר מדוע נראה שכוונת החפץ חיים היא למחלות הנפש בדווקא, ולא למחלות הגוף. בפתחת הפרק נביא שוב את דברי החפץ חיים.

בקונטרס "דבר בעתו" שכתב עבור הבנים, אמר החפץ חיים-

ופעמים רבות בא על ידי עכוב הנישואין למחלות גדולות, והוא עובר על "ונשמרתם מאד לנפשתיכם".

[מתוך קונטרס "דבר בעתו" לחפץ חיים]

וכן על הבנות כתב החפץ חיים בקונטרס "גדר עולם"-

ובעוונותינו הרבים כבר נבחן זה בכור הנסיון במדינות אחרות, שהתנהגו גם כן באיחור הנישואין, ובאו בנותיהן לידי תקלות רבות וגם לידי מחלות ה' ישמרנו. ואשרי השם בטחוננו בה', ומתנהג כדרך שנהגו אבותינו מעולם, ובודאי לא ימנע טוב להולכים

בתמים. [מתוך קונטרס "גדר עולם" לחפץ חיים- פרק י']

כל אדם שאין לו אשה- שרוי בלא שמחה

במסכת יבמות מלמדנו רבי תנחום בשם רבי חנילאי, שכל אדם שאין לו אשה שרוי בלא שמחה.

¹ בפרק 'פרנסה' ובפרק 'מצות האב להשיא את בתו ומצות הכנסת כלה'.

אמר רבי תנחום אמר רבי חנילאי: כל אדם שאין לו
אשה- שרוי בלא שמחה, בלא ברכה, בלא טובה. בלא
שמחה- דכתיב: [דברים יד]: ושמחת אתה וביתך,
בלא ברכה- דכתיב [יחזקאל מד]: להניח ברכה אל
ביתך, בלא טובה- דכתיב: [בראשית ב] לא טוב היות
האדם לבדו. [תלמוד בבלי, מסכת יבמות, דף סב עמוד ב]

את הסיבה לכך שמי שאין לו אשה שרוי בלא שמחה, מבאר רבי
חיים פלאגי בספרו תוכחת חיים-

כל השרוי בלא אשה שרוי בלא שמחה, שנאמר
”ושמחת אתה וביתך”, דמלבד מדרך הטבע היותו
יחידי ובלתי אשה הוא בלא צותא וחברותא, עוד בה,
כי כמה וכמה מיני שמחות זוכה על ידי האשה. ועל
דרך הסוד, כי שמחה היא השכינה, שזוכה על ידי איש
ואשה, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה בסוטה,
איש ואשה שזכו, שכינה ביניהם. [מתוך תוכחת חיים, סדר
בראשית, פרק א]

יש להוסיף, שכשם שהאיש לא יכול להיות בשמחה כאשר הוא בודד,
כך גם האשה לא יכולה להיות שמחה כאשר היא שרויה בלא איש, שכן
שמחתה של האשה תלויה בבעלה. דבר זה ניתן ללמוד מתוך דברי הארחות
חיים, שפסק שעל האיש מוטלת מצות עשה לשמח את אשתו-

חייב אדם לשמח את אשתו שנאמר 'ושמח את אשתו
אשר לקח'. ויש בעשה זה לאו, שנאמר 'ועונתה לא
יגרע'. [ארחות חיים, הלכות כתובות, סימן לו]

מתוך כך שהתורה ציוותה על האיש לשמח את אשתו, נוכל ללמוד
שגם שמחתה של האשה תלויה באיש.

כאשר האדם בלא שמחה הוא נופל לעצבות המביאה לידי מחלות

כאשר האיש והאשה בלא שמחה מכיוון שהם בודדים, הם עלולים
ליפול לעצבות. האיש השרוי בעצבות בא גם לידי פגם ברית הקודש, שהוא
התגברות יצרא דעריות באיסורי התורה. אך כאשר נושא האיש אשה וזוכה
לשמחה, הוא זוכה גם לשמור את ברית הקודש. כך מבאר רבי נתן מברסלב,
בשם רבי נחמן מברסלב-

עוד מצאתי, שזהו בחינת ושמר ה' לך את הברית, כי
כשתזכה לשמחה אזי השם יתברך בעצמו ישמר לך
את הברית, דהיינו שיהיה בעזרך לשמר את הברית
קדש, כי עקר פגם הברית הוא על ידי עצבות כידוע, כי
פגם הברית בא על ידי הקלפה הידועה שנקראת
לילית, על שם שמיללת תמיד שזהו בחינת עצבות,
ועל כן עקר שמירת הברית זוכין על ידי שמחה, כי על
ידי שמחה זוכין שהשם יתברך בעצמו יעזר לו לשמר
את הברית קדש כנזכר לעיל. [ליקוטי מוהר"ן, קמ"א, תורה

[קסט]

ומבאר עוד רבי נתן מברסלב, שעל ידי העצבות בא האדם לידי

מחלות-

ותרגיל עצמך ותחזק עצמך בכל עז לשמח נפשך בכל
מה דאפשר. כי כל החלאים באין על ידי עצבות.
ושמחה היא רפואה גדולה לכל מיני חולאת כמבאר
בלקוטי תנינא סימן כ"ד, עיין שם ובשאר מקומות
מעצם מעלת השמחה. [עלים לתרופה לרבי נתן מברסלב-

מכתב י"ח]

על המחלות הנגרמות על ידי העצבות, מלמדנו רבי קלונימוס קלמן
הלוי עפשטיין, בספרו מאור ושמש- מספרי היסוד בתורת החסידות.

אך הענין הוא, דהנה יסוד גדול בעבודת ה' להרחיק
עצמו מעצבות ומרה שחורה רחמנא ליצלן בכל
האפשרות, שמצינו בזוהר הקדוש שעצבות הוא שמץ
עבודה זרה, עיין שם. והמופת לזה, דמי שהוא עצבון
משוטט במוחו מחשבות עבודה זרה. על כן צריך
להתרחק מהעצבות מאד ומאד, כי הוא מביא את
האדם לכל מיני עבירות. והעצבון תחילתו הוא
שמתגבר בקרבו תאוות אכילה, כאשר עינינו רואות
האיש אשר הוא שרוי במרה שחורה רחמנא ליצלן-
אוכל בתאוה ורעבתנות ובמהירות. ומתאות אכילה
נמשך אחר תאוות אחרים, כגון משגל ודומיהן. [מאור

ושמש, במדבר, פרשת בהעלותך]

מעבר לתאוות המתגברות באדם בגלל העצבות, הוא בא גם לידי חלישות הכח ובלבול הדעת. וכך כתב רבי נתן מברסלב-

וידעתי גם ידעתי שכל מה שעובר עליך עבר על כמה אנשים כשרים יותר ממך, והרבה מהם היו מפורסמים ומנהיגי הדור, ורבו ככלו הגורם לזה הוא עצבות ומרה שחורה שמכשיל את האדם בכמה אפנים, כי מחליש הכח ומגביר התאוות. וגורם עצבות ורפיון ובלבול גדול וכו', אשר אי אפשר לבאר בכתב, אך דעת לנכון נקל. [עלים לתרופה לרבי נתן מברסלב- מכתב קפ"ז]

העצבות המגיעה בהעדר השמחה, גורמת לחוסר איזון נפשי, מגבירה את התאוות, מחלישה את השכל, ומתוך כך בא האדם לידי מחלות הנפש. מכיוון שבריאות גופו של האדם תלויה בבריאות נפשו, הרי שהוא עלול לבוא על ידי העצבות גם לידי מחלות הגוף. נמצא שהאיש והאשה המאחרים את הנישואין מסכנים את עצמם במחלות הגוף והנפש, וכבר לימדונו חכמינו זכרונם לברכה בגמרא- חמירא סכנתא מאיסורא².

מתוך שמחה זוכים האיש והאשה להשראת השכינה

לעומת הסכנה הנפשית שבבדידות, האיש והאשה הנישאים משהגיעו לפרקם זוכים להיות שמורים מחטא ולשמחה של מצוה. מתוך שמחה של מצוה יכול האדם לזכות להשראת השכינה. דבר זה מלמדת הגמרא במסכת פסחים, האומרת על דוד מלך ישראל שמתוך שמחה של מצוה היה זוכה להשראת השכינה-

² תלמוד בבלי, מסכת חולין, דף י עמוד א.

מזמור לדוד - מלמד שאמר שירה ואחר כך שרתה עליו
שכינה. ללמדך שאין השכינה שורה לא מתוך עצלות,
ולא מתוך עצבות, ולא מתוך שחוק, ולא מתוך קלות
ראש, ולא מתוך דברים בטלים, אלא מתוך דבר שמחה
של מצוה. שנאמר [מלכים, ב, ג] ועתה קחו לי מנגן
והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה'. [תלמוד בבלי, מסכת
פסחים, דף ק"ז עמוד א]

הנישואין הרי הם שמחה של מצוה, ומתוכם יכול האדם להידבק
בקונו ולזכות לרוח הקודש.

מקורות נוספים לעיון

- 1) תלמוד בבלי, מסכת כתובות, פרק חמישי, דף סד עמוד ב.
- 2) תלמוד ירושלמי, מסכת כתובות, פרק חמישי, הלכה ח.
- 3) תלמוד בבלי מסכת כתובות, פרק שישי, דף סז עמודים א-ב.
- 4) שו"ת מהרשד"ם, יורה דעה סימן קמ, דיבור המתחיל "ועל השאלה השנית".
- 5) ערך לחם למהריק"ש, על שולחן ערוך, אבן העזר, הלכות פריה ורביה, סימן א, סעיף א.
- 6) ברכי יוסף, הלכות פריה ורביה, סימן א, סעיף ה.

”וְעִיר פָּרָא אָדָם יוֹלֵד”

גיל ההתבגרות

תחילת גיל ההתבגרות/ אין בית דין של מעלה עונשין עד
גיל עשרים/ מדוע אין בית דין של מעלה עונשים עד
עשרים/ מדוע בחור מצווה לשאת אשה לאחר שנתו
השמונה עשרה- בטרם סיים את גיל ההתבגרות/ הסדר בו
לוקח האדם אחריות בגיל ההתבגרות- מעגלים
מתרחבים/ סוף גיל ההתבגרות

רבי, רב חסדא, רבי יונתן, רבי שמואל בר נחמני, רבי אבין בנו של רבי תנחום בר טריפון, רבי
ברכיה, מהרי”ל, חזקוני, רש”י, רמב”ם, רבינו יצחק בן רבי שלמה מטולידו, מאורי אור, דעת
זקנים, רבי יהודה החסיד, מהרש”א, פני משה, רבינו עובדיה מברטנורא, תוספות יום טוב,
רא”ם, יפה תואר, כלי יקר, רד”ק, רבי שלמה אבן גבירול, מאירי, מדרש שמואל, תפארת
ישראל, הר”מ אלשקאר

פרק זה עוסק בגיל ההתבגרות. גיל ההתבגרות מתחיל משעה שהנער והנערה מתחייבים במצוות התורה בבית דין של מטה- כאשר האיש בן שלוש עשרה והאשה בת שנים עשרה. הוא נמשך עד גיל עשרים, בו גם האיש וגם האשה לוקחים אחריות מלאה על מעשיהם ומתחייבים בעונשין בבית דין של מעלה. כמו שכבר הובא בפרקים הקודמים, התורה מתייחסת להתפתחותו השכלית, הרגשית והגופנית של האדם בגיל ההתבגרות הלכה למעשה, ודוחה את החיוב במצוות מסויימות עד לגיל בו האדם ראוי לעשותן. ראינו זאת במצוות הנישואין, במצוות המלחמה ובהלכות מכירה. בתחילת פרק זה, נביא שוב ביתר הרחבה מקורות העוסקים בתחילת גיל ההתבגרות.

תחילת גיל ההתבגרות

כבר הבאנו שהאיש מתחייב במצוות מבן שלוש עשרה שנה ויום אחד, הלכה למשה מסיני. המהרי"ל מלמדנו שגם חיוב האשה במצוות מבת שנים עשרה שנה ויום אחד הוא הילכתא (הלכה למשה מסיני). כמו כן, כל השיעורין- פרקי הזמן המבוארים בתורה שבעל פה- גם הם הילכתא.

אלא העיקר מכח הילכתא כמו כל שיעורין דהילכתא
נינהו, וכן בן ט' לביאה, ובן י"ב לנדרים, וי"ג
לעונשים, ועשרים לשערות, ול"ו דהוי רוב שנותיו
לסריסות, ובאשה בת ג', ובת י"א, ובת י"ב, כל הני
הילכתא נינהו ככל שיעורין דאורייתא. [שו"ת מהרי"ל,

סימן נא]

את הסיבה לכך שנערה מתחייבת במצוות כבר מגיל שנים עשרה שנים, בעוד הנער מתחייב בהן רק מגיל שלוש עשרה, מלמדת הגמרא במסכת

נדה. המשנה שבתחילת הסוגיא שבפרק חמישי, עוסקת בשאלה מאימתי נדריהם של הנער והנערה קיימים. שם מובאת דעתו של רבי, שנפסקה להלכה-

בת שתיים עשרה שנה ויום אחד, נדריה קיימין. [תלמוד

בבלי, מסכת נדה, דף מה עמוד ב, משנה]

לעומת זאת, על הנער אומר רבי-

בן י"ג שנה ויום אחד, נדריו קיימין.

רב חסדא מבאר בהמשך הסוגיא, שאת הסיבה לכך שהנערה ממהרת להתפקח יותר מהנער למד רבי מסיפור בריאת האשה בספר בראשית, שבו נאמר-

וַיִּבְרָא ה' אֱלֹהִים אֶת הַצֶּלַע אֲשֶׁר לָקַח מִן הָאָדָם לְאִשָּׁה

וַיִּבְרָאָהּ אֶל הָאָדָם. [בראשית, ב, כב]

ומבאר רב חסדא-

אמר רב חסדא, מאי טעמא דרבי? דכתיב 'ויבן ה' אלהים את הצלע', מלמד שנתן הקדוש ברוך הוא בינה תיריה באשה יותר מבאיש. [תלמוד בבלי, מסכת נדה, דף מה

עמוד ב]

למדנו אם כן, שגיל ההתבגרות מתחיל אצל הנער בגיל שלוש עשרה, ואצל הנערה בגיל שתיים עשרה. בגיל זה הם מתחייבים במצוות ובעונשים בבית דין של מטה, אך בבית דין של מעלה עדיין אינם מתחייבים עד גיל עשרים. נביא להלן מקורות מן התורה לכך שבית דין של מעלה מענישים את האדם רק מגיל עשרים. נביא גם את דברי הרמב"ם שביאר שהלכה זו היא 'קבלה'- הלכה למשה מסיני שניתן ללמוד אותה גם מן המקרא.

אין בית דין של מעלה עונשין עד גיל עשרים

מן התורה

המקום הראשון בתורה ממנו ניתן ללמוד שבית דין של מעלה עונשים רק אחרי עשרים נמצא בספר שמות בפרשת כי תשא. הקדוש ברוך הוא מצוה את משה לקחת מבני ישראל מחצית השקל כופר נפש כדי שלא ייזקו כאשר הוא פוקד אותם-

וידבר ה' אל משה לאמר: כי תשא את ראש בני ישראל לפקדיהם ונתנו איש כפר נפשו לה' בפקד אתם ולא יהיה בהם נגף בפקד אתם. [שמות, פרק ל, פסוקים יא-יב]

עניינה של תרומה זו היא כפרת עוונות והיא נלקחת רק מאנשים בני עשרים שנה ומעלה-

כל העֵבֵר על הפְּקָדִים מִבֵּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וּמַעְלָה יִתֵּן תְּרוּמָתָהּ: הַעֲשִׂיר לֹא יִרְבֶּה וְהַדֵּל לֹא יִמְעִיט מִמַּחְצִית

השקל לתת את תרומת ה' לכפר על נפשתיכם. [שמות,

פרק ל, פסוקים יד-טו]

מדבריו של הקדוש ברוך הוא למשה אנו למדים כי הזקוקים לכפרה הם רק בני עשרים שנה ומעלה. מכאן ניתן ללמוד שאין בית דין של מעלה מענישים את האדם עד גיל עשרים. וכך מבאר החזקוני-

מבן עשרים שנה ומעלה. אבל פחותים מעשרים אינם
ענשים בדיני שמים ואינן צריכין להביא כפרה.

[חזקוני, שמות, פרק ל פסוק יד]

מקור נוסף בתורה נמצא בספר במדבר. התורה מספרת על חטא המרגלים בו מרדו בני ישראל בקדוש ברוך הוא ולא רצו להיכנס לארץ ישראל. הקדוש ברוך הוא מעניש את בני ישראל ונשבע שכל המורדים בו מיוצאי מצרים ימותו במדבר. במעמד זה אומר הקדוש ברוך הוא שהעונש הוא רק לחוטאים מבן עשרים שנה ומעלה.

במדבר הזה יפלו פגריכם וכל פקדיכם לכל מספרכם
מבן עשרים שנה ומעלה אשר הלינתם עלי. [במדבר, פרק

יד פסוק כט]

כעבור ארבעים שנה של נדודים במדבר, לפני שבני ישראל עומדים להיכנס אל הארץ המובטחת, באים בני השבטים ראובן וגד ומבקשים נחלה בעבר הירדן המזרחי. משה חושש שהם חוזרים בשנית על חטא המרגלים, מוכיח אותם על כך וחוזר על דברי הקדוש ברוך הוא-

ויחר אף ה' ביום ההוא וישבע לאמר; אם יראו
האנשים הָעֲלִים ממצרים מבן עשרים שנה ומעלה את
האדמה אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב כי לא
מְלֵאוּ אחרִי. [במדבר, פרק לב, פסוקים י-יא]

הרמב"ם מבאר שהלכה זו היא 'קבלה' - הלכה למשה מסיני¹ שניתן
ללמוד אותה גם מן המקרא², וכן שאין הבדל בהלכה זו בין האנשים לנשים.

וכבר ביארנו שבית דין עונשין את האיש הגדול
והאשה הגדולה בעדים והתראה וכל מה שכבר
נתבאר. ואם לא ידעו בית דין ולא הענישום או שלא
נתבררה העדות, הרי עוונם כתוב אצלו יתעלה עד
שיעניש את העושה על מעשהו כפי שידוע לו ובמה
שמחייבת חכמתו, אלא שקבלנו בקבלה שאין ה'
מעניש בכרת אלא אחר עשרים שנה ואין הבדל בזה

¹ המושג 'קבלה' משמעו הלכה למשה מסיני. דבר זה מופיע במשנה במספר מקומות -
"אמר נחום הלבֵלר, מְקַבֵּל אני מרבי מיאשא, שקבל מאבא, שקבל מן הזוגות, שקבלו מן הנביאים,
הלכה למשה מסיני..." (פאה, פרק ב, משנה ו). "אמר רבי יהושע, מְקַבֵּל אני מרבן יוחנן בן זכאי,
ששמע מרבן ורבן מרבן, הלכה למשה מסיני..." (עדיות, פרק ח, משנה ז). "...בכה רבי אליעזר
ואמר, 'סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם'. צא ואמר להם, אל תחשו למנינכם. מְקַבֵּל אני מרבן יוחנן
בן זכאי, ששמע מרבן, ורבן מרבן עד הלכה למשה מסיני..." (ידים, פרק ד, משנה ג). בהקדמתו
לפירוש המשנה כותב הרמב"ם בפירוש ש'קבלה' היא הלכה שנמסרה למשה מסיני - "אבל סתם
משנה הוא מה שהסכימה עליו דעת הרוב והושוו בו בעיון ולא היתה בו מחלוקת, או שהוא 'קבלה'
חבורה מפי חבורה עד משה..."

² הרמב"ם מבאר בהקדמתו לפירוש המשנה מדוע חלק מההלכות שנמסרו למשה מסיני נקראות
'קבלה' וחלקן נקראות 'הלכה למשה מסיני' - "וזהו ענין אמרם 'כללותיה ופרטותיה', כלומר הענינים
שתראה אותנו למדים אותן בכלל ופרט, וכן ביתר שלש עשרה מדות הם קבלה ממש מסיני. אלא
שאע"פ שהם קבלה ממש לא אמרו בהן הלכה למשה מסיני, שאין אנו אומרים פרי עץ הדר הוא
אתרוג הלכה למשה מסיני, או חובל בחברו משלם לו ממון הלכה למשה מסיני, לפי שכבר קדם
שהכלל אצלינו שכל הפירושים כולם קבלה ממש, ויש להם כמו שאמרנו רמזים במקרא או
שנלמדים באחת המדות כמו שאמרנו. וכל ענין שאין לו רמז במקרא ולא אסמכתא ואי אפשר ללמוד
באחת המדות, באלה בלבד אומרים הלכה למשה מסיני".

בין הזכרים לנקבות. [פירוש המשנה להרמב"ם, סנהדרין, פרק

ז, משנה ד]

וכן כתב גם המאורי אור בפירושו על פרקי אבות בשם רבינו יצחק בן רבי שלמה מטולידו, שאין בית דין של מעלה מעניש בכרת ובמיתה בידי שמים עד עשרים שנה-

וכתב רבינו יצחק זכרונו לברכה- ומכל מקום אינו נידון במיתה בידי שמים ולא בכרת אלא מעשרים שנה ואילך, כמו שמצינו בדור המדבר שלא נגזרה גזירה על פחות מבן כ', עד כאן לשונו. [פירוש מאורי אור על פרקי אבות, פרק ה משנה כא, דיבור המתחיל "בן שלוש עשרה למצוות"]

נמצא אם כן, שהלכה זו נמסרה למשה מסיני ושבין אנשים ובין נשים פטורים מכרת ומיתה בידי שמים עד גיל עשרים. הלכה זו הובאה בתלמוד הבבלי, בתלמוד הירושלמי ובמדרש, ונביא להלן מספר מקורות. בחלק מהמקורות נראה שחכמינו זכרונם לברכה בחרו ללמד הלכה זו דווקא מתוך דברי אגדה, אך אין פירוש הדברים שהיא עצמה דברי אגדה, שכן זו היא הלכה שנמסרה למשה מסיני כשם שלמדנו.

מן התלמוד הבבלי

בתלמוד הבבלי מצאנו מספר מקורות העוסקים בהלכה זו. המקור הראשון הוא מהגמרא במסכת שבת. הגמרא דורשת את הפסוק בנבואת ישעיה-

”כי אתה אבינו כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו
אתה ה' אבינו גואלנו מעולם שמך” [ישעיה, פרק סג,
פסוק טז]

וכך דורש רבי שמואל בר נחמני בשם רבי יונתן-

אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן- מאי דכתיב
’כי אתה אבינו כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו
אתה ה' אבינו גואלנו מעולם שמך’? לעתיד לבא יאמר
לו הקדוש ברוך הוא לאברהם בניך חטאו לי. אמר
לפניו, רבונו של עולם, ימחו על קדושת שמך. [תלמוד
בבלי, מסכת שבת, דף פט עמוד ב]

אברהם לא ילמד זכות על בניו אלא יצדיק עליהם את הדין. מכיון
שיראה הקדוש ברוך הוא שאברהם לא מלמד עליהם זכות, יאמר את הדבר
ליעקב- שמתוך שהצטער בגידול בניו הוא אוהב אותם יותר ויבקש עליהם
רחמים.

אמר, אימר ליה ליעקב דהוה ליה צער גידול בנים,
אפשר דבעי רחמי עלייהו. אמר ליה- בניך חטאו. אמר
לפניו- רבונו של עולם ימחו על קדושת שמך.

מכיון שיראה הקדוש ברוך הוא שאברהם ויעקב אינם מלמדים זכות
על בניהם, יאמר את הדבר ליצחק כדי שילמד זכות על בניו-

אמר, לא בסבי טעמא ולא בדרדקי עצה. אמר לו
ליצחק- בניך חטאו לי. אמר לפניו- רבונו של עולם,
בני ולא בניך? בשעה שהקדימו לפניך נעשה לנשמע
קראת להם בני בכורי, עכשיו בני ולא בניך?

אז גם יחשב יצחק את שנותיו של האדם וימצא שמתוך שבעים שנה
הוא יכול לחטוא רק שתיים עשרה וחצי שנים. אם כן, נמצא שרוב שנותיהם
של בני ישראל נקיות מחטא. וכך יחשב יצחק-

ועוד- כמה חטאו? כמה שנותיו של אדם- שבעים
שנה. דל עשרין דלא ענשת עליהו, פשו להו חמשין.

בעשרים שנותיו הראשונות של אדם הוא אינו מתחייב בעונש על
מעשיו בבית דין של מעלה. נמצא שנותרו חמישים שנה בלבד. כך מבאר
רש"י-

דל עשרין דלא ענשת להו. שכן מצינו בדור המדבר
שלא ענש הקדוש ברוך הוא אלא מכ' שנה ומעלה,
דכתיב (במדבר יד) במדבר הזה יפלו פגריכם וגו' מבן
כ' שנה ומעלה אשר הלינותם עלי.

הגמרא ממשיכה בחישובו של יצחק-

דל כ"ה דלילותא, פשו להו כ"ה. דל תרתי סרי ופלגא
דצלויי ומיכל ודבית הכסא, פשו להו תרתי סרי ופלגא.

מתוך חמישים השנים שנתרו, חצי מהן הם לילות בהם ישנים בני ישראל- נמצא שנתרו רק עשרים וחמש שנים. מהן ינכה יצחק עוד שנים עשרה וחצי שנים של תפילה, אכילה ובית הכסא. כך נותרות רק שנים עשרה וחצי שנים בהן יכלו בני ישראל לחטוא. אז יאמר יצחק לפני הקדוש ברוך הוא- אם אתה לא מוכן לסבול את כל השנים הללו הטל חצי מהן עלי, ואם גם חצי אינך מוכן לסבול הרי שכבר מסרתי נפש בעקידה.

אם אתה סובל את כולם מוטב, ואם לאו- פלגא עלי
ופלגא עליך. ואם תרצה לומר כולם עלי, הא קריבית
נפשי קמך.

אז יקלסו בני ישראל את יצחק אבינו. אך יאמר להם יצחק שלקדוש ברוך הוא הם צריכים לקלס ויראה להם את הקדוש ברוך הוא בעיניהם.

פתחו ואמרו כי אתה אבינו. אמר להם יצחק- עד
שאתם מקלסין לי, קלסו להקדוש ברוך הוא. ומחוי
להו יצחק הקדוש ברוך הוא בעינייהו. מיד נשאו
עיניהם למרום ואומרים- 'אתה ה' אבינו גואלנו
מעולם שמך'.

דברי אגדה אלה מופלאים וסתומים, אך למדנו מתוכם שאין בית דין של מעלה מענישים את האדם עד עשרים שנה. ישנם עוד שני מקורות מן התלמוד הבבלי להלכה זו. מקורות אלה אינם עוסקים בבני אדם אלא במלאכים שהם שכלים רוחניים בעלי בחירה חופשית, ובאליהו הנביא זכור לטוב המשמש שליח בית דין של מעלה. אף על פי שמקורות אלה אגדיים והלכה זו לא מוזכרת בהם בפירוש, דברי הפרשנים עליהם היו חלק מהדיון ההלכתי בנושא, ועל כן הם מובאים כאן באריכות.

הגמרא במסכת חגיגה מספרת על ארבעה תנאים שמכח מעלתם הרוחנית נכנסו לפרדס. רש"י מבאר שפירוש המילים 'נכנסו לפרדס' הוא שאותם ארבעה תנאים היו יכולים לעלות לרקיע (לחזות מראות רוחניים נשגבים בעיני רוחם) על ידי שם. ארבעת התנאים הם- בן עזאי שהציץ ומת, בן זומא שהציץ ונטרפה עליו דעתו, אלישע בן אבויה שהציץ וכפר בעיקר ונקרא בתלמוד "אחר", ורבי עקיבא שיצא בשלום. על אלישע בן אבויה מספרת הגמרא שכשעלה לשמים על ידי שם, ראה את מטטרון, שהוא מלאך אשר שמו של הקדוש ברוך הוא בקרבנו, שניתנה לו רשות לשבת ולכתוב זכויותיהם של ישראל.

אחר קיצוץ בנטיעות, עליו הכתוב אומר [קהלת ה] אל תתן את פיך לחטיא את בשרך. מאי היא? חזא מיטטרון דאתיהבא ליה רשותא למיתב למיכתב זכוותא דישראל. [תלמוד בבלי, מסכת חגיגה, דף טו עמוד א]

כשראה אלישע בן אבויה את מטטרון יושב, נזכר במה שלמד בבית המדרש- אין למלאכים רשות לשבת לפני הקדוש ברוך הוא, אין ביניהם תחרות, אין להם עורף אלא פנים מארבעת צדדיהם, והם אינם מתעייפים לעולם. אם כך, תמה אלישע בן אבויה, נמצא שלא רק הקדוש ברוך הוא בכבודו ובעצמו יושב בשמים אלא גם מטטרון, ושמא גם הוא אלוה?

אמר: גמירא דלמעלה לא הוי לא ישיבה ולא תחרות ולא עורף ולא עיפוי, שמא חס ושלום שתי רשויות הן.

כשראו בבית דין של מעלה שעל ידי מטטרון כפר אלישע בן אבויה בעיקר, הוציאו את מטטרון והיכו אותו שישים מכות של אש, מכיון שאילו היה עומד כאשר ראה את אלישע בן אבויה, לא היה טועה בו שהוא אלוה.

אפקוהו למיטטרוֹן ומחיוהו שיתין פולסי דנורא. אמרו
ליה: מאי טעמא כי חזיתיה לא קמת מקמיה?

אך הנזק כבר נעשה, ואלישע בן אבויה חשב מחשבת כפירה ששגגתה
עולה זדון, ועל כך צריך היה להיענש. מיד ניתנה למטטרוֹן רשות למחוק את
זכויותיו של אלישע בן אבויה- שכן מי שמאמין בשתי רשויות וכופר בעיקר,
מוחקים לו את זכויות המעשים הטובים שכבר עשה. באותה שעה יצאה בת
קול מלפני הקדוש ברוך הוא ואמרה, שובו בנים שובבים בתשובה חוץ
מאלישע בן אבויה- שידע את כבודו של הקדוש ברוך הוא ומרד בו.

איתיהיבא ליה רשותא למימחק זכותא דאחר, יצתה
בת קול ואמרה [ירמיה ג]: שובו בנים שובבים- חוץ
מאחר.

מכיוון ששמע אלישע בן אבויה את בת הקול, הבין שאיבד את חלקו
בעולם הבא. אם כך, לכל הפחות יהנה מהחטאים והעבירות בעולם הזה. אז
יצא אלישע בן אבויה לתרבות רעה.

אמר: הואיל ואיטריד ההוא גברא מההוא עלמא,
ליפוק ליתהני בהאי עלמא. נפק אחר לתרבות רעה.

מסיפור זה למדנו שלמלאכים יש בחירה חפשית, והם נענשים בבית
דין של מעלה. בבעלי התוספות, בספר דעת זקנים בשם רבי יהודה החסיד,
מבואר מדוע המלאכים לוקים שישים מלקות בבית דין של מעלה, בעוד בני
האדם לוקים רק שלושים ותשע מלקות בבית דין של מטה.

כי המלאכים נדונין בדבר קל מפני החכמה יתירה שבהם, כמו שמצינו במטטרון אפקוה ומחיוה שתין פולסי דנורא, מפני שהיה יודע מה בלבו של אדם וכו'. והרב רבי יהודה חסיד אמר טעם למה מלקין למעלה ששים ובית דין שלמטה מלקין ארבעים חסר אחד, לפי שלמטה עונשין מבן י"ג מלקין ארבעים חסר אחד, שלשה פעמים י"ג. ולמעלה אין עונשין כי אם מבן עשרים, ולכן מלקין ששים שהם שלשה פעמים עשרים. [ספר דעת זקנים, בבעלי התוספות, פרשת וירא, דיבור

המתחיל "ויבואו המלאכים סדומה"]

מקור נוסף בתלמוד הבבלי עוסק באליהו הנביא זכור לטוב. הגמרא במסכת בבא מציעא מספרת שאליהו היה נוהג לבוא מהעולם העליון ולהתגלות בישיבתו של רבי. פעם אחת, בראש חודש, המתין רבי לאליהו שיתגלה, אך אליהו לא הגיע.

אליהו הוה שכיח במתיבתא דרבי. יומא חד ריש ירחא הוה נגה ליה ולא אתא. [תלמוד בבלי, מסכת בבא מציעא, דף

פה עמוד ב]

משהתגלה אליהו לבסוף בישיבה, שאל אותו רבי מדוע איחר והתעכב. השיב אליהו שהתעכב מפני שהקים את אברהם אבינו, רחץ את ידיו כדי שיוכל להתפלל, המתין לו שיסיים תפילתו והשכיב אותו שנית. לאחר מכן עשה כסדר זה גם ליצחק וליעקב.

אמר ליה: מאי טעמא נגה ליה למר? אמר ליה:
אדאוקימנא לאברהם ומשינא ידיה ומצלי ומגנינא
ליה, וכן ליצחק וכן ליעקב.

שאל רבי את אליהו מדוע אינו מקים את שלושת האבות שיתפללו
ביחד? נענה אליהו לרבי ואמר, שבשמים חוששים שמא ירבו האבות
בתפילתם ברחמי שמים, ויביאו את המשיח לפני זמנו.

ולוקמינהו בהדי הדדי? סברי תקפי ברחמי ומייתי ליה
למשיח בלא זמניה.

הבין רבי את כוחם של שלושה צדיקים העומדים ומתפללים ביחד,
ושאל את אליהו האם ישנם בעולם הזה שלושה צדיקים שיכולים לעורר
רחמי שמים כאברהם יצחק ויעקב. ענה לו אליהו שרבי חייא ובניו יוכלו
לעורר רחמי שמים בתפילתם כמו האבות.

אמר ליה: ויש דוגמתן בעולם הזה? אמר ליה: איכא
רבי חייא ובניו.

גזר רבי תענית, והוריד את רבי חייא ושני בניו לפני התיבה להתפלל
ולהיות שלוחי הציבור, שכן בתענית הציבור מורידין לפני התיבה שלושה
צדיקים. כשהגיע רבי חייא לברכת מחיה המתים שבתפילת שמונה עשרה
ואמר משיב הרוח- מיד נשבה רוח, ומשאמר מוריד הגשם- מיד החל לרדת
גשם.

גזר רבי תעניתא, אחתינהו לרבי חייא ובניו, אמר
משיב הרוח ונשבה זיקא, אמר מוריד הגשם, ואתא
מיטרא.

וכשהגיע רבי חייא למילים "מחיה המתים", רגש כל העולם, שכן
רבי חייא יוכל כעת להביא את המשיח בתפילתו. מיד הזדעקו בבית דין של
מעלה ושאלו- מי גילה לרבי את הסוד שרבי חייא ובניו מעוררים רחמי שמים
כאברהם יצחק ויעקב? משגילו שאליהו מסר את הסוד, הביאוהו והיכו אותו
שישים מכות של אש.

כי מטא למימר מחיה המתים רגש עלמא. אמרי
ברקיעא: מאן גלי רזיא בעלמא? אמרי: אליהו.
אתיוהו לאליהו, מחיוהו שתין פולסי דנורא.

באותו רגע נשלח אליהו למנוע מרבי חייא ובניו להשלים את
תפילתם, כדי שלא יבוא המשיח טרם זמנו. בא אליהו ונדמה כדב של אש,
נכנס בין רבי חייא ובניו ומנע מהם להשלים את תפילתם.

אתא, אידמי להו כדובא דנורא. על בינייהו וטרדינהו.

מבאר המהרש"א, כשם שביארנו בסיפור הקודם על מטטרון, מדוע
נענש אליהו בשישים מלקות של אש, ולא בשלושים ותשע כשם שמענישים
בבית דין של מטה.

מחיוהו ס' פולסי דנורא כו'. והטעם- כשם שמלקות
שלמטה ל"ט, שהוא ג' פעמים י"ג שנות בר עונשין

דבית דין שלמטה, כן מלקות דלמעלה ס', שהוא ג'
פעמים כ' שנות בר עונשין דבית דין של מעלה. (נחידושי
אגדות מהרש"א, בבא מציעא, פרק שביעי, דף פה עמוד ב)

מן התלמוד הירושלמי

גם בתלמוד הירושלמי מצאנו מקורות העוסקים בהלכה זו ונביא
כאן אחד מהם. התלמוד הירושלמי במסכת ביכורים מלמדנו על המשמעות
של הגיל בו נפטר האדם מן העולם-

כהדא דתני: המת לחמשים שנה- מת בהיכרת,
לחמשים ושתים- זו היא מיתת שמואל הנביא,
לששים- מיתה האמורה בתורה, לשבעים- מיתה של
חיבה, לשמונים- מיתה של זקנה, מכאן ואילך חיי
צער. [תלמוד ירושלמי, מסכת ביכורים, פרק שני, הלכה א, דף ו
עמוד ב]

מבאר רבי אבין בנו של רבי תנחום בר טריפון, היכן רמוז שהמת
לחמישים שנה מת במיתת כרת בידי שמים.

רבי אבין בריה דרבי תנחום בר טריפון שמע לה מן
הכא- 'ימי שנותינו בהם שבעים שנה' (תהילים צ י),
צא מהן עשרים שנה שאין בית דין של מעלה עונשין
וכורתין, נמצאת אומר- המת לחמשים שנה מת
בהיכרת.

הפני משה בפירושו על התלמוד הירושלמי מבאר את דבריו-

צא מהן עשרים שנה וכו' נמצאת אומר וכו'. ואף על גב דבמת בחמשים משעה שנולד הוא, מכל מקום מצינו רמז מהמקרא הזה, לפי ששנותיו של אדם שבעים שנה, וצא מהן ך' שנה שאין בית דין שלמעלה עונשין בכרת, שנשתיירו חמשים שעונשין בהן. ואי אפשר לומר שאחר אלו החמשים הוא בכרת, שהרי אלו שנותיו של אדם, אלא לומר לך שהמת בחמשים משעה שנולד, הרי זה כרת מפני שלא היה אלא כפי השנים שעונשין בהם.

נבאר את הדברים- בדברי דוד המלך בתהילים, האומר ששנותיו של אדם רגיל הן שבעים, ישנו רמז לכך שהמת בחמישים שנה מת בכרת. מכיון שבעשרים השנים הראשונות אדם אינו נענש על מעשיו, נותרו מתוך שבעים שנותיו של אדם רגיל רק חמישים שנים עליהן בית דין של מעלה מענישים אותו. מכיון שחמישים שנים הן סך כל שנות העונשין, הרי שתקופה של חמישים שנה נושאת בחובה משמעות של עונש משמים. על כן אם אדם מת באופן פתאומי בגיל חמישים, הדבר רומז לכך שמת בגלל עונש שהוטל עליו משמים. כאמור, דבריו של רבי אבין בנו של רבי תנחום בר טריפון הם רמז ולא לימוד מפורש. מכל מקום, נמצאנו למדים מן התלמוד הירושלמי שאין בית דין של מעלה עונשים עד עשרים שנה.

מן המדרש

בפרשת קרח מספרת התורה על קרח ועדתו שנחלקו על משה רבינו ורצו גדולה לעצמם. ענשם של קרח דתן ואבירם היה שהאדמה פתחה את פיה ובלעה אותם, את משפחותיהם ואת כל רכושם. על הסיבה לעונש קשה זה שקיבלו, מלמדנו רבי ברכיה במדרש רבה-

אמר רבי ברכיה: כמה קשה המחלוקת שבית דין של מעלה אין קונסים אלא מבין עשרים שנה ומעלה, ובית דין של מטה מבין שלש עשרה. במחלוקתו של קרח, תינוקות בן יומן נשרפו ונבלעו בשאול תחתית דכתיב 'ונשיהם ובניהם וטפם' (במדבר טז כז), 'וירדו הם וכל אשר להם חיים שְׂאֵלָה' (שם שם, לג). [מדרש רבה, קרח, פרשה יח, סימן ד]

מתוך מדרש זה למד רבינו עובדיה מברטנורא שאין בית דין של מעלה מענישים עד גיל עשרים.

בן עשרים לרדוף. אחר מזונותיו. לאחר שלמד מקרא משנה וגמרא ונשא אשה והוליד בנים, צריך הוא לחזור ולבקש אחר מזונות. פירוש אחר, בן עשרים לרדוף אותו מן השמים ולהענישו על מעשיו, שאין בית דין של מעלה מענישין פחות מבין עשרים. [פירוש רבינו עובדיה מברטנורא לפרקי אבות, פרק ה משנה כא]

מבאר התוספות יום טוב מהיכן שאב רבינו עובדיה מברטנורא את פירושו.

בן כ' לרדוף. בפירוש אחר שכתב הרב ברטנורא שאין בית דין של מעלה מענישין פחות מבן כ'. במדרש רבה פרשת קרח. ונראה לי מדאשכחן במתי מדבר שלא נענשו בפחות מבן כ'. [תוספות יום טוב על פרקי

אבות, פרק ה משנה כא]

מקור נוסף מן המדרש מצוי בבראשית רבה, שם נדרש הפסוק הראשון בפרשת חיי שרה. פסוק זה מונה את שנותיה של שרה אימנו לאחר שנפטרה מן העולם-

ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים

שני חיי שרה. [ספר בראשית, פרק כג, פסוק א]

וכך דורש המדרש רבה-

ויהיו חיי שרה מאה שנה. יודע ה' ימי תמימים ונחלתם לעולם תהיה, כשם שהן תמימים כך שנותם תמימים. בת עשרים כבת ז' לנוי, בת ק' כבת כ' שנה

לחטא. [בראשית רבה, סדר חיי שרה, פרשה נח, אות א]

רש"י בפירושו לתורה מבאר את לשון המדרש-

ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים. לכך נכתב שנה בכל כלל וכלל, לומר לך שכל אחד נדרש לעצמו- בת מאה כבת עשרים לחטא, מה בת עשרים לא חטאה שהרי אינה בת עונשין, אף בת מאה

בלא חטא. ובת עשרים כבת שבע ליופי. [רש"י, בראשית,

פרק כג פסוק א]

רבי אליהו מזרחי- הרא"ם, כתב ביאור לפירושו של רש"י על התורה.
בפירושו הוא מביא את המקור לדבריו של רש"י.

שהרי אינה בת עונשין. שאין בית דין של מעלה
מענישין אלא מעשרים שנה ולמעלה, "דאמר רבי
ברכיה: כמה קשה המחלוקת, שבית דין של מעלה אין
עונשין אלא מבין עשרים שנה ולמעלה, ובית דין של
מטה מבין שלש עשרה שנה ולמעלה. ובמחלוקתו של
קרח אף תינוקות בני יומן". [רא"ם על התורה, בראשית,
פרק כג פסוק א, דיבור המתחיל "שהרי אינה בת עונשין"]

אך הרא"ם מקשה על ההלכה שבית דין של מעלה לא עונשים עד
עשרים מתוך פירושו של רש"י במקום אחר ואף מתוך דברי הרמב"ם.

והא דכתב רש"י גבי "וערל זכר אשר לא
ימול...ונכרתה"- משהגיע לכלל עונשין, דהיינו מבין
שלש עשרה שנה ויום אחד ולמעלה³, וכתב הרמב"ם
זכרונו לברכה בפרק ראשון דהלכות ביאה⁴: "כל אשה
אסורה מן העריות אם היתה מבת שלש שנים ויום
אחד ולמעלה, גדול הבא עליה חייב מיתה או כרת או

³ בפרשת לך לך במצות ברית המילה הקדוש ברוך הוא מפרש לאברהם את העונש בו ייענש מי שלא יימול- 'וערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו ונכרתה הנפש ההוא מעמיה את בריתי הפרי'. [בראשית, פרק יז, פסוק יד]. ומפרש רש"י את הפסוק- 'אשר לא ימול. משיגיע לכלל עונשין ונכרתה, אבל אביו אין ענוש עליו כרת אבל עובר בעשה'.

⁴ רמב"ם, איסורי ביאה, א, יג.

מלקות", וסתם גדול הוא משיגיע לכלל עונשין,
כדכתב בפרק שני דהלכות אישות⁵.

ומתרץ הרא"ם את הקושיה-

יש לומר, דחייב כרת דקאמר היינו לחייבו בבית דין
של מטה מלקות, דכל חייבי כריתות לוקין ונפטרין
מידי כריתן אם היה בעדים והתראה והיו מחייבי
כריתות.

בדרך שהלך הרא"ם הלך גם רבי שמואל יפה אשכנזי, בפירושו יפה
תואר למדרש רבה בפרשת חיי שרה. בתוך דבריו היפה תואר גם מלמדנו
שהחיוב בבית דין של מעלה חל על האדם רק משמלאו לו עשרים שנים והוא
נכנס לשנתו העשרים ואחת.

בת מאה כבת עשרים לחטא. פירש רש"י בחומש
שאינה בת עונשין, משמע משום דאין בית דין של
מעלה מענישין אלא מעשרים שנה ומעלה, וכדאמר
בפרק רבי עקיבא דלכ' שנין דלא ענשת בהו. וכן
בירושלמי פרק שני דביכורים ובפרק הנחנקים. ואף
על גב דבת עשרים שלמים כבר נכנסה לכלל עונשין,
ושנין דהכא שלמים הם כדלעיל, יש לומר דבת כ'
דקאמר⁶, היינו בת עשרים מצומצמים, שבאותו הרגע
ששלמו העשרים אינה בת עונשין עד שתכנס בשנת

⁵ רמב"ם, הלכות אישות, ב, כג.

⁶ המדרש רבה על שרה אמנו, שהיתה כבת כ' שנה לחטא.

כ"א זמן מה. ואם תאמר דמדכתב רש"י גבי "וערל זכר אשר לא ימול...ונכרתה"- משיגיע לכלל עונשין, וכן מדכתב הרמב"ם בפרק א' מהלכות ביאה, משמע דאיכא כרת בבן י"ג, כבר תירץ הרא"ם זכרונו לברכה דהיינו לחייבו בבית דין של מטה מלקות, דכל חייבי כריתות שלוקין נפטרין מידי כריתותן אם היה בעדים והתראה והיו מחייבי כריתות. [פירוש יפה תואר על מדרש רבה, בראשית רבה, סדר חיי שרה, פרשה נח סימן א, דיבור המתחיל (הראשון) "בת מאה כבת עשרים לחטא"]

מדוע אין בית דין של מעלה עונשים עד עשרים

כאשר משה מוכיח את בני ישראל סמוך למיתתו⁷, הוא מזכיר להם גם את חטא המרגלים. בתוך דבריו על חטא המרגלים, הוא מזכיר את הסיבה אותה פירש הקדוש ברוך הוא בעת הגזירה לכך שנערים שטרם מלאו להם עשרים שנה לא ייענשו-

**וטפכם אשר אמרתם לְבַז יהיה ובניכם אשר לא ידעו
היום טוב וְרַע הַמָּה יָבֵאוּ שְׁמָה וְלֵהֶם אֶתְנַנֶּה וְהֵם
יִרְשׁוּהָ. [דברים, פרק א, פסוק ט]**

היפה תואר, שבפירושו עסקנו קודם, מבאר לעומק את הסיבה לכך שאדם עד גיל עשרים עדיין לא מסוגל להבחין לגמרי בין טוב לרע.

⁷ רש"י, דברים, פרק א פסוק ג.

בת מאה כבת עשרים לחטא. יש אומרים שהטעם שאין נחשב החטא הנעשה בעשרים, מפני שבתוך הזמן הזה ישתנו מזגי בני אדם בכח המגדל בג' רחיקיהם וימשכו מעשיהם כפי שנוי מזגיהם אם טוב ואם רע. ואמרו החכמים התמדת זה הוא עשרים שנה, כמו שאמרו זכרונם לברכה 'בן עשרים בה ימות', רצונם לומר באותה התכונה אשר הגיעה בה שנת העשרים בה ישאר עד יום מותו, אבל נשאר מכל מקום ההתלמדות והבחירה שמטה עצמו למה שירצה כפי שכל כל איש וכפי אשר יקרה לו מהגרמים השמימים בגזרתם. הנה יוחנן כהן גדול שמש בכהונה גדולה שמונים שנה ולבסוף נעשה צדוקי. [פירוש יפה תואר על מדרש רבה, בראשית רבה, סדר חיי שרה, פרשה נח סימן א, דיבור המתחיל (השני) "בת מאה כבת עשרים לחטא"]

למדנו מדברי היפה תואר שימי הבחורות הם זמן תיקון המידות ובכך נעסוק עוד בהמשך הפרק. נמשיך בדברי היפה תואר-

ואם תאמר, למה לא ינהג זו בבית דין של מטה, שעונשין מי"ג שנה ולמעלה? מפני שאלו היה נוהג ככה היה מתפשט מאד החטא בעולם ואין ממי לירוא. ועל האמת יותר ירא מלחטוא האדם מבשר ודם ולא מהשם, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה. וגזרו על שנת הי"ג בעבור שבזה הזמן יתחיל האדם לעשות פרי ומרגיש בתענוג המשגל וזולתו מהמדות, על כאן דברי האיש ההוא. והאמת שהטעם למה שאין ראוי לענוש

בבית דין של מעלה עד עשרים, שעדיין לא עמד טעם דעתו בו, כי האיש בתחלת ענינו עִיר פָּרָא⁸. אמנם מה שבית דין של מטה עונשים מבן י"ג יש לומר לפי שכבר יש בו דעת להכיר במה שיענש בפרהסיא, אבל להיות מורא שמים עליו לא יתן לב כל כך עד עשרים.

בדרך זו מבאר גם הכלי יקר בפירושו על התורה, במצות שנת היובל⁹. בתוך דבריו הוא גם מלמדנו, ששנותיו העיקריות והמהותיות של האדם הן חמישים השנים שאחרי גיל עשרים, ואותן ראוי למנות כשם שמונים את שנות היובל-

וספרת לך שבע שבתות שנים. טעם היובל כטעם השמיטה, ונוסף על זה יש עוד דברים אחרים בגו. מדקאמר 'וספרת לך', שמע מינה שיש דמיון ויחוס לשנים אלו עם מספר ימי שני חיי האדם אשר המה על הרוב באים במספר חמשים, כי 'ימי שנותינו בהם שבעים שנה', ועשרים שנים ראשונים אינן בכלל זה כי לפי שאינו בר עונשין עדיין בבית דין שלמעלה, על כן כל מעשיו של אותו זמן נחשבים לבלי מה, לפי שאדם עִיר פָּרָא יִלְד (איוב יא יב), ועדיין אין אור שכלו שלם להבין במושכלות שלא יטה אשורו מני דרך הישר. ומשם והלאה הוא מתחיל לספור כדי שידע כמה ישאר לו בשנים אשר בהם נכון תחבולות יקנה, וסמא דחיי

⁸ 'ואיש נבוב ילָבב ועִיר פָּרָא אָדָם יִלְד' [איוב, פרק יא, פסוק יב]

⁹ השנה החמישים הבאה אחרי שבע שמיטות, בה מצווים בני ישראל לקרוא דרור בארץ ולשוב איש אל אחוזתו ואל משפחתו. התורה מצווה את בני ישראל לספור שבע שמיטות עד שנת היובל שהן ארבעים ותשע שנים- 'וספרת לך שבע שָׁבָת שנים שבע פעמים והיו לך ימי שבע שָׁבָת השנים תשע וארבעים שנה'. [ויקרא, פרק כה, פסוק ח]

יהיה לו לבדו ואין לזרים אתו. לכך נאמר 'וספרת לך וגו'', אם תספור לך לטובתך ולהנאתך כדי להוציא כל ימיך בדברים רוחנים, אז 'והיו לך ימי שבע שבתות השנים', רצה לומר יהיו לך לבדך ולא לזרים אתך. אבל אם תכלה בהבל ימיך לאסוף ולכנוס, אז לא לך יהיה הזרע, כי תעזוב לאחרים חיל וחומה אשר בנית ואשר נטעת, כי על הרוב אין האדם יכול להחזיק בשלו כי אם מספר שנים אלו, אבל שנת החמשים משנת עשרים שהוא שנת השבעים מיום הולדו, אז הכל שוים בהונו ורכושו ולא יקצור עוד קצירו ואת ענבי נזירו אשר הבדיל, והסתיר ביום המעשה ומאנו ידיו לנגוע והיתה עיניו צרה בו מתת לאחד מאחיו, ואפילו לעצמו לא נתן קל וחומר שלא היה מהנה לאחרים, הנה בזמן שהוא יגל יבול ביתו נגרות ביום אפו (שם כ כח), והכל הפקר והכל שוים בו כעשיר והלך, והוא זמן קריאת דרור ועבד חופשי מאדוניו. [כלי יקר, ויקרא, פרק כה, פסוק ח]

מדוע בחר מצווה לשאת אשה לאחר שנתו השמונה עשרה- בטרם סיים את גיל ההתבגרות

גיל ההתבגרות הוא תקופה מורכבת מכיון שבשנים אלה מתגבר השכל בהדרגה על המידות הבהמיות. עד שהשכל מגיע לבשלות בסוף השנה העשרים, האדם מועד לחטוא ואין לו שליטה מלאה על מעשיו. הדבר תמוה, מדוע ברא הקדוש ברוך הוא את האדם באופן שיהא מועד לחטוא בבחרותו? אלא שכך גזרה חכמתו העמוקה ואין לנו השגה בדבר. כך מבאר הרד"ק

בפרשת נח את שבועת הקדוש ברוך הוא- שלא יכה עוד את כל חי- כי גלוי וידוע לפניו יתברך שיצר לב האדם רע מנעוריו-

כי יצר לב האדם רע מנעוריו. קראו יצר לפי שנוצר עמו, ואמר 'מנעוריו' כי יצר הרע הוא באדם קודם יצר הטוב, כי אין בו יצר טוב בפועל עד שיגדל ויקנהו מעט מעט, כמו שאמר 'וְאִישׁ נָכוֹב יִלְבָּב וְעֵיר פָּרָא אָדָם יִגְלֹד' (איוב יא), פירש עיר פרא הוא האדם שנולד, והוא נכוב בלא לב כלומר בלא שכל, ואחר כך ילבב כלומר קונה לב מעט מעט. וכיון שיצר האדם רע, כי כן ראיתי בחכמתי לברא אותו, כי כן צריך לפי טבע המציאות, הוא חוטא ברוב- אם לא אחד מני אלף, לפיכך לא אוסיף עוד להכות את כל חי בעבורו כאשר עשיתי.

[רד"ק, בראשית, פרק ח, פסוק כא]

מכיון שגיל ההתבגרות הוא זמן התגברות השכל על הנפש הבהמית, זהו גם הזמן לתיקון המידות וקניית ההרגל בפעולות הטובות ובמחשבות הטובות. הסיבה לכך היא שאחרי גיל עשרים טבעו של האדם ותכונותיו שרכש בימי בחרותו נשארים עמו עד יום מותו. כך מבאר רבי שלמה בן יהודה אבן גבירול בהקדמה לספרו תיקון מידות הנפש.

"השכל מתנה והמוסר קניין, וההרגל על כל דבר שלטון". ודע כי כל מדות האדם אשר תראנה בו בימי הבחרות והזקנה הם בימי הילדות והנערות, ואם בו כח להראותם אלא בכח ולא בפועל, וכמו שאתה רואה מקצת הנערים נראה בהם מדת הבושת ומקצתם העזות

ומקצתם מהם נוטים אחר התאוה ומקצתם אל המעלות
הטובות ומקצתם אל הרעות, ואלה והדומה להם
ממדות הנפש הבהמית. וכאשר יגיעו לימי הבחורות,
תגבר ותראה חזקת הנפש הדברנית וכחה בפעולה
ותשיב כל פעליה אל העצה הנכונה והמחשבה הטובה
בתיקון המדות, מפני שאין ממנהג הנפש הבהמית
לתקנם. ודברינו זה אף על פי שהוא מדרך המופת כבר
נחלטהו מן הקבלה מדברי שלמה עליו השלום שאמר:
'גם במעלליו יתנכר נער אם זך ואם ישר פעלו' (משלי,
כ יא). אך הנערים אשר גברה עליהם הנבלות אפשר
להעתיקם אל הדרך הטובה, וכמו שהביאו משל מתיקון
הסעיף קודם שיגדל, וכשישוב אילן יקשה לתקנו
ולהעתיקו, ועל כן אתה רואה רוב בני אדם בעת זקנתם
אינם נעתקים ממה שהיו בו בימי בחרותם, כאשר הם
נעתקים רוב בני אדם מעת הנערות אל עת הבחורות אל
המנהג הטוב, וזה כי: חנוך לנער על פי דרכו, ואמרו
רבותינו זכרונם לברכה: בן עשרים בה ימות. ואומר כי
מן הנמנע שיהיה פועל הרע בטבע נפשות המדברים,
מפני שאין זה החכמה, אך האלקים ברא את הנפש. [אבן

גבירול, ספר תיקון מידות הנפש, בהקדמה, אפלטון]

מתוך דברי רבי שלמה אבן גבירול נוכל להבין מדוע ציוותה התורה
על האדם לשאת אשה לפני גיל עשרים- לפני שסיים לגמרי את התבגרותו.
חיי הרווקות הם תקופה בה האדם חסר אחריות על אדם אחר זולתו. מעבר
לכך, יצרו של הרווק מתגבר עליו ומפילו בהרהורים רעים ובעבירות אחרות
של ראייה, דיבור ומעשה. אורח חיים זה מטביע את חותמו על נפש האדם.

אם לא יתקן את מידותיו וישא אשה בבחרותו כדי לנתב את יצרו למקומות בונים ומועילים, הרי שהטביע בעצמו ובנפשו את הרגל הרהורי העבירה ושאר העבירות שרווק רגיל בהן, וכן את חוסר הרצון לקחת אחריות. דבר זה נלמד גם מתוך דברי רבינו המאירי בפירושו לפרקי אבות-

בן כ' לרודף. כלומר שאם לא נשא אשה עד כאן יהא רודף לישא ולא ימתין עוד בשום פנים, שלא ישתקע בהרהורים רעים ובמעשים מגונים, כמו שאמרו בפרק א' דקידושין (כט עמוד ב) בן עשרים בה ימות. נבית

[הבחירה למאירי, מסכת אבות, פרק ה משנה כא]

הסדר בו לוקח האדם אחריות בגיל ההתבגרות- מעגלים מתרחבים

התורה מצווה על האדם לקחת אחריות במעגלים מתרחבים. המרכז הוא האדם עצמו והאחריות שהוא לוקח על חייו. אחריות זו מוטלת על כתפי האדם קמעא קמעא מגיל חמש שנים, שאז יש בו כבר קצת דעת, ועד שנתו השמונה עשרה. בפרק זמן זה עליו ללמוד תורה ולהרגיל את נפשו בפעולות הטובות ובמצוות. כך מבאר רבינו המאירי בפירושו לפרקי אבות-

הוא היה אומר בן חמש שנים למקרא. וכונת המאמר לחלק שנות האדם לזרז האבות ללמדם ספר בעתם הראוי, וצירף בו המקריים הנמשכים בפרקי הזמן מצד הטבע. והוא שאמר בן חמש שנים למקרא, יש מפרשים להכניסו לבית הספר לאותיות, ומכל מקום יש מפרשים שכן שלש שנים לאותיות, ומצאו להם סעד במדרש

(תנחומא סדר קדושים ובמדרש רבה סדר ויקרא שם)
שדרשו דרך צחות והערה בפסוק 'וכי תבאו אל הארץ
ונטעתם וכו' וערלתם ערלתו את פרי' (ויקרא יט כג),
בפריה של תורה הכתוב מדבר, כהא דאת אמר 'נָצַר
תאנה יאכל פריה' (משלי כז יח), ורמז בה שהעץ הוא
הולד וביאה הארץ הוא יציאתו אל אויר העולם, ואמר
שכל שלש שנים ערלה ובשנה הרביעית קדש הלולים,
כלומר כשישלמו הג' שנים ויכנס לרביעית הקדישהו
לה' ללמדו אותיות. ואמר אחר כך 'ובשנה החמישית...
להוסיף לכם תבואתו' שיהיו מוסיפין בלמודו ויכניסוהו
למקרא. בן עשר שנים למשנה, רצונו לומר משניות
בלא גמרא. בן י"ג למצות, כלומר שאז הוא גדול וחייב
במצות, וסמכוהו במדרש מדכתיב 'עם זו יצרתי לי'
(ישעיה מג כא) - ז"ו בגימטריא י"ג. בן ט"ו לתלמוד,
רצונו לומר לשנות הגמרא והוא התלמוד. [בית הבחירה

למאירי, מסכת אבות, פרק ה משנה כא]

המעגל השני שעליו מצווה התורה את האדם לקחת אחריות, הוא
המעגל הזוגי והמשפחתי. אחריות זו מוטלת על האדם החל מסוף שנתו
השמונה עשרה, כמו שכבר התבאר. המעגל השלישי של האחריות נופל על
כתפי האדם מגיל עשרים. לאחר שנשא האדם אשה, ישב עמה שנה והמשיך
להשלים את נפשו בלימוד התורה עד גיל עשרים, הוא יכול לרדוף אחר
המצוות, לצאת למלאכתו לפרנסת אשתו ובניו, לצאת למלחמת המצוה
ולהתמודד עם האחריות על כלל ישראל המוטלת על כתפיו. כל זאת מתוך
קדושה וטהרת המחשבה. זהו המעגל השלישי של האחריות, אותו מקבל
האדם על עצמו רק משנכנס לשנתו העשרים ואחת, וזהו למעשה סוף גיל

ההתבגרות. דברים אלה ניתן לסמוך על דברי המדרש רבה בשתי גרסאותיו.
המדרש רבה דורש את דברי הנביא ירמיה בספר איכה.

”טוב לגבר כי ישא על בנעוריו” [איכה, פרק ג, פסוק כז]

וכך דורש המדרש רבה את דברי הנביא ירמיה.

טוב לגבר כי ישא על בנעוריו- עול תורה, עול אשה,
עול מלאכה. [איכה רבה (וילנא), פרשה ג, אות ט]

ובגרסה אחרת במדרש רבה נאמר-

טוב לגבר כי ישא על בנעוריו- עול תורה, עול אשה,
עול מלכות. [איכה רבה (בובר), פרשה ג, אות כז]

הנה מצאנו סדר לעול אותו צריך לשאת הנער בנעוריו. וכן מצאנו גם
בדברי המדרש שמואל על פרקי אבות.

ואחר אשר האדם זה לו עשרים שנה בעסק הלימוד,
אחר כך צריך שיעסוק בענין המעשה, כי לא המדרש
הוא העיקר אלא המעשה. ולפי שאין בור ירא חטא,
על כן סידר לאדם עשרים שנים הראשונות בלימוד.
ואף אם אמר בן י"ג למצות, הכוונה שאז נקרא איש
וחייב בכל המצות, אבל אי אפשר להיות שלם ולרדוף
אחר המעשה עד שיהיה בקי במשנה ובגמרא. וכאשר
הוא בן עשרים, אז הוא זמנו לרדוף אחר המצות, כי
רוב המצות המעשיות נעשים בהילוך הרגלים, כמו

שכתוב 'הדריכני בנתיב מצותיך' (תהילים קיט לה),
וצריך שיהיה רץ כצבי לקיימם, על כן אמר בן עשרים
לרדוף. [מדרש שמואל על פרקי אבות, פרק ה, משנה כא]

סוף גיל ההתבגרות

גיל ההתבגרות מסתיים משכנס האדם לשנתו העשרים ואחת. בגיל זה הוא מתחייב בבית דין של מעלה ונושא באחריות מלאה על כל מעשיו כלפי שמיא וכלפי ארעא. בגיל זה מתחייב אדם לרדוף אחר המצוות מתוך קדושה וטהרה ומתוך שכל בוגר. זאת, כאשר יש לו בסיס רוחני ורגשי שנותנת לו אשתו, ממנו הוא שואב כוחות להתמודד עם נסיונות העולם. כך מצאנו בדברי התפארת ישראל בפירושו לפרקי אבות.

בן עשרים לרדוף - לטרוח אחר מזונותיו. וגם לצאת
למלחמת ישראל. אולם חייב גם לרדוף אז ביותר אחר
מצוות, דבבית דין של מעלה אין מענישין בפחות מבן
עשרים. [תפארת ישראל, אבות, פרק ה משנה כא]

מכיון שבגיל עשרים מסתיים גיל ההתבגרות ושכלו של האדם מגיע לשלמות, מצוות החינוך המוטלת על האב מסתיימת בגיל זה. וכך מלמדנו המדרש שמואל בשם הר"מ אלשקאר -

והר"ם אלשקאר ז"ל כתב, הוא היה אומר בן חמש
שנים וכו'. בא להודיענו מהדעת הנפסד שאומרים
שאינן הפרש מהאדם לבעלי חיים, ואינו כן שהרי
האדם בתחלת יצירתו נמשל כבהמות, כמו שאמר

הכתוב 'ועיר פרא אדם יולד', וכשמוסיף בשנים מוסיף כח שכלי ושלימות, מה שאין כן בבעלי חיים אשר מעת לידתן הם קונים השלימות אשר יקנו אחר גדולתן, וזה שכתוב 'שור או כשב או עז כי יולד' שבשעת לידתו נקרא שור או כשב ואינו מוסיף עוד שום שלימות. לזה אמר, תרצה להבחין מי הוא הנקרא אדם ויש לו יתרון על הבהמה- כשתראה שהוא בן חמש שנים והוא בקי במקרא.

בן עשרים לרדוף. הנה עד עשרים הוא עיקר החיוב על האב שילמד את בנו תורה ויחנך אותו במצות ולהשיאו אשה, אמנם כשיהיה בן עשרים כבר יצא האב מחיובו והנה צריך הוא להשתדל מעצמו ולרדוף אחר עשיית הפעולות הטובות. [מדרש שמואל, בשם הר"מ אלשקאר, אבות, פרק ה משנה כא]

לימוד סוגיית גיל ההתבגרות חשובה להורים ולמחנכים. תפיסת גיל ההתבגרות כגיל בו אין חיוב עונשין כלפי שמיא, אלא סבלנות ואורך רוח, מאפשרת להתמודד ביתר קלות עם הנסיונות והתהפוכות הפוקדים את האדם בגיל זה. באותו אופן, ההבנה שלאחר גיל עשרים בחור ובחורה הם אנשים בוגרים ואחראים לכל ענין, תגרום לכך שגיל ההתבגרות לא יתארך, ועימו חוסר הרצון לקחת אחריות על משפחה ועל הציבור.

מקורות נוספים לעיון

- 1) פירוש הגר"א לפרקי אבות, פרק ה משנה כא.
- 2) תלמוד בבלי, מסכת יומא דף עז עמוד א.
- 3) תלמוד בבלי, מסכת חולין, דף כד עמוד ב.
- 4) תלמוד ירושלמי, סנהדרין, פרק אחד עשר (הנחנקין), הלכה ה.
- 5) תלמוד ירושלמי, סנהדרין, פרק ד, דף כב טור ב, הלכה ז.
- 6) תלמוד ירושלמי, סוכה, פרק ג, דף נד טור א, הלכה יב.
- 7) מדרש משלי (בובר), פרשה א, סימן ד.
- 8) ילקוט שמעוני, משלי, רמז תתקכט.
- 9) מדרש רבה, במדבר, סדר שלח, פרשה טז, אות כג.
- 10) מדרש תנחומא, במדבר, פרשת שלח, אות יג.
- 11) מדרש תנחומא, שמות, פרשת שמות, אות ח.
- 12) פירוש רש"י על אבות, פרק ה, משנה כא, דיבור המתחיל 'בן שלוש עשרה למצות'.
- 13) פלא יועץ, בערך "בחור".
- 14) טורי זהב (על שולחן ערוך), הלכות מילה, יורה דעה, סימן רסה, סעיף קטן ג.

**דברי הפוסקים הסוברים שיש דין בשמים
גם על עבירות שלפני גיל עשרים**

חכם צבי, נודע ביהודה, חת"ם סופר, חיד"א

כבר ביארנו שאין בית דין של מעלה מענישים את האדם כלל על עבירות שבידו עד גיל עשרים, ובדרך זו הלכו רוב הפוסקים. אך היו מן הפוסקים- ובראשם החכם צבי, שתמהו על הלכה זו ולא הבינו אותה כפשוטה. בפרק זה נביא את דברי החכם צבי, ומקצת הפוסקים שהלכו אחריו. נחתום בדברי החיד"א, שלא קיבל את דבריו של החכם צבי והבין בפשיטות שאין בית דין של מעלה מענישים את האדם כלל. נפתח בדברי החכם צבי-

ובעיקר ענין זה שלא יתחייב כרת בן י"ג ויום אחד עד בן כ', אף על פי שכן תפסו במושלם הרבנים הגדולים מהרא"ם ובעל יפה תואר פרשת חיי שרה, אין דעתי נוח בו. דהאיך יתכן עונש שענשה תורה על העובר על המצוה ואותו העובר מצווה בה וחייב עליה מלקות וארבע מיתת בית דין, שנאמר שהכרת הכתוב בה לא קאי עליו? וגם הקושיא שהקשה מהרא"ם לעצמו מערל זכר אשר לא ימול ונכרתה, וביקש לרפאתו על נקלה לומר דקאי על מלקות- לא יתכן, דבקרא כרת כתיב. ועוד, מלקות במילה שהיא מצות עשה ליכא, וזהו תימא על הרב זכרונו לברכה. ולומר שמלקין אותו עד שתצא נפשו אין זה ענין לכרת דבכל חייבי עשה הדין כך. ואף אם נסבול דוחקו, מה יאמר הרב בדברי הרמב"ם זכרונו לברכה ריש הלכות מילה- וכל יום ויום שיעבור עליו משיגדל הרי הוא מבטל מצות עשה אבל אינו חייב כרת עד שימות והוא ערל במזיד, וכן הראב"ד שהשיג עליו וכתב דכל יום עומד באיסור כרת, תרווייהו סבירא להו דמשהגדיל הרי הוא בן

כרת. והסמך שסמכו עליו מפרק רבי עקיבא דל
עשרין שנין דלא ענשת עלייהו דברי אגדה הם, ואין
משיבין מן האגדה. [מתוך שו"ת חכם צבי, שאלה מט]

החכם צבי ממשיך ומקשה קושיות, אך לא נוכל להביאן במסגרת
ספר זה. מכל מקום, מגיע החכם צבי למסקנה שונה בשאלה האם בית דין
של מעלה עונשים לפני גיל עשרים-

ואפשר היה לפרש ההיא דרבי עקיבא, שאין הכונה
לומר דלא מענשת עלייהו כלל, אלא לומר דלפעמים
אשכחן דלא מענשת עלייהו בבית דין של מעלה,
כדאשכחן בדור המדבר. וכיון שכן, אף יצחק
בתפלתו ביקש שלא יעניש עליהם לעתיד לבא כיון
שכבר מצינו שלא ענש עליהם במדבר, ועל דרך זה
יפורשו כל אותן המקומות דמשמע הכי. ואף אי
תימצי לומר דאין בית דין של מעלה מענישין אפילו
עונש כרת לפחות מבין כ' ותלמדנו מדור המדבר, היינו
לענין עונש עולם הזה, אבל בעולם הבא יש עליו עונש
כרת, וכמו זקן בן שמנים שנה שאכל את החלב שלא
יתכן בו לא כרת דשני ולא דיומי, על כרחיך אי אפשר
לקיים בו כרת אלא לעולם הבא בעונש גיהנם או
כיוצא, או דאף שיתחייב כרת פחות מבין י"ג¹ הקדוש
ברוך הוא ממתין לו עד אחר עשרים אם ישוב, ולא
יכריתנו אם יחטא עד אחר עשרים, ואם לא ישוב אז
יכריתנו על העוון אשר חטא בו בהיותו פחות מבין כ',

¹ לא זכיתי להבין את דברי החכם צבי, שהרי לפני י"ג לא חל על האדם חיוב כרת כלל.

זוה נראה לעניות דעתי ברור דעל כל פנים שייך עונש
כרת בפחות מבן כ' נמי.

שיטת החכם צבי היא שאף על פי שבעולם הזה אין בית דין של מעלה עונשים את האדם עד גיל עשרים, מכל מקום העונש שמור לו לעולם הבא אם לא ישוב בתשובה על מעשיו. בדרכו של החכם צבי הלך גם הנודע ביהודה. בשו"ת נודע ביהודה נשאל הרב יחזקאל סג"ל האם שייכת חרדת הדין בשמים גם בקטן שנפטר לפני גיל עשרים, ובתשובתו הוא מסכים עם שיטת החכם צבי.

ולדעתי גם כן לא מסתבר שלא יהיה שום עונש שמים על האדם קודם עשרים שנה, ונמצא עולם הפקר וירצח את רעהו כשלא יהיו שם עדים, וינאף ויעשה כל תועבות השם. ולדעתי הכונה שבעולם הזה אין הקדוש ברוך הוא עונשו בחייו קודם עשרים שנה, אבל אחר מיתה כל מעשה אדם כל ימי חייו, משהגיע לכלל דעת אפילו לעונת הפעוטות כשכבר יודע שהיא עבירה, צריך לסבול כפי מעשיו. ומה שדרשו במסכת שבת דף פט [עמוד ב], שיצחק קאמר דל עשרים דלא מענשת עליהו, גם כן לא קשיא, כי לא עם המתים יתווכח אז הקדוש ברוך הוא רק עם החיים יתווכח, וכן מוכח מתשובתו של אברהם: ימחו על קדושת שמך, ופירש רש"י שיתקדש שמך בעולם כשתעשה דין בעוברים על דבריך, עד כאן לשון רש"י. ואטו כשנעשה דין במתים לאחר מיתה מתקדש שמו בעולם? הלא אין דבר זה גלוי בעולם הזה. וכיון שעם

החיים יתווכח, שפיר אמר יצחק דל עשרים כו'. ועוד, גם אם יהבינן להו שגם אחר מיתה אין עונש, אבל קבלת שכר על המצות ודאי יש, ועבירות שבידו מונעין הטוב ממנו ומנכין משכרו, וממילא יש חרדת הדין. [מתוך שו"ת נודע ביהודה, מהדורה תנינא, יורה דעה, סימן

קס"ד]

גם החת"ם סופר נשאל על סוגיית חרדת הדין בקטן שנפטר לפני גיל עשרים, והלך בתשובתו בדרכו של החכם צבי. אך החת"ם סופר אומר, בניגוד לדעת החכם צבי, שעונשי שמים לפני גיל עשרים הם בעולם הזה. אבל לעולם הבא אין לקטן עונש של ממש ולא שייכת בו חרדת הדין.

ואפילו לדברי חכם צבי סימן מ"ט, דביום שנעשה י"ג ויום אחד הוה בר כרתי ובית דין של מעלה מענישין, היינו בעונשי עולם הזה שימות בנוער וכדומה, ומשום הכי חייב חטאת. אבל אחר שנסתלק מהעולם הזה עונש שלמעלה ממש ליתא, כן נראה ממה שכתב תורת חיים [בבא מציעא, פה עמוד ב] טעם על שיתין פולסא דנורא, דלמטה שנעשה בר עונשין לי"ג שנה אם כן מכין אותו ג' פעמים י"ג שהוא ל"ט מלקות, ולמעלה נעשה בר עונשין לעשרים שנה מכין אותו שיתין פולסא שהוא ג' פעמים עשרים. והחכם צבי בעצמו חילק להיפוך, אבל הנראה לעניות דעתי כתבתי, והוא הנכון לעניות דעתי. [מתוך שו"ת חת"ם סופר, חלק חושן משפט, תשובה קכ"ד].

נמצא שלשיטת מקצת מן הפוסקים ובראשם החכם צבי, יש דין שמים על עבירות שלפני גיל עשרים, אך אין זה דין שמים במלואו אלא דין קל יותר. החיד"א בספרו עין זוכר, מתייחס לשיטת החכם צבי וכותב שלמרות הקושיות הרבות של החכם צבי על הלכה זו, הרי היא פשוטה וברורה, ואין בית דין של מעלה מענישים כלל עד גיל עשרים-

בר עונשין בשמים אינו עד שיהיה בן עשרים, כך כתב הרא"ם פרשת חיי שרה. והרב מורנו רב צבי בתשובותיו סימן מ"ט דחה דבריו וכתב דמה שכתוב בהגדה דיצחק אבינו עליו השלום אמר דלבן עשרים דלא ענשת עלייהו, היינו דבדרך תחינה קאמר שידונם כדור המדבר, עיין שם באורך. ואשמיתיתיה, דבירושלמי פרק ב' דבכורים קאמר בפשיטות שעד עשרין שנין אין בית דין של מעלה עונשין וכורתין, והביאו הירושלמי הלז התוספות שילהי מועד קטן, ועיין בתוספות חגיגה פרק ב' גבי מחיוה למט"ט שיתין פולסי, עיין שם. מלבד שבספר הזוהר בכמה דוכתי אמרו כן וגם במדרשים. [ספר עין זוכר לרבינו החיד"א, מערכת ב, אות כב]

בפרק זה למדנו שלשיטת רוב הפוסקים אין דין שמים כלל על עבירות שלפני גיל עשרים. ואף לשיטת הפוסקים שסוברים שיש דין שמים לפני גיל עשרים, אין זה דין שמים במלואו אלא דין קל, ואין בית דין של מעלה ממצים את חומרת הדין עם האדם בימי בחרותו.

מקורות נוספים לעיון

- 1) פרדס יוסף ריש פרשת חיי שרה.
- 2) שו"ת נודע ביהודה, מהדורה תנינא, אורח חיים, סימן ח.
- 3) פתחי תשובה, יורה דעה, קפ"ה, סעיף קטן ט.
- 4) עט סופר, חלק ג, כלל ס"ה, פרט ח.
- 5) כלי חמדה על התורה פרשת חיי שרה.
- 6) שו"ת יד יצחק, חלק ג, סוף סימן ר"ב.
- 7) שו"ת מהרש"ם, חלק ה, סימן ל.
- 8) מגן גיבורים, אורח חיים, סימן רי"ט, סעיף קטן א.
- 9) פרי מגדים, אורח חיים, סימן רי"ט, באשל אברהם.
- 10) פרושי התורה לרבי יהודה החסיד, בראשית, פרשת וישב, פרק לח, פסוק ז.
- 11) פירוש ריב"א על התורה (מנחת יהודה), בראשית, פרשת וישב, פרק לח, פסוק י, ד"ה 'וימת גם אותו'.
- 12) פירוש הטור (לרבנו יעקב בן הרא"ש) על התורה, בראשית, פרשת וישב, פרק לח, פסוק ז.

”חנך לנער על פי דרכו, גם כי יזקין לא יסור ממנה”

מצות האב לחנך את בנו ובתו לחיי משפחה

חינוך לחיי משפחה בגיל הנעורים/ חינוך לחיי משפחה

הלכה למעשה/ והנה טוב מאד- זה יצר הרע

רבי נחמן בר שמואל בר נחמן, רב שמואל בר נחמן, אביי, רבי שמואל בר נחמני, רבי לוי, רבי

נחמיה, רבא, רש"י, יד רמ"ה, דינא דחיי, חפץ חיים

חינוך לחיי משפחה בגיל הנעורים

כל מצוה דורשת הכנה ולימוד, וככל שהמצוה גדולה וחשובה יותר כך ההכנה ארוכה יותר והלימוד מעמיק יותר. כאשר אדם לומד את פרטי המצוה, הלכותיה וכוונותיה, הוא יכול לקיימה בלב שלם, בשמחה ובשלמות. כשם שהאב מצווה לחנך את בנו ובתו במצוות משעה שיש בהם דעת, כדי שיוכלו לקבל על עצמם את עול המצוות מתוך יישוב הדעת כשהיו ברובת מצוה, כך הוא מצווה לחנכם לחיי משפחה בגיל הנעורים, כדי שיוכלו להינשא מתוך יישוב הדעת ויהיו בשלים לקיים את המצווה. כך ניתן ללמוד מדברי היד רמ"ה, במסכת סנהדרין-

והמדריך בניו ובנותיו בדרך ישרה מזרזן במצות
וביראת המקום. והמשיאן סמוך לפרקן כדי שלא
יבואו לידי חטא עבירה כשמגיעין לפרקן. עליו הכתוב
אומר 'וידעת כי שלום אהלך'. [יד רמ"ה מסכת סנהדרין דף

עו עמוד ב]

הכנה למצוה כה גדולה ומורכבת, דורשת פרק זמן ארוך של הפנמה, תיקון המידות ויישוב הדעת. על כן נראה שהטוב ביותר להתחיל בהכנה לחיי משפחה בסוף השנה השש עשרה, כשנתיים לפני שהבחורים מתחייבים מדברי חכמים להתחיל להשתדל במצווה. עם זאת, במציאות בדורנו בה רוב הבחורים לפני גיל שמונה עשרה נמצאים במסגרות בהן טרם ניתן לדבר איתם על חיי משפחה מתוך בגרות, נראה שהזמן להתחיל בהכנה החינוכית הוא לאחר גיל שמונה עשרה. הכנה חינוכית זו יכולה להיחשב כהתחלת ההשתדלות במצווה, ובאופן זה זמן הנישואין בפועל יהיה בסמוך לגיל

עשרים. דברים אלה ניתן לסמוך על דברי רבא, ועל דברי התנא רבי נחמיה במסכת קידושין-

אמר ליה רבא לרב נתן בר אמי- אדידך על צוארי דבריך משיתסר ועד עשרים ותרתי, ואמרי לה מתמני סרי עד עשרים וארבעה. כתנאי- 'חנוך לנער על פי דרכו', רבי יהודה ורבי נחמיה, חד אמר משיתסר ועד עשרים ותרתי, וחד אמר מתמני סרי ועד עשרים וארבעה. [תלמוד בבלי, מסכת קידושין, דף ל עמוד א]

רש"י ביאר את הגמרא בשני פירושים. האחד מדבר על מצות הנישואין, והשני על מצות החינוך-

אדידך על צוארי דבריך. בעוד ידך תקיפה על בנך קודם שיגדיל ולא יקבל תוכחתך השיאו אשה. **משיתסר.** שנין הגיע זמן לכנוס ויותר מעשרין ותרתיין אל תאחרהו. לשון אחר- אדידך על צוארי דבריך, בשעה שעוד ידך תקיפה עליו הוי זהיר ללמדו תוכחות. ואיזה זמנו? משיתסר ועד עשרים ותרתיין. בציר משיתסר, אין בו דעת לקבל תוכחות כל כך ואל תכבד יסורין ותוכחות, ויותר מעשרים ותרתיין יש לחוש שלא יבעט, וזה עיקר.

על פי דרכו. דרך שכל ימיו יהא מתנהג בו חנוך לו בנערותו. ואיזוהי נערותו, רבי יהודה ורבי נחמיה כו'.

[רש"י, קידושין, דף ל עמוד א]

נראה אם כן לאחוז כפירוש השני שהוא עיקר, ולומר שכוונתם של רבא וכן של רבי נחמיה ללמדנו שמצות האב לחנך את בנו במצות הנישואין יכולה להתקיים מסוף שנתו השמונה עשרה. לשונו של רבא- "ידך על צווארי בנדך", שהיא לשון תוכחת מוסר, באה ללמדנו שאף על פי שהבן לא רוצה מעצמו ללמוד כדרכם של הנערים, יש ליישב את דעתו בדרכי נועם ולהכינו למצות הנישואין כדי שיוכל לקיימה כראוי. מכל מקום, מלמדנו רבא שאם איחר הבן ולא נשא אשה עד גיל עשרים, לא יעזבנו אביו לנפשו להלך בשרירות ליבו, אלא ישתדל להשיאו אשה עד שיגיע לבן עשרים ושתיים ולכל היותר לבן עשרים וארבע. וכך מלמדנו הדינא דחיי-

והנכון דהא דאמר ליה רבא לרב נתן בר אמי אדידך על צווארי דברך, אפילו אם נפרש אותו כלשון ראשון שפירש רש"י דלהשיאו אשה קאמר, לא פליג אהא דתנא דבי רבי ישמעאל, דמודה רבא לרבי ישמעאל דכיון שעברו עשרים שנה ולא נשא אשה אומר הקדוש ברוך הוא תיפח עצמותיו של אותו האיש. אלא דעצה טובה קמשמע ליה לרב נתן בר אמי, שאפילו שעבר עשרים שנה ולא נשא אשה שהקדוש ברוך הוא אומר תיפח עצמותיו של אותו האיש, אפילו הכי עד עשרים ותרתי או עד עשרים וארבע טוב שהאב ישיאו אשה, שאם אינו משיאו בזמן הזה, שוב לא ישמע אליו ואפשר שישאר בלא אשה כל ימיו. [דינא דחיי, עשין, מט,

הלכות פריה ורביה]

חינוך לחיי משפחה הלכה למעשה

הרמב"ם מלמדנו בהלכות תלמוד תורה¹, שכאשר האב לא יכול ללמד את בנו תורה בעצמו הוא חייב לשכור לבנו מלמד. על זו הדרך, מצווה האב לשלוח את בנו לישיבה בה ילמד תורה ודרך ארץ מרבתי, וכן לדאוג לכך שילמד אומנות שיוכל להתפרנס ממנה. נראה לבאר בעניינינו שגם מצות החינוך לחיי משפחה מוטלת על הרבנים והמחנכים, מתוך כך שהם שלוחיו של האב לחנך את בניו ובנותיו. לא כל אב ואם יכולים להראות חיי משפחה תקינים לבניהם ובנותיהם, וכל שכן שאינם יכולים לחנכם לכך. ישנם מקרים בהם היחסים בין הבחורים והבחורות להוריהם גם לא מספיק פתוחים וקרובים כדי לדבר על נושא זה. נמצא שבפועל עיקר האחריות נופלת על כתפי המחנכים והמחנכות מתוך שהם שלוחי ההורים.

אין דרך אחת נכונה בחינוך וכל הורה ומחנך ילמד כאשר נכון בעיניו. אף על פי כן יש ערך ברעיונות ובתפיסות אשר יובאו כאן בסיעתא דשמיא, באופן שיוכלו לסייע בבניית סדר חינוכי והסברת חיי המשפחה. משפחה עומדת על שלושה דברים- על חינוך ילדים, על שלום בן בני הזוג, ועל כלכלת משפחה יציבה. נראה שזהו גם הסדר בחינוך לחיי משפחה.

השלב הראשון בחינוך לחיי משפחה- חינוך ילדים

אף על פי שלכאורה נראה שזהו השלב האחרון, לימוד נושא חינוך הילדים בגיל הנעורים קודם לנושא הזוגי, מכיון שלפני שאדם יכול ללמוד על זוגיות, עליו לחיות בשלום עם עצמו. בנפשו של האדם נטבעת הדרך שבה גידלו אותו הוריו לטוב ולרע. אותם נערים ונערות שגדלים בבתי קשים, או בבתי שבהם האוירה הרגשית לא בריאה, מפתחים בגיל הנעורים בעיות נפשיות ורגשיות שעלולות להשפיע עליהם לכל חייהם, בכל מסגרת שבה יהיו, מבחינת חיי החברה ומבחינת היכולת לקחת אחריות ולעמוד בה. על ידי

¹ פרק ראשון, הלכה ג.

לימוד נושא חינוך הילדים בדרך התורה, יוכלו הנערים והנערות לתקן את נפשם כבר בגיל הנעורים, בעוד נפשם מסוגלת לקבל שינויים בקלות. ניתן לדון עם התלמידים בצרכים הרגשיים הבסיסיים של ילדים, בצורך באהבה ללא תנאי, בצורך בכיבוד רגשותיהם, בצורך בתשומת לב וביד מכוונת ובהרס שבביקורת. ניתן לדון עם התלמידים גם במצוות שחייב האב כלפי ילדיו, ובאחריות הגדולה של האב והאם על ילדיהם. ניתן גם לדון ביחסי הורים וילדים בתורה, בנביאים ובכתובים, בדרך בה חינכו אבותינו את בניהם ואף בטעויות שעשו בחינוך הילדים עליהן הצביעו הפרשנים. מתוך הדיון והלימוד, יזהו התלמידים את הבעיות הרגשיות שייתכן ומצויות בביתם. גם אם לא ניתן יהיה לתקן את הדבר בשלימות, לכל הפחות יבינו כיצד חינוך ילדים נכון צריך להיראות, ובבוא היום יוכלו לעבוד על עצמם ביתר קלות במשפחה שיקימו עם בני זוגם. בדורינו, כבר נכתבו ספרים נפלאים על חינוך ילדים בדרך התורה, וניתן לשאוב גם מתוכם מקורות ורעיונות לדיון ולימוד.

השלב השני בחינוך לחיי משפחה - חינוך לזוגיות

לאחר שהאדם הבין הבנה בסיסית את נפשו ורגשותיו, ניתן להתחיל לדון עימו על זוגיות מתוקנת בדרך התורה. יש להדגיש כאן, שאין צורך לדבר על חיי אישות. בלאו הכי מרבית הנערים חשופים מילדותם למראות אסורים, לדיבורים מושחתים לאוירת הרחוב של תרבות המערב, המבססת את הזוגיות על יצרא דעריות. ניתן ללמד את הנערים והנערות כיצד נראה בית יהודי, מהו תפקידו של האיש בבית יהודי ומהו תפקידה של האשה. ישנו גם ערך בלימוד ההבדלים הנפשיים והרגשיים בין גבר ואשה. מהם צרכיו הרגשיים של הגבר ודרך התנהגותו הטבעית במערכת הזוגית, ומהם צרכיה הרגשיים של האשה ודרך התנהגותה הטבעית במערכת הזוגית. ניתן לדבר גם על דרכי החשיבה השונות של גבר ואשה, ועל הדרך השונה בה הם מבטאים

את עצמם. ניתן לדבר על ההקשבה לבני הזוג, על הסכנה שבביקורת, על חשיבות המחמאה וכיבוד רגשותיו וצרכיו של הזולת. כמו כן, ניתן לדבר על שותפות, ועל כנות ופתיחות בקשר הזוגי. יש לדון עם הנערים והנערות גם כיצד למצוא בני זוג מתאימים, ועל החשיבות של העין הטובה בבחירת בני הזוג, שכן לכל אדם יש מגרעות איתן נתמודד כל חיינו. גם בנושא זה, נכתבו בדורינו ספרים נפלאים בדרך התורה, מהם ניתן לשאוב מקורות ונושאים ללימוד.

נראה שעם הנערים יש להדגיש גם את חשיבות מצות הנישואין. יש לדבר על כך שהנישואין הם גדר של קדושה לאיש, ומצילים אותו משחיתות מוסרית, מפגם המחשבה, הראיה והמעשה. יש לדבר גם על החשיבות הגדולה שבכיבוד האשה וצרכיה, ועל החובה להקדים את הנישואין לפני גיל עשרים- לפני שבחור יוצא לפרנסתו או למלחמת המצוה בחזית ובעורף.

השלב השלישי בחינוך לחיי משפחה - כלכלת המשפחה

האמורא אביי מלמדנו בגמרא במסכת נדרים יסוד בהצלחתו החומרית של האדם בעולם הזה.

אמר אביי, נקטינן: אין עני אלא בדעה. [תלמוד בבלי,

מסכת נדרים, דף מא עמוד א]

וכן היו חכמי ארץ ישראל מלמדים את תלמידיהם-

במערכב אמרי: דדא ביה כולא ביה, דלא דא ביה מה
ביה? דא קני מה חסר? דא לא קני מה קני?²

וכן ביאר החפץ חיים את דברי דוד המלך בספר תהילים- "אשרי
משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ה'" (תהילים מא ב)-

ויש עוד דל אחד והוא העני בדעת, והוא דל יותר מן
הכל. וכמו שאמרו חכמינו זכרונם לברכה: אין עני
אלא בדעה וכו'. וגם בזה יש כמה סוגים: אחד- שהוא
כסיל בעניני הדעות, ועל ידי כסילתו תעה מן הדרך
ונעשה רשע, בכגון זה צריך להשכיל איך להשיבו
בתשובה ולהעמידו על דרך האמת, וזכותו גדול מאד
עבור זה, כמבואר בזהר חדש פרשת לך לך: אמר רבי
אלעזר- כמה שכרו של אדם העושה לאחר לחזור
בתשובה וכו', עיין שם. ויש שהוא בן לא חכם בעניני
דרך ארץ, ועל ידי זה הוא מקלקל עסקו, וגם לפעמים
נתבזה בעיני הכל בשביל זה, וגם בזה מצוה להשכילו
וללמדו דעת כדי שלא יקלקל עניניו וגם כדי שלא
יתבזה. ויתבונן בעצמו: אלו היה לו בן בעיר אחרת
באופן זה, כמה היה רוצה שימצא שם אדם ישר וטוב
שילמד לבנו דעת ותבונה איך להתנהג, ככה יעשה
הוא לחבירו. וכל זה הוא בכלל מצות עשה של
"ואהבת לרעך כמוך", וכמו שכתב הרמב"ם (פרק י
מהלכות דעות הלכה ג) בבאור מצוה זו, דהיינו שיחוס

² תרגום- בארץ ישראל אומרים: מי שדעת בו- הכל בו, מי שאין בו דעת- מה בו? דעת קנה מה
חסר? דעת לא קנה מה קנה?

על ממונו כמו שהוא חס על ממון עצמו, ורוצה
בכבודו כמו שהוא רוצה בכבוד עצמו, עיין שם. [אהבת
חסד, חלק שלישי, פרק שביעי- משכיל אל דל]

הצלחתו החומרית של האדם בעולם הזה לא תלויה בכמות הכסף שברשותו, אלא בדרך בה הוא מכלכל את מעשיו ומנהל את נכסיו החומריים. יש לומר גם בעניינינו, שיש ללמד את הנערים והנערות כיצד לנהל את הבית שיקימו בצורה מושכלת ומבוקרת. ישנם אנשים המרויחים סכומים גדולים מדי חודש, אשר שקועים בחובות מפני שאינם יודעים כיצד לנהל נכון את התקציב בביתם. מאידך, ישנם אנשים המרויחים סכומים צנועים, אשר מכלכלים את ביתם בהצלחה ואף משיאים את בניהם ובנותיהם בכבוד.

מעבר לרצון בהצלחה חומרית בעולם הזה, ניהול נכון של נכסיו החומריים של האדם דורש גם עבודת המידות, שכן הקנאה, התאוה והכבוד מוציאים את האדם מן העולם. הרבה מן הטעויות הכלכליות של האדם נגרמות כתוצאה מחוסר היכולת לשלוט בדחפיו הרגעיים ובתאוותיו. יש לחנך לעבודת המידות וריסון התאוות בנושא הממון. יש ללמד על הרעה החולה שברדיפת תענוגות החיים, לעומת המעלה הגדולה של האיש החי בצינעא ונהנה מיגיע כפיו.

מעבר לכך, יש לתת כלים להצלחה חומרית ולניהול נכון של הבית והמשפחה. כלים אלו צריכים להיות מותאמים למושגים בדורנו ולמציאות בה אנו חיים: ניהול תקציב נכון, ניהול הכנסות והוצאות, חשיבות החיסכון לטווח ארוך לעומת בזבוז הכסף בטווח המיידי, צרכנות נכונה והתנהלות נכונה בנושא האשראי. חשוב לדון גם על הריבית, על האופן בו היא מותרת על פי ההלכה, על יתרונותיה למלוה, ועל הסכנות הטמונות בה עבור הלווה. התלמוד מלא בעצותיהם והנהגותיהם של חכמינו זכרונם לברכה בנושא הממון ודרך ארץ. בזכות הלימוד ואמונת החכמים, יזכו הנערים

לברכה והצלחה בכל ענייניהם. על כן, את נושא כלכלת המשפחה ניתן ללמד מתוך דברי חכמים, ולקשר את דברי רבותינו למציאות בדורנו ולכל הנושאים אשר הוזכרו קודם. מעבר לכך, יש צורך ללמד גם את הלכות מצות הצדקה ומצות מעשר הכספים, אשר האדם המקיימן כהלכה זוכה לברכה בכל מעשיו.

החינוך לכלכלת המשפחה הוא השלב האחרון בחינוך לחיי משפחה. לאחריו, יוכלו רוב הבחורים המתקרבים לגיל עשרים להתחיל לחפש אשה מתוך יישוב הדעת.

והנה טוב מאד - זה יצר הרע

ידוע הדבר, כי חלק מהנערים לא תהיה תורתם אומנותם לאורך שנים רבות, שכן עיקר מחשבתם היא בדרך ארץ. ישנם טבעים שונים בבני האדם, שבאמצעותם הם משלימים האחד את חסרונותיו של השני. דבר זה עשה הקדוש ברוך הוא בחכמתו האינסופית, כדי שיהיה העולם מתוקן ביישוב בני האדם, ותהא התורה מתקיימת. וכך כתב בילקוט שמעוני על דברי שלמה המלך "אדם אחד מאלף מצאתי" (קהלת ז כח)-

רבי לוי בשם רבי שמואל בר נחמני, תתקע"ד דורות, מה טעם 'דבר צוה לאלף דור' זו תורה, בנוהג שבעולם אלף בני אדם נכנסים למקרא ויוצאים מהם מאה, מאה נכנסים למשנה ויוצאים מהם עשרה ואחד לתלמוד, הוי 'אדם אחד מאלף מצאתי'. [ילקוט שמעוני,

קהלת, רמז תתקעז]

אותם נערים שעיקר מחשבתם בדרך ארץ, זקוקים לחינוך והכוונה על פי דרכם. אם לא, הם עלולים לעזוב את עולמה של תורה ולחפש את סיפוק צרכיהם הנפשיים מחוץ לדי' אמותיה של הלכה. על ידי לימוד נושא כלכלת המשפחה, חלק מצרכיהם הנפשיים באים על סיפוקם. מלבד זאת, הדבר מביא תועלת גם לאותם נערים שתורתם עתידה להיות אומנותם למשך כל ימי חייהם, כדי שיוכלו לנהל את המשפחה שיקימו בעתיד באופן מושכל ומסודר. דברים אלה כבר אמר שלמה המלך בחכמתו-

תְּנֵךְ לְנַעַר עַל פִּי דַרְכּוֹ גַם יִזְקֵן לֹא יִסוּר מִמֶּנָּה. [משלי,

פרק כב, פסוק ו]

במדרש רבה מלמדנו רב שמואל בר נחמן עוד יסוד הנוגע לעניינינו- צרכיהם הנפשיים של הנערים בענייני דרך ארץ, הם בבחינת 'טוב מאד'. דבר זה נדרש מן הפסוק במעשה בראשית-

"וירא אלקים את כל אשר עשה והנה טוב מאד ויהי

ערב ויהי בקר יום הששי" [בראשית, פרק א, פסוק לא]

ומלמדנו המדרש-

רבי נחמן בר שמואל בר נחמן בשם רב שמואל בר נחמן אמר: הנה טוב מאד- זה יצר טוב, והנה טוב מאד- זה יצר רע. וכי יצר הרע טוב מאד? אתמהא! אלא שאילולי יצר הרע לא בנה אדם בית ולא נשא אשה ולא הוליד ולא נשא ונתן, וכן אמר שלמה

(קהלת ד ד) "כי היא קנאת איש מרעהו". [מדרש רבה,

בראשית, פרשה ט, אות ז]

נמצא שצרכיהם הנפשיים של הנערים בעניני דרך ארץ וזוגיות, הינם בבחינת 'טוב מאד'.

אם נכון הדבר אשר אמרנו, שחוסר בחינוך בנושא דרך ארץ עלול להוציא את הנער מעולמה של תורה, קל וחומר כאשר מדובר בנושא חיי המשפחה והזוגיות. כאשר הנער אשר יצרו מקשקש בקרבו מחפש את סיפוק צרכיו הנפשיים והרגשיים בתוך עולמה של תורה, ואינו מוצא תשובות ודרך סלולה ללכת בה, הוא מחפש תשובות בתרבות הגויים הסובבת אותו. שם, הוא הולך מדחי אל דחי, מתרחק מן התורה ולומדיה ופעמים אף יוצא לתרבות רעה. מדוע נרחיק את בנינו מדרך התורה חס ושלום, תחת שניתן להם את האפשרות לספק את צרכיהם הנפשיים בתוך עולמה של תורה? אדרבא, על ידי לימוד סוגיות חיי משפחה מתוך התורה, יאהבו הנערים את מוריהם ומחנכיהם, ימצאו את מקומם וסיפוקם בתוך עולם התורה, ויזכו להקים בתים יציבים מתוך קדושה.

**מצוות עשה ומצוות לא תעשה התלויות
במצות הנישואין**

בפרק זה נמנה בסייעתא דשמיא את מצוות עשה ואת מצוות לא תעשה התלויות במצות הנישואין. נתייחס אל האיש, אל האשה, אל האב ואל האם.

האיש

כאשר האיש נושא אשה עד שנתו העשרים, הרי הוא מקיים מצות עשה מן התורה של פריה ורביה. כמו כן, הוא מקיים מצות חכמים מדברי הנביא ישעיה לפרות ולרבות וליישב את העולם בבני אדם- "לא תהו בראה לשבת יצרה". בנוסף, ניצול האיש מאיסור הרהור עבירה שהוא לאו מדאורייתא, ומאיסור "לא טוב היות האדם לבדו"- שלא לישוב בלא אשה מפני הרהור עבירה, שלחלק מהפוסקים הוא איסור מדאורייתא. זאת ועוד, הרי הוא ניצול גם מאיסור הוצאת זרע לבטלה, שהוא איסור גדול, כמו שנפסק ברמב"ם¹-

אסור להוציא שכבת זרע לבטלה, לפיכך לא יהיה אדם דש מבפנים וזורה מבחוץ, ולא ישא קטנה שאינה ראויה לילד. אבל אלו שמנאפין ביד ומוציאין שכבת זרע, לא די להם שאיסור גדול הוא, אלא שהעושה זה בנדוי הוא יושב ועליהם נאמר 'ידיכם דמים מלאו' וכאילו הרג הנפש. [רמב"ם, הלכות איסור ביאה, פרק כא, הלכה יח]

¹ וכן נפסק גם בטור (אבן העזר, הלכות אישות, סימן כג), ובשולחן ערוך (אבן העזר, הלכות אישות, סימן כג, סעיף א).

בנוסף, מקיים האיש מצוות "ונשמרתם מאד לנפשותיכם", שהולך בדרך הטבע ומשמר עצמו שלא יבוא לידי מחלות הנפש ומחלות הגוף. כמו כן, ניצול מאיסור תורה של "ובחֶקְוֹתֵיהֶם לֹא תִלְכוּ", שנמנע מללכת בחוקות הגוים, ומקדים את השתדלותו בנישואיו לפני גיל עשרים כמנהג ישראל קדושים. נמצא שעל ידי הקדמת הנישואין לפני עשרים, מקיים האיש שלוש מצוות עשה וניצול מארבעה איסורים.

האשה

כאשר האשה נישאת לאיש, הרי היא מסייעת בידו לקיים מצות פריה ורבייה שהיא מצות עשה מן התורה, מצילה אותו מהרהורי עבירה ומביאתו לחיי העולם הבא. כמו כן, מקיימת האשה מצות חכמים מדברי הנביא ישעיה - "לא תוהו בראה לשבת יצרה", ומשתדלת ביישוב העולם בבני אדם. בנוסף, שומעת בעצת חכמים שלא תשב האשה בלא איש כדי שלא תחשד בזנות.

כאשר היא נישאת משהגיעה לפרקה, הרי היא מקיימת גם מצוות "ונשמרתם מאד לנפשותיכם", שמרחיקה את עצמה מחשש הסכנה. לשיטת קצת מן הפוסקים, ניצלת האשה גם מאיסור הרהור עבירה ומאיסור "לא טוב היות האדם לבדו", שלדבריהם שייכים גם בנשים. הרי שחישבנו שלוש מצוות שמקיימת האשה כשנישאת לאיש. לשיטת חלק מהפוסקים ניצלת גם משני איסורים. כמו כן, זוכה ללכת בעצת חכמים.

האב

האב המשיא את בנו ובתו משהגיעו לפרקם, מקיים בשלמות מצות פריה ורביה המוטלת עליו, שמסייע לבנו ולבתו להינשא ולהמשיך את קיום המין. בנוסף, מקיים האב מצות חכמים מדברי הנביא ירמיה, שציוו על האב להשיא את בנו ובתו שלא יבואו לידי זנות והרהור. ולהיפך, כשאינו מסייע לבנו ולבתו להינשא משהגיעו לפרקם, הרי הוא מבטל מצות חכמים זו. ואם מתנגד האב לכך שבנו ובתו ינשאו, ומעכבם משהגיעו לפרקם, הרי הוא עובר על איסור תורה של "לפני עֵוֶר לא תתן מכשול". זאת, מכיון שהוא מביאם לידי איסורי תורה ואיסורי דרבנן, ו"גדול המחטיאו יותר מן ההורגו". וכך מלמדנו רבי שמעון במדרש רבה-

רבי שמעון אומר: מניין שהמחטיא את האדם יותר מן ההורג? שההורג הורג בעולם הזה ויש לו חלק לעולם הבא, והמחטיא הורגו בעולם הזה ובעולם הבא. [במדבר רבה (וילנא), פרשת פנחס, פרשה כא, סימן ד]

האם

לשיטת קצת מן הפוסקים, האם חייבת להשיא את בתה משהגיעה לפרקה משום "לא תוהו בראה לשבת יצרה", או משום הרהור עבירה, או משום החשד לזנות. לשיטת אותם פוסקים, אם לא השיאה האם את בתה משהגיעה לפרקה, היא מביאה אותה לידי תקלה ומכשול. (עיין בדברי הרד"ך, בפרק "מצוות הנשים").

בפרק זה, נמנו מצוות עשה ולא תעשה הקשורות במצות הנישואין. מתוך כך יש ללמוד עד כמה מוטלת עלינו החובה להשתדל ולקיים מצוה זו כהלכתה, שהרבה מצוות דאורייתא ודרבנן תלויות בה.

**“הנה אנכי שלח לכם את אליה הנביא לפני בוא יום ה'
הגדול והנורא: והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על
אבותם”**

פרק הגאולה

אליהו הנביא, רבי תנחום ברבי חייא, רבי אסי, רב ענן, רש"י

בדורנו כבר זכינו לראות באתחלתא דגאולה, אך עדיין לא זכינו לגאולה השלימה, להתגשמות חזון הנביאים במלואו ולביאת משיח צדקנו. יש לדעת שהגאולה תלויה גם בתיקון חיי המשפחה בעם ישראל. כך מבואר בספר "תנא דבי אליהו", שלימד אליהו הנביא זכור לטוב את רב ענן, כשהיה מתגלה אליו-

תדע לך שכן, שאין ישראל נגאלין אלא אם כן פריין ורביין והויין מליאי של עולם, שנאמר כי ימין ושמאל תפרוצי וגו' (ישעיה נד ג). [תנא דבי אליהו זוטא (איש שלום), פרשה יד]

וכן מלמדנו רבי תנחום ברבי חייה בשם רבנן במדרש רבה-

אמר רבי תנחום ברבי חייה ואמרי לה בשם רבנן: אין מלך המשיח בא עד שיכלו כל הנפשות שעלו במחשבה להבראות, ואלו הן האמורות בספר של אדם הראשון. הדא הוא דכתיב- (בראשית ה) 'זה ספר תולדות אדם'. [ויקרא רבה (וילנא), פרשת תזריע, פרשה טו, אות א]

את הסיבה לכך שהגאולה השלימה תלויה במצות פריה ורביה, מלמדנו רבי אסי במסכת יבמות. הגמרא במסכת יבמות דורשת את הפסוק בספר ישעיה-

כי לא לעולם אריב ולא לנצח אקצוף כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי. [ישעיה פרק נז פסוק טז]

וכך דרש רבי אסי-

אמר רבי אסי: אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף, שנאמר 'כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי' [תלמוד בבלי, מסכת יבמות, פרק שישי, דף סג עמוד ב]

ומבאר רש"י את דברי רבי אסי-

עד שיכלו כל הנשמות שבגוף. שבאותו אוצר ששמו 'גוף'. אוצר יש ושמו 'גוף', ומבראשית נוצרו כל הנשמות העתידות להולד ונתנם לשם [עבודה זרה, ה עמוד א]. חדר. כי 'גוף' שם מקום המיוחד לנשמות העתידים להיות נולדים.

כי רוח מלפני יעטוף. הרוחות שלפני, שגזרתי להיות נולדים קודם, יעטוף- מעכב את הגאולה. דקרא בגאולה כתיב- 'כי לא לעולם אריב ולא לנצח אקצוף' וגו', ונשמות שאני עשיתי יעטוף. ומסיפיה לרישיה מדריש: 'יעטוף' כמו (בראשית ל) 'הַעֲטֹפִים ללבן' [נדה יג עמוד ב], 'כי לא לעולם אריב'- לאחר זמן הגאולה, 'ולא לנצח אקצוף'- מלגאול, כי רוח אשר לפני- נשמות שבגוף, 'יעטוף'- הוא המאחר, כמו 'הַעֲטֹפִים ללבן' (בראשית ל), ונשמות שאני עשיתי.

[ליקוטי רש"י, יבמות, דף סג עמוד ב]

למדנו מדברי רבי אסי, שהנשמות שעלו במחשבה להיבראות ועוד לא נולדו מעכבות את הגאולה. מכיון שהגאולה השלימה תלויה גם בקיום מצות פריה ורביה כהלכתה, מוטל עלינו להתחיל ולהשתדל בתיקון חיי המשפחה בעם ישראל, ומשמים יסייעו בידינו. כך לימדנו רבי יסא במדרש רבה-

פתחי לי. רבי יסא אמר: אמר הקדוש ברוך הוא
לישראל- בני, פתחו לי פתח אחד של תשובה כחודה
של מחט, ואני פותח לכם פתחים שיהיו עגלות
וקרניות נכנסות בו. [שיר השירים רבה (וילנא), פרשה ה, אות

[ב]

וכיון שהבא ליטהר מסייעין בידו, בודאי יצליח ה' את דרכנו. ויקוים
בנו מאמר הנביא ישעיה-

”כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים”. [ישעיה, יא, ט]

סוף דבר

בסוף הדברים יש להתייחס למספר סוגיות שלא נידונו באופן ראוי בתוך הספר. ראשית, יאמר השואל, אמנם בחור מצווה להיכנס לתוך מסגרת הנישואין עד שימלאו לו עשרים, אף ללא קשר למצבו הכלכלי, אך עדיין חלק מהנערים והנערות לא בוגר כדי לשאת באחריות של חיי המשפחה. יהיה זה חוסר אחריות לחנך לחתונת בוסר שעלולה להסתיים בגירושין ובעגמת נפש. בטענה זו יש לדון, שכן אם הנתון היחיד אשר היה קובע בתורה את גיל הנישואין היה בגרות נפשית, ניתן היה לדחות את הנישואין ללא שום בעיה או נקיפות מצפון. אך התורה היא מערכת שלמה ואחידה, שאם ננתק ממנה חלק אחד, נפגע בחלקים אחרים שלה. בתורה ישנה דרישה לקדושה ולטהרה בתחום יצרא דעריות, אשר מגיעה עד לרמת המחשבה. דרישה זו לא יכולה להתקיים באיחור הנישואין. התורה אף דורשת מן האדם לשאת באחריות לכל מעשיו כלפי שמיא משמלאו לו עשרים. מחוץ למסגרת הנישואין, אדם אינו יכול לשאת באחריות זו, שכן הוא אנוס לעבור על דברי התורה ואינו יכול לחיות בקדושה ובטהרה. התורה אף חוששת למיתת האדם, שמא לא יספיק לשאת אשה ולהביא ילדים בטרם ימות, ומי מאתנו יודע כמה שנים הוא עתיד לחיות? הלא כל אחד מאתנו מכיר בחור או בחורה, אשר נלקחו בטרם עת, לפני שהספיקו לחוות קשר זוגי, להקים משפחה ולהביא ילדים לעולם. בניגוד לתפיסה הרווחת כיום בחברה, המצב בו חייל נהרג בצבא לאחר שכבר הספיק לשאת אשה ולהוליד בנים, עם כל הקושי, הכאב והצער שבדבר, טוב יותר מהמצב בו נהרג חייל בטרם נשא אשה והוליד בנים.

לכן, את הבגרות הנפשית הדרושה להקמת משפחה יש לבנות באופן מכוון ומבוקר, ולא להשאיר את הדבר ליד המקרה. הלא מהות החינוך היא לכוון את האדם לדרך ישרה באופן מבוקר, ולא לתת לו לגדול פרא, בין אם מדובר על צניעות, על לימוד תורה, על עבודת המידות או על לימוד מקצוע. נושא זה, של האחריות להקמת משפחה, לא שונה כלל משאר התחומים אותם הזכרנו, וניתן לכוון אליו. מעבר לכך, יש להעלות נקודה נוספת הקשורה בבגרות נפשית. הבגרות והאחריות אותה לוקח הנער המתבגר, הן גם תוצאה של התפיסות החברתיות שסביבו, ושל הבגרות שמצפים ממנו

להפגין. מלבד זאת, האדם לוקח על כתפיו אחריות ומתוך כך מתבגר, ולא להיפך. לכן, אם החברה תפנים את עקרונות התורה לגבי גיל הנישואין ותנהג לפיהם, יראה זה דבר טבעי שבחור ובחורה נישאים בסמוך לגיל עשרים. גם לבחור ולבחורה יהיה אז קל יותר, שכן הם לא יראו את עצמם כחריגים, אלא כאנשים החיים בחברה תומכת, המקיימת את מצוות התורה.

עוד סוגיה שיש להתייחס אליה, היא סוגיית השירות הלאומי¹. נראה שהשירות הלאומי של הנשים במדינת ישראל כיום אינו דומה ליציאה לצבא, המתאפשרת רק מגיל עשרים ומעלה. זאת מכיון שבניגוד ליציאה לצבא, השירות הלאומי של הנשים נעשה בהתנדבות מלאה, ואינו כולל בתוכו מימד של סכנת נפשות או ציות לפקודות באופן מחייב. הדבר פשוט שהרשות נתונה ביד כל נער או נערה שטרם מלאו להם עשרים להתנדב ולעשות חסד. עם זאת, יש לזכור שמצות הנישואין היא מצוה מן התורה, והדרישה לקדושה ולטהרה אף היא צריכה להילקח בחשבון כאשר באים לעשות חסד עם כלל ישראל. על כן, נראה שגם נערה המתכננת להתנדב במסגרת השירות הלאומי, צריכה להתחיל להשתדל במצוות הנישואין משהגיעה לפרקה. אף על פי שיייתכן שבסופו של דבר יחליטו בני הזוג המאורסים לדחות את הנישואין לאמצע השירות או לסופו- אינה דומה נערה המאורסת לבחור ירא שמים, אשר עמו היא מתכננת להקים בית בישראל, לנערה רווקה.

קיום מצות הנישואין כהלכתה דורש מאמץ אישי. הצלחת הדרך תלויה בכוחו של התא המשפחתי לתת מסגרת תומכת לבן או לבת. היכולת של בחור בן עשרים לשאת אישה תלויה באופן מהותי בתמיכה הרוחנית והכלכלית שהוא מקבל מהוריו, וזאת על אחת כמה וכמה כאשר החברה שמסביבו לא רואה בכך חשיבות ואף מתנגדת לכך. יתר על כן, שינוי חברתי ופוליטי יוכל להתרחש כאשר יותר ויותר משפחות יאמצו את קוד ההתנהגות התורני בנושא זה. כאשר ישנה דרישה אמיתית של ציבור ממנהיגיו

¹ הדיון על עצם השירות הלאומי מורכב משיקולים רבים ושונים, ועל כן לא באנו להכריע כאן בנידון. הדברים האמורים הם על היחס בין השירות הלאומי לשירות בצבא כחייל, ועל היחס שבין הקמת משפחה להתנדבות ועשיית חסד.

וממוסדותיו לערוך שינויים, מתוך הבנה עמוקה של חשיבות הדברים ומתוך עמידה איתנה על קיום מצוות התורה- הרי שבסופו של דבר נמצאים הפתרונות לכל הקשיים גם ברמה החברתית. נחתום בתפילה לבורא העולם, שישפיע עלינו ברכה והצלחה בדרכנו. שלא יצאו מכשול ותקלה מתחת ידינו. שנצליח להעמיד דור אשר גדל בארץ ישראל השלמה מתוך קדושה וטהרה.

נספח א

תיפח עצמותיו- מיתה בידי שמים

ישעיה הנביא, חזקיה המלך, רב המנונא, רבי אליעזר, רבי עקיבא, אבא חנן, מהרש"א, מחזור
ויטרי, מלבי"ם

המילים "תיפח עצמותיו", משמעותן עונש מיתה בידי שמים. דבר זה נלמד מן המשנה, מן התלמוד הבבלי ומן המדרש. המקור הראשון ממנו יתבאר הדבר, נמצא במדרש רבה על ספר קהלת, בו מופיעה דרשה אשר ממנה נוכל ללמוד על משמעות המילים "תיפח עצמותיו". המדרש דורש את דברי שלמה המלך בספר קהלת-

"עת ללדת ועת למות עת לטעת ועת לעקור נטוע"

[קהלת, פרק ג, פסוק ב]

וכך אומר המדרש-

עת ללדת ועת למות- משנולד אדם, הקדוש ברוך הוא מצפה לו שישא אשה עד עשרים שנה. הגיע לעשרים ולא נשא אשה, הקדוש ברוך הוא אומר לו, עת ללדת הוא לך ולא רצית, אין זו אלא עת למות. [קהלת רבה

(וילנא) פרשה ג]

הדברים מבוארים גם במסכת יבמות, שם מדברת הגמרא במי שאינו עוסק בפריה ורביה אחרי גיל עשרים, ומבטל מצות עשה. בתחילה, דורשת הגמרא את דברי ה' אל נח ובניו, בשעה שיצאו מן התיבה לאחר המבול. ה' מצווה את נח ובניו על איסור רציחה ועל מצות פריה ורביה-

"שִׁפְךָ דַם הָאָדָם בָּאָדָם דְּמוֹ יִשְׁפָךְ כִּי בַצֶּלֶם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם; וְאַתֶּם פָּרוּ וּרְבוּ שָׂרְצוּ בָאָרֶץ וּרְבוּ

בָּהּ" [בראשית, פרק ט, פסוקים ו-ז]

וכך דרשו רבי אליעזר ורבי עקיבא את סמיכות הפסוקים-

תניא, רבי אליעזר אומר- כל מי שאין עוסק בפריה ורביה כאילו שופך דמים, שנאמר: "שופך דם האדם באדם דמו ישפך". וכתוב בתריה – "ואתם פרו ורבו".

[תלמוד בבלי, מסכת יבמות דף סג עמוד ב]

רבי עקיבא דרש אף הוא את סמיכות הפסוקים, אך בדרך שונה-

רבי עקיבא¹ אומר- כאילו ממעט הדמות, שנאמר- כי בצלם אלהים עשה את האדם, וכתוב בתריה- ואתם פרו וגו'.

את דבריהם של רבי אליעזר ורבי עקיבא, מבאר המהרש"א-

כאילו שופך דמים וכו', כאילו ממעט הדמות וכו'. מבואר כי מי שאינו עוסק בפריה ורביה מחסר הנפשות מן העולם, וכאילו שפך דמן. וענין מיעוט הדמות, נראה לפרשו כמו שכתב הרא"ם [הרב אליהו מזרחי] כי אדם הראשון נברא בצלם ובחותם של הקדוש ברוך הוא, כי הוא נברא ונעשה בכפו של הקדוש ברוך הוא, שנאמר: ותשת עלי כפכה. אבל צלמי של שאר בני אדם שלא נדפסו בכפו של הקדוש ברוך הוא אלא בחותמו של אדם הראשון, אין

¹ בגרסא אחרת – רבי יעקב.

נקראים צלם של הקדוש ברוך הוא, אלא דמות צלמו של הקדוש ברוך הוא. ולכן נקרא צלם אדם הראשון "דיוקנו של הקדוש ברוך הוא", וצלמו של יעקב נקרא "דמות דיוקנו" (בבבא בתרא פרק חזקת הבתים), וכתב הר"ן [רבינו נסים] פרק הגוזל - צורת אדם נקראת דיוקני שהיא שנייה לקונה וכו', כדכתיב כי בצלם אלהים וגו', עד כאן לשונו. עיין שם. ולזה מבואר שאמר שכל מי שאינו עוסק בפריה ורביה ממעט הדמות, רצונו לומר שממעט דמות צלם של הקדוש ברוך הוא בעולם, דהיינו צורת צלמו של כל אדם שהם אינם אלא דמות צלם של אדם הראשון. ורש"י בחומש פירש, נעשה אדם וגו' כדמותנו - להבין ולהשכיל, עד כאן לשונו. ולפי זה יש לפרש ממעט הדמות, כי הוא ממעט האדם שהוא מין מדברי ושכלי מהעולם שהוא מתדמה בו למלאכים העליונים, וקל להבין. [נחידושי אגדות מהרש"א, יבמות, פרק שישי דף סג עמוד ב]

למדנו מדברי המהרש"א, שכלל האנושות נקראים דמות צלמו של הקב"ה. כיון שהמבטל מצות פריה ורביה אחרי עשרים מחסר נפשות מכלל האנושות, נמצא שמיעט את דמות צלמו של הקב"ה בעולם. בהמשך, מביאה הגמרא עוד דרשה של רבי אליעזר, על כך שהמבטל מצות פריה ורביה נענש במיתה בידי שמים. רבי אליעזר דרש את הפסוק בפרשת במדבר, המספר על נדב ואביהוא בני אהרן, שמתו ביום הקמת המשכן בהקריבם אש זרה לפני ה'.

וימת נדב ואביהוא לפני ה' בהקריבם אש זרה לפני ה'
במדבר סיני ובנים לא היו להם ויכהן אלעזר ואיתמר
על פני אהרן אביהם. [במדבר, פרק ג פסוק ד]

וכך אמר אבא חנן בשם רבי אליעזר, על האיש המבטל מצות פריה
ורביה אחרי גיל עשרים-

אבא חנן אמר משום רבי אליעזר: חייב מיתה, שנאמר
"ובנים לא היו להם"- הא היו להם בנים לא מתו.
[תלמוד בבלי, מסכת יבמות דף סד עמוד א]

עוד מקור ממנו ניתן ללמוד את הדבר, הוא הסיפור במסכת ברכות
על חזקיהו מלך יהודה וישעיהו הנביא. הגמרא דורשת את דברי שלמה המלך
בספר קהלת-

"מי כהחכם ומי יודע פשר דבר חכמת אדם תאיר פניו
ועז פניו יִשְׁנָא". [קהלת, פרק ח, פסוק א]

וכך דרש רב המנונא את דברי שלמה המלך-

אמר רב המנונא: מאי דכתיב- מי כהחכם ומי יודע
פשר דבר? מי כהקדוש ברוך הוא שיודע לעשות
פשרה בין שני צדיקים, בין חזקיהו לישעיהו. [תלמוד
בבלי, מסכת ברכות, דף י עמוד א]

ממשיך רב המנונא, ומספר את סיפורם של חזקיהו מלך יהודה
וישעיהו הנביא-

חזקיהו אמר, ליטי ישעיהו גבאי, דהכי אשכחן
באליהו דאזל לגבי אחאב (שנאמר זילך אליהו
להראות אל אחאב). ישעיהו אמר, ליטי חזקיהו גבאי,
דהכי אשכחן ביהורם בן אחאב דאזל לגבי אלישע.
מה עשה הקדוש ברוך הוא? הביא יסורים על חזקיהו,
ואמר לו לישעיהו לך ובקר את החולה, שנאמר-
בימים ההם חלה חזקיהו למות ויבא אליו ישעיהו בן
אמוץ הנביא ויאמר אליו כה אמר ה' צו לביתך כי מת
אתה ולא תחיה וגו'. מאי "כי מת אתה ולא תחיה"?
"מת אתה"- בעולם הזה. "ולא תחיה"- לעולם הבא.

חזקיהו מלך יהודה וישעיהו הנביא, נמנעו מלפגוש האחד את השני.
חזקיהו סבר שמפני כבוד המלכות ישעיהו הנביא צריך לבוא אליו ואילו
ישעיהו הנביא סבר שמפני מעלת הנבואה חזקיהו המלך צריך לבוא אליו. כדי
להפגיש בין חזקיהו לישעיהו, הביא הקדוש ברוך הוא על חזקיהו מחלה קשה
ושלח את ישעיהו הנביא לנבא לחזקיהו על מותו הקרב. מעבר למוות בעולם
הזה ניבא ישעיהו הנביא לחזקיהו המלך גם מיתה בעולם הבא.

אמר ליה: מאי כולי האי? אמר ליה- משום דלא עסקת
בפריה ורביה. אמר ליה- משום דחזאי לי ברוח הקדש
דנפקי מינאי בנן דלא מעלו.

חזקיהו המלך נחרד מעומק מידת הדין, ושאל את ישעיהו הנביא במה חטא שכך נגזר עליו. על כך ענה לו ישעיהו הנביא שהדבר נגזר משום שלא עסק בפריה ורביה. תמה חזקיהו המלך על הדברים והסביר שלא רצה לעסוק בפריה ורביה משום שראה ברוח הקודש שעתידים לצאת ממנו בנים רשעים, שיכעיסו את הקדוש ברוך הוא במעשיהם. אכן צדק חזקיהו המלך, שכן בנו מנשה היה מלך רשע שהחטיא את ישראל.

אמר ליה- בהדי כבשי דרחמנא למה לך? מאי דמפקדת איבעי לך למעבד, ומה דניחא קמיה קודשא בריך הוא לעביד. אמר ליה- השתא הב לי ברתך, אפשר דגרמא זכותא דידי ודידך ונפקי מנאי בנין דמעלו. אמר ליה- כבר נגזרה עליך גזירה.

עונה ישעיהו הנביא למלך חזקיהו, שהיה עליו לעשות כאשר ציווה ה', לפרות ולרבות ולא לחקור בנסתרות ובעתידות- שכן הקדוש ברוך הוא מנהל את עולמו בדרכים הנשגבות מהבנת בן אנוש. ביקש חזקיהו המלך מישעיהו הנביא, שיתן לו את בתו לאשה, אולי תועיל זכות שניהם ויצאו ממנו בנים צדיקים. אך ישעיהו הנביא מודיע לחזקיהו המלך שכבר נגזרה עליו הגזירה והוא עתיד למות בעולם הזה ובעולם הבא. אך למרות שישעיהו הנביא מבשרו שנגזרה עליו הגזירה, לא מתייאש חזקיהו המלך ומתפלל לפני ה' שירחם עליו. שכן כך למד מדוד המלך, שלא להתייאש מן הרחמים-

אמר לו- בן אמוץ, כלה נבואתך וצא. כך מקובלני מבית אבי אבא- אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים.

ואכן, נענו תפילותיו של חזקיהו המלך והתקבלה תשובתו. נוספו לו עוד חמש עשרה שנים על שנותיו, ובנו מנשה מלך אחריו בירושלים. מכל מקום, נמצאנו למדים מספורו של רב המנונא על חזקיהו המלך וישעיהו הנביא, שהמבטל מצות פריה ורביה אחרי גיל עשרים נענש במיתה בידי שמים. מעבר לדברי הגמרא שהבאנו עד כה, דבר זה נלמד גם מלשון המשנה במסכת אבות- "בן עשרים לרדוף". כך מבאר המחזור ויטרי את דברי המשנה- "בן עשרים לרדוף", באחד מפירושו-

פירוש אחר, לרדוף- שמרדפין אותו מן השמים ומענישין אותו. כדאמרינן בפרק האשה נקנית, כיון שהגיע אדם לעשרים ולא נשא אשה, אמר הקדוש ברוך הוא תיפח עצמותיו כו'. [מחזור ויטרי על פרקי אבות,

פרק ה משנה כא]

יש לבאר גם את המשמעות הלשונית של המילים "תיפחנה עצמותיו". המילים "מפח נפש" משמעותן מיתה. מילים אלה מופיעות בספר איוב, בדברי צופר הנעמתי, אחד מרעיו של איוב שבא לנחמו באבלו ומזכיר לו את גורל הרשעים לעומת תקות הצדיקים-

ועיני רשעים תכלינה ומנוס אבד מנהם ותקותם מפח

נפש. [איוב, פרק יא, פסוק כ]

וכך מבאר המלבי"ם את דברי צופר הנעמתי-

ועיני, אבל עיני רשעים תכלינה, כי לא ינוחו מתאונתם, יש לו מנה מבקש מאתים. ומנוס אבד

מנהם, שאין להם מנוס מן האבדון והמות, ותקותם מפח נפש, הפך מתקות הצדיקים שהיא נצחיות הנפש וחיי הנשמה, והם תנפח נפשם מגופם לאבדון, כמו שנאמר ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע.

[מלבי"ם, איוב, פרק יא, פסוק כ]

ובביאור המילות, מבאר המלבי"ם את פירוש המילים "מפח נפש"-

מפח נפש. צער הנפש, כמו ונפש בעליו הפחתי. ויש לפרש שנופח הנפש לחוץ, להוציא הנפש לאבדון, ורוח הולך ולא ישוב. [מלבי"ם, ביאור המילות, איוב, פרק

יא, פסוק כ]

יש להבין מדוע לא השתמש רבא במילים "תיפח נפשו" כדי ללמדנו שהאיש המבטל מצות פריה ורביה נענש במיתה בידי שמים, אלא במילים "תיפחנה עצמותיו". דבר זה מבאר המהרש"א-

הקדוש ברוך הוא מצפה לאדם וכו' כיון שהגיע לכ' שנין ולא נשא אומר תיפח עצמותיו וכו'. אמר שהקדוש ברוך הוא מצפה כו' כדאמרינן ביבמות, כל שאינו מקיים פריה ורביה כאילו ממעט הדמות. ואמר תיפח עצמותיו, לפי שג' שותפין באדם ומאביו נבראו העצמות כדאמרינן במסכת נדה, וזה שאינו מקיים פריה ורביה וממעט הדמות מהעצמות, במדה זו- תיפח עצמותיו. [חידושי הלכות ואגדות מהרש"א, מסכת

קידושין, דף כט עמוד ב]

ביאורו של המהרש"א מבוסס על דברי חכמים בתלמוד הבבלי במסכת נידה (דף לא עמוד א), ששלשה שותפים ישנם ביצירת הוולד- הקדוש ברוך הוא, האב והאם. כל אחד מהשותפים נותן לוולד איברים שונים ותכונות שונות, ובין האיברים והתכונות שנותן האב לילדו נמצאות העצמות. המהרש"א מלמדנו שהאיש המבטל פריה ורביה אחרי עשרים ממעט את האנושות על ידי שאינו נותן את חלקו בוולד- העצמות. לכן הקדוש ברוך הוא מענישו מידה כנגד מידה, ואומר "תיפחנה עצמותיו". פירוש הדבר, שכשם שאינו רוצה לתת עצמות, מהן יוצר וולד חדש, גם עצמותיו שאותן נתן לו אביו בשעה שנוצר, ישובו לעפר.

נספח ב

מחלוקת הבית יוסף והבית חדש

נותנין לבתולה י"ב חודש

הטור פסק שעל האדם לשאת אשה "בן י"ח שנה"-

ומצוה על האדם שישא אשה בן י"ח שנה, דתנן בן

י"ח לחופה. [טור, אבן העזר, הלכות נישואין סימן א]

הבית יוסף והבית חדש, מפרשיו של הטור, חלקו ביניהם בהבנת המילים "בן י"ח שנה". הבית יוסף מבאר שכוונת הטור היא לתחילת השנה השמונה עשרה¹.

ומצוה על האדם לישא אשה בן י"ח שנים, דתנן בן י"ח לחופה. פרק ה דאבות [משנה כא]. והרמב"ם כתב בפרק ט"ו מהלכות אישות [הלכה ב]: אימתי האיש נתחייב במצוה זו מבן ט"ז או מבן י"ז שנה. וכתב הרב המגיד: בכאן מצאתי נוסחאות חלוקות בספרי רבינו, ויש מהן שכתוב מבן י"ז, ובמסכת אבות שנינו בן י"ח לחופה. ונראה לי שאם הנוסחא הכתובה מבן י"ז היא אמיתית שפירושה משעברה שנת שבע עשרה והוא בן י"ז שלימים. ומכל מקום האמיתית היא לפי דעתי מבן י"ח כלשון המשנה, ופירוש משנכנס לכלל י"ח, עד כאן לשונו. [בית יוסף על טור אבן העזר, הלכות נישואין, סימן

[א]

1 כשם שביאר המגיד משנה את דברי הרמב"ם, הלכות אישות, פרק ט"ו הלכה ב. המקור הובא בפרק "גיל הנישואין" - פסק הרמב"ם.

אך בשונה מביאורו על השנה השמונה עשרה, על השנה השלוש עשרה שהמקדים לישא בה מקיים מצוה מן המובחר, ביאר הבית יוסף שכוונת הטור היא דווקא לסוף השנה ולא לתחילתה.

ומה שכתב רבינו אבל המקדים לישא כשהוא בן שלשה עשרה מצוה מן המובחר. כן משמע מההיא דמייתי בסמוך ואי נסיבנא בר ארביסר הוה אמינא גירא בעיניה דשטנא, ומשמע לרבינו דהיינו בן י"ג שלימות שנכנס בשנת ארבע עשרה.

הפרישה, ממפרשי הטור, ביאר את דברי הטור כשם שביאר הבית יוסף. אך הפרישה גם תמה על הבית יוסף, מדוע הפרק של שמונה עשרה שונה מהפרק של שלוש עשרה-

ומה שכתב כשהוא בן י"ח. כן משמע במיימוני פרק ט"ו מהלכות אישות (הלכה ב), דרצונו לומר כשהוא נכנס לשנת י"ח. וכן כתב המגיד משנה שם. ואם כך הוא דעת רבינו, לא יהיו שוין פירוש כשהוא י"ח שנה ומה שכתב כשהוא בן י"ג שנה. וצריך עיון. [פרישה על טור אבן העזר, הלכות נישואין, סימן א, סעיף קטן ח]

גם הבית חדש תמה על דברי הבית יוסף, מדוע שונה הפרק של השנה השמונה עשרה מהפרק של השנה השלוש עשרה? לבסוף הגיע למסקנה שלא ייתכן לומר שכוונת הטור היא לתחילת השנה השמונה עשרה, אלא לגיל שמונה עשרה ויום אחד- דהיינו שמונה עשרה שנים מלאות. וכך כתב הבית חדש-

ומצוה על האדם שישא אשה כשהוא בן י"ח שנים אבל המקדים לישא כשהוא בן י"ג מצוה מן המובחר וכו'. פירש מורינו הרב וולק כ"ץ [פרישה סעיף קטן ח] וכן פסק בית יוסף [דבור המתחיל 'זמה שכתב אבל'] דלדעת הרמב"ם ורבינו פירוש סמוך לפרקן הוא מיד לאחר שעברו י"ג לזכר וי"ב לנקבה (ורצונו לומר סמוך לאחריו), ולרש"י ותוספות הוא קודם שנת י"ג לזכר ושנת י"ב לנקבה. והקשה על פירוש זה, דאם כן לשון רבינו שאמר כשהוא בן י"ח שנה שפירושו שהוא נכנס לשנת י"ח כמו שכתב הרמב"ם ריש פרק ט"ו דאישות [הלכה ב], לא יהיה שוה עם לשון כשהוא בן י"ג שנה שפירושו לאחר שעברו י"ג שנה, וצריך עיון. עד כאן דבריו. [בית חדש על טור אבן העזר, הלכות נישואין, סימן א]

כאן מקשה הבית חדש על הבית יוסף. להבנת הקושיה הראשונה, נביא דברי הגמרא במסכת יבמות, ואת פסק הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה. כך אומרת הגמרא במסכת יבמות-

תנו רבנן: האוהב את אשתו כגופו והמכבדה יותר מגופו, והמדריך בניו ובנותיו בדרך ישרה והמשיאן סמוך לפירקן, עליו הכתוב אומר וידעת כי שלום אהלך. [תלמוד בבלי, מסכת יבמות, דף סב עמוד ב]

ופסק הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה-

מצות חכמים ששיא אדם בניו ובנותיו סמוך לפרקן, שאם יניחן יבואו לידי זנות או לידי הרהור, ועל זה נאמר ופקדת נָךְ ולא תחטא. ואסור להשיא אשה לקטן שזה כמו זנות היא. [רמב"ם, הלכות איסורי ביאה,

פרק כא, הלכה כה]

נחזור לקושייתו הראשונה של הבית חדש על הבית יוסף-

ותימה, דמנין לו לפרש כך בדברי הרמב"ם, הלא בפרק כ"א מהלכות איסורי ביאה [הלכה כ"ה] לא כתב אלא לשון הגמרא, ויש לפרשו כפירוש רש"י ותוספות².

בהלכות איסורי ביאה פסק הרמב"ם שאסור להשיא אשה לקטן, אלא, רק מבן שלוש עשרה ויום. בדרך זו, יש לומר שגם שמונה עשרה הם שמונה עשרה ויום. ממשך הבית חדש ומקשה קושיה שניה-

ועוד, דהלא הרב המגיד ריש פרק ט"ו דאישות (שם) כתב דהגירסא האמיתי היא ברמב"ם מבן י"ח כלשון המשנה, ואם כן בעל כרחך דפירושו הוא מבן י"ח ויום אחד, כדתנן [אבות פרק ה משנה כא] בן י"ח לחופה, דפירושו דומיא דרישא בן שלש עשרה למצות

² לא זכיתי להבין את דברי הבית חדש שאמר "ויש לפרשו כפירוש רש"י ותוספות", שכן שיטת רש"י ותוספות היא שגם חצי שנה או שנה לפני שלוש עשרה ויום יש מצוה לשאת אשה. כן יתבאר למעיין ביבמות דף סב: ברש"י ותוספות דבור המתחיל סמוך לפרקן, וכן בסנהדרין דף עו: ברש"י ותוספות כנזכר לעיל, וכן כתב בפירוש גם הבית שמואל (אבן העזר הלכות פריה ורביה, סימן א, סעיף ג. הובא בפרק "גיל הנישואין" – פסק השולחן ערוך)

דרצונו לומר בן י"ג ויום אחד. וכן ההיא דפרק קמא דקידושין (סוף דף כט) עד עשרים שנה יושב הקדוש ברוך הוא ומצפה מתי ישא אשה. כיון שהגיע כ' שנה ולא נשא וכו', פירש בו הרמב"ם לשם וכיון שעברו עשרים שנה ולא נשא וכו' וכמו שכתב הרא"ש בסמוך, ואם כן בן י"ח לחופה נמי כך פירושו, וכן הוא העיקר, ודלא כמו שכתוב בספר הרב המגיד משנכנס לכלל י"ח.

לבסוף מגיע הבית חדש למסקנה, שאין להבין כדברי הבית יוסף-

ולפי עניות דעתי נראה דבעל כרחך דטעות סופר הוא וצריך להיות משנכנס לכלל י"ט, דאם לא כן למה לו להרב המגיד לישא וליתן איזה נוסחא אמיתית בדברי הרב, הלא ליכא נפקותא, דמה לי אם הנוסחא מבין י"ז דבעל כרחך היינו בן י"ז ויום אחד מדתנן בן י"ח לחופה, ומה לי אם הנוסחא מבין י"ח ופירושו משנכנס לכלל י"ח דהיינו נמי מבין י"ז ויום א'. אלא בעל כרחך טעות סופר הוא, וצריך להיות משנכנס לכלל י"ט דהיינו בן י"ח ויום א', וכמו בן ה' למקרא ובן עשר למשנה בן י"ג למצות, דבכולהו פירוש בן ה' ויום א' בן י' ויום א', בן י"ג ויום א', וכמו שפירשו התוספות להדיא בפרק נערה שנתפתתה (כתובות נ ע"א) בדבור המתחיל מבר שית למקרא, והכי נמי בן י"ח לחופה בן י"ח ויום א' דהיינו משנכנס לכלל י"ט. והשתא

נסתלקה הקושיא שהקשה מורנו הרב וולק כ"ץ על פירוש בית יוסף שהסכים עמו.

נמצאנו למדים, על מחלוקת הבית חדש והבית יוסף בפירוש דברי הטור, האם האיש חייב להשתדל במצות פריה ורביה מבן שמונה עשרה ויום, או מבן שבע עשרה ויום.

חלק מהפוסקים הלכו כשיטת הבית חדש, וסברו שהמצוה היא מבן שמונה עשרה ויום, וחלק מהפוסקים הלכו כשיטת הבית יוסף, וסברו שהמצוה היא מבן שבע עשרה ויום.

בית חדש

- רבי משה אבן מכיר, בספרו סדר היום, כתב במפורש שחייב ההשתדלות במצות הנישואין מתחיל משמלאו לאיש שמונה עשרה שנים שלמות. דבריו הובאו בפרק "מצות האב להשיא את בנו".

בית יוסף

- כשיטת הבית יוסף פסק המגיד משנה, וממנו שאב הבית יוסף את דבריו. הפרישה, פסק גם הוא כשיטת הבית יוסף. דבריהם הובאו בפרק "גיל הנישואין".
- המהר"ם שיק והחפץ חיים, נקטו בלשון "בשנת י"ח", ומובן מדבריהם שכוונתם לשנה השמונה עשרה, שתחילתה מבן שבע עשרה ויום. דבריהם הובאו בפרק "גיל הנישואין".
- המחזור ויטרי, נקט גם הוא בלשון "בשנת י"ח". דבריו הובאו בפרק "צבא".
- הבאר היטב, ערוך השולחן, ספר הלבוש והמלאכת שלמה, פסקו במפורש כשיטת הבית יוסף. דבריהם הובאו בפרק "מן הטעמים לי"ח שנים".

עוד שני פוסקים שפסקו כשיטת הבית יוסף הם הדינא דחיי ורבי עקיבא איגר. הדינא דחיי באר את דברי הספר מצוות גדול- "כדתנן בן שמונה עשרה לחופה"-

כדתנן בן שמונה עשרה לחופה. משעברו י"ז שנים שלמות ונכנס לכלל י"ח. [דינא דחיי על הסמ"ג, עשין מט, הלכות פריה ורביה]

וכן כתב גם רבי עקיבא איגר, בתוספות רבי עקיבא איגר על פרקי אבות-

בן שמונה עשרה. היינו מתחלת י"ח. [תוספות רבי עקיבא איגר על פרקי אבות, פרק ה משנה כא, אות יא]

שאר הפוסקים שדבריהם הובאו בספר, לא כתבו במפורש כאחד הצדדים, וניתן להבין בדבריהם גם כדברי הבית יוסף וגם כדברי הבית חדש. נמצא ששנים עשר פוסקים כתבו במפורש שהאיש מחויב להתחיל להשתדל במצות הנישואין מבן שבע עשרה ויום. אמנם יש להתבונן ולשקול את הדברים, גם עבור בחור בוגר וירא שמים אשר חש לדברי הפוסקים והתחיל לחפש את ההוגנת לו מבן שבע עשרה ויום. אם מצאה בחסדי ה' עליו, יוכל להשתדך לה ולהמתין עוד י"ב חודש עד הנישואין כדי לאחוז בידו גם מידת דרך ארץ, להכין פרנסתו וצרכי ביתו. המתנה של כשנה בין האירוסין לחופה, מותרת על פי ההלכה במקרה הצורך, כשם שאמרו חכמינו זכרונם לברכה- "נותנין לבתולה י"ב חודש". דברים אלה ניתן לשאוב מתוך דברי רבי מנשה הקטן. כדי לבאר את הדברים נביא את ההלכה בתלמוד הבבלי ולאחר מכן את דברי רבי מנשה הקטן.

נותנין לבתולה י"ב חודש

המשנה במסכת כתובות מלמדת מה הדין כאשר איש ואשה באו
בברית האירוסין, אך לא קבעו ביניהם זמן מוגדר לנישואין וכעת אחד מן
הצדדים דורש לקיים את הנישואין מיד.

מתניתין. נותנין לבתולה שנים עשר חודש משתבעה
הבעל לפרנס את עצמה. וכשם שנותנין לאשה, כך
נותנין לאיש לפרנס את עצמו. ולאמנה שלשים יום.

[תלמוד בבלי, מסכת כתובות, דף נז עמוד א]

מבאר רש"י, שהאשה זקוקה לזמן זה כדי להכין את תכשיטיה,
ואילו האיש זקוק לזמן זה כדי להכין צרכי סעודה וחופה. רש"י מבאר גם
מדוע לאמנה נתנו רק שלושים יום כדי להכין את תכשיטיה-

ולאמנה לי יום. שאינה טורחת כל כך בתכשיטין

שכבר יש בידה. [רש"י, מסכת כתובות, דף נז עמוד א]

מכל מקום למדנו מהמשנה, שחכמינו זכרונם לברכה נתנו לאיש זמן
כדי להכין את עצמו לנישואין כשם שנתנו לאשה. כך נפסק להלכה בדברי
הרמב"ם-

כשם שנותנין זמן לאשה משתבעה הבעל לפרנס את
עצמה ואחר כך תנשא, כך נותנין זמן לאיש לפרנס את
עצמו משתבעה האשה אותו. וכמה נותנין לו? כמה

שנותנין לה, אם שנים עשר חדש שנים עשר חדש, ואם שלשים יום שלשים יום. [רמב"ם, נשים, הלכות אישות, פרק י, הלכה יח]

מדברי הרמב"ם עולה שהזמן שנתנו חכמינו זכרונם לברכה לאיש להכין את עצמו, תלוי אך ורק במצבה של ארוסתו- אם היא בתולה יקבל האיש שנים עשר חדש להכין לו צרכי סעודה וחופה אפילו אם היה אלמן. אם היא אלמנה, יקבל האיש שלושים יום בלבד אפילו אם היה בחור שטרם נשא אשה³. אך בתלמוד הירושלמי כתוב שמתחשבים במצבו של האיש ללא קשר למצבה של ארוסתו, כאשר הוא נדרש על ידה לקיים את הנישואין מיד. כך נאמר בתלמוד הירושלמי-

הוא בחור והיא אלמנה והיא בעיא מיסב, יכול הוא מימר- חיבתה עלי יותר מבתולה⁴. [תלמוד ירושלמי, מסכת כתובות, פרק חמישי, הלכה ג]

ומבאר הפני משה-

ונותנין לו זמן י"ב חדש הואיל והוא בחור.

וכך פסק להלכה הטור-

ארוסה שתבעה הארוס לינשא, נותנין לה י"ב חדש משעת תביעה לתקן עצמה ותכשיטיה, אפילו אם ניסת

³ עיין במגיד משנה על הרמב"ם, הלכות אישות, פרק י הלכה יח.
⁴ תרגום: הוא בחור והיא אלמנה והיא רוצה להינשא, יכול הוא לומר- חיבתה עלי יותר מבתולה.

לאלמן. וכשם שנותנים לה זמן, כך נותנים לבחור י"ב
חדש אפילו נושא אלמנה. נטור, אבן העזר, הלכות קידושין,

סימן נו

לאחר דברי הרמב"ם והטור, נביא את דברי רבי מנשה הקטן בשו"ת
משנה הלכות. רבי מנשה הקטן מבאר את דברי הרמב"ם לגבי גיל הנישואין.
בדבריו הוא מתייחס גם לשאלה, מדוע כתב הרמב"ם שהאיש מחוייב
להתחיל להשתדל במצות פריה ורביה מבן שבע עשרה ולא מבן שמונה עשרה
כדברי המשנה במסכת אבות.

ואימתי נתחייב במצוה זו, כלומר במצות פריה ורביה,
מבן שבע עשרה שנה. וכיון שמבן שבע עשרה שנה
נתחייב בפריה ורביה צריך לעשות השתדלות לקיים
המצוה, ועל כן צריך לישא אשה, כיון דבפלגש אסור
לשיטתיה. ואם כן, ההשתדלות הוא לישא אשה כדרך
כל הארץ. (ואולי בזה מיושב נמי, מה שאמר מבן י"ז
ולא שמונה עשרה, עיין הרב המגיד ושאר נושאי כליו
שהקשה עליו ממשנה הנזכרת לעיל ומה שתירץ. ולפי
מה שכתבתי אתי שפיר- דבן י"ז החיוב הוא לפריה
ורביה ולא על נישואין. והנה, אמרו זכרונם לברכה
'נותנין לכתולה י"ב חודש'. אם כן, מיד שנתחייב
בפריה ורביה מתחיל להשתדל, ומשתדך בכתולה
לישאנה ונותנין לה י"ב חודש. ולכן בן שמונה עשרה
לחופה. וגם הרמב"ם מודה לזה, אלא שאין זה ענין
מה שכתב כאן מנשואי אשה, אלא ממצות פריה
ורביה. וזה לפי עניות דעתי ברור מאד, אף שלא הבינו

כן נושאי כליו, מקום הניחו לי בסייעתא דשמיא להתגדר בו). ומסיים, וכיון שעברו עשרים שנה ולא נשא אשה, שכל ג' שנים היה לו להשתדל בזה ולא השתדל, הרי עובר ומבטל מצות עשה, כלומר מצות עשה של פריה ורביה שמצוה עליה מבין י"ז ולא השתדל לקיימה כראוי. ולא כתב הרי זה ביטל מצות עשה, שאכתי בידו לפרות ולרבות, אלא דעד עשרים אין הוא בדין מבטל, שכבר נתנו לו זמן להשתדל לישא אשה ולקיים מצוה זו. ולאחר כך מקרי מבטל, דהוה ליה פושע שלא השתדל ולא נשא. [מתוך שו"ת

משנה הלכות, חלק ט, סימן רל]

רבי מנשה הקטן מחלק בין מצות פריה ורביה שהיא חיוב המוטל על האיש, ובין הנישואין שהם רק אמצעי לקיום המצוה בדרך המותרת על פי ההלכה. בדרך זו מסביר רבי מנשה הקטן מדוע הקדים הרמב"ם את החיוב המוטל על האיש להתחיל להשתדל במצות פריה ורביה לבן שבע עשרה, למרות שהתנא בפרקי אבות נקט שמונה עשרה. לשיטת הרמב"ם מתחייב האיש במצות פריה ורביה מבין שבע עשרה, אלא שהחופה- שהיא האמצעי לקיום המצוה- מתקיימת רק שנה מאוחר יותר לאחר שהאיש הכין את פרנסתו וצרכי ביתו.

נמצא שבמקרה הצורך מותר להמתין כשנה בין האירוסין לנישואין. מתוך כך ניתן להבין שאף על פי שחלק מהפוסקים כתבו שהאיש מחויב להתחיל להשתדל לשאת אשה מבין שבע עשרה ויום, הוא יכול להתעכב עוד שנים עשר חודש לאחר האירוסין כדי להכין את פרנסתו וצרכי ביתו כמידת דרך ארץ. הדברים נכונים גם לגיל מאוחר יותר, וכן למקרים אחרים בהם מתעורר צורך להמתין בין האירוסין לנישואין. נראה להוסיף ולומר, שגם

המתנה של יותר משנה מותרת במקרה הצורך, כל עוד לא עבר האיש את גיל עשרים, שכן רק מגיל עשרים האיש מבטל מצות עשה כאשר הוא אינו נשוי.

מקורות נוספים לעיון-

- 1) מגיד משנה על הרמב"ם, נשים, הלכות אישות פרק י הלכה יח.
- 2) רבינו אשר, כתובות, פרק חמישי, הלכה ח.
- 3) רבינו ניסים, כתובות, פרק חמישי, דף נו עמוד א, דף כג בדפי הרי"ף.
- 4) בית יוסף על טור אבן העזר, הלכות קידושין, סימן נו.
- 5) שולחן ערוך, אבן העזר, הלכות קידושין, סימן נו, סעיף ב.
- 6) בית שמואל על שולחן ערוך, אבן העזר, הלכות קידושין, סימן נו, סעיף ב, סעיף קטן ג.
- 7) חלקת מחוקק על שולחן ערוך, אבן העזר, הלכות קידושין, סימן נו, סעיף ב, סעיף קטן ג.
- 8) ריטב"א, כתובות, דף נו עמוד א.

נספח ג

קדושת המחשבה

חלק ראשון- הרהור עבירה מן התורה/ חלק שני- ביאור

סוגיות מן התלמוד הבבלי

בסוף הפרק 'עד כמה מותר לאחר בשביל תורה', הובאה ההלכה שהרהור עבירה הוא איסור בפני עצמו מן התורה. מכיוון שספר זה עוסק בין השאר באיסור ההרהור, ישנו צורך להקדיש מקום ללימוד איסור זה ומקורותיו, ולבאר מספר סוגיות מן התלמוד הבבלי הדורשות הסבר. לשתי מטרות אלו מוקדש נספח זה, המחולק לשני חלקים. בחלקו הראשון יובאו המקורות מן התורה בהם מופיע איסור ההרהור ודרשות חכמינו זכרונם לברכה. כמו כן, נבאר מהו ההבדל בין המקורות ומתוך כך נעמוד על שני הרהורים שונים האסורים מן התורה¹. בחלקו השני של הנספח, ניגע בקצרה בסוגיות מן התלמוד הבבלי הדורשות הסבר וניישב אותן.

חלק ראשון - הרהור עבירה מן התורה

איסור הרהור עבירה נלמד משני מקורות בתורה. המקור הראשון הוא הפסוק "ולא תִתְּרוּ אחרי לבבכם ואחרי עיניכם" (במדבר, פרק טו, לט), האמור בפרשת ציצית. וכך נדרשו המילים 'ואחרי עיניכם' במדרש ההלכה ספרי-

'ואחרי עיניכם' זו זנות. כענין שנאמר - 'ויאמר שמשון

אותה קח לי כי היא ישרה בעיני' (שופטים יד ג). [ספרי,

במדבר, פרשת שלח, קטו]

דרשה זו מופיעה גם בתלמוד הבבלי במסכת ברכות, ומתוכה מתבאר שה'זנות' האמורה במדרש ההלכה ספרי, משמעה הרהור בזנות-

¹ חשוב לציין, כי במסגרת נספח זה לא נוכל להביא את כל הקושיות והתירוצים שנכתבו על השיטות השונות בענין הרהור עבירה. על כן הרוצה להעמיק ולחקור יוכל לעיין בציוני המקורות המובאים בהערות השוליים ובסוף הנספח.

‘אחרי עיניכם’ זה הרהור עבירה, שנאמר- ‘ויאמר
שמשון אל אביו אותה קח לי כי היא ישרה בעיני’
(שופטים יד ג). [תלמוד בבלי, ברכות, דף יב עמוד ב]

נבאר בקצרה את הדרשה. איסור הרהור נלמד מהמילים האמורות בתורה
“ואחרי עיניכם”, אשר חכמינו זכרונם לברכה פירשו אותן כהרהור בזנות.
כדי להביא ראיה לכך שאיסור הנעשה בעיניים הוא איסור של זנות הביאו
חכמים את דברי שמשון, שאמר לאביו שבחר אשה מבנות פלשתים על ידי
הסתכלות בעיניו. אמנם, הסתכלות זו של שמשון הייתה לשם נישואין², אך
מכל מקום נמצאו למדים שבמקום בו נכתבה במקרא הסתכלות בעיניים
כוונת הכתוב היא להרהור בנשים. מכאן, שכאשר אומרת התורה “ולא תִתְּרוּ
אחרי לבבכם ואחרי עיניכם”, מזהירה התורה מפני הרהור אסור בנשים,
והוא הרהור בזנות. על פי מדרש ההלכה אותו ביארנו, מנה הרמב"ם את
ההרהור בזנות כאיסור תורה-

‘ואחרי עיניכם’ זו זנות, כענין שנאמר [שופטים יד]-
ויאמר שמשון לאביו אותה קח לי כי היא ישרה בעיני.
רוצה באמרו זו זנות, המשך אחר ההנאות והתאוות
הגשמיות והתעסק המחשבה בהן תמיד³. [ספר המצוות
לרמב"ם, מצוות לא תעשה, מז]

² כשם שכתב המלבי"ם, שכוונת שמשון היתה לגייר את האשה הפלישתית- “ויאמר כו' אותה קח
לי. לא זולתה, ובודאי רצה שתתגייר אחר שרצה שיקחו אותה לו לאשה שהיא קיחה בדרך נשואין”
(מלבי"ם, שופטים, פרק יד פסוק ג).
³ נראה שבאמרו כאן 'תמיד' נקט הרמב"ם לשון בני אדם, וכוונתו למנהג בני אדם להרהר תמיד.

מזהירה התורה הוא מקרה הלילה הנגרם עקב ההרהור, ומכאן שהתורה מזהירה מפני ההרהור.⁵

שני מקורות אלה, עוסקים בשני אופנים שונים של הרהור עבירה שהם גם איסורים שונים. נביא כאן את דברי הרב משה פיינשטיין, שמבאר בתשובותיו את ההבדל בין איסור התורה "ולא תתרו" ובין איסור התורה "ונשמרת מכל דבר רע". בתחילה מבאר הרב פיינשטיין את גדר האיסור של ונשמרת מכל דבר רע-

והנה שני עניני איסור הרהור יש. האחד מקרא ד'ונשמרת מכל דבר רע', בכתובות דף מ"ו, שאיתא שם 'מכאן אמר רבי פינחס בן יאיר אל יהרהר אדם ביום ויבא לידי טומאה בלילה'⁶, שאיסור זה הוא אף באשתו שהיא מותרת לו. וכן מה שאסור להסתכל באשה נאה אפילו פנויה ובאשת איש אפילו מכוערת ובבגדי צבע של אשה המכירה ובבעלי חיים כשנזקקין זה לזו שאיתא בעבודה זרה דף כ נמי מקרא זה⁷, אינו מחמת שיהרהר לעשות עברה עמה, אלא דאף שלא יהרהר לעשות עברה מחמת זה אסור משום שזה מביא לידי טומאת קרי שאסור להוציא לבטלה. (שו"ת אגרות משה, אבן העזר, חלק א, סימן סט)

⁵ יש מקום לשאול, האם כאשר הרהר אדם ולא בא בסוף לידי טומאה עבר מכל מקום על איסור דאורייתא של ונשמרת מכל דבר רע', או שמא לא עבר על איסור זה עד שלא בא לידי טומאה בפועל. בשאלה זו דן הרב אליעזר יהודה וולדינברג בשו"ת ציץ אליעזר (חלק טו סימן נג).

⁶ תלמוד בבלי, מסכת כתובות, דף מו עמוד א.

⁷ "ונשמרת מכל דבר רע"- שלא יסתכל אדם באשה נאה ואפילו פנויה, באשת איש ואפילו מכוערת ולא בבגדי צבע של אשה ולא בחמור ולא בחמורה ולא בחזיר ולא בחזירה ולא בעופות בזמן שנזקקין זה לזה" (עבודה זרה, דף כ, עמודים א-ב).

הרב פיינשטיין מבאר, שבאיסור 'ונשמרת מכל דבר רע' אוסרת התורה להרהר בכל אשה או להסתכל בה, שכן ההרהור יביא את האדם לידי טומאת קרי, אפילו אם אינו חושב לעבור עבירה⁸. בהמשך דבריו מסביר הרב פיינשטיין את האיסור השני שנאמר בתורה- 'ולא תתרו'.

והשני מקרא ד'אחרי עינכם', דדריש בברכות דף יב- זה
הרהור עברה, אינו מצד חששת הוצאת זרע לבטלה אלא
הוא איסור מלהרהר לעשות העברה דזנות, כמו הא
דדריש מ'אחרי לבבכם' הרהור עבודה זרה⁹ שהוא
לעבור איסור עבודה זרה שהתורה אסרה בהו אף
המחשבה לעבור.

⁸ יש לציין, שהרב פיינשטיין כולל את ההסתכלות כחלק מאיסור התורה של 'ונשמרת מכל דבר רע'. כלומר, לשיטה זו האיסור 'ונשמרת מכל דבר רע' כולל בתוכו גם את ההרהור וגם את ההסתכלות. אמנם, יש שיטות אחרות בעניין ההסתכלות הסוברות שאינה אסורה אלא מדרבנן. הבית שמואל, אשר מבאר את פסק השולחן ערוך שאסור להביט ביופייה של אשה, מונה את השיטות השונות בעניין ההסתכלות בקצרה- "הר"י כתב דאסור מדאורייתא שנאמר 'לא תתורו אחרי עיניכם', והרמב"ם סבירא ליה מדרבנן, ובפנויה לכולי עלמא מדברי קבלה, והרהור אפילו בפנויה אסור מדאורייתא" (בית שמואל על שולחן ערוך, אבן העזר, הלכות אישות, סימן כא, סעיף קטן ב). בשו"ת דברי יציב הרחיב ופירש את דברי הבית שמואל, וביאר שם שבכותבו ר"י' כוונת הבית שמואל היא לרבנו יונה. וכך כתב בשו"ת דברי יציב- 'ולפי עניות דעתי הכוונה לרבנו יונה באגרת התשובה סימן מ"ח ומ"ט שכתב- ואסור לאדם להסתכל באשת איש מן התורה שנאמר 'ולא תתורו' וכו' ואסור להסתכל אפילו בפני אשה פנויה מדברי קבלה שנאמר 'ברית כרתי לעיני' וגו' עיין שם. וסבירא ליה להבית שמואל דהיינו 'לא תתורו אחרי עיניכם', ובלא הרהור נמי אסור מהתורה מ'אחרי עיניכם'. ולהרמב"ם בלא הרהור רק מדרבנן, ובפנויה גם לרבנו יונה רק מדברי קבלה. והרהור לא רק באשת איש אלא אפילו בפנויה אסור מן התורה מכח 'ונשמרת'. וזה כמו שכתב שמה באגרת התשובה סימן נ"א- ואסור להרהר באשה מן התורה ואפילו היא פנויה עיין שם, שחמור בפנויה ההרהור ממגע שעובר בלאו מהתורה דכתיב 'ונשמרת'. ודייק ותמצא קל." (שו"ת דברי יציב, חלק אבן העזר, סימן מא, אות א). (המקורות מתוך אגרת התשובה לרבנו יונה נמצאים ביום ב, כלל ו, אותיות א ב. וביום ב, כלל ז, אות ב).

⁹ "דתניא- 'אחרי לבבכם' זו מינות, וכן הוא אומר (תהילים יד א) 'אמר נבל בלבו אין אלהים'. 'אחרי עיניכם' זה הרהור עבירה, שנאמר (שופטים יד ג) 'ויאמר שמשון אל אביו אותה קח לי כי היא ישרה בעיני'. 'אתם זונים' זה הרהור עבודה זרה, וכן הוא אומר (שופטים ח לג) 'ויזנו אחרי העלילים'." (תלמוד בבלי, ברכות, דף יב עמוד ב).

למדנו מדברי הרב משה פיינשטיין שישנם שני סוגי הרהור. האחד הוא הרהור המביא את האדם לידי טומאה אף ללא מחשבה לעשות עבירה, היוצא מהפסוק "ונשמרת מכל דבר רע". השני הוא מחשבה לעשות עבירה של זנות, היוצא מהפסוק "ולא תתרו"¹⁰. בין הפוסקים אשר מנו את איסור "ולא תתרו" כאיסור תורה נמצאים הספר מצוות גדול¹¹, ספר מצוות קטן¹², ספר החינוך¹³, רבינו יונה¹⁴, ספר חרדים¹⁵, שני לוחות הברית¹⁶ וחכמת אדם¹⁷. בין הפוסקים אשר מנו את איסור "ונשמרת מכל דבר רע" כאיסור תורה נמצאים בעלי התוספות¹⁸, ספר מצוות גדול¹⁹, רבנו יונה²⁰, ספר מצוות קטן²¹, ספר החינוך²², אורחות חיים²³, רבנו ניסים²⁴, בית יוסף²⁵, בית שמואל²⁶, לבוש²⁷, ספר חרדים²⁸ וחכמת אדם²⁹.

¹⁰ יש לציין, שלשיטת רבנו יונה כלולה באיסור זה גם המחשבה לעבור על שאר איסורי התורה- "ולא תתרו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם" (במדבר טו לט). הוזהרנו בזה שלא לחשוב לעשות עבירה וכל דבר פשע וחטא, כענין שנאמר (משלי כד ח) 'מחשב להרע'" (ספר שערי תשובה לרבינו יונה, שער ג, אות מא).

¹¹ לאוין סימן טו.

¹² מצוה ל.

¹³ מצוה שפז.

¹⁴ ספר שערי תשובה, שער ג, המדרגה הרביעית: לאו שאין בו מעשה, אות מא.

¹⁵ מצוות לא תעשה, פרק א, אות כט.

¹⁶ שני לוחות הברית, תורה שבכתב, פרשת שלח לך, נר מצוה.

¹⁷ שער בית הנשים, כלל כז, אות ב.

¹⁸ מסכת עבודה זרה, דף כ עמוד ב.

¹⁹ לאוין סימן קכו.

²⁰ ספר שערי תשובה לרבנו יונה, שער ג, המדרגה הרביעית: לאו שאין בו מעשה, אות מ.

²¹ מצוה כד.

²² מצוה קפח. ספר החינוך לא מונה את הלאו 'ונשמרת מכל דבר רע', אך כולל את ההרהור האסור בתוך הלאו 'לא תקרבו לגלות ערוה' (ויקרא יח ו).

²³ חלק ב, הלכות ביאות אסורות, סימן יג.

²⁴ חידושי הר"ן, מסכת חולין, דף לז עמוד ב.

²⁵ אבן העזר, סימן כא. דבריו הובאו כבר בפרק 'עד כמה מותר לאחר בשביל תורה'- הרהור עבירה- איסור בפני עצמו.

²⁶ על שולחן ערוך, אבן העזר, הלכות אישות, סימן כא, סעיף קטן ב.

²⁷ אבן העזר סימן כא.

²⁸ מצוות לא תעשה, פרק א, אות ל.

²⁹ שער בית הנשים, כלל כז, אות ב.

הרמב"ם מנה את איסור "ולא תתרו" כאיסור תורה, אך לא מנה את הלאו של "ונשמרת מכל דבר רע" כאיסור תורה³⁰. מכיוון שספר זה נבנה בין השאר על דברי הרמב"ם, יש לבאר כיצד משתלבים דברים אלה עם שיטתו של הרמב"ם בנושא הנישואין. ההבנה הפשוטה, היא שכאשר כתב הרמב"ם שאדם שיצרו מתגבר עליו חייב לשאת אשה שמא יבוא לידי הרהור³¹, כוונתו היא להרהור בזנות האסור מדאורייתא אותו הוא מונה בספר המצוות. זאת, מכיוון שחלק מן הפוסקים הבינו בדברי הרמב"ם שביטול מצוות עשה של פריה ורביה הוא מפני הרהור³², ולא ייתכן לומר שביטול מצוות עשה מדאורייתא הוא מפני שיבוא אדם לעבור על איסור דרבנן. אמנם, חלק מהפוסקים הבינו אחרת, וסברו שביטול מצוות עשה לדעת הרמב"ם הוא מפני ביטול פריה ורביה ממש³³. גם לשיטתם ניתן לומר שכאשר פסק הרמב"ם שאדם שיצרו מתגבר עליו חייב לשאת אשה שמא יבוא לידי הרהור, כוונתו היא להרהור בזנות האסור מדאורייתא. מכל מקום, גם אם נאמר שלשיטתם כוונתו היא להרהור גרידא שאפשר שאסור רק מדרבנן, נבאר שהכל גזירה אחת מדרבנן- שמא יבוא אדם לידי הרהור האסור מדאורייתא, שכן אין גוזרים גזירה לגזירה³⁴. פירוש הדברים הוא, שאדם אשר מתגברים בו יצריו ורגשותיו לא יבוא אך ורק לידי הרהור גרידא, אלא יבוא לחשוב מחשבת עבירה באותה אשה שהרהר בה או באשה אחרת, ובכך יעבור איסור תורה³⁵.

³⁰ השגות הרמב"ן לספר המצוות לרמב"ם, שכחת הלאוין, המצוה האחת עשרה.
³¹ עיין בדברי הרמב"ם שהובאו בפרק 'גיל הנישואין'- פסק הרמב"ם, בפרק 'מן הטעמים לי"ח שנים'- שלא יבוא האדם לידי הרהור או לידי זנות, ובפרק 'איסור תורה לשבת בלא אשה'- ביאור שיטות הפוסקים.

³² עיין מעשה רוקח (על הרמב"ם), הלכות אישות, פרק טו. הובא בפרק 'גיל הנישואין'- גדר ביטול מצוות עשה של פרו ורבו.

³³ עיין חקרי לב, אבן העזר, סימן א. הובא בפרק 'צבא'- החיוב לשאת אשה לפני היציאה לצבא.
³⁴ אין גוזרים על האדם לשאת אשה רק מפני שיבוא להרהור גרידא שהוא עצמו גזירה מדרבנן. ועיין רש"י, ביצה, דף ב עמוד ב, דיבור המתחיל 'והתניא'.

³⁵ ועיין עוד בשו"ת ציץ אליעזר, חלק טו, סימן נג, דיבור המתחיל 'ואוסיף לזה בכאן'.

הרמב"ן, בהשגותיו על ספר המצוות לרמב"ם, מסכים עם הרמב"ם שאיסור 'ולא תתרו' הוא איסור תורה, ואינו משמיט אותו ממניין המצוות³⁶. אך באיסור 'ונשמרת מכל דבר רע', חולק הרמב"ן על הרמב"ם וסובר שלא זו הוא מדאורייתא, ואינו נוהג מן התורה אלא במחנה הצבא בלבד³⁷. גם כאן יש לבאר שכאשר כתב הרמב"ן שאיסור לאדם לשבת בלא אשה שמא יבוא לידי הרהור³⁸, כוונתו היא להרהור בזנות האסור מדאורייתא. מכל מקום, גם אם נאמר שכוונתו היא להרהור גרידא שאינו אסור לשיטתו אלא במחנה הצבא, נבאר שהכל גזירה אחת מדרבנן שמא יבוא האדם לידי הרהור האסור מדאורייתא, שכן אין גוזרים גזירה לגזירה. יש לציין שבשיטה זו הלך גם רבי שמעון בן צמח דוראן³⁹ שהביא את דברי הרמב"ן⁴⁰.

חלק שני - ביאור סוגיות מן התלמוד הבבלי

בתלמוד הבבלי ישנן מספר סוגיות העוסקות בהרהור עבירה אשר דורשות הסבר. נביא כאן את הסוגיות ואת פירושן. הסוגיה הראשונה אותה נבאר מופיעה במסכת קידושין. הגמרא מביאה את דעתו של רבי יעקב, הסובר שאין שכר המצוות ניתן בעולם הזה, אלא בעולם הבא בלבד-

³⁶ עיין בהשגות הרמב"ן לספר המצוות לרמב"ם, שכחת הלאוין, דיבור המתחיל 'וכן אם תתן לבך', שם מונה הרמב"ן את מצוות לא תעשה שהשמיט ממניין הרמב"ם. ועיין עוד בפירוש הרמב"ן על התורה, במדבר, פרשת שלח, פרק טו, פסוק לו.

³⁷ השגות הרמב"ן לספר המצוות לרמב"ם, שכחת הלאוין, המצוה האחת עשרה. ועיין עוד בפירוש הרמב"ן על התורה, דברים, פרשת כי תצא, פרק כג, פסוק י. אמנם, יש מקום לתמוה על הרמב"ן, שכן בחידושו על מסכת חולין (דף לו, עמוד ב) כתב בפירוש שאיסור 'ונשמרת מכל דבר רע' הוא מדאורייתא, אף על פי שישם לא דיברה הגמרא על מחנה הצבא.

³⁸ חידושי הרמב"ן, מסכת יבמות, דף סב עמוד ב.

³⁹ בספר זהר הרקיע (לרשב"ץ), בלאוין סימן ס"ה.

⁴⁰ חשוב להעיר שהרב ירוחם פישל פערלא (הגרי"פ), בביאורו על ספר המצוות לרס"ג סובר שלשיטת רבנו סעדיה גאון גם הלאו של 'ולא תתרו' אינו מן התורה, אלא אסמכתא בעלמא. להרחבת הדברים, עיין בביאור על ספר המצוות לרס"ג, לרב פערלא, לאוין ל"א א ב ג ד, דיבור המתחיל 'הן אמת'.

דתניא- רבי יעקב אומר- אין לך כל מצוה ומצוה שכתובה בתורה שמתן שכרה בצדה, שאין תחיית המתים תלויה בה. בכיבוד אב ואם כתיב 'למען יִאָרְיֶכֶן יִמִיךָ וּלְמַעַן יִיטֵב לְךָ' (דברים ה טז), בשילוח הקן כתיב 'למען ייטב לך והארכת ימים' (דברים כב ז). הרי שאמר לו אביו עלה לבירה⁴¹ והבא לי גוזלות, ועלה לבירה ושלח את האם ונטל את הבנים, ובחזירתו נפל ומת, היכן טובת ימיו של זה? והיכן אריכות ימיו של זה? אלא 'למען ייטב לך'- לעולם שכולו טוב, 'ולמען יאריכון ימיןך' - לעולם שכולו ארוך. [תלמוד בבלי מסכת קידושין דף ט עמוד ב]

שואלת הגמרא על דבריו של רבי יעקב- אולי מעולם לא קרה מקרה שכזה? אך מיד משיבה שרבי יעקב ראה בעיניו מקרה דומה-

ודלמא לאו הכי הוה? ר' יעקב מעשה חזא.

ממשיכה הגמרא ושואלת- אולי אותו אדם שעלה במצוות אביו להביא גוזלות מן הבירה הרהר בעבירה בעודו מקיים את המצווה? אך על כך משיבה הגמרא שמחשבה רעה לא מצטרפת למעשה להיענש עליה-

ודלמא מהרהר בעבירה הוה? מחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה.

⁴¹ למגדל.

ממשיכה הגמרא ומקשה פעם נוספת- אולי אותו אדם שעלה במצוות אביו להביא גוזלות מן הבירה הרחר בעבודת כוכבים, ועל הרהור עבודת כוכבים ישנו עונש אפילו אם לא הייתה עבודת כוכבים בפועל?

ודלמא מהרהר בעבודת כוכבים הוה, וכתוב 'למען תפוש את בית ישראל בלבם' (יחזקאל יד ה)?

על כך משיבה הגמרא, שגם רבי יעקב מסכים שהרהור עבודת כוכבים גורר עונש אף על פי שלא הצטרף למעשה.

איהו נמי הכי קאמר.

אך דווקא מכאן מוכיח רבי יעקב את שיטתו, שכן אילו היה שכר מצוות ניתן בעולם הזה, היו צריכות מצות כיבוד אב ואם ומצות שילוח הקן להגן על אותו אדם שלא יבוא לידי מחשבת עבודה זרה, וירד מן הבירה בשלום. ומכאן- שאין שכר מצוות ניתן בעולם הזה.

אי סלקא דעתך שכר מצוה בהאי עלמא, אמאי לא אגין מצות עליה כי היכי דלא ליתי לידי הרהור?

התמיהה העולה מגמרא זו אותה עלינו לבאר, היא מדוע הייתה צריכה הגמרא להעמיד את המקרה אותו ראה רבי יעקב דווקא באדם המהרהר בעבודה זרה? גם אילו הייתה מעמידה הגמרא את המקרה בהרהור בזנות, שגם הוא אסור מהתורה בפני עצמו, הייתה זו עבירה שיש עליה דין שמיים. תמיהות נוספות עולות מהמשך הסוגיה במסכת קידושין, כאשר הגמרא דנה בעונש על מחשבה רעה-

מחשבה רעה אין הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה,
שנאמר (תהילים סו יח) 'און אם ראיתי בלבי לא ישמע
ה'". [תלמוד בבלי, מסכת קידושין, דף מ עמוד א]

על כך מקשה הגמרא מתוך נבואת הנביא ירמיה, אשר מנבא לאנשי ישראל
עונש על מחשבותיהם הרעות-

ואלא מה אני מקים (ירמיה ו יט) 'הנני מביא אל העם
הזה רעה פרי מחשבותם'?

משיבה הגמרא, שכוונת הנביא ירמיה היא למחשבה שעשתה פרי ויצאה
לפועל ועל כן מצטרפת למעשה. אך מחשבה שלא יצאה לפועל אינה מצטרפת
למעשה.

מחשבה שעושה פרי הקדוש ברוך הוא מצרפה
למעשה, מחשבה שאין בה פרי אין הקדוש ברוך הוא
מצרפה למעשה.

ממשיכה הגמרא ומקשה מתוך נבואת הנביא יחזקאל-

ואלא הא דכתיב (יחזקאל יד ה) 'למען תפוש את בית
ישראל בלבם'?

על קושיה זו מביאה הגמרא שני תירוצים. האחד של רב אחא בר יעקב-

אמר רב אחא בר יעקב- ההוא בעבודת כוכבים הוא
דכתיב, דאמר מר- חמורה עבודת כוכבים שכל הכופר
בה כמודה בכל התורה כולה.

רב אחא בר יעקב מתרץ שדברי הנביא יחזקאל עוסקים במחשבת עבודה זרה שהיא חמורה, ועל כן ראוייה להיצטרף למעשה. התירוץ השני הוא של עולא משמו של רב הונא-

עולא אמר- כדרב הונא, דאמר רב הונא- כיון שעבר
אדם עבירה ושנה בה הותרה לו. הותרה לו סלקא
דעתך? אלא נעשית לו כהיתר.

מתרץ עולא משמו של רב הונא, שדברי הנביא יחזקאל עוסקים באדם שחוזר וחושב מחשבות זנות או עבירה, עד שנעשו מחשבות אילו כמותרות בעיניו. אף על פי שאותו אדם אינו מוציא את מחשבותיו לפועל, הסיבה לכך היא לא מפני שעשה תשובה על מחשבותיו הרעות, אלא שלא הוצרך לעבור את אותה עבירה, ועל כן מצטרפות מחשבות אילו למעשה⁴². מגמרא זו עולות שתי תמיהות. הראשונה, היא מדוע העמידה הגמרא את נבואת הנביא ירמיה דווקא במחשבה שעושה פרי? הלוא הרהור בעבירה אסור מן התורה אף אם לא הביא לידי מעשה? התמיהה השניה דומה לתמיהה העולה מן הגמרא הקודמת אותה למדנו- מדוע העמיד רב אחא בר יעקב את נבואת הנביא יחזקאל דווקא במחשבת עבודה זרה? הרי גם אילו היה מעמיד את נבואת הנביא יחזקאל בהרהור בזנות, שגם הוא אסור מהתורה בפני עצמו, הייתה זו עבירה שיש עליה דין שמיים? כל התמיהות אותן העלינו, מוסברות בדברי הרב משה פיינשטיין בתשובותיו-

⁴² רש"י, שם. הדברים מתאימים לשיטתו של רב הונא בעניין גיל הנישואין המובאת במסכת קידושין- 'רב הונא לטעמיה, דאמר בן עשרים שנה ולא נשא אשה כל ימיו בעבירה. בעבירה סלקא דעתך? אלא אימא כל ימיו בהרהור עבירה' (קידושין, דף כט עמוד ב). וכך ביאר ספר המקנה את דברי רב הונא במסכת קידושין- "נראה דרב הונא לטעמיה, דסבירא ליה דכיון דעבר עבירה ושנה בה נעשה לו כהיתר, ואמרינן בסוף יומא דאין מספיקין בידו לעשות תשובה. ואמרינן נמי לקמן דף מ דכשנעשית לו כהיתר אפילו מחשבה מצטרפת למעשה וכמו שהארכנו לעיל דף כ. אם כן, כיון דעשה כל כך נעשית לו כהיתר וקשה תשובתו. והיינו דקאמר רב הונא כל ימיו בעבירה אף על גב דליכא אלא הרהור מכל מקום כיון שנעשה לו כהיתר מצטרף מחשבה למעשה, וקל להבין." (ספר המקנה, קידושין, דף כט עמוד ב).

ואף שבקידושין דף לט ומ משמע שרק בעבודה זרה
עונשין על המחשבה ולא בשאר עברות אף בזנות, הוא
משום דשם איירי בעונש מיתה שנפל ומת, שמצד
האיסור ד'אחרי עיניכם' לא היה לו ליענש מיתה. ואף
בעבודה זרה לא מצד האיסור ד'אחרי לבבכם' נענש,
אלא משום דבעבודה זרה עונשין על המחשבה
כמעשה, מקרא ד'למען תפוש בלבם', וזה ליכא בשאר
עברות דלא מצרפה למעשה אף בזנות, ונשאר רק
האיסור דהרהור שאינו בעונש גדול דמיתה. [שו"ת אגרות
משה, אבן העזר, חלק א, סימן סט]

על פי דברי הרב פיינשטיין מוסברות שתי התמיהות אותן העלינו קודם.
ראשית, הגמרא העמידה את המקרה אותו ראה רבי יעקב דווקא באדם
שהרהר בעבודה זרה, מכיוון שרק הרהור עבודת כוכבים שהוא חמור מצטרף
למעשה וגורר אחריו עונש כעל מעשה. שנית, הגמרא באה ללמדנו שישנן
שלוש מחשבות עבירה חמורות אשר מצטרפות למעשה ונענשים עליהן כעל
מעשה שנעשה בפועל- מחשבה שעשתה פרי, מחשבת עבודת כוכבים ומחשבת
עבירה שהאדם חזר וחשב עד שנעשתה כמותרת בעיניו. שלושת המחשבות
החמורות האלה מצטרפות למעשה להיענש עליהן כעל מעשה, בשונה משאר
מחשבות עבירה שהאדם נענש עליהן, אך לא בעונש חמור כעונש על מעשה⁴³.
על פי דברים אלה, נוכל לבאר סוגיה נוספת הדורשת הסבר. הגמרא במסכת
קידושין אומרת שאם קידש אדם אשה בתנאי שהוא רשע, הרי זו מקודשת-

על מנת שאני רשע, אפילו צדיק גמור- מקודשת, שמא
הרהר דבר עבודת כוכבים בדעתו. [תלמוד בבלי מסכת
קידושין דף מט עמוד ב]

⁴³ ועיין עוד בהמשך דברי הרב פיינשטיין, בשו"ת אגרות משה, אבן העזר, חלק א, סימן סט.

שוב נשאלת השאלה, מדוע נקטה הגמרא דווקא הרהור עבודה זרה ולא הרהור בשאר עבירות. התשובה על כך, היא שעבודה זרה היא איסור חמור שהופך את האדם מצדיק שזכויותיו מרובות על עוונותיו, לרשע שעוונותיו מרובים על זכויותיו⁴⁴. וכן כתב הרמב"ם בהלכות אישות-

על מנת שאני רשע, אפילו צדיק גמור הרי זו מקודשת
מספק, שמא הרהר בעבודה זרה בדעתו, שעון עבודה
זרה גדול הוא, ומשיהרהר לעבוד בלבו נעשה רשע,
שנאמר (דברים יא) 'פן יפתה לבבכם', וכתוב (יחזקאל
יד) 'למען תפוש את בית ישראל בלבם'. [רמב"ם, הלכות
אישות פרק ח, הלכה ה]

נמשיך בדברי בעלי התוספות במסכת עבודה זרה, אשר הביאו ראיות מהתלמוד הבבלי לכך שאיסור "ונשמרת מכל דבר רע" הוא איסור תורה, ומתוך דבריהם ניישב סוגיות נוספות הדורשות הסבר לשיטה זו. כדי להבין את הדברים, נביא קודם את הגמרא במסכת כתובות. הגמרא שואלת היכן בתורה מופיעה אזהרה למוציא שם רע, ומובאות שתי דעות- אחת של רבי אלעזר והשניה של רבי נתן.

אזהרה למוציא שם רע מנלן? רבי אלעזר אמר מ'לא
תלך רכיל', רבי נתן אומר מ'ונשמרת מכל דבר רע'.
(תלמוד בבלי מסכת כתובות דף מו עמוד א)

שואלת הגמרא, מדוע לא למד רבי אלעזר אזהרה למוציא שם רע מהפסוק וונשמרת מכל דבר רע' כשם שלמד רבי נתן-

⁴⁴ "כל אחד ואחד מבני האדם יש לו זכיות ועונות, מי שזכויותיו יתירות על עונותיו צדיק, ומי שעונותיו יתירות על זכויותיו רשע, מחצה למחצה בינוני." (רמב"ם, הלכות תשובה, פרק ג, הלכה א).

ורבי אלעזר מאי טעמא לא אמר מהאי ?

משיבה הגמרא שפסוק זה נצרך לו לדרשה אחרת, אותה דרש רבי פנחס בן יאיר, המלמדת על איסור הרהור עבירה-

ההוא מיבעי ליה לכדר' פנחס בן יאיר, 'ונשמרת מכל דבר רע'- מכאן אמר ר' פנחס בן יאיר- אל יהרהר אדם ביום ויבא לידי טומאה בלילה.

על סמך הגמרא במסכת כתובות, הסיקו בעלי התוספות שהדרשה אותה דרש רבי פנחס בן יאיר לאסור הרהור עבירה, היא דרשה גמורה ולא אסמכתא⁴⁵ בלבד. זאת, מכיון שרבי אלעזר מייחד לה את הפסוק 'ונשמרת מכל דבר רע'. אילו היתה זו אסמכתא, לא היה צורך לייחד לה את הפסוק והיא היתה יכולה להירמז ביחד עם דרשתו של רבי נתן או עם דרשה עיקרית אחרת. וכך כתבו בעלי התוספות במסכת עבודה זרה-

שלא יהרהר אדם ביום - האי קרא דרשה גמורה היא ולא אסמכתא כדמוכח פרק נערה שנתפתתה (כתובות דף מו). [תוספות, מסכת עבודה זרה, דף כ עמוד ב]

אך על הבנה זו מקשים בעלי התוספות מהגמרא במסכת חולין. הגמרא דורשת את דברי יחזקאל הנביא, אשר הקדוש ברוך הוא מצוה עליו לאכול לחם מאוס אפוי בגללי צואת האדם, כאות לכך שבני ישראל יאכלו את לחמם טמא ומאוס בגלות. הנביא יחזקאל מצטער מאוד בשמעו את ציווי ה',

⁴⁵ אסמכתא היא הסמכת הלכה שמקורה העיקרי בדברי חז"ל או בהלכה למשה מסיני או בדרשה גמורה של פסוקי התורה, על פסוק אחר מן המקרא שנמצא בו רמז בלבד להלכה זו. (עיין- תלמוד בבלי חגיגה דף ד עמוד א, תוספות מועד קטן דף ג עמוד ב דיבור המתחיל 'ניסוך', תוספות חגיגה דף ג עמוד א דיבור המתחיל 'מפעמים')

שכן מנעוריו שמר את נפשו מכל דבר טמא ומאוס, וכך הוא אומר לפני ה'
מתוך צערו-

וְאָמַר אֶתְּהָ אֲדָנִי יִקּוֹק הִנֵּה נִפְשִׁי לֹא מִטְמָאָה וְנִבְלָה
וְטִרְפָּה לֹא אֲכַלְתִּי מִנְעוּרֵי וְעַד עֵתָה וְלֹא בָא בְּפִי בָּשָׂר
פְּגוּלָה. [יחזקאל, פרק ד, פסוק יד]

הגמרא במסכת חולין מבארת, שהנביא יחזקאל אומר בצערו שכל ימיו נשמר
אפילו מדברים שאין דרכם של שאר בני האדם להישמר מהם, ואילו כעת
יאלץ להפסיק לנהוג בפרישות וטהרה ולאכול לחם מאוס-

הנה נפשי לא מטומאה- שלא הרהרתי ביום ובאתי⁴⁶
לידי טומאה בלילה, ונבלה וטרפה לא אכלתי מנעורי-
שלא אכלתי בשר כוס כוס מעולם⁴⁷, ולא בא בפי בשר
פגול- שלא אכלתי מבהמה שהורה בה חכם⁴⁸. [תלמוד
בבלי, מסכת חולין, דף לו עמוד ב]

מגמרא זו במסכת חולין, מקשים בעלי התוספות על כך שאיסור הרהור
עבירה הוא איסור דאורייתא-

והקשה הרב רבי אלחנן- אם כן מאי רבותיה⁴⁹
דיחזקאל, דאמרין פרק שני דחולין (דף לו) ונפשי לא

⁴⁶ על פי שיטה מקובצת.

⁴⁷ בשר בהמה מסוכנת שאומרים לשוחט "כוס כוס" (שחוט שחוט) מהר, בטרם תמות הבהמה
(רש"י, חולין, דף לו עמוד ב). הנביא יחזקאל מעיד על עצמו שמעולם לא אכל בהמה מסוכנת,
כלומר בהמה שאינה יכולה לעמוד מחמת חליה (רבנו עובדיה מברטנורא, חולין, פרק ב, משנה ו),
אף על פי שבהמה זו מותרת לאכילה על ידי שחיטה. זאת, מכיוון שבהמה זו דומה לנבלה וטריפה
(רש"י, יחזקאל, פרק ד, פסוק יד).

⁴⁸ בהמה שנולד בה ספק והוצרך לשאול חכם להתירו. (רש"י, חולין, דף לו עמוד ב)

⁴⁹ פירוש- גדולתו.

מטומאה - שלא הרהרתי ביום ובאתי לידי טומאה
בלילה?

אם איסור הרהור עבירה הוא איסור תורה, איזו פרישות מיוחדת נהג
יחזקאל בכך שלא הרהר ביום ובא ליד טומאה בלילה? הרי גם שאר בני
האדם חייבים בכך מדין תורה? ומתרצים התוספות בשם רבי יצחק בן
שמואל הזקן -

ואומר ר"י דמכל מקום רבותא היא ממה שהיה מציל
עצמו מהרהור, מה שאין כן בשאר אדם דאינו ניצול
מהם בכל יום, כדאמרינן בבבא בתרא פרק גט פשוט
(דף קסד) - שלשה דברים שאין אדם ניצול מהם בכל
יום וקא חשיב הרהור.

תירוצו של רבי יצחק בן שמואל הזקן מבוסס על דברי רב עמרם בשם רב
בתלמוד הבבלי במסכת בבא בתרא -

אמר רב עמרם אמר רב - שלש עבירות אין אדם ניצול
מהן בכל יום - הרהור עבירה, ועיון תפלה⁵⁰ ולשון
הרע⁵¹. [תלמוד בבלי, מסכת בבא בתרא, דף קסד עמוד ב]

⁵⁰ פירוש - תפילה בלא עיון ובלא כוונה (תוספות דיבור המתחיל 'עיון תפילה', בבא בתרא, דף קסד עמוד ב).

⁵¹ הגמרא מבארת שם שאין הכוונה ללשון הרע ממש, אלא לאבק לשון הרע. אבק לשון הרע פירושו אדם המשבח את חברו ובכך גורם לו נזק. דבר זה עלול לקרות כאשר אדם משבח את חברו לפני שונאיו ובכך גורם לכך שיגנו אותו, או שמשבחו על חסד שעשה עימו ובכך גורם שיתקבצו אליו אנשים ריקים וינצלו את טוב ליבו. (ספר שערי תשובה לרבנו יונה, שער ג, מאמר רכו-רכז)

מכיוון שאיסור הרהור עבירה הוא מאיסורי התורה שאדם רגיל אינו ניצל מהם בכל יום, נמצא שיחזקאל הנביא היה בעל מעלה מיוחדת כאשר ניצל מן ההרהור, וזוהי גדולתו אותה הוא מזכיר לפני ה' מתוך צערו.

יש להעיר כאן, שהעובדה שהגמרא מונה את ההרהור כעבירה שאין אדם ניצל ממנה בכל יום, אין פירושה שהאדם אנוס לעבור עבירה זו בעל כרחו. כוונת הגמרא היא שאם אדם לא ישים ליבו הוא יעבור על ההרהור האסור בהכרח, שכן הדברים העלולים להביא את האדם לידי הרהור מצויים ביותר. על כן רוב בני האדם שאינם נזהרים, יעברו על איסור ההרהור בכל יום⁵². דברים אלה נוכל להבין גם מתחילתה של הברייתא משמו של רבי פנחס בן יאיר-

תנו רבנן- 'ונשמרת מכל דבר רע' שלא יהרהר אדם ביום
ויבוא לידי טומאה בלילה. מכאן אמר רבי פנחס בן
יאיר- תורה מביאה לידי זהירות, זהירות מביאה לידי

זריזות, וכו'⁵³. [תלמוד בבלי, מסכת עבודה זרה, דף כ עמוד ב]

מתוך תחילתה של הברייתא אנו למדים שרק אדם העמל בתורה יוכל לדעת ולהבין את אזהרותיה ולהגיע למדרגת הזהירות- להישמר מעבירה הבאה לידו. מתוך כך, יגיע למדרגת הזריזות ויישמר עוד קודם לכן שלא תבוא העבירה לידו, ובכלל מדרגת הזריזות- שיוכל האדם להישמר מהרהור עבירה ולא יבוא לידי טומאה⁵⁴. מכיוון שלא כל אדם זוכה לעמול בתורה ולהיות מבני עליה, כשם שאמר רבי שמעון בר יוחאי- "ראיתי בני עליה והן מועטיין"⁵⁵, רוב בני האדם נכשלים בהרהורים אסורים. על כן, האדם אשר

⁵² דברים מעין אלה מבאר החפץ חיים על איסור אבק לשון הרע, שגם אותו מונה הגמרא כעבירה שאין אדם ניצל ממנה בכל יום. (שמירת הלשון, חלק ראשון, שער התבונה, פרק טו)

⁵³ הגרסא על פי מסורת הש"ס, שם.

⁵⁴ על פי רש"י, עבודה זרה, דף כ עמוד ב, דיבור המתחיל 'זריזות', 'זהירות'.

⁵⁵ תלמוד בבלי, סנהדרין, דף צז עמוד ב.

רוצה להגיע למעלת הזריזות, חייב לעמול בתורה ולשמור עצמו היטב מגורמי ההרהור. אם לא כן, לא יוכל לטהר את מחשבותיו ויהיה כשאר המון העם אשר נכשלים תדיר בהרהורים אסורים.

מקורות נוספים לעיון

- 1) פירוש המשנה לרמב"ם, מסכת סנהדרין, פרק ז, משנה ד.
- 2) שו"ת דברי יציב, חלק אבן העזר, סימן א.
- 3) שו"ת דברי יציב, חלק אבן העזר, סימן לה.
- 4) תורה תמימה, הערות, דברים, פרק כג, הערות מז מט.
- 5) ספרי, דברים, פרשת כי תצא, פסקא רנד, אות י.
- 6) מדרש תנאים לדברים, פרק כג פסוק י.
- 7) תלמוד בבלי, נזיר, דף כג עמוד א.
- 8) רש"י, יומא, דף כט עמוד א.
- 9) מהרש"א, חידושי אגדות, יומא, דף כט עמוד א.
- 10) רש"י, בבא בתרא, דף טז עמוד א.
- 11) מהרש"א, חידושי אגדות, מסכת נדה, דף יד עמוד א.
- 12) כללי המצוות לרבינו יוסף בן רבי אברהם ג'קטליא, 'הרהור'.
- 13) בית הבחירה למאירי, מסכת חולין, דף לו עמוד ב.
- 14) שו"ת רדב"ז, חלק ב, סימן תש"ע.
- 15) שו"ת נודע ביהודה, מהדורא תניינא, אבן העזר סימן ו.

נספח ד

תשובה למעוררין הבאים למנוע שלא לישא אשה כשהוא
איש עני ואין לו במה להתפרנס

תשובה למצערים עצמם בשביל תורה אף על פי שאינם מן
היחידים

תשובה למעוררין הבאים למנוע שלא לישא אשה כשהוא איש עני ואין לו במה להתפרנס

סברת הרב הגאון השבט הלוי זצ"ל ותשובה על סברתו

בשו"ת שבט הלוי, פסק הגאון הרב שמואל הלוי וואזנר זצ"ל, באיש עני, שיכול לעגן עצמו ולהמתין מלישא אשה עד שיקבע לו מלאכה המפרנסת אותו תחילה ויקנה בית דירה, כסדר שאמר הרמב"ם בהלכות דעות, אף על פי שכבר עבר את שנתו העשרים, ואין לחוש מפני הרהורי עבירה. נביא את דבריו במלואם, וזו לשונו-

ב"ה, ה' אב בין המצרים תנש"א לפרט קטן.
כבוד הרב הגאון מעוז ומגדול בתורה ויראה, כבוד
שם תפארתו מורנו הרב מרדכי יצחק צוקער, לאורך
ימים טובים. בעיר ליקווד, ארצות הברית. אחרי
דרישת שלומו הטוב ושלום תורתו באהבה.
יקרתו קבלתי, וכבודו שואל במה שכתב הרמ"א באבן
העזר סימן ב' סעיף א' כל הנושא אשה פסולה משום
ממון הויין לו בנים שאינם מהוגנים, אבל בלאו הכי
שאינה פסולה עליו אלא שנושאה לשם ממון מותר,
ומי שפסקו לו ממון הרבה לשידוכין וחזרו בהן לא
יעגן כלתו וכו' ומי שעושה כן אינו מצליח ואין זווגו
עולה יפה כי הממון שאדם לקח עם אשתו אינו ממון
של יושר וכל העושה כן מקרי נושא אשה לשם ממון
וכו'.

ובחושן משפט שם כתב דאף על גב דלפני זה כתב דלא נקרא נושא אשה לשם ממון אם היא כשרה, היינו אם נותנים לו ברצון טוב, אבל לעגן כלתו או לעגן עצמו ולהמתין מלישא אשה עד שימצא אשה שתתן לו ממון, אסור. וכן מסיים בארחות חיים כי רבים נכשלים בעבירה כשאינן נושא אשה בשביל חמדת ממון ואינו נושא במהרה.

הנה בבית שמואל אינו מביא כלל הא דאסור לעגן עצמו בשביל ממון, מכל מקום הלכה הוא כמבואר בחושן משפט ובשאר אחרונים בשם הארחות חיים. אמנם מה הגדר לשם ממון, הנה בתשובת מרן החתם סופר אבן העזר חלק א' סימן ק"נ כתב הגאון השואל, הוא הגאון מהר"ם מינץ, דהא דלא יעגן אשתו ולא יתקוטט היינו מאחר שבידו לפרנס עצמו בלאו הכי, ודייק לה מלשון הארחות חיים שבבית יוסף אבן העזר סוף סימן ס"ו, והחתם סופר דוחה אותו דאדרבא מדכתב הארחות חיים שהממון ההוא לא יצליח מפני העיגון ומפני הרהור עבירה, ורבים נכשלים בעבירות כשאינם נושאים נשים מהרה וכו', וכתב החתם סופר דמדדתי טעמא בהרהור עבירה שמע מינה אפילו עני שבישראל לא יעגן עצמו ויבא לידי הרהור ואם דקדוקי עניות קשים, הרהורי עבירה קשים מעבירה וכו' עד שמסיים וכתב דבזמנינו אל ישגיח על ממון נושא אשה לשם שמים, וכי לא ידעי רבנן מאי השלך על ה' יהבך, עד כאן.

הנה מה שכתב מרן החתם סופר דאפילו עני שבישראל לא יעגן עצמו, ומחולק בפירוש על סברת מהר"ם מינץ דבאין בו כדי לפרנס עצמו בלאו הכי אינו בכלל איסור דנושא אשה לשם ממון, דבר זה חידוש בעיני, דלשון הארחות חיים שבבית יוסף הנזכר לעיל, וזה לשונו, וראוי לכל איש דעת שלא יעגן עצמו ולא לבת זוגו מפני ממון רב שהממון ההוא לא יצליח מפני העיגון ומפני הרהור עבירה וכו' משמע דרק בשביל ממון רב, אבל מפני כדי ספוקו אין איסור, ואף דהיה אפשר לדחוק דרצונו לומר להיפך דאפילו מפני ממון רב אין כדי לעגן ומכל שכן מפני ממון מעט, איברא הלב יודע דאין כוונת הארחות חיים בכך.

ועוד דרבינו הרמב"ם פרק ה מדעות הלכה י"א אומר כן, שכתב, דרך בעלי דעה שיקבע לו אדם מלאכה המפרנסת אותו תחלה ואחר כך יקנה בית דירה ואחר כך ישא אשה וכו', אבל הטיפשין מתחילין לישא אשה וכו' והוא מש"ס סוטה מ"ד עמוד א', ולא משמע דהש"ס ורמב"ם איירי דוקא קודם שהגיע לפרק נשואין אבל אחר שהגיע לפרק נשואין יעשה דוקא היפך סדר התורה. ומשמע מזה דכיון דעושה כן כדרך שצריך לעשות על פי התורה אין לחוש מפני הרהור, אלא דמי שמתגברים הרהורי עבירה, יעשה השתדלות מאד לקרב זמן הנשואין שלו.

ולדעת הרמב"ם צריך לומר דהא דקיימא לן באבן העזר סימן א' סעיף ג' דמעיקר הדין כופין לישא אחרי

עשרים, דרצונו לומר לישא כדרך התורה, דהיינו שיכין לו מיד מלאכה מפרנסת ובית כדי שימהר לישא, אף על פי דאנן השתא אין בידינו לקיים בשלמות דברי הרמב"ם ואין בידינו גם בזה להעמיד דת על תלו, אבל על כל פנים אין בזה גדר של נושא אשה לשם ממון, ושיטת החתם סופר בזה באמת צריכה עיון.

אחרי כתבי זה, בא לידי ספר חקרי לב אבן העזר, וראיתי לו שכתב סוף סימן א' בהחקירה דלמה לא חייב במצוה זו דפריה ורביה מי"ג שנה ככל מצות שבתורה, וכתב לישב דקים להו לרבותינו זכרונם לברכה דכדי לבקש אשה הוגנת וגם צריך שיקבץ ממון לפרנסה ולכסותה ולימדה תורה דרך ארץ שיבנה בית ויטע כרם ואחר כך ישא אשה, ושיערו חכמים עד ח"י שנים, ורצונו לומר מעת תחלת חיובו בי"ג שנה נתנו לו ה' שנה להכנה בפרנסה ובית (ולענין שיעור עשרים יעויין שם), ולכאורה יראה מזה דאחרי עשרים לא מועיל שום תירוצין והכנה דפרנסה, כיון דכבר איכא הרהורים, כמבואר פרק קמא דקידושין, וזה כדברי החתם סופר, זכותו יגן עלינו.

אמנם עדין אין זה פשוט, דהא כל הפוסקים נקטו בפשיטות דלא כחקרי לב הנזכר לעיל, אלא סבירא להו דכאן מקובל בידי חכמינו זכרונם לברכה דחיוב של תורה מפריה ורביה לא מתחיל רק מח"י שנים, לא י"ג. ונשנו בזה ב' טעמים או משום שצריך לימוד התורה קודם שנשא אשה והרי רק בט"ו שנים מתחיל זמן לימוד התלמוד וגמרא כמבואר במשנה, או משום

שאינן הזרע מתבשל טוב רק עד ח"י שנים, ואם כן רק אז מתחיל חיוב השתדלות בענין נשואים ע"י פרנסה בית וזכרם ואח"כ ישא כמו שכתב חקרי לב, ולפעמים אינן בידו להשתדל גם לפני עשרים, ואם כן איך בידינו לפסוק דיום אחרי עשרים עובר בעשה ומעגן עצמו כיון שאיננו לקח אשה גם בעניות ואיננו סומך עצמו על השלך על ה' יהבך, והתורה עצמה אומרת שכן יעשה השתדלות, סוף דברי מרן החתם סופר צריכים למוד. עוד התעורר כבוד מעלתו בלשון הסמ"ק סימן רפ"ד ובלשון ארחות חיים הלכות כתובות ובספר דינא דחיי עשין מ"ט (לבעל כנסת הגדולה) שכתבו כיון שעברו עשרים שנה ולא נשא אשה הרי זה עובר ומבטל מצות עשה, ואף על גב דבן ח"י חייב לישא אשה מכל מקום יכול לשהות עד כ' עד שימצא הגונה, עד כאן. וכבודו נתקשה דמשמע דאחרי כ' לא ישהה עד ימצא הגונה, וזה צריך עיון, דודאי לעולם החיוב לישא דוקא אשה הגונה לו כאמרם זכרונם לברכה. הנה לדידי פשוט דודאי בלתי הגונה מצד יחוס ומשפחה לית דין ודיין, דלעולם מצוה להמתין גם אחרי כ', והמדובר כאן הגונה לו, אשה המתאמת לו מצד מדותיה ומצד תכונתיה ומצד סביבת משפחתה, כי זה עיקר ההצלחה לבנין בית זו אשה ושהזווג יעלה יפה, וגם בזה אין החיוב שלאחר כ' ישא כל הבא לידו גם אם לא הגונה לו מצד הנזכר לעיל, אלא דעת הגדולים הנזכרים לעיל דמי"ח עד כ' אנו נותנים לו פרק זמן גדול והוא יכול לבחור ולחזור ולבחור עד שבוודאי

ימצא ההגונה לו, מה שאין כן אחרי כ' דמצווה לזרז עצמו במצוה שכבר חלה עליה, ולמהר ולמצא ההגונה לו, ועל איחר קצת זמן אין עונש, כיון שעוסק במצוה למצא. ובלאו הכי כתבו כמה גדולים קדמונים דאם אחר כך נושא כהלכה, אז למפרע לא עבר מיד אחרי כ', והדברים פשוטים, ויותר אין להאריך. הדורש שלום תורתו בידידות, מצפה לרחמי ה'.

[שו"ת שבט הלוי חלק ח סימן רסד]

עד כאן דברי הרב הגאון השבט הלוי זצ"ל.

באתי בזה לכתוב תשובה על סברת הרב הגאון השבט הלוי זצ"ל, ואין אני כדאי אלא לשתות בצמא את דבריו ולהתאבק בעפר רגליו, אך בהלכה זו שחיי העולם הבא של איש הישראלי תלויים בה, אזרתי כגבר חלצי ובאתי ללחום מלחמתה של תורה, ואבאר מדוע לא נוכל לקבל את סברת הרב הגאון השבט הלוי בהלכה זו, וזה החלי בעזרת החונן לאדם דעת-חדא, דמנא לן דנותר הגאון השואל מהר"ם מינץ בסברתו הראשונה, והיכן מצינו שפסק להלכה הכי? ולמה לא נימא דקיבל דעת החת"ם סופר בזה וחזר בו מסברתו הראשונה? ועוד, איך נימא דהארחות חיים סבר דעני יכול לעגן עצמו גם אחרי עשרים, ואין לחוש להרהור עבירה, והא כתב הארחות חיים שם בהלכות כתובות (הלכה יא) וזה לשונו-

ומצות חכמים היא שישא אדם בניו ובנותיו סמוך לפרקן, שאם יניחם יבואו לידי זנות או הרהור ויהיה

מעוות לא יוכל לתקון. ואסור להשיא אשה לקטן. ואין
האיש רשאי לישוב בלא אשה.

ומדקאמר שיהיה מעוות לא יוכל לתקון, נראה דסבר כרבינו המאירי
(בבית הבחירה, קידושין דף כט עמוד ב), שכל שלא נשא אשה עד שהגיע לבן
עשרים, לא יהא ניצול כל ימיו מהרהורים הרעים שנדבק בהם, וכיצד נאמר
שבשביל חשש הפרנסה יביא עצמו לידי מעוות לא יוכל לתקון ויפגום בנשמתו
חס ושלום?

ועוד, הא פסק הרמב"ם להדיא להיפך, בהלכות מתנות עניים בפרק
שביעי (הלכה ג) וזו לשונו-

לפי מה שחסר העני, אתה מצווה ליתן לו. אם אין לו
כסות מכסין אותו. אין לו כלי בית קונין לו כלי בית.
אין לו אשה משיאין לו אשה, ואם היתה אשה משיאין
אותה לאיש.

וכן פסק שם (הלכה ד)-

יתום שבא להשיאו אשה שוכרין לו בית ומציעים לו
מטה וכל כלי תשמישו ואחר כך משיאין לו אשה.

ואי נימא דכשעושה כסדר דרך ארץ תו ליכא הרהור, אמאי מצווים
הציבור להשיא את העני ואת היתום מן הצדקה? אדרבא, ימציאו לו הציבור
מלאכה המפרנסת אותו תחילה, כדי שיוכל לבנות בית מקמי דישא אשה ולא
יתבייש כשלוקח משל אחרים, דהיא צדקה מעליתא, כדפסק הרמב"ם
בהלכות מתנות עניים (פרק י הלכה ז) וזו לשונו-

מעלה גדולה שאין למעלה ממנה, זה המחזיק ביד ישראל שמך ונותן לו מתנה או הלואה או עושה עמו שותפות או ממציא לו מלאכה כדי לחזק את ידו עד שלא יצטרך לבריות ולא ישאל. ועל זה נאמר והחזקת בו גר ותושב וחי עמך כלומר החזק בו שלא יפול ויצטרך.

אלא ודאי דסבר הרמב"ם, דאחרי עשרים אין לאחר יותר בשביל פרנסה, וחסה התורה על נשמתו של אותו יתום שלא יהיה כל ימיו בהרהור עבירה, וטוב לו להתבייש בנטילת הצדקה ולא יהיה רשע שעה אחת לפני המקום חס ושלום, דאחרי עשרים אי אפשר לו בלא הרהור. ועוד, הא פסק הרמב"ם (נשים, הלכות אישות, פרק טו, הלכה ב) דכיון שעברו עשרים שנה ולא נשא אשה הרי זה עובר ומבטל מצות עשה, ולא חילק בין עשיר לעני. וכן פסק בטור אבן העזר, הלכות נישואין (סימן א) וזה לשונו-

”ובשום ענין לא יעבור יעבור עשרים שנה בלא אשה”.

ומדקאמר בשום ענין, משמע דלא חילק שם בין עשיר לעני כלל, וכן פסק בשולחן ערוך (אבן העזר, הלכות פריה ורביה, סימן א) בזו הלשון, ולא חילק שם בין עשיר לעני.

ועוד, הא אמר החיד"א (נחל קדומים, פרשת אמור), דאין להורות קולות באיחור הנישואין, דהיא מצוה שחיי העולם הבא תלויים בה. אם כן, אף אם היתה בידינו הרשות להורות קולות במצוה זו, איך היינו מורים קולות בדבר שחיי העולם הבא תלויים בו?

ועוד מצאתי בדברי רבנו חיים פלאג'י תשובה על סברה זו, והבאתיה

כאן בארוכה, וזו לשונו-

לבטל את המעוררין הבאים למנוע שלא לישא אשה כשהוא איש עני, ואין לו במה להתפרנס, ממה שכתוב בגמרא בסוטה דף מ"ד עמוד א', תנו רבנן, אשר בנה, אשר נטע, אשר ארס, למדה תורה דרך ארץ שיבנה בית, ויטע כרם, ואחר כך ישא אשה. ואף שלמה אמר בחכמתו, הכן בחוץ מלאכתך, ועתדה בשדה לך, ובנית ביתך, [משלי כ"ד כ"ז]. הכן בחוץ מלאכתך, זה בית. ועתדה בשדה לך, זו כרם, אחר ובנית ביתך, זו אשה, עד כאן. וכן פסק הרמב"ם בהלכות דעות פרק ה' הלכה י"א, וזה לשונו: דרך בעלי דעה, שיקבע לו אדם מלאכה המפרנסת אותו תחלה, ואחר כך יקנה בית דירה, ואחר כך ישא אשה, שנאמר: מי האיש אשר נטע כרם ולא חללו, ומי האיש אשר בנה בית חדש, ולא חנכו, ומי האיש אשר ארס אשה, ולא לקחה. אבל הטפשין מתחילין לישא אשה, ואחר כך אם תמצא ידו, בית, אחר כך בסוף יחזור לבקש אמנות, או יתפרנס מן הצדקה, וכן הוא אומר בקללות, אשה תארש, בית תבנה, כרם תטע, כלומר, יהיו מעשיך הפוכים, כדי שלא תצליח את דרכיך, ובברכה הוא אומר, ויהי דוד בכל דרכיו משכיל וה' עמו, עד כאן לשונו.

ואם כן אם באים אנחנו לדון ולקיים דברי הגמרא, ופסק הרמב"ם זכרונו לברכה, דרך ארץ זה, שלמדה

לנו תורה שיבנה בית ויטע כרם תחלה, ואחר כך לישא אשה, לא בעם בני ישראל, שיכולים לקיים מצות פריה ורביה, כי אם אחד מעיר, ושתיים ממשפחה. ולפי הזמן הזה, דאנן קיימין, כי רובם ככולם עניים, ואף לבנוניים, לא ימצא להם יכלת להספיק תחלה לזה, ואם כן לבטלי רוב עם בני ישראל ממצות פריה ורביה, והלא מלבד גודל מעלת המצוה, וכמה מצות מתקיימים על ידה, זאת ועוד, כמה וכמה אסורין נצול האדם על ידי מצוה זאת, ובודאי הגמור, כי לא באתה התורה ללמד דרך ארץ זה במקום דאיכא בטול למצוה זאת לגמרי, כי כן נראה לעניות דעתי לומר, כי לא נאמר זה, כי אם בדורות הראשונים, בזמן חכמי התלמוד. והרמב"ם, שפסק דין זה, אפשר כי רצה ללמד דרך ארץ למאן דאפשר, או גם הרמב"ם דבר בזמנו דוקא, לא כן בדורות האחרונים ובזמננו זה, לא נאמרו כל השעורים הללו, דאחסור דרי, וגברה כח הקליפה, ונתמעטו הלבבות, והקדושה והטהרה, ואין נקי בדורות הללו, שינצל מעון הוצאת זרע לבטלה ומהרהורים רעים, וכמו שכתב הרב הקדוש בספר ראשית חכמה בשער התשובה פרק ג', וזה לשונו: ומהדברים שצריך השב לתקן אות הברית הפגום בהוצאת זרע לבטלה, שאין אדם בזמננו נצול ממנו בבחירתו וכו', יעוין שם. וכבר ידוע גדל עון זה, שהוא כעובד עבודה זרה, וחייב מיתה. וכמה ענשים אחרים קשים ומרים, שנזכרו בתלמוד ובזוהר הקדוש, וכמו שאכתוב לקמן בסיעתא דשמיא בפרק אחד בפני עצמו

סדר שמות עיין שם, באורך וברוחב בסיעתא דשמיא. וזהו אפילו לכשרים שבהם, כל שכן וקל וחומר לבנים משחיתים, בנין דלא מעלו, אשר יצרם הזונה תקיפה עליהם, וילכו אחרי שרירות לבם הרע, אשר הם זונים אחריהם בכל מיני נאופין, לשכב את זכר משכבי אשה, ובאשת איש, ונדה, שכל אלו הם באסור כרת בר מינן, וגם לזנות את בנות נכריות, ואיכא משום לתא דעבודה זרה, כדכתיב: ובעל בת אל נכר, ועל ידי זה, לפעמים מרעה אל רעה יצאו חוץ לדת, להיות מומרים ומשומדים לעבודה זרה, כדי להתיר להם עריות, ונמצאו כופרין בכל התורה כולה מסבת זה שלא נשאו נשים בזמן הראוי להם רחמנא ליצלן.

ואדרבה, כשהם נושאים נשים, ויש לו פת בסלו מתאוה לאשתו, ואינו מתאוה לאשה אחרת, ונקבה תסובב גבר, ומצילו אפילו מהרהורי עבירה, כמו שכתוב בגמרא, וכל שכן שמצילו מחטאים גדולים כאלו, וכיוצא באלו. ואם כן, אם אנחנו באים לקיים שורת דרך ארץ בזה שלמדה לנו תורה דרך ארץ, שיבנה בית, ויטע כרם, ואחר כך ישא אשה, אין מי שיכול לעשות כסדר הזה, כי אם אחד מאלף, וכל שאר בני אדם יהיו בטלין ממצות פריה ורביה, ויבואו גם כן, חס ושלום, לידי מכשולות וחטאים רבים ורעים כאלו, מה שאין כן כשאביהם משיאין אשה לבניהם סמוך לפרקן.

וכתב הרב הגדול חיד"א (בספר יוסף לחק, סדר בשלח יום ג') הבא לתקן פגם הברית, אם לא נשא אשה

לשוא צרף צורף. והמאחר לישא מאיזה טענות, ידע
נאמנה, כי מאבד עולמו ונפשו, ומה יסכן גבר
להתענות בימי השוכבים, והוא עובר על דת, וכל ימיו
בעבירה. ומבן עשרים שנה ואילך אומרים עליו
תפחנה עצמותיו. בא וראה חזקיה מלך ישראל צדיק
וגדול וחסיד ועוסק בתורה תדיר, והשתדל מאד
שבימיו לא היה תינוק ותינוקת שלא היו בקיאין
בטהרות, והוא לא היה חוטא, חס ושלום, וגם היה
רוצה לישא אשה, רק שראה ברוח הקדש דנפקי מיניה
בנין דלא מעלו, ועם כל זה, בא ישעיה הנביא עליו
השלום, ואמר בדבר ה', כי מת אתה בעולם הזה ולא
תחיה לעולם הבא. לכן, טרם כל, ישתדל לישא אשה,
וזהו עיקר ותקון, ומבלעדי זה, שוא עמל בכל
התעניות והסגופין, ובעל שכל יבין את זאת, עד כאן
לשונו. ואם כן, יש לו לאדם להזהר בזה, וביותר לאב
להשתדל בעד בנו להשיאו אשה סמוך לפרקו, ובזה
סמוך לבו לא יירא, ומובטח בה' שלא יבא לידי חטא
כדבר האמור. וכן אמרו בסדר אליהו רבה סעיף ט"ו,
העושה חפצי אשתו, והמנהיג את בניו כשורה, ומשיא
אשה לבניו הקטנים, עד שלא יגיעו לפרקן קודם
שיבאו לידי חטא, עליו הוא אומר: וידעת כי שלום
אהליך, ופקדת נוך ולא תחטא, וידעת כי רב זרעך
ויצאצאיך כעשב הארץ (איוב ה כד-כה).

אלא דזה עומד לנגדו מה שאמר בזהר הקדוש (חדש,
בסדר בראשית, במדרש הנעלם, דף ז עמוד א) וזה
לשונו, רבי יוחנן פתח, בחכמה יבנה בית, שלשה

דברים צריך אדם לעשות בדרכי העולם, ואלו הן, לבנות בית מושבו, וליטע כרם להתפרנס בו, ואחר כך לקחת לו אשה ולהוליד בנים לפרנסה בהם, ולא כדרך השוטים הלוקחים אשה בתחלה, ואחר כך נוטעים כרם, ואחר כך בונים בית. כי הא דאמר רבי סימון, כל הלוקח לו אשה, ואין לו בתחלה במה שיוכל לפרנסה, הרי זה חפשי מן המצוות כמתים, ונקראים חפשים, שנאמר במתים חפשי, ולמה נקרא חפשי, לפי שהוא חפשי מן המצוות, מפני שלא יוכל להשתדל בעבודת בוראו, אלא בעבודת אשתו. רבי יאודה אומר, כאילו לוקח עבודה זרה, דאמר רבי יאודה, בתחלה היו חכמים והחסידיים לוקחים אשה, ולא היה להם די פרנסתם, וממיתין עצמן ברעב ובצמא, ומניחים כל חיי העולם הזה ועוסקין בתורה ובמצות ולעבוד בוראם, אבל בזמן הזה, שהעולם טרוד אחר הפרנסה, צריך לכוון בית בתחלה ולזמן מזונותיו, ואחר כך לקחת אשה, ויכול לעבוד בוראו ולעסוק בתורה. כי הא דאמרו רבותינו זכרונם לברכה: אם אין קמח אין תורה. ואמר רבי יאודה, מאחר שאדם נושא אשה אז נקרא עבד ה', מפני שלבו פנוי מלהסתכל בעבירה ובנשים, ומלתור אחרי לבבו ועיניו, כמה דאת אמר, ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם, לפיכך צריך אדם לכוון בית בראש, ולעשות ישוב בבית, וממי אתה למד, מהקדוש ברוך הוא, קודם בנה בית וכווננו, וזימן כל הפרנסה והמזונות קודם שיבא אדם לעולם. היאך? ברא את העולם בראש שהוא הבית. וזימן כל הפרנסה

היאך? ברא את הבהמות ואת החיות ואת העופות והדגים והאילנות, שהם זמון כל הפרנסה. לאחר שהכין הבית והפרנסה הביא את האדם וברא אותו ואת אשתו, והולידו בנים, ועשו ישוב בבית, ועל כן נאמר בראשית- בי"ת רא"ש, כו' עד כאן לשונו.

הנה מבואר מדברי הזהר חדש אלו, דמלבד שהחמיר בזה הרבה מאד, עוד בה דקאמר רבי יאודה, דאדרבה, בתחלה היו נושאים נשים תחלה, בלי בית וכרם, ועם כל זה היו עובדים בה', ועוסקים בתורה. אבל בזמן הזה, שהעולם טרוד אחר הפרנסה, צריך לכוונן בית בתחלה, ולזמן מזונות, ואחר כך לקחת אשה, והוא היפך החלוק אשר כתבנו. ונראה לומר, דעדין יש לחלק, דבזמן רבי יאודה היה האפשרות והאופן להכין בתחלה בית ופרנסה, ואחר כך לישא אשה, ולכן אין לישא אשה קודם שיבנה בית ויטע כרם, אבל עכשיו בזמננו זה, דאין שום אפן כלל, ובא להבטל ממצות פריה ורביה לגמרי, הדר לזמן הראשון, אשר אמר רבי יאודה על החכמים ועל החסידים, שהיו נושאים אשה תחלה, והיו ממיתין את עצמן כדי לעסוק בתורה, ואף אנן נמי תנינן בזה הזמן ברב צער ובדחק וחי צער, ואין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה, ואין הכי נמי מי שנושא אשה, ואינו רוצה להיות בצער, אז מוכרח ליבטל מדברי תורה. ובלאו הכי כבר אמרנו, דאם אדם רוצה להיות פנוי בלתי אשה, הרי הוא מעותד לכמה עבירות רעות וחטאים לה' מאד, ומרבה שיחה עם אשה, שבוטל מדברי תורה וסופו

יורש גהינם. וכיון דבלאו הכי הוא גורם רעה לעצמו כשהוא בלי אשה, יקח אשה בתחלה ויטהר לבו ומחשבתו, והבית והמזונות ישא ברכה מאת ה' וצדקה מאלהי ישעו. ועוד מי זוטר זה מכמה דברים דקיימא לן מנהג מבטל הלכה, וכל שכן הכא דמנהג והלכה מבטלים דרך ארץ הלזה שלמדה תורה, ולכן חיובא רמיא על האדם לקיים מצות חכמינו זכרונם לברכה להשיא נשים לבניו סמוך לפרקן. ואין ספק כי לא יכחיש מאמרי הזהר וכמה מאמרי חכמינו זכרונם לברכה בש"ס ובמדרשי רבותינו זכרונם לברכה, אשר דברו במעלת הנושא אשה, ובענש המבטל ממצוה זאת, וכמו שאמרנו למעלה.

ועוד אחרת, גדולה מצוה זאת, שהיא שקולה כנגד כל המצוות שבתורה, כמו שאמר הרב ברכת אליהו סדר וישלח, יעוין שם. וכיון שכן, שגדלה כל כך מצות פריה ורביה, אין מקום לדחותה מפני מה שלמדה תורה דרך ארץ, ולא דברה תורה בזמן הזה. וגם מאמרי זהר הקדוש, בזהר חדש, יודה בזה, ואין למדין אפשר, משאי אפשר, ואין דבר עומד בפני מצוה זו. והוא חיוב על האב להשתדל בזווג בנו, ולהשיאו אשה, וכל ההוצאות החופה והמלבושים ותכשיטין הצריכים לו לפי כבודו, עליה דידיה דאב ליהדר, כמו שאמרו הפוסקים זכרונם לברכה. וגם זוכה מה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה בגמרא, והמשיאן לבניו ולבנותיו סמוך לפרקן, שעליו נאמר, "אז תקרא וה' יענה תשוע ויאמר הנני" [ישעיה נ"ח ט']. וגם זוכה

לבניו אחריו, כי בהיותם משיאן בזמנן סמוך לפרקן, הנה בזה הם שמורים ונצולים ונשמרים ונמלטים בכח ה' אלהי ישראל, מכל מין עבירה כמדובר. ומה שמרננו אבתרינא המון העם, מגויי הארצות, שאינן נושאים נשים כי אם לשלשים או לארבעים שנה, ויש מהם שאינן נושאים נשים כלל וכלל, ההיא טענה של הבל וריק, המבדיל בין קדש לחול, ובין ישראל לעמים, שהגויים הם שטופים בזמה, ותורת גויים עריות, ולא אכפת להו כלל בהפקרא ניחא להו, מה שאין כן עם קדש, עם בני ישראל שהם קדושים וטהורין, והם גדורים בעריות, לכן צריכין הם להיות נשואין, להנצל מכל עון ומכל חטאת. והרי אמרינן בקדושין דף כ"ט, אמר רב חסדא האי דעדיפנא מחבראי, דנסיבנא בשיתסר, ואי נסיבנא בארביסר הוה אמינא לשטנא, גירא בעיניה. וכן כתב הרב ראשית חכמה (שער הקדושה פרק י"ז) וזה לשונו, ואם הוא פגם ולא יכול לתקן את עצמו בעת הראוי, אם יזכהו האל לבן, ישתדל להשיאו אשה קודם שיחטא. ובדור הזה צריך האדם להרחיק את בנו ולשמרו מכל דבר שאפשר שיבא לידי הרהור חטא קודם שישא אשה, עיין שם. ובודאי כי לא דברה תורה בדרך ארץ זה, כי אם כשיהיה לאדם אופן עשות זאת, ויש יכלת בידו לבנות בית וליטע כרם בתחלה, וזה מתרשל ולוקח אשה תחלה, בודאי כי לא יפה עושה זה, אבל מי שאין יכלת בידו לעשות, לא לבנות בית, ולא ליטע כרם, ולא לעשות אמנות, ובפרט אם הוא למדן שעוסק

בתורה תדיר, הרי מצינו שאמרו בסוף קדושין (דף פ"ב עמוד א') רבי נהוראי אומר, מניח אני כל אמנות שבעולם, ואיני מלמד את בני, אלא תורה, שמשמרתו בנערותו, ונותנת לו אחרית ותקוה בזקנותו כו' יעוין שם. והיינו טעמא, כי לתלמיד חכם, כיון שאמרו בש"ס ובזהר הקדוש במדרשי רבותינו זכרונם לברכה דהעוסק בתורה, הנהגתו ושמירתו, על ידי הקדוש ברוך הוא בכבודו ובעצמו, בלי טרח ועמל האנושי, שלא כדרך הטבע, כמו שאמר הרב נזר הקדש בסדר ויצא, יעוין שם. וכיון דלתלמיד חכם הקדוש ברוך הוא הוא המפרנסו שלא כדרך הטבע, אם כן הרי הוא נושא אשה, והקדוש ברוך הוא מזמין לו בית ופרנסה מאתו יתברך שמו, וזהו שרמז התנא בפרק ו' דאבות במשנה ח', דברים שהתורה נקנית בהם, במעוט דרך ארץ. שהנה כבר בארנו מדברי רבותינו זכרונם לברכה, דכדי לזכות לאדם לתורה, הוא על ידי שנושא אשה, כמו שכתוב בגמרא, יראת ה' טהורה. וכן בסוף מנחות, על פסוק ומנחה טהורה, זה הלומד תורה בטהרה, נושא אשה, ואחר כך לומד תורה. ואם תאמר כדי לקנות התורה, אם צריך לישא אשה תחלה, הרי אין לו בית וכרם ואמנות, לזה אמר במעוט דרך ארץ, דהא צריך לעשות דרך ארץ כמו שכתוב, למדה תורה דרך ארץ שיבנה בית ויטע כרם, ואחר כך ישא אשה, בתלמיד חכם אין צריך לנהוג בזה מנהג דרך ארץ, וישא אשה תחלה, כדי שיזכה לפרק קנין תורה והוא ברור. וזהו רמז הכתוב בסדר תבא, וראו כל עמי הארץ

כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך, והותירך ה' לטובה בפרי בטנך ובפרי אדמתך, דהכונה על מה שאמרו בזהר הקדוש כי שם ה' נקרא התורה, שכל התורה שמותיו של הקדוש ברוך הוא, וכיון שאתה תלמיד חכם יש לך יתרון לטובה, דבתחלה תהיה נושא אשה, דהיינו בפרי בטנך, ואחר כך בפרי בהמתך ובפרי אדמתך, ועיין בספר פני דוד, וקל להבין. ועוד נראה לי דמה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה, למדה תורה דרך ארץ שיבנה בית ויטע כרם, ואחר כך ישא אשה, אינו אלא כדי להקל מעליו, שלא יחול חיוב מצות עשה זאת של פריה ורביה תכף ומיד, היותו מבן י"ג, כמו שמתחייב בשאר כל מצות שבתורה ואמטו להכי למדה תורה דרך ארץ, דיש לו עוד זמן ושהות, שיכין הכנה דרבה, שיבנה בית, ויטע כרם, ואחר כך ישא אשה, מהאי טעמא היינו שנתנו לו רבותינו זכרונם לברכה זמן לנשואין בן י"ח לחופה, דלמה יהיה בן י"ח ולא בן י"ג, אכן אפשר לומר דהיינו טעמא, דקים להו לרבותינו זכרונם לברכה דכדי שימצא לו אשה הוגנת לו, וגם צריך להביא ממון לפרנסה ולכסות, ולמדה תורה דרך ארץ דיבנה בית ויטע כרם, ואחר כך ישא אשה. ושערו חכמים ונתנו גבול דהוא עד י"ח שנה. וכמו שכתב גם כן עטרת ראשנו הגאון המפורסם מר זקני הרב בספר חקרי לב (אבן העזר סוף סימן א', יעוין שם), ושם נרגש ממה שכתוב בקדושין דף כ"ח עמוד ב' עד עשרים שנה הקדוש ברוך הוא יושב ומצפה, ולמה

נקט שעור עשרים שנה ולא ח"י, ויישב, דהיינו, משום דאין בית דין של מעלה מענישים פחות מבן כ', יעוין שם. על כל פנים למדנו מדבריו של גדול, דמה שהתקינו רבותינו זכרונם לברכה, ונתנו לו זמן לקיים מצות פריה ורביה משנת י"ג, עד שנת י"ח, הוא כדי שבהמשך זה הזמן יוכל להכין בית וכרם ופרנסה. ואולם כיון דהגיע לשנת ח"י ואילך, עד שנת י', דאז אפילו בית דין של מעלה מענישים אותו, על שלא קיים מצות פריה ורביה, בודאי דאין מקום לדחות חיוב המצוה, דְּפָרִי בחיובא לקיים מצות עשה זאת, בעבור מה שלמדה תורה דרך ארץ. דאפילו היה ענין הנהגת דרך ארץ זאת חיוב מצות עשה, הרי קימא לן דעשה דפריה ורביה אלים טפי, וכל שכן אם היה חיוב הנהגת דרך ארץ, אלים במצות לא תעשה, דאז קימא לן, אתי עשה דפריה ורביה, ודוחה לא תעשה, ואם נאמר דמעיקרא לא חל חיוב מצות עשה כי אם בתנאי זאת, שיכנה בית ויטע כרם, ואחר כך ישא אשה, הרי אינו תנאי וחיוב כי אם מנהג דרך ארץ, ואסמכתא דקראי, והוא ברור. [מתוך תוכחת חיים, סדר בראשית, פרק א, מאמר ו]

עד כאן דברי רבנו חיים פלאגי.

ומה אוסיף עוד משלי, אך תמהתי עוד תמיהה גדולה על הרב הגאון השבט הלוי, שאמר בשם כמה גדולים קדמונים שאם נשא אחרי עשרים הרי זה מתקן למפרע את ביטול עשה של פריה ורביה, ואינו ענוש בשמים על

הימים שאיחר לקיים המצוה. ואנכי הקטן, ואיני בקיא בחדרי התורה ומטמוניה, אך חיפשתי ולא עלתה בידי למצוא מי סבר הכי דאינו נענש כלל על איחור המצוה אחרי עשרים. ואף אי נימא דעל ביטול עשה של פריה ורביה אינו נענש, על עוון הרהור עבירה שאינו יכול להימלט ממנו ודאי נענש. דהא כל הרהור הוא איסור בפני עצמו, והביאו הרמב"ם ללאו זה בספר המצוות (מצוות לא תעשה, מז) מקרא ד'ולא תתרו', וכתב הבית יוסף (טור אבן העזר, הלכות פריה ורביה, סימן כא, אות א, דבור המתחיל "ומה שכתב ואלו") דקרא ד'ונשמרת מכל דבר רע' לאו מדאורייתא, וודאי ייענש בשמים על הרהורי עבירה ושאר עבירות שעבר אחרי עשרים, שאז בית דין של מעלה מענישים את האדם בעולם הזה ובעולם הבא, ואיך לא נחוש לדין שמים באיחור הנישואין אחרי עשרים?

תשובה למצערים עצמם בשביל תורה אף על פי שאינם מן

היחידים

סברת הרב הגאון הראי"ה קוק זצ"ל ותשובה על סברתו

הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל, בספרו מצות ראי"ה על טור אבן העזר, הבין בדברי הרמב"ם, שאף על פי שאי אפשר לאדם בלא אשה והוא מהרהר בנשים, מותר לו לדחות את נישואיו לאחר גיל עשרים כדי שלא יבטל לגמרי מן התורה, אף על פי שהוא מצער את עצמו, מפני שמצות תלמוד תורה דוחה את כל המצוות. נביא כאן את דבריו במלואם, וזו לשונו-

טור אבן העזר סימן א'. יתברך שמו כו' שידע שאין טוב לאדם להיות לבדו ועל כן עשה לו עזר כנגדו ועוד כי כונת הבריאה באדם כדי לפרות ולרבות כו'. עשה את הטעם של לפרות דבר בפני עצמו חוץ מהענין של לא טוב היות האדם לבדו, לרמז על חובת הדין שלא לישוב בלא אשה גם למי שאי אפשר לו לישא אשה בת בניס, כמבואר להלן שמכל מקום יש בזה משום לא טוב היות האדם לבדו. שם. לשון הרמב"ם ז"ל ואם עוסק בתורה וטרוד בה ומתירא לישא אשה כדי שלא יטרח במזונות ויתבטל מן התורה מותר להתאחר, שהעוסק במצוה פטור מן המצוה, וכל שכן בתלמוד תורה, מי שחשקה נפשו בתורה תמיד כבן עזאי ונדבק בה כל ימיו, ולא נשא אשה, אין בידו עון, והוא שלא יהא יצרו מתגבר עליו. ואומר אדוני אבי הרא"ש ז"ל הא דאמר ואם אי אפשר

לו ללמוד ילמוד ואחר כך ישא אשה, קצבה לאותו לימוד לא ידענא, שלא ייתכן שיתבטל מפריה ורביה כל ימיו, שלא מצינו זה אלא בבן עזאי שחשקה נפשו בתורה, עד כאן¹.

והנה על דבר שאלת הרא"ש בקצבה לאותו לימוד, נראין הדברים שיש כאן שתי מדרגות, מדרגה האחת היא מעלת בן עזאי שחשקה נפשו בתורה עד שאמר שאפשר לעולם שיתקיים על ידי אחרים (יבמות ס"ג עמוד ב), שנראה מזה שהסיח דעתו לגמרי מקיום המצוה של פרו ורבו, וזה לא נאמר כי אם על בן עזאי וכיוצא בזה. אבל אם אין בדעתו לעקור את המצוה כי אם שדוחה אותה עד שימצא שעת הכושר שלא יטרידוהו המזונות מתלמוד תורה, ואז ישא אשה, הרי אינו עוקר ומבטל את המצוה אלא מאחר אותה. וכאן (הלכות אישות, טו, ב) חידש לנו הרמב"ם שהא דאמרינן שכל מצוה שאי אפשר שתתקיים על ידי אחרים דוחה תלמוד תורה זהו דוקא בעיקר קיומה, אבל לא באיחורה, וכל זמן שעוד יש אפשרות לקיים המצוה באיזה זמן, ואינו מסיח דעתו ממנה, אמרינן בתלמוד תורה גם כן הכלל של העוסק במצוה פטור מן המצוה, ועוד בדרך קל וחומר, שהרי באמת תלמוד תורה שקולה כנגד כל המצוות (פאה א, א) אלא שיש בה חדוש שהיא נדחית עם כל חומר שבה מפני מצוה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים, (ירושלמי פסחים

¹ עד כאן דברי הטור.

ג, ז וחגיגה א, ז. רמב"ם הלכות תלמוד תורה ג, ד) אבל זה החידוש לא שמענו כי אם בביטול המצוה ולא באיחור שלה, וכל זמן שלא הסיח דעתו מקיומה חשיב שאינו מבטלה, מקל וחומר דלאו הניתק לעשה אליבא דהר"י בתוספות פרק כל שעה (פסחים כט עמוד ב, דבור המתחיל 'רב אשי') דמשהה חמץ על מנת לבערו אינו עובר, וכיון שהדעה של קיום העשה באיזה זמן עוקרת אפילו את הלא תעשה הניתקת, קל וחומר שהיא פועלת שאין העשה עצמה נעקרת.

והנה, הבית יוסף כתב (בדבור המתחיל 'לשון הרמב"ם'), תחלת דבריו מבואר בברייתא שכתבתי, בסמוך, אלא שיש לתמוה למה לא כתב שאם אי אפשר לו בלא אשה ישא אשה בתחילה, ונראה שמה שכתב בסוף דבריו, והוא שלא יהיה יצרו מתגבר עליו, ארישא נמי קאי, עד כאן. וזהו דוחק גדול בפירוש דברי הרמב"ם ובפרט שהם שתי הלכות חלוקות לפנינו, ולמה ישמיט הרמב"ם את הדבר ששנו חכמים בהלכה הראשונה, שהוא גבי ואם אי אפשר לו בלא אשה דמיירי בכל אדם, ולא דוקא בכך עזאי וחביריו, ולא יכתב שם, ויכתב הדברים בכך עזאי וכיוצא בזה.

על כן נראה שהרמב"ם באמת סבירא ליה דקיימא לן דבכל אופן נדחה חובת נשיאת אשה מפני תלמוד תורה, באיחור שלה, ומפני ביטול תורה אין שם שום תנאי, שהרי בגמרא דקידושין שם פליגי שמואל ורבי יוחנן אחרי שהובאו דברי הברייתא לתלמוד תורה ולשא אשה ילמוד תורה ואחר כך ישא אשה, ואם אי

אפשר לו בלא אשה ישא אשה ואחר כך ילמוד תורה, ועל זה אמר רב יהודה אמר שמואל הלכה: נושא אשה ואחר כך ילמוד תורה ורבי יוחנן אמר ריחים בצוארו ויעסוק בתורה, ולא פליגי הא לן והא להו, דמדקאמר הלכה מכלל דפליגי, ובאמת בתוספתא דבכורות (פרק ו) פליגי בה תנא קמא ורבי יהודה, שרבי יהודה הוא ששנה דבריו שאם אי אפשר לו בלא אשה ישא אשה ואחר כך ילמד תורה, משמע דתנא קמא לא התנה שום תנאי, וכדי שלא יתבטל מן התורה ילמד תורה ואחר כך ישא אשה, וכיון דאמרו הא לן והא להו ולא פליגי, אם כן כולי עלמא סבירא להו הכי דילמוד תורה בדלא אפשר לו ללמוד אחר כך משום ריחים שבצוארו, ואפילו אם היו חולקים הלא שמואל ורבי יוחנן הלכה כרבי יוחנן, וראוי לפסוק ילמוד תורה ואחר כך ישא אשה בכל גוונא, וזהו מפני שמצות תלמוד תורה דוחה הכל, וכיון שיתבטל מהתורה לגמרי על ידי נשיאת אשה, אין לו לחוש אפילו אם אי אפשר לו ויצטער בתלמוד תורה, שדוחה כל מיני רעות שבעולם, וד' רגלי חסידיו ישמור. רק במעלת בן עזאי, שהיא באה לעקור את המצוה לגמרי, על זה אמר הרמב"ם שלא נאמרה כי אם במי שחשקה נפשו בתורה ונדבק בה תמיד, ולא במי שיצרו מתגבר עליו, שהוא ודאי אינו בכלל זה, ולא מיירי כאן שיש פחד שיתבטל לגמרי מהתורה, אלא שלא יוכל לידבק בה כל ימיו כבן עזאי, בזה לא מיבעיא שחייב לישא אשה משום קיום מצות פרו ורבו, אלא אפילו יש לו בנים מחויב לישא כדי

שלא יבוא לידי הרהור, כיון שגם אחר כך יוכל ללמוד, אף על פי שלא ילמד כל כך בשקידה כבן עזאי, כיון שבלאו-הכי אינו במדרגה זו מאחר שיצרו מתגבר עליו. כן נראה לעניות דעתי בפירוש דברי הרמב"ם הללו. [מצות ראי"ה, אבן העזר, א (במלואי השמטות), עמוד קצב, (הובא גם בספר טוב-ראי, קידושין כט עמוד ב)]

באתי בזה לכתוב תשובה על סברת הרב הגאון הראי"ה קוק זצ"ל, ואין אני ראוי להיות אלא עפר ואפר תחת כפות רגליו, אך כיצד נוכל לקבל את סברת הרב הגאון הראי"ה קוק זצ"ל בדברי הרמב"ם בהלכה זו, והא מוכח להדיא היפך סברתו ממעשה דרב הונא ורב המנונא בגמרא קידושין (דף כט עמוד ב)- דוודאי רב המנונא מצער עצמו בשביל תורה הוה, ואף על פי כן אהדרינהו רב הונא לאפיה מיניה, דאמר אסור להסתכל פני רשע, והיה מחשיבו בלא אשה כרשע, כדאמר כל ימיו בהרהור עבירה, כדפירש המהרש"א שם (חידושי הלכות ואגדות מהרש"א, קידושין דף כט עמוד ב).

ועוד, איך נימא דסבר הרמב"ם דמצוה לצער עצמו בשביל תורה כשאי אפשר לו בלא אשה, והרי הוא כל ימיו בהרהור, ועל כל הרהור הוא עובר בלאו מן התורה, והביאו הרמב"ם ללאו זה בספר המצוות (מצוות לא תעשה, מז)?

ועוד, איך נימא דבשביל מצות תלמוד תורה יכניס עצמו לגדר של אי אפשר לו בלא הרהור, ונמצא דמצות תלמוד תורה שלו היא מצוה הבאה בעבירה חס ושלום?

ועוד, היכי דמי דכשנושא אשה מתבטל לגמרי מן התורה לדעת הרמב"ם? אם תמצי לומר, דהוא בעל אשה ובנים ובעל ייסורים וגם עני המחזר על הפתחים, הא סבר הרמב"ם דאפילו הכי חייב בתלמוד תורה, כדפסק בהלכות תלמוד תורה (פרק א הלכה ח), וזו לשונו-

כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה- בין עני, בין עשיר, בין שלם בגופו, בין בעל יסורין, בין בחור, בין שהיה זקן גדול שתשש כחו- אפילו היה עני המתפרנס מן הצדקה ומחזר על הפתחים, ואפילו בעל אשה ובנים, חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה. שנאמר- והגית בו יומם ולילה. [רמב"ם, הלכות

תלמוד תורה, פרק א הלכה ח]

ומדפסק הרמב"ם דבעל ייסורים ואפילו הוא עני המחזר על הפתחים ואפילו הוא בעל אשה ובנים חייב בתלמוד תורה, ואסור להתבטל לגמרי מן התורה, משמע דסבירא ליה דיוכל לקבוע לו זמן לתלמוד תורה בכל גוונא גם אחר שנשא אשה, דהא אין הקדוש ברוך הוא בא בטרוניא עם בריותיו (עבודה זרה, דף ג עמוד א).

ועוד, הא פסק הרמב"ם להדיא שאסור לאדם לצער עצמו מדבר שהתירה לו התורה, ואם מנע עצמו מלשאת אשה אף על פי שיש לו צער בדבר נקרא חוטא, וזו לשון הרמב"ם-

שמה יאמר אדם הואיל והתאוה והכבוד וכיוצא בהן דרך רעה הן ומוציאין את האדם מן העולם, אפרוש מהן ביותר ואתרחק לצד האחרון, עד שלא יאכל בשר ולא ישתה יין ולא ישא אשה ולא ישב בדירה נאה ולא ילבש מלבוש נאה אלא השק והצמר הקשה וכיוצא בהן כגון כומרי אדום, גם זו דרך רעה היא ואסור לילך בה. המהלך בדרך זו נקרא חוטא. הרי הוא אומר בניזיר וכפר עליו מאשר חטא על הנפש. אמרו חכמים ומה אם נזיר שלא פירש אלא מן היין צריך כפרה, המונע

עצמו מכל דבר על אחת כמה וכמה. לפיכך צוו חכמים שלא ימנע אדם עצמו אלא מדברים שמנעה התורה בלבד ולא יהיה אוסר עצמו בנדירים ובשבועות על דברים המותרים. כך אמרו חכמים לא דיך מה שאסרה תורה אלא שאתה אוסר עליך דברים אחרים. ובכלל הזה אלו שמתעניין תמיד אינן בדרך טובה. ואסרו חכמים שיהא אדם מסגף עצמו בתענית. ועל כל הדברים האלו וכיוצא בהן צוה שלמה ואמר אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר למה תשומם. [רמב"ם,

מדע, הלכות דעות, פרק ג הלכה א]

אלא ודאי שאם אי אפשר לו בלא אשה, ישא אשה מיד, ולא יצער עצמו ולא מידי, ולא יביא עצמו לידי גדר של אי אפשר בלא הרחור, ויהא אנוס לעבור על לאו דאורייתא חס ושלוש בשביל לימוד התורה שלו.